

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ - ΑΔΕΔΥ

Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση

Ετήσια Έκθεση 2003

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση Ετήσια Έκθεση 2003

ΑΘΗΝΑ
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2003

Περιεχόμενα

Σύνοψη Συμπερασμάτων	13
Πρόλογος.....	23
Εισαγωγή.....	25
ΜΕΡΟΣ 1: Οι κατευθύνσεις της οικονομικής πολιτικής	29
1.1. Η σημασία της ζήτησης για την ΕΕ και την Ελλάδα	31
1.2. Η αστάθεια της οικονομίας	34
1.3. Η επαπειλούμενη επιβράδυνση μετά το 2004.....	35
1.4. Η ανταγωνιστικότητα και οι διαρθρωτικές αλλαγές	37
1.5. Διανομή του εισοδήματος και κοινωνική πολιτική	38
ΜΕΡΟΣ 2: Η ελληνική οικονομία κατά το 2002-2003. Εξελίξεις και προοπτικές	43
2.1. Μεγένθυση του ΑΕΠ (1995-2002) και προβλέψεις (2003-2004)	45
ΜΕΡΟΣ 3: Μακροχρόνιες τάσεις εξέλιξης της ελληνικής οικονομίας	69
3.1. Η συσσώρευση κεφαλαίου και η κερδοφορία.....	71
3.2. Η μεταστροφή της οικονομικής πολιτικής.....	80
3.3. Η συνέχεια της πραγματικής σύγκλισης	86
3.4. Η προβληματική ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας	87
ΜΕΡΟΣ 4: Οι μισθοί στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση.....	95
4.1. Οι μεταβολές των μισθών και του κόστους εργασίας το 2002-2003.....	97
4.2. Η πραγματική σύγκλιση και οι μισθοί.....	104
4.3. Συγκριτική ανάλυση των αμοιβών στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	107
4.4. Οι εισοδηματικές ανισότητες.....	112
4.5. Ο πληθωρισμός και το κόστος εργασίας 1982-2002.....	114
4.6. Οι χαμηλόμισθοι στην Ελλάδα	121
4.7. Ο κατώτατος μισθός. Εξέλιξη και διεθνείς συγκρίσεις	125
ΜΕΡΟΣ 5: Η Απασχόληση και η ανεργία	135
5.1. Γενικές εξελίξεις.....	137
5.2. Οι μετασχηματισμοί στην αγορά εργασίας.....	156
ΜΕΡΟΣ 6: Το προϊόν ανά κάτοικο στις περιφέρειες και η τοπική ανταγωνιστικότητα	159
6.1. Ανάλυση της ανισότητας του προϊόντος ανά κάτοικο μεταξύ των περιφερειών σε συνιστώσες	161
6.2. Οι παράγοντες της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας στις περιφέρειες.....	172
ΜΕΡΟΣ 7: Απασχόληση και εργασιακές σχέσεις στην Ελλάδα:	
Πραγματικότητα - Τάσεις - Προοπτικές	183
7.1. Ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας	186

7.1.1.	Η δομή της απασχόλησης.....	186
7.1.1.1.	Εισαγωγικά σχόλια.....	186
7.1.1.2.	Μισθωτή εργασία - Συμβοηθούντα μέλη - Ειδικές κατηγορίες μισθωτών	187
7.1.1.3.	Σταθερή και προσωρινή απασχόληση	189
7.1.1.4.	Πλήρης και μερική απασχόληση	191
7.1.1.5.	Τηλεργασία.....	194
7.1.1.6.	Δανεισμός προσωπικού.....	195
7.1.1.7.	Εργολαβία / Υπεργολαβία.....	195
7.1.1.8.	Συμπεράσματα για τη δομή της απασχόλησης.....	198
7.1.2.	Οι πολιτικές απασχόλησης των επιχειρήσεων κατά το 12μηνο Ιουνίου 2001 - Ιουνίου 2002	199
7.1.2.1.	Προσλήψεις	199
7.1.2.2.	Απολύσεις	201
7.1.2.3.	Η σχέση προσλήψεων - απολύσεων.....	204
7.1.3.	Η αξιολόγηση ειδικών ρυθμίσεων του νόμου 2874/00 για την απασχόληση	206
7.1.3.1.	Εισαγωγικά σχόλια.....	206
7.1.3.2.	Αύξηση του κόστους των υπερωριών και κατάργηση της υπερεργασίας και απασχόληση	207
7.1.3.3.	Μείωση των εργοδοτικών ασφαλιστικών εισφορών και απασχόληση	208
7.1.3.4.	Συμπεράσματα	208
7.1.4.	Πολιτικές εργάσιμου χρόνου	209
7.1.4.1.	Εισαγωγικά σχόλια.....	209
7.1.4.2.	Διευθέτηση του συνολικού εργάσιμου χρόνου	210
7.1.4.3.	Μείωση του κόστους των υπερωριών	212
7.1.4.4.	Αύξηση της ιδιόρρυθμης υπερωρίας.....	213
7.1.4.5.	Η μείωση της εβδομαδιαίας απασχόλησης σε 39 ώρες	214
7.1.4.6.	Συμπεράσματα	214
7.1.5.	Πολιτικές αμοιβών.....	216
7.1.5.1.	Εισαγωγικά σχόλια.....	216
7.1.5.2.	Ο ρόλος των συλλογικών συμβάσεων στη διαμόρφωση των αμοιβών.....	216
7.1.5.3.	Η ευελιξία των αμοιβών.....	218
7.1.5.4.	Συμπεράσματα	220
7.1.6.	Η συλλογική εκπροσώπηση των εργαζομένων στις επιχειρήσεις	221
7.2.	Σύνοψη των γενικών συμπερασμάτων της έρευνας	221

ΜΕΡΟΣ 8: Η σύγχρονη ελληνική μεταναστευτική πολιτική:

	Περιεχόμενο και αποτελέσματα	225
8.1.	Η ελληνική πολιτική σε θέματα μετανάστευσης.....	227
8.2.	Οι μηχανισμοί υλοποίησης.....	230
8.3.	Η λειτουργικότητα του θεσμικού πλαισίου	232
8.3.1.	Το πρακτικό πεδίο εφαρμογής.....	233
8.3.2.	Οι νομικές προεκτάσεις	237
8.4.	Η ανταπόκριση των μεταναστών.....	241

8.5.	Η συνολική αξιολόγηση της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής.....	243
8.6.	Η υποδοχή προσφύγων στην Ελλάδα	246
8.6.1.	Εισαγωγή. Η έννοια του όρου πρόσφυγας	246
8.6.2.	Η ελληνική πραγματικότητα	246
8.6.3.	Η ελληνική νομοθεσία για τους πρόσφυγες. Τα προβλήματα υλοποίησης	248
8.6.4.	Προτάσεις για τη βελτίωση του θεσμικού πλαισίου.....	249
8.6.5.	Παρεχόμενη βοήθεια. Τα πρακτικά προβλήματα στα κέντρα υποδοχής.....	252
8.7.	Η αναγκαιότητα μιας νέας προσέγγισης της μετανάστευσης	256
8.7.1.	Η αλλαγή του υποδείγματος της μετανάστευσης προς την Ευρώπη	256
8.7.1.1.	Δεν είναι δυνατή ούτε επιθυμητή η “μηδενική μετανάστευση”	256
8.7.1.2.	Η μετανάστευση είναι στοιχείο της διεθνοποίησης των οικονομιών.....	258
8.7.2.	Η ελληνική εμπειρία.....	261
8.7.2.1.	Μετανάστευση και οικονομία	261
8.7.2.2.	Το νομικό καθεστώς και η κρατική πρακτική.....	263
8.7.2.3.	Το ζήτημα των προσφύγων	263
8.7.3.	Θέματα συζήτησης για τη νέα μεταναστευτική πολιτική.....	264
8.7.3.1.	Τροποποιήσεις του νομικού καθεστώτος	264
8.7.3.2.	Η ανάγκη αξιολόγησης των πολιτικών	265
8.7.3.2.	Κοινή χρηματοδότηση των ευρωπαϊκών πολιτικών	265

ΜΕΡΟΣ 9:	Οι διαφανόμενες προοπτικές των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης των χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης	267
9.1.	Η ανοικτή μέθοδος συντονισμού (ΑΜΣ) των ευρωπαϊκών συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης.....	269
9.1.1.	Η διαδικασία εισαγωγής και οι στοχεύσεις της Ανοικτής Μεθόδου Συντονισμού	269
9.1.2.	Η λειτουργικότητα της ΑΜΣ	272
9.2.	Οι προοπτικές μεταρρύθμισης των ευρωπαϊκών συνταξιοδοτικών συστημάτων	272
9.2.1.	Τα κύρια χαρακτηριστικά των μεταρρυθμίσεων	272
9.2.2.	Οι προβαλλόμενες αιτίες επιλογής και αποδοχής του ευρωπαϊκού ταμειευτικού “μοντέλου μεταρρύθμισης”	273
9.2.3.	Κριτική των επιχειρημάτων του ταμειευτικού ευρωπαϊκού “μοντέλου μεταρρύθμισης”	275
9.3.	Συγκριτικές παράμετροι των ευρωπαϊκών συστημάτων κοινωνικής προστασίας	279
9.3.1.	Εξέλιξη των δαπανών κοινωνικής προστασίας στην Ε-15	279
9.3.2.	Ανάλυση της εξέλιξης της σύνθεσης των εισροών κοινωνικής προστασίας κατά πηγή προέλευσης	282
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		291
A. Ελληνική		293
B. Ξενόγλωσση		297

Ευρετήριο πινάκων

Πίνακας 1.	Εξέλιξη μέσου πραγματικού μισθού και κατώτατων πραγματικών αποδοχών στην Ελλάδα (1990-2002)	131
Πίνακας 2.	Εξέλιξη κατώτατου μισθού και ημερομισθίου 1984-2003	132
Πίνακας 3.	Εργατικό δυναμικό, απασχόληση, ποσοστό συνεργασίας και συμμετοχής.....	141
Πίνακας 4.	Συνολική επίδραση ρυθμίσεων	209
Πίνακας 5.	Εφαρμογές ασύλου - Κύριες χώρες προέλευσης	254
Πίνακας 6.	Στατιστικές ασύλου - Ελλάδα (1996-2001).....	255
Πίνακας 7.	Αρχές και στόχοι της ανοικτής μεθόδου συντονισμού των ευρωπαϊκών συνταξιοδοτικών συστημάτων	271
Πίνακας 8.	Εξέλιξη δαπανών κοινωνικής προστασίας % ΑΕΠ.....	279
Πίνακας 9.	Σύνθεση εισροών κοινωνικής προστασίας κατά πηγή προέλευσης (% συνόλου εισροών).....	282
Πίνακας 10.	Διαφορά της σύνθεσης των κοινωνικών εισφορών, ως πηγών εισροών κοινωνικής προστασίας, στην Ε.Ε.-15 και στις χώρες μέλη, 1991-2000	286

Ευρετήριο σχημάτων

Σχήμα 1.	Οι παράγοντες της κερδοφορίας	73
Σχήμα 2.	Ροές εξέλιξης της αναπτυξιακής διαδικασίας	82
Σχήμα 3.	Οι ροές του εργατικού δυναμικού.....	155

Ευρετήριο γραφημάτων

Γράφημα 1.	Σύνθεση απασχόλησης ανά τακτικότητα (% απασχολουμένων).....	189
Γράφημα 2.	Σύνθεση απασχόλησης ανά πλήρη/μερική (% απασχολουμένων).....	191
Γράφημα 3.	Αντιλαμβανόμενες προοπτικές μερικής απασχόλησης.....	193
Γράφημα 4.	Αντιλαμβανόμενες προοπτικές μερικής απασχόλησης.....	194
Γράφημα 5.	Χρήση υπεργολαβίας / εργολαβίας (% επιχειρήσεων)	196
Γράφημα 6.	Εφαρμογή χρήσης υπεργολαβίας/εργολαβίας	197
Γράφημα 7.	Πραγματοποίηση προσλήψεων στις επιχειρήσεις (% επιχειρήσεων)	199
Γράφημα 8.	Συνολική σύνθεση νεο-προσληφθέντων (% απασχ/νων)	201

Γράφημα 9.	Πραγματοποίηση απολύσεων από τις επιχειρήσεις (% επιχειρήσεων)	202
Γράφημα 10.	Ηλικιακή σύνθεση απολυθέντος προσωπικού	203
Γράφημα 11.	Σχέση προσλήψεων/απολύσεων	205
Γράφημα 12.	Στάση απέναντι σε πολιτικές για τον εργάσιμο χρόνο	215
Γράφημα 13.	Υπέρβαση των προβλεπόμενων αμοιβών	217
Γράφημα 14.	Παροχή επιπλέον έκτακτων αμοιβών	220

Ευρετήριο διαγραμμάτων

Διάγραμμα 1.	Ρυθμός μεταβολής ΑΕΠ στην Ελλάδα (%) 1992-2002 και πρόβλεψη για το 2003-2004	45
Διάγραμμα 2.	Ρυθμός μεταβολής ΑΕΠ στην Ελλάδα (%) 1961-2002 και πρόβλεψη 2003-2004.....	47
Διάγραμμα 3.	Ρυθμός μεταβολής ΑΕΠ στην ΕΕ (%) 1961-2002 και πρόβλεψη 2003-2004.....	48
Διάγραμμα 4.	Διαφορά ρυθμού μεταβολής του ΑΕΠ στην Ελλάδα έναντι της ΕΕ (%) 1961-2002 και πρόβλεψη 2003-2004.....	48
Διάγραμμα 5.	Η αύξηση του ΑΕΠ κατά το 2002 (ετήσιος ρυθμός μεταβολής %).....	49
Διάγραμμα 6.	Η αύξηση του ΑΕΠ κατά το 2003-2004 (μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής %).....	50
Διάγραμμα 7.	Η αύξηση του ΑΕΠ κατά το 1996-2002 (μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής %).....	51
Διάγραμμα 8.	Τιμές εγχώριων βιομηχανικών προϊόντων (προς τιμές).....	53
Διάγραμμα 9.	Τιμές εγχώριων βιομηχανικών προϊόντων (προς μοναδιαίο κόστος)	53
Διάγραμμα 10.	Ιδιωτική κατανάλωση και ΑΕΠ	55
Διάγραμμα 11.	Σύγκριση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου με την ιδιωτική κατανάλωση	55
Διάγραμμα 12.	Ιδιωτική κατανάλωση και πραγματικές αμοιβές εργασίας.....	56
Διάγραμμα 13.	Μέσες μικτές αποδοχές μισθωτών.....	57
Διάγραμμα 14.	Δημόσια κατανάλωση	58
Διάγραμμα 15.	Επενδύσεις σε μηχανικό εξοπλισμό 2002	59
Διάγραμμα 16.	Επενδύσεις παγίου κεφαλαίου ΕΕ και Ελλάδα (κινητοί μέσοι όροι)	60
Διάγραμμα 17.	Επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (σταθερές τιμές).....	60
Διάγραμμα 18.	Κερδοφορία και επενδύσεις 1974-2004	61

Διάγραμμα 19. Επενδύσεις και ζήτηση 1974-2004	62
Διάγραμμα 20. Επενδύσεις σε μηχανικό εξοπλισμό (1996-2004).....	63
Διάγραμμα 21. Επενδύσεις σε μηχανικό εξοπλισμό (1996-2004) (ανά μονάδα αύξησης του ΑΕΠ)	64
Διάγραμμα 22. Η αύξηση της παραγωγικότητας κατά το 2002.....	64
Διάγραμμα 23. Η αύξηση της παραγωγικότητας 1996-2002 (μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής %).....	65
Διάγραμμα 24. Η αύξηση της απασχόλησης κατά το 2002 (ετήσιος ρυθμός μεταβολής %)	66
Διάγραμμα 25. Η αύξηση της απασχόλησης κατά το 2003-2004 (μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής %)	66
Διάγραμμα 26. Η αύξηση της απασχόλησης 1996-2002.....	67
Διάγραμμα 27. Απόδοση κεφαλαίου 2003-2004	74
Διάγραμμα 28. Εισοδηματικό μερίδιο εργασίας % του ΑΕΠ	77
Διάγραμμα 29. Παραγωγικότητα εργασίας και μέσες μικτές αποδοχές μισθωτών 2003-2004.....	77
Διάγραμμα 30. Παραγωγικότητα του κεφαλαίου.....	77
Διάγραμμα 31. Παραγωγικότητα εργασίας και ένταση κεφαλαίου 2003-2004	77
Διάγραμμα 32. Ταχύτητα συσσώρευσης κεφαλαίου	78
Διάγραμμα 33. Παραγωγικότητα του κεφαλαίου (επιχειρηματικός τομέας)	78
Διάγραμμα 34. Υποκατάσταση εργασίας από κεφάλαιο	79
Διάγραμμα 35. Παραγωγικότητα της εργασίας	84
Διάγραμμα 36. Παραγωγικότητα της εργασίας (προστιθέμενη αξία ανά απασχολούμενο)	84
Διάγραμμα 37. ΑΕΠ ανά κάτοικο (% μέσου όρου της ΕΕ).....	86
Διάγραμμα 38. Ανεργία (% του εργατικού δυναμικού)	86
Διάγραμμα 39. Ποσοστό συμμετοχής (% του πληθυσμού).....	86
Διάγραμμα 40. Παραγωγικότητα της εργασίας (% μέσου όρου ΕΕ)	86
Διάγραμμα 41. Άνοιγμα της ελληνικής οικονομίας προς την ΕΕ-15.....	89
Διάγραμμα 42. Εξαγωγές προς ΕΕ (% του ΑΕΠ)	89
Διάγραμμα 43. Διείσδυση εισαγωγών από ΕΕ.....	90
Διάγραμμα 44. Λόγος εξαγωγών/εισαγωγών	90
Διάγραμμα 45. Μερίδια στην αγορά της ΕΕ.....	93
Διάγραμμα 46. Εμπορικό έλλειμμα με την ΕΕ-15	93
Διάγραμμα 47. Αυξήσεις των πραγματικών μισθών 2002	99
Διάγραμμα 48. Αυξήσεις των πραγματικών μισθών 2003-2004	99
Διάγραμμα 49. Αυξήσεις των πραγματικών μισθών 1996-2002.....	100
Διάγραμμα 50. Αυξήσεις πραγματικού κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος κατά το 2002 (%)	100

Διάγραμμα 51. Αυξήσεις πραγματικού κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος κατά το 2003-2004 (%).....	101
Διάγραμμα 52. Μέσες ετήσιες αυξήσεις πραγματικού κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος το 1996-2002.....	101
Διάγραμμα 53. Μέση πραγματική αμοιβή και παραγωγικότητα.....	102
Διάγραμμα 54. Πραγματικό μοναδιαίο κόστος εργασίας	103
Διάγραμμα 55. Μέσος μισθός και παραγωγικότητα της εργασίας.....	106
Διάγραμμα 56. Μέσος ακαθάριστος μισθός (2002) (καθαρός μισθός + εισφορές μισθωτού σε Ευρώ).....	109
Διάγραμμα 57. Μηνιαίο κόστος εργασίας (2002)	109
Διάγραμμα 58. Μέσος ακαθάριστος μισθός (2002) (καθαρός μισθός + εισφορές μισθωτού σε Ισοτιμίες Αγοραστικής Δύναμης)	110
Διάγραμμα 59. Παραγωγικότητα της εργασίας (2002).....	110
Διάγραμμα 60. Κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (2002)	111
Διάγραμμα 61. Παραγωγικότητα εργασίας και μέσος ακαθάριστος μισθός (2002) σε Ισοτιμίες Αγοραστικής Δύναμης	111
Διάγραμμα 62. Εισοδηματικό μερίδιο εργασίας (% του ΑΕΠ)	112
Διάγραμμα 63. Ανισότητα στην διανομή του εισοδήματος.....	113
Διάγραμμα 64. Κόστος εργασίας σε τρέχουσες τιμές και πληθωρισμός	115
Διάγραμμα 65. Πραγματικό κόστος εργασίας	116
Διάγραμμα 66. Μερίδιο της εργασίας στο ΑΕΠ 2002	118
Διάγραμμα 67. Κατανομή των μισθωτών με κριτήριο τις καθαρές αποδοχές τους (2002)	124
Διάγραμμα 68. Κατώτατοι μηνιαίοι μισθοί στην ΕΕ και στις υποψήφιες χώρες	127
Διάγραμμα 69. Αναλογία αγοραστικής δύναμης κατώτατου μηνιαίου μισθού στην Ελλάδα έναντι άλλων χωρών μελών της ΕΕ.....	128
Διάγραμμα 70. Εξέλιξη μέσου πραγματικού μισθού και κατώτατων πραγματικών αποδοχών 1990-2002	131
Διάγραμμα 71. Ποσοστό ανεργίας (%).....	137
Διάγραμμα 72. Μεταβολές της απασχόλησης στην Ελλάδα (%).....	138
Διάγραμμα 73. Παραγωγή, παραγωγικότητα και απασχόληση.....	139
Διάγραμμα 74. Απασχόληση, εργατικό δυναμικό και ανεργία	142
Διάγραμμα 75. Το ποσοστό της ανεργίας στην Ελλάδα και στην ΕΕ	143
Διάγραμμα 76. Το ποσοστό της ανεργίας στις χώρες της ΕΕ (2002)	144
Διάγραμμα 77. Διαχρονική εξέλιξη της κατάστασης της απασχόλησης	145
Διάγραμμα 78. Διαχρονική εξέλιξη των εκροών από την απασχόληση.....	146
Διάγραμμα 79. Διαχρονική εξέλιξη των εισροών προς την απασχόληση.....	147
Διάγραμμα 80. Αποτελέσματα εισροών-εκροών στην απασχόληση	147
Διάγραμμα 81. Διαχρονική εξέλιξη της κατάστασης της ανεργίας.....	148

Διάγραμμα 82. Διαχρονική εξέλιξη των εκροών απο την ανεργία	149
Διάγραμμα 83. Διαχρονική εξέλιξη των εισροών προς την ανεργία	149
Διάγραμμα 84. Αποτελέσματα εισροών-εκροών στην ανεργία	150
Διάγραμμα 85. Διαχρονική εξέλιξη των εκροών από τον μη ενεργό πληθυσμό	150
Διάγραμμα 86. Διαχρονική εξέλιξη των εισροών προς τον μη ενεργό πληθυσμό	151
Διάγραμμα 87. Αποτελέσματα εισροών-εκροών στο μη ενεργό πληθυσμό	151
Διάγραμμα 88. Διαχρονική εξέλιξη της ποσοστιαίας συμμετοχής των κατηγοριών των αέργων που εντάσσονται στο εργατικό δυναμικό	152
Διάγραμμα 89. Άεργοι που εντάχθηκαν στην απασχόληση ως ποσοστό των αέργων που εντάχθηκαν στο εργατικό δυναμικό	153
Διάγραμμα 90. ΑΕΠ ανά κάτοικο στις περιφέρειες 2002	162
Διάγραμμα 91. Η παραγωγικότητα της εργασίας στις περιφέρειες	163
Διάγραμμα 92. Εργάσιμες ηλικίες (% του πληθυσμού)	164
Διάγραμμα 93. Ποσοστό συμμετοχής	164
Διάγραμμα 94. Ποσοστό απασχόλησης	165
Διάγραμμα 95. Απασχόληση (% των εργάσιμων ηλικιών)	166
Διάγραμμα 96. Περιφέρειες Ανατολικής Μακεδονίας, Θράκης και Δυτικής Ελλάδας	167
Διάγραμμα 97. Περιφέρειες Θεσσαλίας και Ηπείρου	168
Διάγραμμα 98. Περιφέρειες Στερεάς Ελλάδας, Δυτικής Μακεδονίας και Νοτίου Αιγαίου	169
Διάγραμμα 99. Περιφέρειες Κρήτης, Πελοποννήσου και Ιονίων Νήσων	170
Διάγραμμα 100. Περιφέρειες Κεντρικής Μακεδονίας και Αττικής	171
Διάγραμμα 101. Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου	171
Διάγραμμα 102. Εξέλιξη δαπανών κοινωνικής προστασίας	280
Διάγραμμα 103. Σύνθεση εισροών κοινωνικής προστασίας. Κατάταξη χωρών ως προς τη γενική κρατική συμμετοχή	287
Διάγραμμα 104. Σύνθεση εισροών κοινωνικής προστασίας. Κατάταξη χωρών ως προς τις κοινωνικές εισφορές	287
Διάγραμμα 105. Σύνθεση εισροών κοινωνικής προστασίας. Κατάταξη χωρών ως προς τις άλλες εισφορές	288
Διάγραμμα 106. Εξέλιξη της σύνθεσης των πηγών εισροών κοινωνικής προστασίας της ΕΕ-15. Κατάταξη χωρών ως προς τις κρατική συμμετοχή	288

Διάγραμμα 107. Εξέλιξη της σύνθεσης των πηγών εισροών κοινωνικής προστασίας της ΕΕ-15. Κατάταξη χωρών ως προς τις κοινωνικές εισφορές	289
Διάγραμμα 108. Διαφορά της σύνθεσης των κοινωνικών δαπανών ως πηγών εισροών κοινωνικής προστασίας στην ΕΕ-15 και στις χώρες μέλη (προστατευόμενα πρόσωπα, εργοδότες)	289
Διάγραμμα 109. Διαφορά της σύνθεσης των κοινωνικών δαπανών ως πηγών εισροών κοινωνικής προστασίας στην ΕΕ-15 και στις χώρες μέλη (αύξηση κοινωνικών εισφορών, μείωση κοινωνικών εισφορών)	290
Διάγραμμα 110. Διαφορά της μεταβολής στη σύνθεση των κοινωνικών δαπανών	290

Σύνοψη Συμπερασμάτων

Η ελληνική οικονομία, ιδιαίτερα μάλιστα την αμέσως επόμενη περίοδο με τις νέες συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 25 κρατών-μελών των 470 εκατομμυρίων πολιτών και τη σύγχρονη διαδικασία διεθνοποίησης με τις νέες προκλήσεις και τα νέα χαρακτηριστικά στοιχεία, απαιτείται να θέσει ως κεντρικό αναπτυξιακό στόχο των οικονομικών και κοινωνικών της επιλογών την επίτευξη της πραγματικής σύγκλισης σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο. Οι νέες προκλήσεις και τα νέα στοιχεία της σύγχρονης διαδικασίας διεθνοποίησης αφορούν στη μεταβολή του προτύπου της κρατικής παρέμβασης στις αγορές αγαθών, χρήματος και εργασίας, σ' ένα πρότυπο φιλελευθεροποίησής τους, διεθνοποίησης των αγορών κεφαλαίου και χρήματος και αυτονόμησής τους από την πραγματική οικονομία*. Αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων είναι τα τελευταία χρόνια οι διεθνείς και ευρωπαϊκές πολιτικές να προσανατολίζονται περισσότερο στον στρατηγικό άξονα “των απελευθερωμένων αγορών και των αποκλεισμένων κοινωνιών”, παρά στον άξονα “των αποτελεσματικών οικονομιών και των αλληλέγγυων κοινωνιών”.

Ιδιαίτερα κατά το 2003 όπου παρατείνεται στην Ευρωπαϊκή Ένωση η οικονομική επιβράδυνση, οι προβληματισμοί και οι πολιτικές που υποστηρίζονται για την ανάκαμψη της ευρωπαϊκής οικονομίας επικεντρώνονται στις απόψεις: είτε της περισσότερης ελευθερίας των αγορών και της ανάληψης ατομικής ευθύνης είτε της ανάπτυξης και της αύξησης των κοινοτικών πόρων για πολιτικές συνοχής και αλληλεγγύης**.

Παράλληλα, η σύγχρονη διαδικασία διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν πρέπει να αποτελέσει “ανταγωνιστική” συνιστώσα της εμβάθυνσης και της πραγματικής σύγκλισης. Έτσι, οι νέες προκλήσεις και τα νέα στοιχεία για τον κόσμο της εργασίας, αφορούν στην νέα στόχευση της αναπτυξιακής στρατηγικής (επίτευξη πραγματικής σύγκλισης σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο) καθώς και στην διαμόρφωση της νέας σύνθεσης στην οικονομική και κοινωνική πολιτική.

Η νέα αυτή σύνθεση προϋποθέτει την ενεργοποίηση των κοινωνικών και παραγωγικών δυνάμεων της χώρας μας, ξεπερνά τα εθνικά μας σύνορα, αφού μετά την κυκλοφορία του ευρώ και την διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κεντρικό

* Πάντειο Πανεπιστήμιο: Εργασία 2002, Αθήνα 2002, σελ. 7.

** M. Barnier : Propositions pour une croissance européenne, “Le Monde”, 9/7/2003, σελ. 1 και 12. Ο συγγραφέας στις προτάσεις του περιλαμβάνει την ανάπτυξη νέων πολιτικών : στο ευρώ, το σύμφωνο σταθερότητας, το κοινοτικό προϋπολογισμό, τις επενδύσεις, την έρευνα, την δημογραφία (ενεργή οικογενειακή πολιτική), την ρύθμιση, την συνοχή και αλληλεγγύη”.

αίτημα των κοινωνικών και οικονομικών φορέων της Ένωσης αναδεικνύεται η αναγκαιότητα βελτίωσης της οικονομικής και κοινωνικής ευημερίας των ευρωπαϊών πολιτών καθώς και η ανάπτυξη ευρωπαϊκών οικονομικών, κοινωνικών κλπ. πολιτικών, ως “εφαλτήριο αναβάθμισης”, εκτός των άλλων, της θέσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο παγκόσμιο πολιτικό και κοινωνικό -οικονομικό σύστημα. Στο πλαίσιο αυτό, **η κεντρική επιδίωξη της Έκθεσης για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση του έτους 2003**, συνίσταται στην διερεύνηση και επισήμανση των εξελίξεων που συντελούνται τα τελευταία και τα αμέσως προσεχή χρόνια: στην οικονομική, παραγωγική, περιφερειακή, εισοδηματική, εργασιακή, μεταναστευτική και κοινωνικο-ασφαλιστική σφαίρα της ελληνικής και ευρωπαϊκής οικονομίας.

Για την επίτευξη του κεντρικού αυτού στόχου της Έκθεσης, απαιτήθηκε, μεθοδολογικά, η ανάλυση των εξελίξεων που συντελούνται στην ανάπτυξη, στην παραγωγή, στις μακροχρόνιες τάσεις της ελληνικής οικονομίας, στις επενδύσεις, στην απασχόληση, στην ανεργία, στην παραγωγικότητα της εργασίας, στους μισθούς, στις περιφερειακές ανισότητες, στις εργασιακές σχέσεις, στην μετανάστευση και στην κοινωνική ασφάλιση καθώς και η συσχέτισή τους με το αναπτυξιακό και κοινωνικό απόθεμα, το παραγωγικό πλεόνασμα, το εισόδημα, τον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό και την περιφερειακή σύγκλιση.

Στην κατεύθυνση αυτής της προσέγγισης, **τα πιο σημαντικά συμπεράσματα** της Έκθεσης αναφέρονται στα εξής:

1. Η ελληνική οικονομία κατά το 2003, διανύει, το όγδοο έτος οικονομικής ανάκαμψης (το ΑΕΠ στην Ελλάδα τα τελευταία οκτώ έτη μεγεθύνεται ταχύτερα από τον μέσο ευρωπαϊκό όρο, με αποτέλεσμα η συνολική αύξηση του έναντι του 1995 να ανέρχεται σήμερα σε 38% έναντι 21% του μέσου ευρωπαϊκού μέσου όρου) η οποία συσχετίζεται με την αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης και την επιτάχυνση της ζήτησης (δημόσια έργα, αύξηση πραγματικών μισθών, αύξηση παραγωγικών επενδύσεων και παραγωγής, (με αποτέλεσμα να αναδεικνύεται ότι το προϊόν και οι επενδύσεις βρίσκονται σε σχέση αμοιβαίας αλληλεξάρτησης που οδηγεί σε συνεχή άνοδο της οικονομίας και σε αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Οι συνθήκες αυτές στην ελληνική οικονομία διαμορφώνουν τις θετικές επιδόσεις της (ταχεία μεγέθυνση του ΑΕΠ και των επενδύσεων, αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας) χωρίς όμως να αντιμετωπίζουν επαρκώς τις παρατηρούμενες εισοδηματικές ανισότητες. Η μακροοικονομική σταθερότητα που επιτεύχθηκε, κατά τα τελευταία έτη, καθώς και οι θετικές επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας, έχουν επιφέρει πολλαπλά οφέλη, πλην όμως, σε άνισο βαθμό για τις διαφορετικές κοινωνικές τάξεις.
2. Κατά το έτος 2002, όπως και κατά τα προηγούμενα έτη της περιόδου 1995-2002, η κινητήρια δύναμη της αύξησης του ΑΕΠ στην Ελλάδα ήταν η **εγχώρια**

ζήτηση, η οποία αυξήθηκε κατά 3,9% και προβλέπεται να παρουσιάσει μικρή μόνο επιβράδυνση κατά το 2003 (+3,3%) και το 2004 (+3,6%). Στην διατήρηση της ζήτησης σε υψηλά επίπεδα συνετέλεσαν, οι αυξημένες εισροές πόρων από τα διαρθρωτικά ταμεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που συνέβαλαν στην χρηματοδότηση των έργων υποδομής, οι ιδιωτικές και δημόσιες επενδύσεις, η ταχεία επέκταση της καταναλωτικής πίστης και η αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης που σχετίζεται στενά με τις πραγματικές αυξήσεις των μισθών.

3. Η ανάκαμψη της παραγωγής κατά τα έτη 1996-2003 συνοδεύτηκε από σημαντική αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας (+4,1% το 2002 στην Ελλάδα έναντι +0,7% του μέσου όρου της Ευρωπαϊκής Ένωσης), με αποτέλεσμα **ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης της απασχόλησης** μέχρι το 1998 να παραμένει σταθερός και ίσος προς 0,7%. Κατά την τετραετία 1999-2002 η αύξηση της απασχόλησης μειώθηκε καθώς η παραγωγικότητα της εργασίας ανήλθε σε ακόμη υψηλότερα επίπεδα. Έτσι, οι προβλέψεις για την απασχόληση κατά τη διετία 2003-2004 εκτιμούν μία αύξηση της τάξης του 0,35% ετησίως.
4. **Η προοπτική αλλαγών σε ορισμένους σημαντικούς εξωγενείς παράγοντες** της ελληνικής οικονομίας μετά το 2004, όπως η μείωση των μονομερών μεταβιβάσεων από την Ευρωπαϊκή Ένωση προς την Ελλάδα την περίοδο 2004-2008, **δημιουργεί το ερώτημα** εάν η ελληνική οικονομία διαθέτει τις εσωτερικές αναπτυξιακές δυνάμεις οι οποίες θα μπορούσαν να παρατείνουν την διαδικασία της πραγματικής σύγκλισης μακροπρόθεσμα ή εάν θα πρέπει να αναμένεται για το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας 2000-2010 μία επιβράδυνση της ελληνικής οικονομίας. Στο πλαίσιο αυτό, η αύξηση της απασχόλησης η οποία ενισχύει την εσωτερική ζήτηση γιατί δημιουργεί νέα εισοδήματα, απαιτείται για την οικονομική πολιτική να αποτελεί στόχο άμεσης προτεραιότητας, δεδομένου ότι η δημιουργία αναπτυξιακού αποθέματος στην ελληνική οικονομία, εκτός της συμβολής στην μείωση της ανεργίας, θα συμβάλλει μεσοπρόθεσμα στην συγκράτηση του ρυθμού μείωσης του ΑΕΠ μετά το 2005-2006 όταν η πτωτική του τάση στην Ελλάδα θα επηρεαστεί από την μείωση των εισροών από την Ευρωπαϊκή Ένωση, με προβλεπόμενο αποτέλεσμα να μη βρεθεί η ελληνική οικονομία σε συνθήκες ύφεσης αλλά περισσότερο να βρεθεί σε συνθήκες επιβράδυνσης του ρυθμού αύξησης του ΑΕΠ.
5. Οι **δημόσιες επενδύσεις** αποτελούν μία από τις μονιμότερες κινητήριες δυνάμεις της οικονομικής μεγέθυνσης στην Ελλάδα μετά το 1995. Κατά την πενταετία 1995-1999 ανέρχονταν σε 3,5% του ΑΕΠ, ενώ κατά τα έτη 2000-2004 το αντίστοιχο ποσοστό προβλέπεται ότι θα αυξηθεί σε 4%. Η αύξηση των δημοσίων επενδύσεων αντανακλά, μεταξύ άλλων, και την ταχύτερη αύξηση των μονομερών μεταβιβάσεων από την Ευρωπαϊκή Ένωση προς την Ελλάδα. Το

2002 οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου αυξήθηκαν κατά 6,7%, με συγκριτικά υψηλότερο ρυθμό αύξησης τις επενδύσεις σε κατασκευές και τις ιδιωτικές επενδύσεις σε κατοικίες.

6. **Η ανοδική πορεία των επενδύσεων σε μηχανικό εξοπλισμό** από το 1996 μέχρι το 2000 (+12,9%) ανακόπηκε κατά το 2001-2002, πλην όμως, οι αυξήσεις παραμένουν σημαντικές, ιδιαίτερα μέσα σε μία συγκυρία γενικής μείωσης των επενδύσεων σε μηχανικό εξοπλισμό στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι αυξημένες επενδύσεις σε μηχανικό εξοπλισμό αποτελούν ένδειξη σημαντικής ανανέωσης του παραγωγικού συστήματος, τις νέες τεχνολογίες στην παραγωγική διαδικασία και αυξάνει έτσι την παραγωγικότητα της εργασίας και του κεφαλαίου.
7. **Ο δείκτης κερδοφορίας** στο σύνολο της οικονομίας, μετά από μία περίοδο μείωσής του, η οποία είχε ως σημείο εκκίνησης το έτος 1974, σταθεροποιήθηκε σε χαμηλά επίπεδα μεταξύ των ετών 1980 και 1990. Από το 1991 σημειώνει αύξηση και σήμερα βρίσκεται στα επίπεδα του μέσου όρου της περιόδου 1961-1973. Σύμφωνα με τις προβλέψεις η απόδοση του κεφαλαίου θα ανέλθει στο τέλος του 2004, σε επίπεδα υψηλότερα κατά 10% του μέσου όρου της περιόδου 1961-1973. Η συστηματική αυτή **αύξηση των περιθωρίων κέρδους** επιβαρύνει διαρκώς την ανταγωνιστικότητα τιμής των ελληνικών προϊόντων και συμβάλλει καθοριστικά στις παρατηρούμενες πληθωριστικές πιέσεις στην Ελλάδα.
8. **Το μερίδιο των μισθών στην προστιθέμενη αξία** ακολουθεί πτωτική πορεία, εξαιτίας της αύξησης της ανεργίας και της συνακόλουθης ανόδου της εργασιακής ανασφάλειας και προβλέπεται ότι στο τέλος του 2004, θα βρίσκεται στο επίπεδο του 63% του ΑΕΠ.
9. **Η πραγματική σύγκλιση** της ελληνικής οικονομίας ως προς τον μέσο όρο του ΑΕΠ ανά κάτοικο της ευρωπαϊκής ένωσης συνεχίστηκε κατά το 2002-2003 και το ίδιο αναμένεται και για το 2004. Η άνοδος του δείκτη πραγματικής σύγκλισης οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στις θετικές επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας (ταχεία μεγέθυνση του ΑΕΠ και των επενδύσεων, αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας). Η παρατήρηση αυτή αποδεικνύει ότι η μείωση της ανεργίας (το ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα τείνει να προσεγγίσει το αντίστοιχο μέσο ποσοστό της ευρωπαϊκής Ένωσης) και η αύξηση του ποσοστού συμμετοχής στην απασχόληση, (το ποσοστό συμμετοχής στην Ελλάδα αποκλίνει από το αντίστοιχο μέσο ποσοστό της Ευρωπαϊκής Ένωσης) έχει σημαντικά οφέλη για το επίπεδο πραγματικής σύγκλισης.
10. Η μείωση του ανοίγματος της ελληνικής οικονομίας προς τις άλλες χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετίζεται, κατά κύριο λόγο, με την πτωτική εξέλιξη **του ποσοστού του ΑΕΠ που εξάγεται** προς αυτές τις χώρες, από το επίπεδο

του 8% το 1985 στο επίπεδο του 3% του ΑΕΠ το 2004. Εντούτοις, μία μικρή συμβολή, στην μείωση του ανοίγματος της ελληνικής οικονομίας προς τις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προέρχεται από την **διείσδυση των εισαγωγών** που μειώθηκε κατά την τριετία 2000-2002 και αναμένεται να μειωθεί περαιτέρω το 2003-2004. Η μείωση της διείσδυσης οφείλεται στην επιβράδυνση σε μηχανικό εξοπλισμό και στην μείωση της δαπάνης για εισαγωγές διαρκών καταναλωτικών αγαθών.

11. Κατά το 2002, **οι αυξήσεις των ακαθάριστων πραγματικών μισθών** στην Ελλάδα, ανήλθαν σε 3,1%, έναντι αύξησης 1,0%, κατά μέσο όρο, στα δεκαπέντε κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι αυξήσεις αυτές συνοδεύτηκαν από **μείωση (-1,1%) του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, σε πραγματικούς όρους**, χάρη στην αύξηση της παραγωγικότητας, **έναντι μείωσης (-0,2%) στο σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης**. Επομένως, **η αύξηση της παραγωγικότητας κατά 4,1% το 2002**, επέτρεψε αφενός μεν τη αύξηση κατά 3,1% της αγοραστικής δύναμης του μέσου μισθού στην Ελλάδα, αφετέρου δε την μείωση του κόστους εργασίας (-1,1) σε πραγματικούς όρους.
12. **Η μεταβολή του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος σε πραγματικούς όρους (την περίοδο 1981-2002 μειώθηκε κατά 30%, 1981=100, 2002=70)** αποτελεί επίσης δείκτη της εξέλιξης στην **διανομή του προϊόντος**. Η μείωση κατά -1,1% εκφράζει την περαιτέρω αναδιανομή του προϊόντος σε βάρος της εργασίας. Γιατί το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος σε τρέχουσες τιμές αυξήθηκε κατά 2,6% περίπου το 2002. Εάν οι επιχειρήσεις είχαν αυξήσει τις τιμές τους επίσης κατά 2,6%, τότε τα εισοδηματικά μερίδια της εργασίας και των κερδών θα είχαν παραμείνει σταθερά. Επειδή όμως οι επιχειρήσεις αύξησαν τις τιμές τους κατά 3,7%, δηλαδή περισσότερο από ότι το κόστος εργασίας σε τρέχουσες τιμές, υπήρξε μείωση (-1,1%) του κόστους εργασίας σε πραγματικούς όρους, επομένως και του μεριδίου της εργασίας στο προϊόν. Με άλλα λόγια, **οι επιχειρήσεις αύξησαν τις τιμές τους, κατά το 2002, περισσότερο από όσο δικαιολογούσε η αύξηση του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, με αποτέλεσμα να αυξηθούν τα περιθώρια κέρδους, τα οποία επηρεάζοντας αυξητικά τις πληθωριστικές εξελίξεις στην χώρα μας, δημιουργούν συνθήκες πληθωρισμού κερδών και όχι όπως αποδεικνύεται πληθωρισμού μισθών**.
13. Με βάση τους “διαρθρωτικούς δείκτες” της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η Ελλάδα διακρίνεται **από οικονομικές ανισότητες**. Έτσι, το εισόδημα των 20% περισσότερο εύπορων ελλήνων το 1999 ήταν 6,2 φορές υψηλότερο από το εισόδημα των 20% λιγότερο εύπορων ελλήνων. Υψηλότερη ανισότητα παρουσιάζουν η Πορτογαλία (6,4) και η Εσθονία (6,3).

14. **Ο κατώτατος μηνιαίος μισθός** στην Ελλάδα σε ευρώ, είναι κατά πολύ μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο μισθό που ισχύει στην μεγάλη πλειοψηφία των υπό ένταξη χωρών και ξεπερνά επίσης τους κατώτατους μισθούς της Πορτογαλίας και της Ισπανίας. Αντίθετα όμως, ο κατώτατος μισθός στην Ελλάδα ανέρχεται στο 50% περίπου του αντίστοιχου κατώτατου μισθού των πλουσιότερων χωρών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις οποίες ισχύει ο κατώτατος μισθός σε εθνικό επίπεδο.
15. **Η ανάλυση του προϊόντος των περιφερειών ανά κάτοικο*** και η διερεύνηση της τοπικής ανταγωνιστικότητας στην Ελλάδα, αναδεικνύει τα ιδιαίτερα κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά έξι περιφερειακών ομάδων: **Πρώτον**, δύο περιφέρειες με το χαμηλότερο ακαθάριστο προϊόν ανά κάτοικο (**Ανατολική Μακεδονία-Θράκη και Δυτική Ελλάδα**), με κύριο χαρακτηριστικό την πολύ μικρή παραγωγικότητα της εργασίας και αρνητική συμβολή στην δημογραφική κατάσταση. Παράλληλα, στις δύο περιφέρειες παρατηρείται ανώτερη του μέσου όρου αξιοποίηση του εργατικού δυναμικού. **Δεύτερον**, δύο περιφέρειες (**Ήπειρος και Θεσσαλία**) με επίσης χαμηλό ακαθάριστο προϊόν ανά κάτοικο, χωρίς όμως μεγάλη υστέρηση στην παραγωγικότητα της εργασίας. Κοινό χαρακτηριστικό των δύο αυτών περιφερειών είναι η δυσμενής δημογραφική κατάσταση καθώς και η ελαφρώς καλύτερη, σε σύγκριση με τον μέσο εθνικό όρο, χρήση του εργατικού δυναμικού. **Τρίτον**, τρεις περιφέρειες (**Στερεά Ελλάδα, Δυτική Μακεδονία και Νότιο Αιγαίο**) διακρίνονται για το υψηλό, σε σύγκριση με τον μέσο εθνικό όρο, επίπεδο της παραγωγικότητας τους και για την υπερχρή τους ως προς το προϊόν ανά κάτοικο. Στις τρεις αυτές περιφέρειες υπάρχει δυσμενής ηλικιακή διάρθρωση και στις δύο (Στερεά Ελλάδα και Δυτική Μακεδονία) υπάρχει δυσμενής, περιορισμένη όμως, αξιοποίηση του εργατικού δυναμικού, συγκρινόμενη με το θετικό αποτέλεσμα της παραγωγικότητας της εργασίας. **Τέταρτον**, τρεις περιφέρειες (**Κρήτη, Ιόνια νησιά, Πελοπόννησος**) διακρίνονται για την καλή αξιοποίηση του εργατικού δυναμικού σε σύγκριση με τον εθνικό μέσο όρο. Παράλληλα, η δημογραφική κατάσταση είναι δυσμενής στις τρεις αυτές περιφέρειες, ενώ το προϊόν ανά κάτοικο υπερέχει ελάχιστα (Ιόνια νησιά) και +10% (**Κρήτη, Πελοπόννησο**) του εθνικού μέσου όρου. **Πέμπτον**, δύο περιφέρειες (**Αττική, Κεντρική Μακεδονία**) στις οποίες το κύριο

* Το ΑΕΠ ανά κάτοικο στο σύνολο της χώρας το 2000 ήταν 11.929 ευρώ. Η παραγωγικότητα της εργασίας ήταν 31.200 ευρώ ετησίως ανά απασχολούμενο. Οι εργάσιμες ηλικίες ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού ήταν 66,6%. Ο αριθμός των απασχολούμενων ως ποσοστό των εργάσιμων ηλικιών ήταν 57%. Άρα $31.200 \times 66,6\% \times 57\% = 11.929$ ευρώ, το ΑΕΠ ανά κάτοικο στο σύνολο της χώρας.

Το έτος 2000 το ΑΕΠ ανά κάτοικο της Ελλάδας, υπολογισμένο σε ευρώ, ανερχόταν στο 49,9% του μέσου όρου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σε ισοτιμίες αγοραστικής δύναμης το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 65,5%. Για το 2004 (προβλέψεις Ευρωπαϊκής Επιτροπής) τα αντίστοιχα μεγέθη είναι 58,6% και 69,9% (βλ. European Economy, Statistical Annex, Spring 2003)

χαρακτηριστικό τους είναι ότι δεν διαφέρουν πολύ από τον μέσο όρο και στις τρεις συνιστώσες. Έκτον, μία περιφέρεια (**Βόρειο Αιγαίο**) διακρίνεται για υψηλή παραγωγικότητα της εργασίας αλλά με δυσμενή ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού και ανεπαρκή αξιοποίηση του εργατικού της δυναμικού.

16. **Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης των δεκαπέντε (15) κρατών-μελών**, το μέσο κατά κεφαλή εισόδημα που ζει στις περισσότερες ανεπτυγμένες περιφέρειες της Ένωσης (και το οποίο αντιστοιχεί στο 10% του συνολικού πληθυσμού) είναι 2,6 φορές μεγαλύτερο από το εισόδημα των πολιτών που ζουν στις περισσότερες υπανάπτυκτες περιφέρειες της Ένωσης (και το οποίο επίσης αντιστοιχεί στο 10% του συνολικού πληθυσμού). **Οι εισοδηματικές διαφορές μεταξύ των περιφερειών της Ένωσης** οφείλονται στη χαμηλή παραγωγικότητα των περιφερειών, στα υψηλά επίπεδα ανεργίας και στην ανεπαρκή αξιοποίηση του εργατικού δυναμικού καθώς και στην ελλιπή πρόοδο των συγκεκριμένων περιφερειών στις νέες τεχνολογίες. Έτσι, ενώ, έχουν **μειωθεί** οι εισοδηματικές διαφορές μεταξύ των κρατών-μελών, έχουν ταυτόχρονα **διευρυνθεί** οι αντίστοιχες διαφορές μεταξύ των περιφερειών της Ένωσης. Με τη διεύρυνση της Ένωσης σε εικοσιπέντε (25) κράτη-μέλη, με βάση τις εισοδηματικές διαφορές, **η πρώτη ομάδα χωρών** και περισσότερο ανεπτυγμένη περιλαμβάνει τα 12 από τα 15 κράτη-μέλη. Η Ελλάδα, η Ισπανία, η Πορτογαλία η Κύπρος, η Μάλτα, η Σλοβενία και η Τσεχία θα βρίσκονται **στη δεύτερη ομάδα**, αφού το κατά κεφαλή εισόδημα των πολιτών τους θα αντιστοιχεί στο 80% του κοινοτικού μέσου όρου. **Η τρίτη ομάδα** θα περιλαμβάνει τα υπόλοιπα νεοεισερχόμενα κράτη στην Ένωση, αφού το κατά κεφαλή εισόδημα των πολιτών τους θα αντιστοιχεί στο 40% του κοινοτικού μέσου όρου.
17. **Η διερεύνηση των εξελίξεων στην απασχόληση και τις εργασιακές σχέσεις** αναδεικνύει ότι η τυπική (σταθερή και πλήρης) απασχόληση εξακολουθεί να αποτελεί την κύρια μορφή απασχόλησης, παρά το γεγονός ότι το τελευταίο χρονικό διάστημα παρατηρείται σχετική υποχώρηση της, υπέρ μιας ποικιλίας μορφών ευέλικτης απασχόλησης. Η σχέση προσλήψεων-απολύσεων κατά τον τελευταίο χρόνο παρουσιάζεται κατά βάση θετική υπέρ των προσλήψεων, η σύνθεση των οποίων όμως αναφέρεται κατά πλειοψηφία (55%) σε θέσεις ευέλικτης, κατά κύριο λόγο, εποχικής απασχόλησης. Οι ρυθμίσεις του Ν. 2874/2000 για την ενίσχυση της απασχόλησης, είχαν περιορισμένη συμβολή στην αύξηση της. Όσες επιχειρήσεις προέβησαν σε προσλήψεις λειτούργησαν εντελώς ανεξάρτητα από το περιεχόμενο των συγκεκριμένων ρυθμίσεων.
18. **Η μετανάστευση στην Ελλάδα** αποτελεί καθοριστικό παράγοντα αποφυγής μίας μελλοντικής μείωσης του συνολικού πληθυσμού και συμβολής στην κάλυψη των αναγκών της αγοράς εργασίας αλλά **σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αποτρέψει** την μελλοντική μείωση του πληθυσμού σε ηλικίες εργασίας καθώς

και τη διεύρυνση της δημογραφικής γήρανσης του πληθυσμού της Ελλάδας. Η είσοδος των μεταναστών στην ελληνική οικονομία δεν συνοδεύτηκε από σοβαρές απορρυθμίσεις στην αγορά εργασίας, και στον βαθμό που την αφορά, επέτρεψε την αναβολή αντιμετώπισης διαρθρωτικών προβλημάτων, αφού η αύξηση του προϊόντος της χώρας δεν συνοδεύτηκε από την αύξηση της ανταγωνιστικότητας των διαφόρων οικονομικών δραστηριοτήτων. Έτσι, είναι δυνατόν να διατυπωθεί η πρόβλεψη ότι η στασιμότητα αναδιαρθρωτικών διαδικασιών στην παραγωγική διάρθρωση και το τεχνολογικό επίπεδο αρκετών τομέων οικονομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα, ανανεώνει την ζήτηση για ανειδίκευτη και φτηνή εργασία και επομένως για μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό που έρχεται στην Ελλάδα σε συνθήκες που οδηγούν σε σημαντικό βαθμό στην παραοικονομία. Αξίζει να σημειωθεί ότι η μετανάστευση στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση των 25 κρατών-μελών, θα εξακολουθήσει να αποτελεί βασικό, παράγοντα των δημογραφικών εξελίξεων, με αποτέλεσμα στις νέες συνθήκες (υπερεθνικός χαρακτήρας της μετανάστευσης, δυνατότητα ελεύθερης διακίνησης των πολιτών στο εσωτερικό της Ένωσης) να απαιτείται η σταδιακή μετάβαση προς την κατεύθυνση της **ευρωπαϊκής πολιτικής και κοινωνικής ρύθμισης των σύγχρονων μεταναστευτικών ρευμάτων.**

19. Η μεταρρύθμιση των συνταξιοδοτικών συστημάτων είναι πολύ υψηλά στην ημερήσια διάταξη των πολιτικών των κρατών-μελών της Ένωσης. Το ενδιαφέρον τους επικεντρώνεται στην μετεξέλιξη των δημόσιων σε ιδιωτικές συντάξεις, με αποτέλεσμα την μετατόπιση του χρηματοδοτικού βάρους των ασφαλιστικών παροχών κυρίως προς τους ασφαλισμένους, περιορίζοντας την χρηματοδοτική συμμετοχή του κράτους και αφήνοντας στο απυρόβλητο τους εργοδότες και την κερδοφορία των επιχειρήσεων. Στην Ελλάδα το συνδικαλιστικό κίνημα με τον πρόσφατο Ν.3029/02 επέβαλε ρυθμίσεις οι οποίες εξυγιαίνουν χρηματοοικονομικά (1% του ΑΕΠ ετησίως) το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης με την ενίσχυση των εσόδων του, εξασφαλίζουν την οικονομική βιωσιμότητα και την κοινωνική αποτελεσματικότητα του ΣΚΑ. Με τον νόμο αυτόν δημιουργούνται οι προϋποθέσεις ενοποίησης των ασφαλιστικών ταμείων, των όρων και των προϋποθέσεων συνταξιοδότησης καθώς και του ύψους των συντάξεων. Παράλληλα, τίθενται οι βάσεις για την δημιουργία Ενιαίου Ταμείου κύριας ασφάλισης μισθωτών, το οποίο, εκτός των άλλων, θα οδηγήσει στην άρση του κατακερματισμού, των ανισοτήτων και των δυσλειτουργιών του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης στη χώρα μας.
20. **Οι προοπτικές μεταρρύθμισης των ευρωπαϊκών συνταξιοδοτικών συστημάτων** οι οποίες βασίζονται στην “αναγκαιότητα” της δημογραφικής ωρολογιακής βόμβας, του μειωμένου εργατικού κόστους για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και της διαγενεακής δικαιοσύνης, καθώς και οι υποδεικνυόμενες από την Ευρωπαϊκή

Ένωση αλλαγές στα δημόσια συνταξιοδοτικά συστήματα **κυριαρχούνται από επιλογές κοινωνικής αβεβαιότητας**, με συνέπεια όχι μόνο να μην οδηγούν σε ασφαλέστερες δημόσιες συντάξεις αλλά και να υπονομεύουν τη μελλοντική δυνατότητα των δημόσιων συνταξιοδοτικών παροχών να καλύψουν τις ανάγκες για τις οποίες και έχουν θεσπιστεί. **Η διερεύνηση της εξέλιξης των δαπανών κοινωνικής προστασίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση** των 15 κρατών-μελών αναδεικνύει: **πρώτον**, την γενικότερη κάμψη που έχει παρουσιάσει την δεκαετία του 1990 το ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο και **δεύτερον** χώρες με παραδοσιακά υψηλού επιπέδου κοινωνικό κράτος, όπως οι σκανδιναβικές, παρουσιάζουν την μεγαλύτερη κάμψη των επιπέδων της παρεχόμενης κοινωνικής προστασίας. Επίσης, η διερεύνηση της σύνθεσης των εισροών κοινωνικής προστασίας κατά πηγή προέλευσης στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 κρατών-μελών αναδεικνύει ότι το **όφελος των εργοδοτών** από την αύξηση της κρατικής συμμετοχής στις εισροές της κοινωνικής προστασίας, υπήρξε 2,5 περίπου φορές μεγαλύτερο από το όφελος των προστατευόμενων προσώπων.

Πρόλογος

Η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τα νέα δέκα κράτη-μέλη αποτελεί νέα πρόκληση για την ελληνική οικονομία αλλά και επιλογή μακράς πνοής για την Ευρώπη, η οποία όμως απαιτείται να είναι πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά συντεταγμένη, προκειμένου να μη θέσει σε κίνδυνο το κοινωνικό κεκτημένο και το ευρωπαϊκό μοντέλο, υπονομεύοντας την αλληλεγγύη και την συνοχή στο εσωτερικό της Ένωσης, με τη δημιουργία συνθηκών κοινωνικού ντάμπινγκ και ανισοτήτων μεταξύ των κρατών-μελών.

Στην προοπτική αυτή οι θετικές επιδόσεις της οικονομίας και κατά το 2003 (υψηλός ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ, των επενδύσεων και της παραγωγικότητας της εργασίας) δεν αντιμετωπίζουν επαρκώς τις παρατηρούμενες εισοδηματικές ανισότητες. Το ζητούμενο για την πορεία της ελληνικής οικονομίας στις νέες διεθνείς και ευρωπαϊκές συνθήκες, εστιάζεται στην στρατηγική, στις πολιτικές, στα μέσα βελτίωσης της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας, στο επίπεδο της ανεργίας και της παραγωγικότητας, στο έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, στην ποιότητα των εργασιακών σχέσεων, στο επίπεδο των περιφερειακών ανισοτήτων και στην έκταση των κοινωνικών δικαιωμάτων.

Στην Έκθεση αυτή, όπως και στις άλλες πρόσφατες εκδόσεις του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, επεξεργάζονται και αναλύονται τα ζητήματα αυτά, υπό το πρίσμα ιδιαίτερα, των νέων ευρωπαϊκών (κυκλοφορία του ευρώ, διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης) και παγκόσμιων (ένταση της διεθνοποίησης) εξελίξεων.

Οι εξελίξεις αυτές που στον πυρήνα τους έχουν τις αλλαγές που συντελούνται στις σχέσεις κεφαλαίου και εργασίας, τεχνολογίας και παραγωγής, οικονομικού και κοινωνικού στοιχείου στην λειτουργία της οικονομίας, απαιτείται να κατανοηθούν από τις συνδικαλιστικές οργανώσεις, οι οποίες με τις έγκαιρες παρεμβάσεις και διεκδικήσεις βελτίωσης του επιπέδου και των συνθηκών ζωής των εργαζομένων, καθίστανται κοινωνικοί πρωταγωνιστές και όχι παθητικοί θεατές της οικονομικής και κοινωνικής αναπαραγωγής.

Σύμφωνα με τις μελέτες και τις έρευνες του ΙΝΕ έχει αποδειχθεί ότι η μείωση του κόστους εργασίας προκειμένου να ενισχυθεί η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής και ευρωπαϊκής οικονομίας, να συγκρατηθεί η αύξηση της ανεργίας, και να δημιουργηθούν νέες θέσεις εργασίας, είναι αναποτελεσματική και αδιέξοδη. Επίσης, έχει αποδειχθεί ότι τα τελευταία χρόνια το κεντρικό πρόβλημα της ευρωπαϊκής και διεθνούς οικονομίας εστιάζεται στην διαρθρωτική αντίθεση που δημιουργείται στην παραγωγική διαδικασία και εκδηλώνεται με το υψηλό επίπεδο ανεργίας. Η αναζήτηση πόρων από την εργασιακή και κοινωνική σφαίρα της οικονομίας για την χρηματοδότηση της έρευνας και του τεχνολογικού εκσυγχρονισμού της παραγωγής,

αφήνει στο απυρόβλητο την υψηλή κερδοφορία των επιχειρήσεων. Τα ζητήματα που επεξεργάζεται και αναλύει η Έκθεση του ΙΝΕ για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση του έτους 2003 καθώς και άλλα που περιλαμβάνονται στις άλλες εκδόσεις του Ινστιτούτου Εργασίας, αποτελούν την γνωσιολογική συμβολή του ΙΝΕ προς το συνδικαλιστικό κίνημα της χώρας μας, προκειμένου να κατανοεί τις νέες εξελίξεις και ταυτόχρονα να διαμορφώνει κατά σαφή, συγκροτημένο και τεκμηριωμένο τρόπο τις προτάσεις και διεκδικήσεις του στην επιχείρηση, στον κλάδο, στην περιφέρεια, στην χώρα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Στη σημερινή εποχή οι συνδικαλιστικοί αγώνες απαιτείται να έχουν σαφείς στόχους και νέα ποιοτικά χαρακτηριστικά.

Σ' αυτή την προοπτική η επιστημονικά θεμελιωμένη γνώση αποτελεί πλέον απαραίτητη προϋπόθεση, για να αντιμετωπισθούν τα σύνθετα προβλήματα, που αντιμετωπίζουν η ελληνική οικονομία και οι εργαζόμενοι.

Το επίπεδο της ανεργίας, οι χαμηλοί μισθοί, η ανισότητα στη διανομή του παραγόμενου πλούτου, η ολομέτωπη επίθεση για περισσότερη ελαστικότητα στις εργασιακές σχέσεις, οι περιφερειακές ανισότητες, τα θέματα της Κοινωνικής Ασφάλισης επιβάλλουν στο σ.κ. να διαμορφώνει ολοκληρωμένες πολιτικές για την αποτελεσματική επίλυση των προβλημάτων του κόσμου της εργασίας.

Ελπίζοντας ότι η Έκθεση αυτή θα επιτύχει τον στόχο της, αποτελώντας πολύτιμο εργαλείο για τα συνδικαλιστικά στελέχη, τους εργαζόμενους, τους πολίτες και τους επιστήμονες στην ανάπτυξη της δράσης τους και του επιστημονικού τους προβληματισμού για τα συγκεκριμένα προβλήματα και τις προοπτικές τους, και θεωρώντας ότι συνιστά μία συγκροτημένη μεθοδολογικά και τεκμηριωμένη επιστημονικά ανάλυση των πτυχών της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας, η διοίκηση του ΙΝΕ, ο επιστημονικός διευθυντής και το επιστημονικό προσωπικό του ΙΝΕ, θα θεωρήσουν ως θετική συμβολή, όχι μόνο την κατάθεση παρατηρήσεων αλλά και διαφορετικών προσεγγίσεων, σχετικά με την μεθοδολογία και την ανάλυση των πτυχών του οικονομικού και κοινωνικού σχηματισμού στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Χρήστος Πολυζωγόπουλος
Πρόεδρος ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Εισαγωγή

Η σύγχρονη διαδικασία διεθνοποίησης προσδίδει νέα χαρακτηριστικά στοιχεία στις οικονομικές και κοινωνικές πτυχές του διεθνούς συστήματος, τα οποία κινούνται γύρω από τον άξονα της μετάβασης του καθεστώτος συσώρευσης, από την φάση της σύνδεσης της παραγωγής, του εμπορίου και του χρήματος με τις κρατικές παρεμβάσεις, στην φάση της διεθνούς νομοματικής και χρηματιστικής φιλελευθεροποίησης με την αυτονόμησή του από τις λειτουργίες της πραγματικής οικονομίας.

Πράγματι, σ' αυτή τη διαδικασία μετάβασης, τα ζητήματα της εργασίας και του κράτους-πρόνοιας αποτελούν τα κεντρικότερα προβλήματα που αναπαράγει **η αντίφαση ανάμεσα στην ολοκλήρωση του χρηματοπιστωτικού τομέα και στην αποσύνθεση της πραγματικής οικονομίας.**

Από την άποψη αυτή, οι κυρίαρχες αντιλήψεις και πολιτικές νεοφιλελεύθερης έμπνευσης, υποστηρίζουν ότι η περίοδος που διανύουμε είναι η τελευταία φάση της βιομηχανικής ανάπτυξης, κατά την διάρκεια της οποίας η νέα τεχνολογία θα ανεξαρτητοποιηθεί από κοινωνικές συνιστώσες, θα συμβάλλει στην συρρίκνωση της μισθωτής εργασίας και στην αύξηση της παραγωγικότητας. Ορισμένοι μάλιστα ομιλούν και για “το τέλος της εργασίας”.

Όμως, η θέση αυτή “του τέλους της εργασίας” ή του τέλους της μισθωτής εργασίας, είναι εντελώς εσφαλμένη, γιατί οι περισσότερες από τις θέσεις εργασίας είναι “σχεσιακές” και η μορφή της σχέσης εξαρτάται από την οργάνωση της παραγωγής και της εργασίας. Κατά συνέπεια, αυτό που συμβαίνει και αποπειράται να συμβεί εντονότερα, θα συντελεστεί, κατά κύριο λόγο, σε δύο επίπεδα: **Στο πρώτο επίπεδο** πραγματοποιούνται και θα πραγματοποιηθούν με μεγαλύτερη ένταση θεμελιώδεις μετασχηματισμοί στο εσωτερικό του οικονομικού και κοινωνικού σχηματισμού με την μετεξέλιξη, ιδιαίτερα, του τραπεζικού –πιστωτικού συστήματος και της Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας, ως των βασικών προσδιοριστικών παραγόντων που επηρεάζουν άμεσα και έμμεσα όλες τις μεταβλητές λειτουργίας του οικονομικού συστήματος, σε παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και σε αλλαγή του τρόπου διακυβέρνησης των επιχειρήσεων αντίστοιχα (La Documentation Française, No 2704-205, 2001, σελ. 6 και Α. Μπελεγρή -Ρομπόλη 2001, σελ. 43-44). **Στο δεύτερο επίπεδο**, θα ενταθούν οι συνθήκες που θα οδηγήσουν προς το τέλος μιας μορφής οργάνωσης της εργασίας, ιδιαίτερα στον βιομηχανικό τομέα και στον τομέα των υπηρεσιών, όχι όμως προς το τέλος της εργασίας ή της αξίας της εργασίας.

Από την άποψη αυτή πορευόμαστε προς ένα **μορφολογικό μετασχηματισμό της εργασίας και της δομής της απασχόλησης**, χάρη στις εξελίξεις των τεχνολογικών ανακατατάξεων και της αύξησης της παραγωγικότητας (M. Snapper, 1997). **Με άλλα λόγια, οδεύουμε προς τον δρόμο του μέλλοντος και όχι του τέλους της εργασίας, με νέες μορφές και κοινωνικές εκφράσεις.** Έτσι, για τον κόσμο της εργασίας

απαιτείται η κατανόηση των συντελούμενων μετασχηματισμών και η διαμόρφωση **μίας εναλλακτικής οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης** στην κατεύθυνση της αλλαγής των προαναφερόμενων βασικών προσδιοριστικών παραγόντων: **της παγκοσμιοποίησης, σε διεθνή συνεργασία και συνοχή**, με την αποκατάσταση της διεθνούς οικονομικής και κοινωνικής ισορροπίας με δίκαιη διανομή του εισοδήματος, και **της αλλαγής του τρόπου διακυβέρνησης των επιχειρήσεων, σε κοινωνική διαπραγμάτευση** για την αύξηση της παραγωγικότητας και της ισότιμης ωφέλειας των καρπών της ανάπτυξης μεταξύ των παραγωγικών συντελεστών κεφαλαίου και εργασίας, διαμέσου της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας και της πραγματικής σύγκλησης σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο.

Οι προσεγγίσεις αυτές της αναβάθμισης της εργασίας, ενίσχυση της απασχόλησης, των εισοδημάτων και της αναδιανεμητικής λειτουργίας του κράτους - πρόνοιας, απαιτείται να εμπνεύσουν την οικονομική και κοινωνική στρατηγική καθώς και τις πολιτικές που εφαρμόζονται στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση, με την αξιοποίηση των νέων παραγωγικών και τεχνολογικών εξελίξεων, δεδομένου ότι η εργασία στις νέες συνθήκες παραγωγής δεν θα πρέπει να αμείβεται μόνο σε σχέση με την χρονική της συμμετοχή στην παραγωγική διαδικασία, αλλά σε συνάρτηση με την ποιοτική της αναβάθμιση, την συμβολή της στην αύξηση της παραγωγικότητας και της παραγόμενης προστιθέμενης αξίας.

Από την άποψη αυτή, μέτρα που επιβαρύνουν ολοένα και περισσότερο τους εναπομείναντες εργαζόμενους στην παραγωγική διαδικασία, με πρόσθετες δαπάνες (αύξηση των εισφορών, απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, επιδείνωση των προϋποθέσεων και του επιπέδου των παροχών, αύξηση των ιδιωτικών δαπανών για υγεία, εκπαίδευση και κοινωνική προστασία) θεωρούνται πλέον παραδοσιακά και μέτρα έντασης των ανισοτήτων, με την έννοια ότι δεν ανταποκρίνονται στην σημερινή και μελλοντική παραγωγική και εργασιακή πραγματικότητα, αφού σταδιακά λιγότεροι εργαζόμενοι με ποιοτικότερη τεχνολογία θα παράγουν περισσότερα και καλύτερης ποιότητας προϊόντα. Οι νέες κοινωνικές συνθήκες και ανάγκες του κόσμου της εργασίας για να ικανοποιηθούν, προϋποθέτουν την αναβαθμισμένη συμμετοχή του στην παραγωγή και τη διανομή παραγόμενου προϊόντος και της παραγόμενης ποιότητας σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο.

Όμως, στην κατεύθυνση αυτή δεν βρίσκονται οι προβληματισμοί που διατυπώνονται και οι πολιτικές που εφαρμόζονται, αφού σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο προωθούνται, κατά κύριο λόγο, μέτρα παθητικής προσαρμογής στις παραγωγικές και τεχνολογικές εξελίξεις, με την έννοια της επιλεκτικής και ευέλικτης χρήσης της εργατικής δύναμης στον χώρο της εργασίας, με αποτέλεσμα η ανεργία να πλήττει πλέον των 20 εκατομ. ατόμων στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ελλάδα 9,9% του εργατικού δυναμικού, Α! τρίμηνο του 2003, από 10,9% το Α! τρίμηνο του 2002) από τα οποία το 1/4 στις χώρες της ευρωζώνης και το 1/2 στην Ελλάδα να είναι μακροχρόνια άνεργοι.

Προφανώς, οι εξελίξεις αυτές επηρεάζονται, στον βαθμό που τις αφορά, και από τη

πορεία και τον χαρακτήρα της “παγκοσμιοποίησης” της διεθνούς οικονομίας, δεδομένου ότι η κινητικότητα των κεφαλαιακών και τεχνολογικών ροών συνοδεύεται και από την κινητικότητα των εργασιακών ροών. (Θ. Πελαγίδης, 2001).

Το περιεχόμενο αυτής της κινητικότητας αφορά αφενός την υψηλού και εξειδικευμένου επιπέδου απασχόληση επιτελικού χαρακτήρα και αφετέρου την διεύρυνση της ανειδίκευτης και εκτελεστικού χαρακτήρα απασχόληση, συρρικνώνοντας, σε σημαντικό βαθμό, την απασχόληση των μεσαίων στελεχών.

Η αποτροπή αυτών των εξελίξεων σε βάρος του κόσμου της εργασίας επιβάλλει μία κοινωνικο-οικονομική στρατηγική στον άξονα “των αποτελεσματικών οικονομικών και των αλληλέγγυων κοινωνιών” και μία πολιτική σύνθεσης της παραγωγικής αποτελεσματικότητας με την εισοδηματική και κοινωνική ποιότητα, της ανάπτυξης με την απασχόληση, της οργάνωσης της εργασίας με τη βελτίωση των εργασιακών σχέσεων και της αναβάθμισης του εργασιακού περιβάλλοντος με την διεύρυνση των κοινωνικών δικαιωμάτων, αποτελώντας την εναλλακτική επιλογή για την επίτευξη της πραγματικής σύγκλισης σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο. Η παρατήρηση αυτή σημαίνει ότι η εθνική και περιφερειακή πραγματική σύγκλιση σε συνθήκες ενιαίου νομίσματος και διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης **θα επιτευχθεί με την αύξηση του προϊόντος της οικονομίας και της απασχόλησης.**

Με αφετηρία αυτές τις εξελίξεις και τους προβληματισμούς, η κεντρική επιδίωξη της Έκθεσης για την ελληνική οικονομία και την απασχόληση του έτους 2003, συνίσταται στην διεύρυνση των πτυχών που συγκροτούν, σε μεγάλο βαθμό, τον κοινωνικο-οικονομικό σχηματισμό στην Ελλάδα.

Έτσι, η ανάλυση, η οποία διακρίνεται από εσωτερική συνοχή, τεκμηρίωση και σαφήνεια, μεθοδολογικά, επικεντρώνεται στις παραγωγικές, τεχνολογικές, εισοδηματικές, περιφερειακές, εργασιακές, μεταναστευτικές και κοινωνικο-ασφαλιστικές συνιστώσες της πραγματικής οικονομίας και της πορείας της ελληνικής οικονομίας προς την εθνική και περιφερειακή πραγματική σύγκλιση. Η Έκθεση αποτελείται από **εννέα** βασικά μέρη:

Το πρώτο μέρος που αναφέρεται στις κατευθύνσεις της οικονομικής πολιτικής στην Ελλάδα, περιλαμβάνει την σημασία της ζήτησης στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση, την προοπτική της ελληνικής οικονομίας μετά το 2004, την ανταγωνιστικότητα και τις διαρθρωτικές αλλαγές καθώς και τη διανομή του εισοδήματος και της εξέλιξης της κοινωνικής προστασίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. **Το δεύτερο μέρος** που αναφέρεται στις εξελίξεις και προοπτικές της ελληνικής και ευρωπαϊκής οικονομίας, περιλαμβάνει την εξέλιξη του ΑΕΠ, των επενδύσεων σε μηχανικό εξοπλισμό, της παραγωγικότητας της εργασίας, και της απασχόλησης. **Το τρίτο μέρος** το οποίο αναφέρεται στις μακροχρόνιες τάσεις εξελίξεις της ελληνικής οικονομίας, περιλαμβάνει τον δείκτη κερδοφορίας στην Ελλάδα, το εισοδηματικό μερίδιο της εργασίας στο σύνολο της οικονομίας, την σημασία της επιτάχυνσης της ζήτησης για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, την πορεία της ελληνικής οικονομίας προς

την πραγματική σύγκλιση καθώς και την εξέλιξη των εξαγωγών και εισαγωγών στη χώρα μας. **Το τέταρτο μέρος** το οποίο αναφέρεται στους μισθούς στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση, περιλαμβάνει τις μεταβολές των μισθών και του κόστους εργασίας το 2002-2003, την σημασία της πραγματικής σύγκλισης για τους μισθούς, την συγκριτική ανάλυση των αμοιβών στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τις εισοδηματικές ανισότητες, την εξέλιξη του πληθωρισμού και του κόστους εργασίας στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1982-2002, τους χαμηλά αμειβόμενους εργαζόμενους στην Ελλάδα, την εξέλιξη των κατώτατων μισθών στην Ελλάδα και την σύγκριση με αυτούς των άλλων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των υπό ένταξη χωρών. **Το πέμπτο μέρος** αποτυπώνει τις εξελίξεις της απασχόλησης και της ανεργίας στην Ελλάδα και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εξετάζει τις ροές μεταξύ απασχόλησης, ανεργίας, αεργίας και διερευνά τους μετασχηματισμούς που συντελούνται στην ευρωπαϊκή αγορά εργασίας. **Το έκτο μέρος** που αναφέρεται στο προϊόν ανά κάτοικο στις ελληνικές περιφέρειες, αναλύει τις συνιστώσες των ανισοτήτων του προϊόντος ανά κάτοικο μεταξύ των περιφερειών, προσδιορίζει το επίπεδο της τοπικής ανταγωνιστικότητας και διατυπώνει προτάσεις στρατηγικού προσανατολισμού για την περιφερειακή ανάπτυξη και σύγκλιση της ελληνικής οικονομίας. **Το έβδομο μέρος** που αναφέρεται στις σύγχρονες εξελίξεις αναφορικά με τις εργασιακές σχέσεις και την απασχόληση στην Ελλάδα, αποτυπώνει τα συμπεράσματα σχετικής έρευνας του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ για τη δομή και την σύνθεση της απασχόλησης, τις ασκούμενες πολιτικές των επιχειρήσεων αναφορικά με τις αμοιβές και τον εργάσιμο χρόνο, την εξέλιξη των προσλήψεων και απολύσεων κατά το τελευταίο έτος, τις πολιτικές “ευελιξίας” των επιχειρήσεων και την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων των νομοθετικών ρυθμίσεων του Ν. 2674/2000 σχετικά με την απασχόληση και τις εργασιακές σχέσεις ένα έτος μετά την εφαρμογή τους. **Το όγδοο μέρος** που αναφέρεται στην σύγχρονη μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα, εξετάζει το περιεχόμενο, τα αποτελέσματα, τους μετασχηματισμούς υλοποίησης της μεταναστευτικής πολιτικής, την λειτουργικότητα του θεσμικού πλαισίου, την ανταπόκριση των μεταναστών, αξιολογώντας την ασκούμενη μεταναστευτική πολιτική στην χώρα μας και αναδεικνύει την αναγκαιότητα μιας νέας προσέγγισης του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση. **Το ένατο μέρος** που αναφέρεται στις προοπτικές των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, περιλαμβάνει την ανάλυση της ανοικτής μεθόδου συντονισμού, τις προοπτικές μεταρρύθμισης των ευρωπαϊκών συνταξιοδοτικών συστημάτων, και τις συγκριτικές παραμέτρους των ευρωπαϊκών συστημάτων κοινωνικής προστασίας.

Η Έκθεση ολοκληρώνεται με την σχετική με το περιεχόμενο της, ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση βιβλιογραφία.

Καθ. Σάββας Γ. Ρομπόλης

Επιστ. Δ/ντής ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

ΜΕΡΟΣ 1

Οι κατευθύνσεις της οικονομικής πολιτικής

Οι κατευθύνσεις της οικονομικής πολιτικής

1.1. Η σημασία της ζήτησης για την ΕΕ και την Ελλάδα

Η οικονομική πολιτική που ασκείται στην Ευρωπαϊκή Ένωση, έχει απομακρύνει την οικονομία, στα περισσότερα κράτη-μέλη, από τις συνθήκες ανάκαμψης, αφού σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ο ρυθμός ανάπτυξης του ΑΕΠ κατά το 2003 δεν θα ξεπεράσει το 0,7%. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αναγνωρίζει ότι η ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής οικονομίας στο πρώτο τρίμηνο του 2003 ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτη, ενώ στο δεύτερο τρίμηνο ήταν αναιμική. Η παρατηρούμενη υποτονικότητα, στον ρυθμό ανάπτυξης της ευρωπαϊκής οικονομίας, είναι ενδεχόμενο, εάν δεν υλοποιηθούν έγκαιρα κατάλληλες πολιτικές, να μετεξελιχθεί σε βαθύτερη ύφεση. Οι δαπάνες για επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (ως ποσοστό του ΑΕΠ) στην ΕΕ βρίσκονται στο ιστορικά χαμηλότερο σημείο από το 1960 έως σήμερα. Αυτό συμβαίνει παρά το γεγονός ότι η απόδοση κεφαλαίου (δηλαδή ο δείκτης κερδοφορίας του συνόλου του επενδυμένου παγίου κεφαλαίου) έχει ανέλθει σε επίπεδα που υπερβαίνουν κατά 15% τον μέσο όρο απόδοσης κεφαλαίου της “χρυσής περιόδου” της ευρωπαϊκής οικονομίας 1960-1973. **Η άνοδος της κερδοφορίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση** προέρχεται σχεδόν αποκλειστικά από την θεαματική αναδιανομή του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας και την μείωση κατά 20% του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος σε πραγματικούς όρους. Ταυτόχρονα, η ευρωπαϊκή οικονομία διανύει μια νέα περίοδο στην διοίκηση των επιχειρήσεων (χρηματοοικονομική διαχείριση, ηλεκτρονικό εμπόριο, διαχείριση των αποθεμάτων κ.ά.) και στην οργάνωση της παραγωγικής εργασίας (εσωτερικές ευελιξίες της επιχείρησης, αυτοματοποίηση, ευέλικτη εξειδίκευση, πολλαπλή ειδίκευση κ.ά.). Παντού στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το τμήμα του κεφαλαίου που δεν έτυχε επαρκούς αξιοποίησης εκκαθαρίστηκε, οι εργατικές ενώσεις ανασυγκροτούνται, οι αντιστάσεις των εργαζομένων επανεξετάζονται σε συνθήκες υψηλού επιπέδου ανεργίας, οι αναδιαρθρώσεις του παραγωγικού συστήματος έχουν ολοκληρωθεί ή τείνουν να ολοκληρωθούν, οι απορρυμιστικές αλλαγές στην αγορά εργασίας εξελίσσονται και το Κράτος Πρόνοιας αποδυναμώνεται.

Το γεγονός ότι παρόλα αυτά η ανεργία το 2003 (8%) παραμένει μόλις μια μονάδα πιο χαμηλά από τον μέσο όρο της εικοσαετίας 1983-2003 αποτελεί ακόμη ένα στοιχείο που αποδεικνύει την αποτυχία της οικονομικής πολιτικής που ασκείται στην Ευρωπαϊκή Ένωση και η οποία επαγγέλλεται την ανάκαμψη και την άνθιση της οικονομίας με περαιτέρω αναδιανομή του εισοδήματος υπέρ των κερδών, μεγαλύτερη αποδιάρθρωση του Κράτους Πρόνοιας, επιβολή ευελιξιών στην αγορά εργασίας, και εξουδετέρωση της δημοσιονομικής πολιτικής ως ενεργού εργαλείου της οικονομικής πολιτικής.

Πέραν της αποτυχίας της να οδηγήσει την ευρωπαϊκή οικονομία σε ανάκαμψη, η οικονομική πολιτική που ασκείται στην Ευρωπαϊκή Ένωση, συνοδεύεται από σοβαρά “παράπλευρα αποτελέσματα”. Οι λειτουργίες του χρηματιστικού κεφαλαίου αποκτούν την πρωτοκαθεδρία στην διακυβέρνηση της οικονομίας και υπαγορεύουν σημαντικές αλλαγές στις μορφές ιδιοκτησίας: τα νοικοκυριά μετατρέπονται σε “μικροεπενδυτές”, τα ασφαλιστικά ταμεία σε μεγάλους “θεσμικούς επενδυτές”, η ιδιωτική κατανάλωση εξαρτάται όλο και περισσότερο από την περιουσιακή κατάσταση των νοικοκυριών. Το οικονομικό σύστημα καθίσταται ασταθές και οι χρηματιστικές κρίσεις, όπως εξάλλου και ο αντιπληθωρισμός, συνιστούν μία διαρκής απειλή. Υποχωρεί η παραγωγή δημόσιων αγαθών και επεκτείνεται ο κόσμος των εμπορευμάτων και της λογικής του κέρδους σε σφαίρες της ζωής που μέχρι σήμερα ανήκουν στην λογική των αναγκών και των δημόσιων αγαθών. **Αποδυναμώνεται η ιδιότητα του πολίτη και ενισχύεται η ιδιότητα του καταναλωτή. Συμμετρικά, αποδυναμώνεται η ευθύνη του δημοσίου έναντι του πολίτη και ενισχύεται η ευθύνη της επιχείρησης έναντι του καταναλωτή.**

Σχετικά με την Ελλάδα η οποία διανύει το όγδοο έτος οικονομικής ανάκαμψης, αποτελεί παράδοξη διαπίστωση των φορέων της οικονομικής πολιτικής ότι οι επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας ανάγονται σε αυτήν ακριβώς την οικονομική πολιτική η οποία ασκήθηκε και στην Ελλάδα κατά τα έτη 1986-1995. Στην Ελλάδα, επειδή η άνοδος της κερδοφορίας δεν συνοδεύτηκε από περιοριστική πολιτική, υπήρξε μεγάλη άνοδος των παραγωγικών επενδύσεων και της παραγωγής. Η ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας από το 1996 και μετά σχετίζεται με προφανή τρόπο με την επιτάχυνση της ζήτησης, επομένως με τα δημόσια έργα και τις αυξήσεις των πραγματικών μισθών. **Οι αυξήσεις των πραγματικών μισθών**, ενώ διαμόρφωναν, μέχρι το 1996-1997, μια μακροχρόνια τάση στασιμότητας, **από το 1998 ακολουθούν ανοδική πορεία**. Οι αυξήσεις αυτές ενίσχυσαν την ιδιωτική κατανάλωση και διαμέσου αυτής την συνολική ζήτηση. Όμως, οι ιδιωτικές επενδύσεις στην Ελλάδα εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την αύξηση της ζήτησης (γι’ αυτό και ένα απλό μοντέλο επιταχυντή εξηγεί ικανοποιητικά την εξέλιξη των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου). Έτσι, η ελληνική οικονομία επωφελείται ορισμένων “ανάρετων κύκλων”, όπως ο κύκλος επενδύσεων-προϊόντος (πολλαπλασιαστής) και ζήτησης-επενδύσεων (επιταχυντής): Η υψηλή επενδυτική δαπάνη (δημόσια και ιδιωτική) οδηγεί σε ταχεία μεγέθυνση του προϊόντος διαμέσου των πολλαπλασιαστικών της αποτελεσμάτων. Ταυτόχρονα, η ταχεία αύξηση του προϊόντος και οι προσδοκίες που αυτή προκαλεί οδηγούν σε αύξηση των παραγωγικών επενδύσεων (επιταχυντής). Επομένως, το προϊόν και οι επενδύσεις βρίσκονται σε σχέση αμοιβαίας αλληλεξάρτησης που οδηγεί σε συνεχή άνοδο της οικονομίας. Επίσης, η αύξηση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου και οι εκσυγχρονιστικές τους επιπτώσεις στο παραγωγικό σύστημα, αλλά και η αύξηση του όγκου της παραγωγής, επιδρούν θετικά στην αύξηση της παραγωγικότητας της

εργασίας. Η βελτίωση αυτή της παραγωγικότητας επιμερίζεται σε τρία επί μέρους οφέλη: **πρώτον**, στην άνοδο των πραγματικών μισθών και του διαθέσιμου εισοδήματος των εργαζομένων, **δεύτερον**, στην μείωση του πραγματικού κόστους εργασίας (γιατί από την αύξηση της παραγωγικότητας ωφελούνται κατά κύριο λόγο οι επιχειρήσεις) επομένως και στην άνοδο της κερδοφορίας, και **τρίτον** σε χαμηλότερο πληθωρισμό. Τα τρία αυτά οφέλη, όμως, επιδρούν θετικά επί των επενδύσεων: Το διαθέσιμο εισόδημα των εργαζομένων αποτελεί βασική συνιστώσα της συνολικής ζήτησης και χαρακτηρίζεται από μεγάλη ροπή προς κατανάλωση (μεγαλύτερη από τα άλλα εισοδήματα). Η αύξηση της ζήτησης ευνοεί την ένταση της επενδυτικής προσπάθειας. Επομένως, η επένδυση και η παραγωγικότητα με τα αποτελέσματά της βρίσκονται σε σχέση αμοιβαίας αλληλεξάρτησης που οδηγεί σε συνεχή άνοδο της οικονομίας.

Αυτό που αποδεικνύει η ελληνική εμπειρία είναι ότι η ταχεία συσσώρευση κεφαλαίου, δηλαδή οι υψηλές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου απαιτούν, στην παρούσα φάση, **την επιτάχυνση της ζήτησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση**. Ποιες είναι οι δυνατότητες που έχουν σήμερα οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις να αναπτύξουν μια πολιτική που θα διαχειρίζεται την ζήτηση, έτσι ώστε να πυροδοτεί την έναρξη του βιομηχανικού κύκλου; **Πρώτον**, την συναλλαγματική ισοτιμία του ευρώ, **δεύτερον**, την μείωση των επιτοκίων και την μεγέθυνση της καταναλωτικής πίστης, **τρίτον**, την αύξηση του δημόσιων επενδύσεων μέχρι του ορίου που υποδεικνύει το Σύμφωνο Σταθερότητας ως υποχρέωση των κρατών- μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (μέγιστο δημόσιο έλλειμμα -3% του ΑΕΠ). Αν κρίνουμε από το γεγονός ότι η αύξηση της ζήτησης που πυροδότησε τον βιομηχανικό κύκλο στα μέσα της δεκαετίας του 1990 ήταν της τάξης του 2% και σταδιακά ανέβηκε στο 3% **με την δημοσιονομική πολιτική ουδέτερη**¹, η συνολική αύξηση της ζήτησης που θα προέρχεται από αυτούς τους τρεις παράγοντες (επιτόκια και καταναλωτικά δάνεια, δημόσιες επενδύσεις και συναλλαγματική ισοτιμία), φαίνεται ότι δεν μπορεί να υπερβεί αυτήν την οροφή (2%-3%). Στην διάρκεια των μελλοντικών οικονομικών κύκλων, περαιτέρω αύξηση της ζήτησης που αποτελεί το έναυσμα για την έναρξη του κύκλου μπορεί να επιτευχθεί με την ενεργοποίηση και της δημοσιονομικής πολιτικής χωρίς την δεσμευτική “οροφή” του Συμφώνου Σταθερότητας. Στην συνέχεια, όταν θα έχει πυροδοτηθεί η διαδικασία της οικονομικής μεγέθυνσης, η ζήτηση θα μπορεί να αυξάνεται χάρη στην αύξηση της απασχόλησης, των επενδύσεων² και των πραγματικών μισθών (που αυξάνονται όταν μειώνεται η ανεργία). Κατά συνέπεια, η επιλογή μίας σταθερής ανάκαμψης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, δεν μπορεί να επιτευχθεί μόνο με μία νέα ώθηση των

¹ Ουδέτερη με την έννοια ότι η συμβολή της επί του ρυθμού μεταβολής του ΑΕΠ ήταν ασήμαντη.

² Αμφότερα τα μεγέθη αυξάνονται όταν επιταχύνεται η παραγωγή.

δημοσίων και ιδιωτικών επενδύσεων στις υποδομές, στην έρευνα, στην τεχνολογία και στα διευρωπαϊκά δίκτυα, με χρηματοδότηση 50 δις. ευρώ την περίοδο 2003-2010, γιατί η προαναφερόμενη επενδυτική δραστηριότητα θα συμβάλλει σε ετήσια αύξηση του ΑΕΠ της ευρωζώνης μέχρι και κατά 0,6%. Έτσι, στο πλαίσιο της μετατροπής της ανάπτυξης σε νέες θέσεις εργασίας, απαιτείται η επαναβεβαίωση των στόχων της Λισαβώνας για αύξηση της απασχόλησης, υπό το πρίσμα όμως των νέων δεδομένων (ύφεση, διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης) τα οποία συνηγορούν σε μία επαναπροσέγγιση των στόχων και του περιεχομένου και όχι σε μία “ευέλικτη ερμηνεία και έξυπνη εφαρμογή” του Συμφώνου Σταθερότητας. Το νέο Σύμφωνο Ανάπτυξης και Απασχόλησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση απαιτείται να διαμορφωθεί από τις πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

1.2. Η αστάθεια της οικονομίας

Πέραν της ανικανότητας της οικονομικής πολιτικής στην Ευρωπαϊκή Ένωση να πυροδοτήσει την ανάκαμψη της ευρωπαϊκής οικονομίας, εγκαθίστανται πλέον και μηχανισμοί αστάθειας. Η απρόσκοπτη λειτουργία των χρηματιστικών αγορών, και σε μικρότερο βαθμό τα άλλα προαναφερόμενα χαρακτηριστικά του “Ευρωπαϊκού οικονομικού σχηματισμού”, του προσδίδουν το στοιχείο της έντονης αστάθειας, προκαλούν αναταραχές και έντονες διακυμάνσεις. Χωρίς την ύπαρξη εξωτερικών διαταραχών της οικονομίας (όπως μια σημαντική αύξηση της τιμής του πετρελαίου, ή ένας πόλεμος κλπ) ή ενδογενώς παραγομένων προβλημάτων (όπως η κατάρρευση των τιμών στο χρηματιστήριο, η αδυναμία αποπληρωμής υποχρεώσεων, ή ο αντιπληθωρισμός) και υπό την προϋπόθεση ότι δεν υπάρχουν αλλαγές στην λειτουργία των βασικών νομισματικών και χρηματιστικών θεσμών, οι ισορροπίες της καπιταλιστικής οικονομίας διασφαλίζονται επαρκώς από την νομισματική πολιτική (και σε μικρότερο βαθμό από την δημοσιονομική και την εισοδηματική πολιτική). Η σταθερότητα του οικονομικού συστήματος δοκιμάζεται πραγματικά όταν υπάρχουν ισχυρές διαταραχές που επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό την ζήτηση, τις τιμές ή την αλυσίδα των υποχρεώσεων, και μπορούν να οδηγήσουν σε διακυμάνσεις μεγάλου πλάτους, σε ύφεση, σε καταστροφές επιχειρήσεων, σε κλονισμό της εμπιστοσύνης και της εύρυθμης λειτουργίας του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Σε τέτοιες στιγμές δοκιμάζεται η αποτελεσματικότητα των νομισματικών θεσμών (νομισματική πολιτική) και των κρατικών ρυθμίσεων (δημοσιονομική και εισοδηματική πολιτική) που αποσκοπούν στην σταθερότητα του οικονομικού συστήματος, δηλαδή στην ταχεία απόσβεση μεγάλων ανοδικών ή πτωτικών κινήσεων που παρουσιάζουν κρίσιμα οικονομικά μεγέθη.

Στο σημερινό, απελευθερωμένο καθεστώς διαχείρισης των αγορών, οι αγορές χρήματος και κεφαλαίου λειτουργούν σχετικά ελεύθερες. Ένα σύνθετο οικοδό-

μημα χρηματιστικών θεσμών και μηχανισμών έχει εγκατασταθεί στο κέντρο του οικονομικού συστήματος και το καθιστά ευάλωτο στις διαταραχές. Φαίνεται λοιπόν δικαιολογημένη η εκτίμηση ότι οι σταθεροποιητικοί θεσμοί της ευρωπαϊκής οικονομίας δεν θα σταθούν ικανοί να αναχαιτίσουν μια ενδεχόμενη συρροή χρηματιστικών καταστροφών ή τον επαπειλούμενο αντιπληθωρισμό. Η τελική έκβαση των πραγμάτων εξαρτάται από τις παρεμβάσεις της πολιτικής για την μετατροπή των υπαρχόντων σταθεροποιητικών θεσμών ή την εγκατάσταση νέων.

Αστάθεια όμως παρατηρείται και σε άλλες σφαίρες της οικονομίας: το κλείσιμο επιχειρήσεων δεν θα πρέπει να εκληφθεί ως σημείο κρίσης του ελληνικού καπιταλισμού, αλλά χαρακτηριστικό της απελευθερωμένης διαχείρισης της ελληνικής οικονομίας (απελευθέρωση των αγορών, απουσία κρατικής παρέμβασης για την προστασία των λιγότερο αποδοτικών επιχειρήσεων, νομοθετικό πλαίσιο που ενθαρρύνει τις συγχωνεύσεις και τις εξαγορές, απελευθέρωση των διεθνών κινήσεων του κεφαλαίου κλπ). Από την άποψη αυτή, η μεταπολεμική τριακονταετία μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα σύντομο διάλειμμα στην “κανονική” λειτουργία της καπιταλιστικής οικονομίας, στην διάρκεια του οποίου η κρατική παρέμβαση (ιδιαίτερα διαμέσου του τραπεζικού συστήματος) δεν επέτρεπε στις εκκαθαριστικές λειτουργίες της αγοράς, στον ανταγωνισμό, στην συγκέντρωση και την συγκεντροποίηση του κεφαλαίου, να παράγουν αποτελέσματα “υψηλού κοινωνικού κόστους”. Έτσι, φαινόμενα όπως αυτά που συμβαίνουν στην ελληνική οικονομία κατά το 2003, δεν αποτελούν σημάδια κρίσης, αλλά αναδιάρθρωσης, η οποία έχει γίνει έντονη ακόμη και σε περιόδους ανάκαμψης της οικονομίας. Επομένως, δεν υπάρχει καμία αντίφαση ανάμεσα στις θετικές μακροοικονομικές επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας και στην παύση λειτουργίας ορισμένων επιχειρήσεων.

1.3. Η επαπειλούμενη επιβράδυνση μετά το 2004

Η προοπτική αλλαγών σε ορισμένους σημαντικούς εξωγενείς παράγοντες της ελληνικής οικονομίας μετά το 2004, όπως η μείωση των μονομερών μεταβιβάσεων από την Ευρωπαϊκή Ένωση προς την Ελλάδα στην περίοδο 2004-2008, δημιουργεί το ερώτημα εάν η ελληνική οικονομία διαθέτει τις εσωτερικές δυνάμεις που θα μπορούσαν να παρατείνουν την διαδικασία της πραγματικής σύγκλισης μακροπρόθεσμα ή εάν θα πρέπει να αναμένουμε, για το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας 2000-2010, μια επιβράδυνση της ελληνικής οικονομίας.

Βέβαια, ένα τμήμα των δαπανών για δημόσια έργα αποτελούνται από εθνικούς πόρους οι οποίοι θα “απελευθερωθούν” για να χρησιμοποιηθούν σε άλλες χρήσεις. Εντούτοις, η μείωση των μονομερών μεταβιβάσεων από την Ευρωπαϊκή Ένωση θα προκαλέσει μια μείωση της εσωτερικής ζήτησης.

Επίσης, θα συνεχισθεί, η επιδείνωση του εξωτερικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών της χώρας, με αποτέλεσμα (κατά το πρώτο τρίμηνο του 2003 σημειώθηκε αύξηση των ελληνικών εξαγωγών κατά 6,5% και αύξηση των εισαγωγών κατά 21% σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2002) την περαιτέρω μείωση της εξωτερικής ζήτησης και του ρυθμού μεγέθυνσης του ΑΕΠ. Εάν τελικά επέλθει η επιβράδυνση της οικονομίας, μπορεί να έχει επιπτώσεις στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Οι φορείς της οικονομικής πολιτικής ενδεχομένως αναμένουν ότι η **μακροχρόνια τάση αύξησης της παραγωγικότητας** θα βελτιωθεί ακολουθώντας την άνοδο που άρχισε το 1996. Ωστόσο, οι αυξήσεις της παραγωγικότητας, τουλάχιστον ως ένα βαθμό, είναι πολύ πιθανόν να αποδειχθούν συγκυριακές, δηλαδή αντιστρέψιμες στην διάρκεια της επιβράδυνσης που κατά τα φαινόμενα θα επέλθει μετά το 2004. Γιατί, στην διάρκεια της ανάκαμψης (ύφεσης), η αύξηση (μείωση) της παραγωγής οδηγεί και σε αυξήσεις (μειώσεις) της παραγωγικότητας (η παραγωγικότητα περιλαμβάνει, δηλαδή, μια κυκλική συνιστώσα).

Επίσης, μια ενδεχόμενη επιβράδυνση της οικονομικής μεγέθυνσης στην Ελλάδα θα ασκήσει πιέσεις στους μισθούς, επομένως και στην ιδιωτική κατανάλωση, με αποτέλεσμα μια περαιτέρω επιβράδυνση της εσωτερικής ζήτησης. Αυτή, με την σειρά της θα επιδράσει αρνητικά στις ιδιωτικές επενδύσεις κ.ο.κ. Συμπερασματικά, όλοι οι “ενάρετοι κύκλοι” επί των οποίων βασίζεται σήμερα η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, ενδέχεται να μετατραπούν σε “μη ενάρετους κύκλους” που θα συντηρούν την αρχική στασιμότητα η οποία θα μπορούσε να προέλθει από μια αρχική μείωση της συνολικής ζήτησης (μείωση πόρων από τα διαρθρωτικά ταμεία της ΕΕ, επιδείνωση της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων).

Σύμφωνα με τις αναλύσεις του ΙΝΕ, που παρατίθεται στα επόμενα μέρη της Έκθεσης, αποκτά, επομένως, μεγάλη σημασία, η διατήρηση των υψηλών ρυθμών αύξησης της εσωτερικής ζήτησης μετά το 2004, έτσι ώστε η ελληνική οικονομία να εξακολουθήσει να μεγεθύνεται με τον δυνητικό ρυθμό αύξησης του ΑΕΠ που σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ΟΟΣΑ ανέρχεται σε 3,7%. Το έλλειμμα ζήτησης που ενδέχεται να παρουσιασθεί μετά το 2004 θα πρέπει να καλυφθεί με τρόπους των οποίων ο προσδιορισμός οφείλει να γίνει αντικείμενο δημόσιας συζήτησης. Εντούτοις, στο πλαίσιο αυτό, η αύξηση της απασχόλησης (που ενισχύει την εσωτερική ζήτηση γιατί δημιουργεί νέα εισοδήματα) απαιτείται για την οικονομική πολιτική να αποτελεί στόχο πρώτης προτεραιότητας, δεδομένου ότι η δημιουργία ενός αναπτυξιακού αποθέματος στην ελληνική οικονομία εκτός της συμβολής στην μείωση της ανεργίας, θα συμβάλλει μεσοπρόθεσμα στη συγκράτηση του ρυθμού μείωσης του ΑΕΠ μετά το 2005-2006 όταν η πτωτική του τάση στην Ελλάδα θα επηρεαστεί από την μείωση των εισροών από την Ευρωπαϊκή Ένωση, με προβλεπόμενο αποτέλεσμα να μη βρεθεί η ελληνική οικονομία σε συνθήκες ύφεσης αλλά περισσότερο να βρεθεί σε συνθήκες επιβράδυνσης του ρυθμού αύξησης του ΑΕΠ.

Κατά τα άλλα, η ανάλυση των δεικτών συσσώρευσης κεφαλαίου στην Ελλάδα (Μέρος 3) καθώς και οι μακροοικονομικές επιδόσεις (Μέρος 2) προσφέρουν ισχυρές ενδείξεις ότι η ελληνική οικονομία διαθέτει, από την πλευρά της προσφοράς, σημαντικό εσωτερικό δυναμισμό, ο οποίος όμως δεν θα κατορθώσει να αναπτύξει τις προαναφερόμενες εξελίξεις παρά μόνον εάν η αύξηση της ζήτησης διατηρηθεί σε υψηλά επίπεδα.

1.4. Η ανταγωνιστικότητα και οι διαρθρωτικές αλλαγές

Για να διατηρηθεί ο υψηλός ρυθμός μεγέθυνσης της οικονομίας και να επιτευχθεί η μείωση της ανεργίας, χωρίς να διευρύνεται επ' άπειρο το εξωτερικό έλλειμμα (μια διαδικασία μη ανεκτή μακροπρόθεσμα), πρέπει να διαμορφωθούν έγκαιρα οι συνθήκες, ώστε η ελληνική οικονομία να αντιμετωπίσει τις εξωτερικές της ανισοροπίες. Για να επιτευχθεί αυτό, απαιτείται να δημιουργηθούν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα, όχι μόνον διαμέσου των αυθόρμητων λειτουργιών των αγορών, αλλά και διαμέσου κρατικών πολιτικών.

Οι φορείς της οικονομικής πολιτικής, αντίθετα, θεωρούν ότι είναι αναγκαία μια συνετή δημοσιονομική πολιτική, ανάπτυξη ευνοϊκού περιβάλλοντος για την ανάληψη νέων επιχειρηματικών επενδύσεων, προσέλκυση άμεσων επενδύσεων από το εξωτερικό και βελτίωση της αποτελεσματικότητας του δημόσιου τομέα. Το ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, έχει καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων και η κερδοφορία δεν πρέπει να βασίζονται στην μείωση του κόστους εργασίας αλλά στην “διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα” (ποιότητα προϊόντων, παραγωγικότητα του κεφαλαίου, οργάνωση της εργασίας, τεχνολογία κλπ). Για τον λόγο αυτό, η ύπαρξη πολιτικών που θα αποσκοπούσαν στην τεχνολογική και οργανωτική αναβάθμιση του παραγωγικού συστήματος, στην αύξηση της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας, στην βελτίωση των γνώσεων και των δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού, στον εκσυγχρονισμό πεπαλαιωμένων εργασιακών διαδικασιών, θεωρούνται από το ΙΝΕ ως αναγκαία. Η υποβάθμιση της κρατικής παρέμβασης, καθώς και η εναπόθεση των ελπίδων για την λύση των προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας στην εύρυθμη λειτουργία των αγορών, βρίσκονται στην ακριβώς αντίθετη κατεύθυνση από αυτήν που απαιτείται να ακολουθήσει η αναδιάρθρωση του παραγωγικού συστήματος και των εργασιακών διαδικασιών για την βελτίωση της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας και την δημιουργία ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων. Το ίδιο ισχύει και για τις εργασιακές σχέσεις, για τις οποίες η μεγαλύτερη πρόκληση δεν είναι η ευελιξία και η απορύθμιση της αγοράς εργασίας αλλά η ικανότητα των επιχειρήσεων να συνδυάσουν την ανάγκη για πολύ-ειδίκευση των εργαζομένων με στόχο την βελτίωση της παραγωγικότητας και της ποιότητας, καθώς και τις προσδοκίες των εργαζομένων ως προς την εξέλιξη των αποδοχών και της επαγγελματικής σταδιοδρομίας τους.

Η εμμονή των φορέων της οικονομικής πολιτικής αναφορικά με την σχέση του κόστους εργασίας και της ανταγωνιστικότητας είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστική, παρά το γεγονός ότι η σχέση κόστους εργασίας και ανταγωνιστικότητας παραμένει αμφίβολη και οι επιδόσεις των χωρών με το υψηλότερο μοναδιαίο κόστος εργασίας στην παγκόσμια αγορά παραμένουν εξαιρετικές. Αλλά και αντίστροφα, οι επιδόσεις πολλών χωρών με χαμηλούς μισθούς δεν παρουσίασαν ιδιαίτερη βελτίωση. Στην περίπτωση της Ελλάδας, η μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας κατά 30% μεταξύ 1981 και 2002, δεν εμπόδισε την διαρκή επιδείνωση του επιπέδου της ανταγωνιστικότητας, όπως αυτή εμφανίζεται στις επιδόσεις της χώρας στο διεθνές εμπόριο.

1.5. Διανομή του εισοδήματος και κοινωνική πολιτική

Οι θετικές επιδόσεις της οικονομίας (ταχεία μεγέθυνση του ΑΕΠ και των επενδύσεων, άνοδος της παραγωγικότητας της εργασίας) έρχονται σε αντίθεση με τις ανισότητες, εισοδηματικές ή άλλες, για τις οποίες διακρίνεται η Ελλάδα. Η μακροοικονομική σταθερότητα που επιτεύχθηκε κατά τα τελευταία έτη, καθώς και οι υψηλές επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας σε ότι αφορά τους ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης και των παραγωγικών επενδύσεων, έχουν αποφέρει πολλαπλά οφέλη, πλην όμως, σε άνισο βαθμό για τις διαφορετικές κοινωνικές τάξεις. Η κοινωνική δικαιοσύνη απαιτεί την απουσία κοινωνικής διάκρισης και υπερβολικής ανισότητας στη διανομή του εισοδήματος, τον πλούτο και την πρόσβαση στους υλικούς πόρους, την συμμετοχή των εκπροσώπων του κόσμου της μισθωτής εργασίας στην δημόσια συζήτηση και στη λήψη αποφάσεων. Η αυξανόμενη ανισότητα είναι ένα σημαντικό χαρακτηριστικό γνώρισμα των εξελίξεων στην Ελλάδα. Το μερίδιο της αμοιβής εργασίας στο εθνικό εισόδημα έχει μειωθεί κατά τη διάρκεια των τελευταίων δύο δεκαετιών (όχι μόνον στην Ελλάδα, αλλά και στις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης) και η συγκέντρωση του πλούτου είναι σημαντική.

Ένας υψηλός βαθμός κοινωνικής συνοχής και εθνικό και σε περιφερειακό επίπεδο, σε συνδυασμό με την μείωση του αριθμού των Ελλήνων πολιτών που διαβιούν κάτω από τα όρια της φτώχειας, απαιτείται να αποτελούν τους κεντρικούς στόχους της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα. Σήμερα, σε αρκετές περιφέρειες της χώρας οι αντίστοιχοι δείκτες κοινωνικής συνοχής (Μέρος 6) είναι ελλιπείς. Παράλληλα, με αφετηρία την Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που υιοθέτησε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (Μάρτιος 2003), θεωρώντας ότι ο ταχύτερος ρυθμός αύξησης των συνταξιοδοτικών δαπανών³ που απορροφά το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης από την οικονομία, θα κλονίσει την βιωσιμότητά του, εάν η εξέλιξη των δαπανών δεν αποτραπεί από τις εφαρμοζόμενες κοινωνικο-ασφαλιστικές πολιτικές με την περικοπή των παροχών, την αύξηση των εισφορών και την επιμήκυνση του

χρόνου ασφάλισης. Στο πλαίσιο αυτό, η μεταρρύθμιση των συνταξιοδοτικών συστημάτων είναι πολύ υψηλά στην ημερήσια διάταξη των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Αυστρία, Γαλλία) και εκθέτει το βιοτικό επίπεδο των μελλοντικών συνταξιούχων σε ανυπολόγιστους κινδύνους που είναι σύμφυτοι με την λειτουργία των χρηματιστικών αγορών. Αυτές οι αγορές δεν είναι μια αξιόπιστη βάση για ασφαλείς συντάξεις και ως εκ τούτου επερχόμενες κρίσεις μπορούν να ωθήσουν πολλούς συνταξιούχους σε ένδεια. Οι λόγοι που αναφέρονται τακτικά για να δικαιολογηθούν οι ιδιωτικοποιήσεις των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης όχι μόνο δεν είναι πειστικοί αλλά είναι και εσφαλμένοι: Ένας πληθυσμός που γηράσκει απαιτεί, με την παραδοχή ότι το σχετικό βιοτικό επίπεδο των συνταξιούχων πρόκειται να διατηρηθεί, την μεταφορά ενός μεγαλύτερου ποσοστού της μελλοντικής παραγωγής από τον οικονομικά ενεργό πληθυσμό στους συνταξιούχους. Υποστηρίζουμε ότι μια τέτοια μεταφορά μπορεί να πραγματοποιηθεί διαμέσου του δημόσιου διανεμητικού συστήματος κοινωνικής ασφάλισης με τη μεγαλύτερη κοινωνική δικαιοσύνη. Το ουσιαστικό ενδιαφέρον της μετεξέλιξης των δημόσιων σε ιδιωτικές συντάξεις δεν αποτελεί αντικειμενική κοινωνική ανάγκη αλλά κατά κύριο λόγο, προωθεί την υψηλότερη συμμετοχή των ασφαλισμένων στις αντίστοιχες δαπάνες με την παράλληλη μείωση της συμμετοχής τους κράτους στις κοινωνικές δαπάνες και εμπλέκει τους μεγάλους θεσμικούς επενδυτές, (ασφαλιστικές εταιρείες κλπ) οι οποίοι θα αναλάβουν την εντολή για την διαχείριση δισεκατομμυρίων ευρώ ασφαλιστικών εισφορών που θα επενδύσουν στις χρηματιστικές αγορές.

Παρά αυτές τις επισημάνσεις, καθώς και την υψηλού επιπέδου κοινωνική δυναμική της πρότασης του συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα για την χρηματο-οικονομική εξυγίανση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης με την ενίσχυση των εσόδων του, διατυπώνονται και στην χώρα μας απόψεις, οι οποίες διαφοροποιούνται από την στρατηγική του πρόσφατου νόμου 3029/2002, αναφορικά με την αναγκαιότητα ασφαλιστικής μεταρρύθμισης πριν την δημιουργία εκρηκτικών συνθηκών που προ-

3 Οι συνταξιοδοτικές δαπάνες για την Ελλάδα, σύμφωνα με την Έκθεση που υιοθέτησε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (Μάρτιος 2003), διαμορφώνονται από 12,4% του ΑΕΠ το 2000 σε 15,4% το 2020 και σε 22,6% το 2050, δηλαδή αύξηση των δαπανών των περιόδων 2000-2050 κατά 96,8%. Την ίδια περίοδο η αντίστοιχη αύξηση, σύμφωνα με την ίδια Έκθεση θα είναι στην Ισπανία 84,7%, στην Ιρλανδία 95,7%, στην Πορτογαλία 34,7%, στην Ολλανδία 72,2%, στην Γαλλία 30,6%, στο Βέλγιο 33% του ΑΕΠ κλπ. Όμως, στους υπολογισμούς και στις προβλέψεις της συγκεκριμένης Έκθεσης, μπορεί να διατυπωθούν μεθοδολογικές και στατιστικές παρατηρήσεις, τόσο για τα στοιχεία που χρησιμοποιούνται, όσο και για τις παραδοχές που βασίζεται η διαμόρφωση των αποτελεσμάτων, δεδομένου ότι τα προκύπτοντα συμπεράσματα βασίζονται μόνο στις πληθυσμιακές εξελίξεις και στην γήρανση του πληθυσμού. Εάν στους υπολογισμούς και στις προβλέψεις μέχρι το 2050 συμπεριλάβουμε κι άλλες μεταβλητές (π.χ. επίπεδο απασχόλησης και ανεργίας, αύξηση του ΑΕΠ, οικονομικούς μετανάστες, εισφοροδιαφυγή, αριθμό ασφαλισμένων και συνταξιούχων, επίπεδο μισθών και συντάξεων, κλπ), όπως έχει αποπειραθεί και έχει επεξεργασθεί η Αναλογιστική μελέτη του Ινστιτούτου Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, τότε οι δαπάνες του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης στην Ελλάδα, εκτός ΟΓΑ και Δημοσίου, από 10% του ΑΕΠ το 2000, προβλέπεται ότι θα διαμορφωθούν σε 12,1% του ΑΕΠ το 2050, δηλαδή αύξηση της τάξης του 20%.

βλέπονται μετά το 2010, προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης κεφαλαιοποιητικών στοιχείων, τόσο στην κύρια σύνταξη, όσο και στην συμπληρωματική, με την μετεξέλιξη των επικουρικών ταμείων σε ομαδικούς λογαριασμούς (επαγγελματική σύνταξη) ή σε ατομικούς λογαριασμούς (ασφαλιστικές εταιρείες).

Είναι προφανές ότι μία τέτοια στρατηγική αποβλέπει, εκτός των άλλων στην μετατόπιση του χρηματοδοτικού βάρους των ασφαλιστικών παροχών κυρίως προς τους ασφαλισμένους, περιορίζοντας την χρηματοδοτική συμμετοχή του Κράτους και αφήνοντας στο απυρόβλητο τους εργοδότες και την κερδοφορία των επιχειρήσεων. Επιπλέον, αυτές οι προτάσεις εισάγουν στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης στοιχεία “καννιβαλισμού”, με την έννοια της απορρόφησης της μίας παροχής και των δικαιωμάτων που έχουν δημιουργηθεί από την άλλη, αμφίβολης μάλιστα ασφαλιστικής προστασίας για τους ασφαλισμένους και τους συνταξιούχους. Με ποιες όμως εισοδηματικές προϋποθέσεις οι ασφαλισμένοι μπορεί να αναλάβουν το κύριο βάρος της χρηματοδότησης του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης στην Ελλάδα, την στιγμή που τα τελευταία είκοσι χρόνια έχει σημειωθεί μία σημαντική μείωση του εισοδηματικού μεριδίου της εργασίας, το οποίο από 77% του ΑΕΠ το 1982 προβλέπεται (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Γεν. Δ/ση II) ότι το 2004 θα φθάσει στο 63% του ΑΕΠ. Παράλληλα, το επίπεδο της κερδοφορίας στον μη αγροτικό τομέα της ελληνικής οικονομίας βρίσκεται στα υψηλά επίπεδα της δεκαετίας του 1960. Είναι προφανές ότι οι εξελίξεις αυτές αποτυπώνουν μία αξιόλογη αναδιανομή του προϊόντος σε βάρος της εργασίας, πέραν της αντίστοιχης αναδιανομής που έχει πραγματοποιηθεί διαμέσου της δημοσιονομικής και φορολογικής πολιτικής.

Πράγματι, σύμφωνα με πρόσφατη μελέτη της Eurostat (Στατιστική Υπηρεσία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής) οι έμμεσοι φόροι αντιπροσώπευαν στην Ελλάδα το 2001 το 40,8% του συνόλου των κρατικών εσόδων, οι άμεσοι φόροι το 28,3% και οι κοινωνικές εισφορές το 30,9%. Αντίθετα, οι έμμεσοι φόροι αντιπροσώπευαν το 2001 κατά μέσο όρο στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 33,7% της συνολικής φορολογικής επιβάρυνσης, οι άμεσοι φόροι το 34,9% και οι κοινωνικές εισφορές το 31,4%. Παράλληλα, η φορολόγηση του κεφαλαίου στην Ελλάδα, είναι η μικρότερη μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ανέρχεται σε 15,5% έναντι 29,8% που ήταν ο μέσος κοινοτικός όρος για το 2001.

Είναι προφανές ότι από τα στοιχεία αυτά, αναδεικνύεται με τον πιο σαφή τρόπο η αναγκαιότητα, για εισοδηματικούς και κοινωνικο-οικονομικούς λόγους, εξισορρόπησης της αναδιανομής του εισοδήματος μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας στην Ελλάδα.

Η παρατήρηση αυτή σημαίνει ότι υπάρχουν σημαντικοί πόροι στην χώρα μας εκτός της εργασίας για να χρηματοδοτήσουν την κοινωνική πολιτική και ειδικότερα την κοινωνική ασφάλιση, αρκεί να συγκεντρωθούν από το κράτος, είτε με την καταπο-

λέμηση της παραοικονομίας, της φοροδιαφυγής και της εισφοροδιαφυγής, είτε με την επέκταση της εφαρμογής της προοδευτικής φορολογίας εκτός από τα φυσικά πρόσωπα και στα νομικά πρόσωπα (επιχειρήσεις), είτε με την εξισορρόπηση της αναδιανομής του προϊόντος μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στην κατεύθυνση αυτής της στρατηγικής, εάν στην Ελλάδα τα μακροοικονομικά μεγέθη (ΑΕΠ, εισόδημα, απασχόληση κλπ) εξελιχθούν διευρυμένα και η αύξηση της παραγωγικότητας είναι σταθερά υψηλότερη του ευρωπαϊκού μέσου όρου κατά μία εκατοστιαία μονάδα, η αύξηση των ασφαλισμένων συνοδεύει από την διεύρυνση της νόμιμης εργασίας και το επίπεδο της ανεργίας ανταποκριθεί στις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Λισαβώνας (Μάρτιος 2000) στο 4% μέχρι το 2045, τότε η αύξηση των δαπανών για συντάξεις μεταξύ των ετών 2000-2050, σύμφωνα με ορισμένες εκτιμήσεις, θα περιοριστεί σε επίπεδα χαμηλότερα του 4% του ΑΕΠ (βλ. Τράπεζα Ελλάδας, 2002). Άρα, η πρόκληση για την αναπτυξιακή και δημοσιονομική πολιτική στην Ελλάδα την τρέχουσα δεκαετία είναι η ανάπτυξη, η αύξηση της απασχόλησης και η αναδιανομή του εισοδήματος υπέρ της εργασίας, με αύξηση της παραγωγικότητας και την βελτίωση ποιοτικών δεικτών (επενδύσεις σε τεχνογνωσία και οργάνωση σε ανθρώπινους πόρους, σε εξοπλισμό, σε αναπτυξιακές και κοινωνικές υποδομές, αναβαθμισμένες συνθήκες εργασίας, ποιότητα και υψηλό επίπεδο αξιοποίησης των ερευνητικών και τεχνολογικών μέσων παραγωγής, αποτελεσματικότητα, ποιότητα εργασίας και διοίκησης) στην παραγωγική διαδικασία και την κοινωνική πολιτική και όχι με την ενδυνάμωση των εισοδηματικών και κοινωνικών ανισοτήτων, την υποβάθμιση της εργασίας, των συνθηκών και όρων λειτουργίας της αγοράς εργασίας και χρηματοδότησης του συστήματος κοινωνικής προστασίας.

Μία τέτοια στρατηγική κοινωνικο-οικονομικής έμπνευσης και κατεύθυνσης συμπυκνώνεται στον άξονα των “αποτελεσματικών οικονομιών και των αλληλέγγυων κοινωνιών”, σε αντίθεση με αυτή της εμπορευματικής έμπνευσης και κατεύθυνσης που συμπυκνώνεται στον άξονα “των απελευθερωμένων αγορών και των αποκλεισμένων κοινωνιών”.

ΜΕΡΟΣ 2

Η ελληνική οικονομία κατά το 2002-2003

Εξελίξεις και προοπτικές

Η ελληνική οικονομία κατά το 2002-2003.

Εξελίξεις και προοπτικές

2.1. Μεγένθυση του ΑΕΠ (1995-2002) και προβλέψεις (2003-2004)

Η ανοδική πορεία της ελληνικής οικονομίας, που είχε ως σημείο εκκίνησης το έτος 1996, συνεχίστηκε και κατά το 2002-2003 (Διάγραμμα 1). Η αύξηση του ΑΕΠ κατά το 2002 προήλθε από τον δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα, των οποίων η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία αυξήθηκε κατά 5,7%, και 3,3% αντίστοιχα. Το προϊόν του πρωτογενούς τομέα παρέμεινε ουσιαστικά στάσιμο.

Διάγραμμα 1

Στην διάρκεια των οκτώ τελευταίων ετών, το ΑΕΠ στην Ελλάδα μεγεθύνεται ταχύτερα από τον μέσο ευρωπαϊκό όρο, έτσι ώστε η συνολική αύξησή του έναντι του 1995 και ανέρχεται σήμερα σε 38% έναντι 21% του μέσου ευρωπαϊκού όρου. Όλες οι προβλέψεις συμφωνούν ότι η διαδικασία αυτή θα συνεχισθεί και στην διάρκεια του 2004. Κατά τις εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Spring 2003 Economic Forecasts)⁴, ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ στην Ελλάδα αναμένεται να αυξηθεί από

⁴ Η ανάλυση του Μέρους 2 της Έκθεσης βασίζεται στα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (European Economy Statistical Annex Spring 2003, Ameco Database της DGII, Spring 2003 Economic Forecasts Statistical Annex), κατ' εξαίρεση δε σε στοιχεία από άλλες πηγές.

4,0% το 2002 σε 3,6% το 2003 και σε 3,8% κατά το 2004. Οι αντίστοιχες επιδόσεις του συνόλου των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν 1,1% κατά το 2002, και αναμένεται να ανέλθουν σε 1,3% το 2003 και 2,4% το 2004.

Συγκριτικά με το παρελθόν έτος, οι προσδοκίες σχετικά με τους ρυθμούς ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας δεν έχουν μεταβληθεί ιδιαίτερα, αν και είναι κατά τι πιο απαισιόδοξες, εξαιτίας της επιδείνωσης που παρουσίασε η παγκόσμια οικονομία κατά το 2002-2003. Οι επιπτώσεις της οικονομικής επιβράδυνσης που παρουσιάστηκε στις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι οποίες είναι οι κυριότεροι εμπορικοί εταίροι της Ελλάδας, ήταν περιορισμένες. Παρόμοιες με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής είναι και οι προβλέψεις της πρόσφατης έκθεσης του ΟΟΣΑ (Economic Outlook No73, Ιούνιος 2003). Εάν οι προβλέψεις για την ελληνική οικονομία επαληθευθούν και για το έτος 2004-2005, η **πραγματική σύγκλιση** της ελληνικής οικονομίας προς τον μέσο όρο της ΕΕ θα έχει συμπληρώσει μια ολόκληρη δεκαετία (βλ. αναλυτικά στο Μέρος 2 της Έκθεσης).

Στην διατήρηση των υψηλών ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης κατά το 2002-2003 συνέβαλαν, και πάλι, όλοι οι παράγοντες που ενισχύουν την εσωτερική ζήτηση: η αύξηση των πραγματικών μισθών⁵ περίπου κατά 3% ετησίως, η μείωση των επιτοκίων και η ταχεία πιστωτική επέκταση, η εισροή πόρων από τα διαρθρωτικά ταμεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η πραγματοποίηση επενδύσεων για τους Ολυμπιακούς Αγώνες, η αύξηση των επενδύσεων του ιδιωτικού τομέα (ιδιαίτερα στις κατοικίες), η ασυνήθιστα υψηλή αύξηση της δημόσιας κατανάλωσης κατά το 2002 κ.ά.

Ο ρυθμός μεγέθυνσης του ΑΕΠ στην Ελλάδα ακολούθησε πτωτική πορεία από το 1974 έως το 1987 (όπως φαίνεται στην εξομάλυνση της σχετικής χρονολογικής σειράς στο Διάγραμμα 2). Μέχρι το 1995, η τάση σταθεροποιήθηκε σε χαμηλά επίπεδα (περίπου 1% ετησίως), και στην συνέχεια, το 1996 εκκίνησε η ανοδική πορεία που συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Η πτώση της δεκαετίας 1974-1987 και της στασιμότητας 1988-1995, αλλά και η άνοδος που ακολούθησε σχετίζονται άμεσα, **πρώτον**, με την πορεία ορισμένων κρίσιμων μεγεθών που αφορούν στην **συσσώρευση παραγωγικού κεφαλαίου**, και **δεύτερον**, με την **μακροοικονομική πολιτική** (η σχετική ανάλυση περιέχεται στο Μέρος 3 της Έκθεσης σχετικά με τις μακροχρόνιες εξελίξεις στην ελληνική οικονομία).

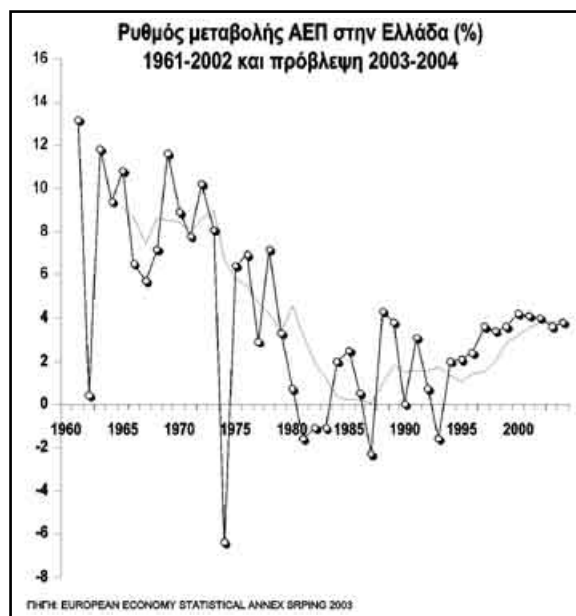
Ο ρυθμός μεγέθυνσης του ΑΕΠ στην Ελλάδα υπερέχει του αντίστοιχου ρυθμού στην Ευρωπαϊκή Ένωση ως σύνολο. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3, η επιβράδυνση του ευρωπαϊκού ΑΕΠ, η οποία πραγματοποιήθηκε από το 1974 μέχρι τα πρώτα

5 Μέσες ακαθάριστες αποδοχές (καθαρές αποδοχές + εισφορές εργαζομένου).

χρόνια της δεκαετίας του '80, έχει οδηγήσει τον ρυθμό μεγέθυνσης του προϊόντος σε μακροχρόνια σταθερότητα στο επίπεδο του 2% ετησίως. Από την εξομάλυνση της χρονολογικής σειράς του ΑΕΠ προκύπτει ότι δεν διαφαίνεται καμία ένδειξη μεταστροφής της υπάρχουσας **μακροχρόνιας τάσης στασιμότητας στην ευρωπαϊκή οικονομία**. Αυτές οι δυσμενείς εξελίξεις σχετίζονται με την ασκούμενη στην Ευρωπαϊκή Ένωση μακροοικονομική πολιτική, ιδιαίτερα με την μειωμένη ζήτηση και το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης (βλ. αναλυτικά για την ευρωπαϊκή οικονομία στο Μέρος 2 της Έκθεσης). Η διαφορά του ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης στην Ελλάδα έναντι του αντίστοιχου μέσου όρου της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν έχει συγκυριακό αλλά μακροχρόνιο χαρακτήρα. Αυτό φαίνεται από την εξομάλυνση της σχετικής χρονολογικής σειράς στο Διάγραμμα 4.

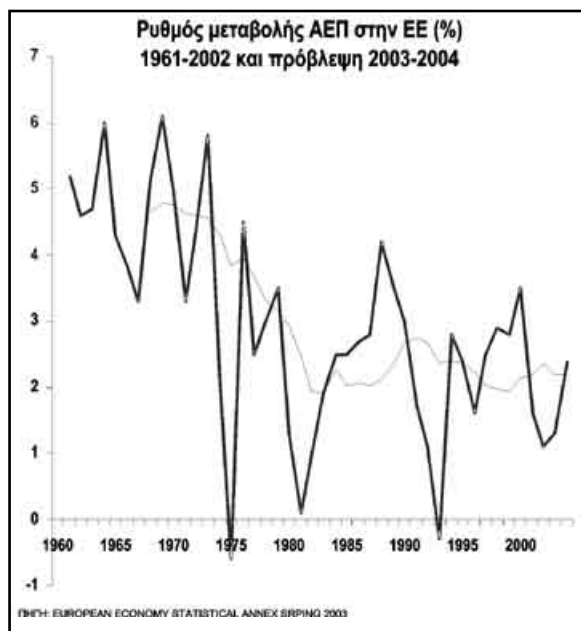
Ταυτόχρονα με την ανάκαμψη της παραγωγής κατά τα έτη 1996-2003, παρουσιάστηκε σημαντική αύξηση της **παραγωγικότητας της εργασίας**, η οποία σχετίζεται και με την αύξηση της παραγωγής⁶. Η εξομάλυνση των χρονολογικών σειρών της παραγωγικότητας της εργασίας δείχνει ότι η άνοδος που εκδηλώθηκε μετά το 1995 αποτελεί συνέχεια μιας βραδείας ανάκαμψης που είχε εκκινήσει ήδη από το 1986-1987 (για την μακροχρόνια εξέλιξη της παραγωγικότητας της εργασίας βλ. αναλυτικά στο Μέρος 2 της Έκθεσης).

Διάγραμμα 2

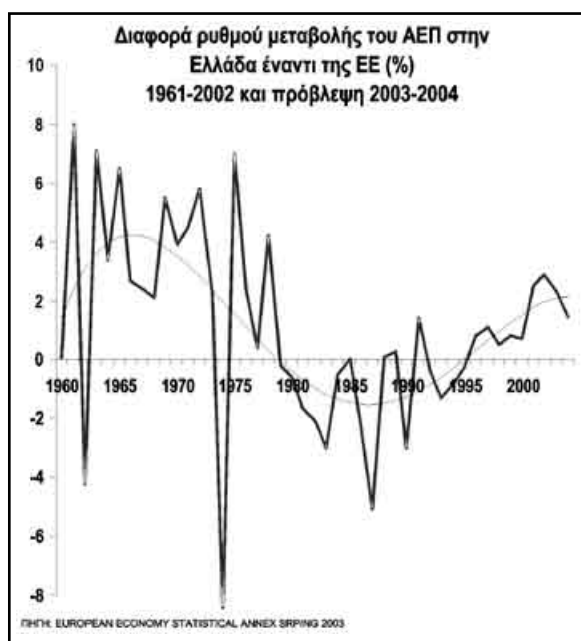

6 Η επιτάχυνση της οικονομικής μεγέθυνσης επιταχύνει συστηματικά και την παραγωγικότητα της εργασίας.

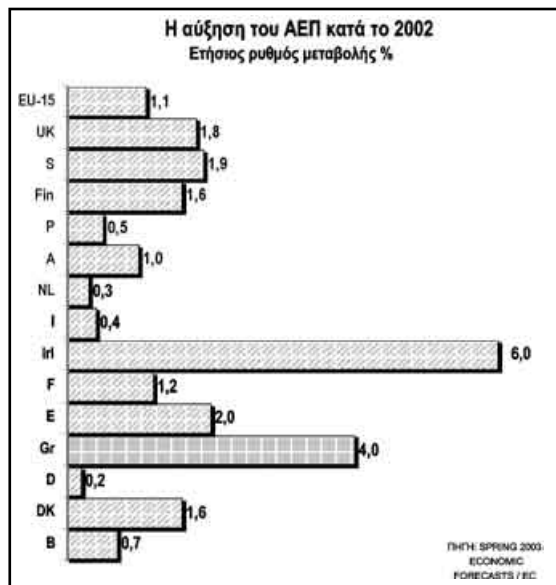
Διάγραμμα 3

Διάγραμμα 4

Διάγραμμα 5

Σε σύγκριση με τις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης στην Ελλάδα κατά το 2002 ήταν σαφώς υψηλότεροι (Διάγραμμα 5) με εξαίρεση την Ιρλανδία, της οποίας ο αντίστοιχος ρυθμός παρέμεινε θεαματικός (+6% για το 2002). Κατά πολύ υψηλότερες ήταν οι επιδόσεις της Ελλάδας, κατά το 2002, σε σχέση με τις άλλες χώρες που συγκλίνουν προς τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δηλαδή την Ισπανία και την Πορτογαλία.

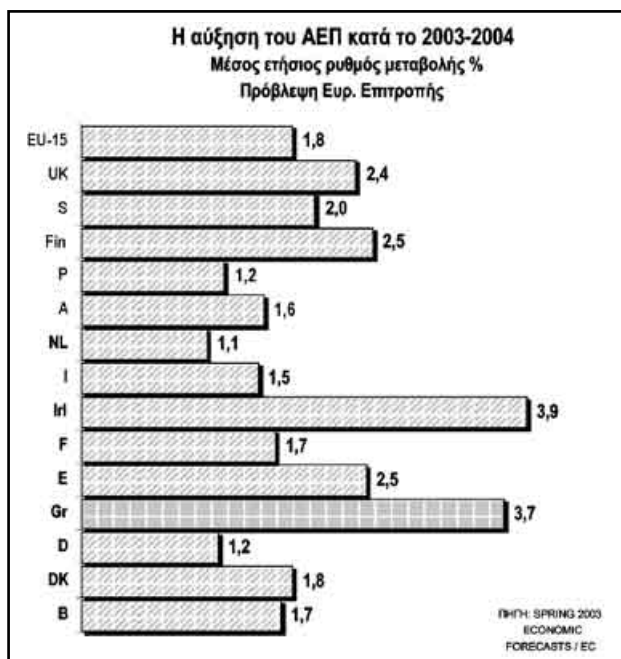
Σύμφωνα με όλες τις προβλέψεις, κατά το 2003-2004 (Διάγραμμα 6), ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ στην Ελλάδα θα υπερβεί κατά πολύ τους αντίστοιχους ρυθμούς της Πορτογαλίας και της Ισπανίας, όπου η μεγέθυνση του ΑΕΠ θα ανέλθει αντίστοιχα σε 1,2% και 2,5%. Οι επιδόσεις της Ιρλανδίας⁷, αντίθετα, θα παραμείνουν υψηλότερες από όλες τις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης 3,9% για το 2003-2004) πλην όμως θα καταστούν, για πρώτη φορά, συγκρίσιμες με τις επιδόσεις της Ελλάδας. Έτσι, στην κατάταξη των χωρών μελών της

7 Ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ της Ιρλανδίας έχει μειωθεί σε σχέση με τις θεαματικές αυξήσεις του δευτέρου ημίσεως της δεκαετίας του '90 όταν το ΑΕΠ αυξανόταν με ρυθμό περίπου 8%-10% ετησίως. Επιπλέον, μεταξύ ΑΕΠ ανά κάτοικο και Ακαθαρίστου Εισοδήματος ανά κάτοικο στην Ιρλανδία υπάρχει ένα χάσμα της τάξης των 15% καθώς η αύξηση του προϊόντος έχει βασισθεί σε μεγάλο βαθμό στην εγκατάσταση αμερικανικών πολυεθνικών. Ο επαναπατρισμός ενός μεγάλου μέρους των κερδών δημιουργεί την εν λόγω διαφορά μεταξύ προϊόντος και εισοδήματος. Για τον λόγο αυτό, η άνοδος του ΑΕΠ ανά κάτοικο στην Ιρλανδία δεν αντικατοπτρίζει μια ισόποση βελτίωση του βιοτικού επιπέδου της χώρας αυτής.

Ευρωπαϊκής Ένωσης με κριτήριο τον προβλεπόμενο ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης κατά το 2003-2004, η ελληνική οικονομία καταλαμβάνει ουσιαστικά την πρώτη θέση μαζί με την Ιρλανδία (αφού οι προβλεπόμενοι ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης ανέρχονται σε 3,9% και 3,7% και ως εκ τούτου η διαφορά τους είναι αμελητέα).

Οι υψηλές επιδόσεις της Ελλάδας, σε ότι αφορά την αύξηση του προϊόντος, φαίνονται και στην σύγκριση των ρυθμών μεγέθυνσης των χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την περίοδο 1996-2002 (Διάγραμμα 7): ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ στην Ελλάδα ανήλθε σε 3,6%, έναντι 2,2% στην Ευρωπαϊκή Ένωση, 3,1% στην Πορτογαλία, 3,4% στην Ισπανία.

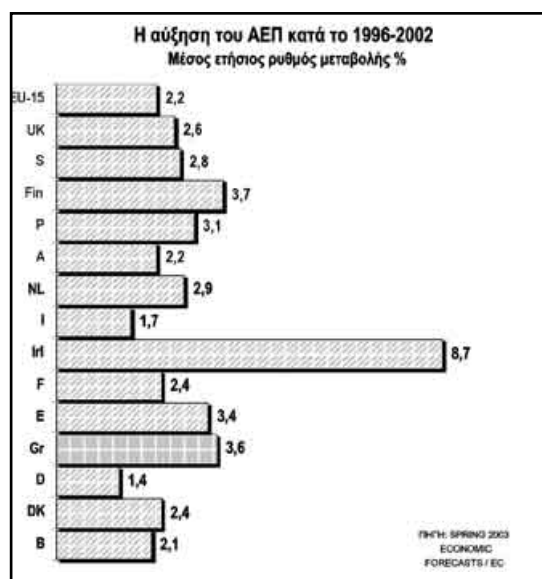
Διάγραμμα 6

Ως αποτέλεσμα της σχεδόν παράλληλης αύξησης του ΑΕΠ και της παραγωγικότητας της εργασίας, ο **μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης της απασχόλησης** μέχρι το 1998 παρέμεινε σταθερός και περίπου ίσος προς 0,7%. Στην συνέχεια, ωστόσο, κατά την τετραετία 1999-2002, η απασχόληση μειώθηκε καθώς η παραγωγικότητα της εργασίας ανήλθε σε ακόμη υψηλότερα επίπεδα (βλ. αναλυτικά για τις εξελίξεις στην απασχόληση, την ανεργία και το εργατικό δυναμικό, στο Μέρος 5 της Έκθεσης). Οι προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την απασχόληση κατά την διετία 2003-2004, ανέρχονται σε αύξηση 0,35% ετησίως. Η επιδείνωση των προσδοκιών φαίνεται στο γεγονός ότι σύμφωνα με τις αντίστοιχες φθινοπωρινές προβλέψεις της Επιτροπής η απασχόληση θα αυξανόταν το 2003-2004 περίπου κατά 0,7% ετησίως.

Η αύξηση της απασχόλησης σε τομείς που σχετίζονται με την προετοιμασία των Ολυμπιακών Αγώνων αναμένεται να αντισταθμίσει σε κάποιο βαθμό τουλάχιστον την μείωση που παρατηρείται σε άλλους τομείς.

Διάγραμμα 7

Κατά το έτος 2002, όπως και κατά τα προηγούμενα έτη της περιόδου 1995-2001, η κινητήρια δύναμη της αύξησης του ΑΕΠ στην Ελλάδα ήταν η **εγχώρια ζήτηση**, η οποία αυξήθηκε κατά 3,9% και αναμένεται να παρουσιάσει μικρή μόνον επιβράδυνση κατά το 2003 (+3,3%) και το 2004 (+3,6%). Οι προβλέψεις αυτές, είναι λιγότερο αισιόδοξες από τις αντίστοιχες φθινοπωρινές, όταν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανέμενε⁸ αύξηση +4,0% για το 2003 και 3,5% για το 2004. Στην διατήρηση της ζήτησης σε υψηλά επίπεδα συνετέλεσαν, και πάλι, οι αυξημένες εισροές πόρων από τα Διαρθρωτικά Ταμεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που συνέβαλαν στην χρηματοδότηση των έργων υποδομής, οι ιδιωτικές και δημόσιες επενδύσεις που πραγματοποιούνται ενόψει των Ολυμπιακών Αγώνων, η ταχεία επέκταση της καταναλωτικής πίστης και η αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης (που σχετίζεται στενά και με τις πραγματικές αυξήσεις των μισθών).

Οι **εξωτερικές συναλλαγές της χώρας** είχαν αρνητική συμβολή στο ΑΕΠ σε ολόκληρη την περίοδο από το 1986 και μετά, εξαιτίας της ανατίμησης της δραχμής. Βεβαίως, η υποτίμηση του 1998 συνέβαλε σημαντικά στην αύξηση της παραγωγής,

8 Spring και Autumn 2003 Economic Forecasts EC

καθώς αποδυνάμωσε την εκτροπή ενός σημαντικού μεριδίου της εγχώριας ζήτησης προς τις εισαγωγές και ευνόησε τις εξαγωγές. Ωστόσο, η συμβολή των εξωτερικών ανταλλαγών της χώρας στην διαμόρφωση του ΑΕΠ ήταν εκ νέου αρνητική από το 2000 και μετά, αναμένεται δε ότι κατά το 2002-2003 θα υπάρξει περαιτέρω επιδείνωση κατά -0,25% ετησίως⁹. Στο Διάγραμμα 8, απωτυπώνεται **η εξέλιξη των τιμών των εγχωρίων βιομηχανικών προϊόντων** που παράγονται για εσωτερική κατανάλωση σε σύγκριση με τις τιμές των εισαγομένων προϊόντων. Από την εξέλιξη του δείκτη προκύπτει ότι τα εγχώρια προϊόντα γίνονται ακριβότερα έναντι των εισαγομένων για μια περίοδο που υπερβαίνει πλέον την δεκαετία. Κατά το 2002, η σχέση τιμών εγχωρίων / εισαγομένων επιδεινώθηκε περαιτέρω και υπήρξε μείωση των εξαγωγών αγαθών και τουριστικών υπηρεσιών. Εντούτοις, η συμβολή του εξωτερικού ισοζυγίου εξαγωγών-εισαγωγών στην μεταβολή του ΑΕΠ παρότι αρνητική ήταν περιορισμένη επειδή υπήρξε στασιμότητα των εισαγωγών αγαθών (ενδεχομένως επειδή υπήρξε μια κάποια επιβράδυνση των ιδιωτικών επενδύσεων σε μηχανικό εξοπλισμό) και των εισαγωγών υπηρεσιών.

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 9, οι αυξήσεις του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, από το 1990 έως σήμερα, ήταν κατά κανόνα μικρότερες από τις αντίστοιχες αυξήσεις των τιμών των εγχωρίων προϊόντων. Ως εκ τούτου, η αύξηση των τιμών των εγχωρίων προϊόντων που αντιμετωπίζουν τον διεθνή ανταγωνισμό δεν μπορεί να αποδοθεί στις αυξήσεις του κόστους εργασίας, αλλά στην συστηματική **αύξηση των περιθωρίων κέρδους** που επιβαρύνει διαρκώς την ανταγωνιστικότητα τιμής.

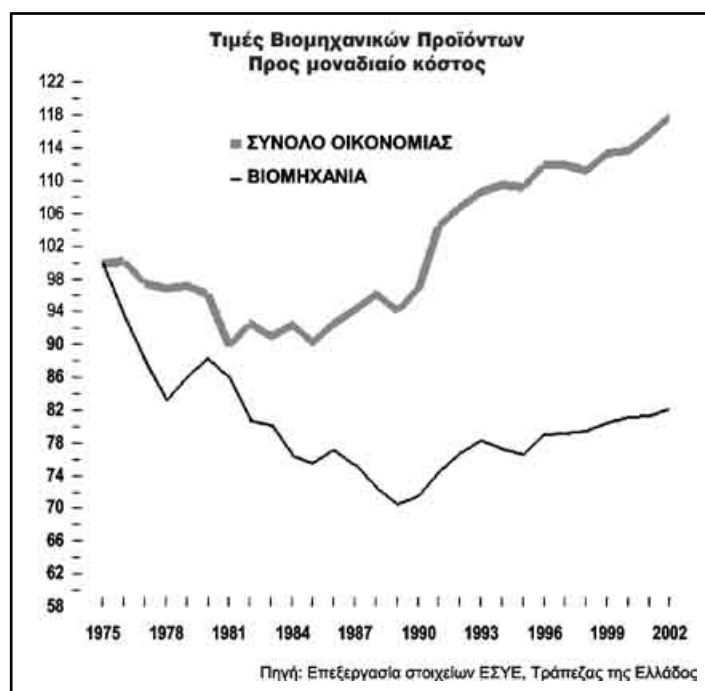
Η αρνητική συμβολή του εξωτερικού ισοζυγίου στην διαμόρφωση του ΑΕΠ αναμένεται να συνεχισθεί με ακόμη μεγαλύτερη ένταση κατά το 2003 καθώς η ευρωπαϊκή οικονομία, δηλαδή ο κυριότερος εμπορικός εταίρος της Ελλάδας, θα παραμείνει σε κατάσταση στασιμότητας υπό το βάρος, **πρώτον**, του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης που περιορίζει τις δημόσιες δαπάνες, και **δεύτερον**, των συνεχιζόμενων λεγόμενων διαρθρωτικών αλλαγών στην αγορά εργασίας, οι οποίες, εκτός των άλλων, αποδυναμώνουν την διαπραγματευτική ισχύ των εργαζομένων και συμβάλλουν έτσι αποφασιστικά στον περιορισμό των μισθολογικών αυξήσεων, επομένως και της ιδιωτικής κατανάλωσης.

9 *Economic Outlook No 73 / June 2003*

Διάγραμμα 8

Διάγραμμα 9

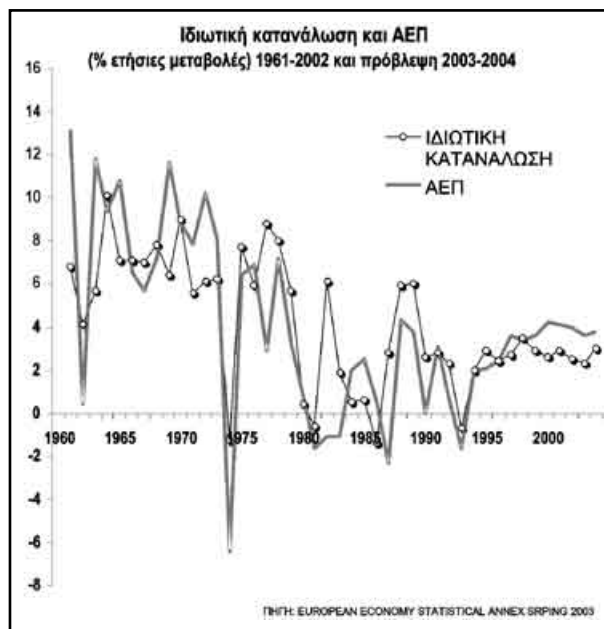

Η αρνητική συμβολή του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών στην διαμόρφωση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος αντισταθμίζεται και υπερκαλύπτεται από την συμβολή της εσωτερικής ζήτησης, ειδικότερα από τις μεταβολές στην ιδιωτική κατανάλωση και τις επενδύσεις παγίου κεφαλαίου.

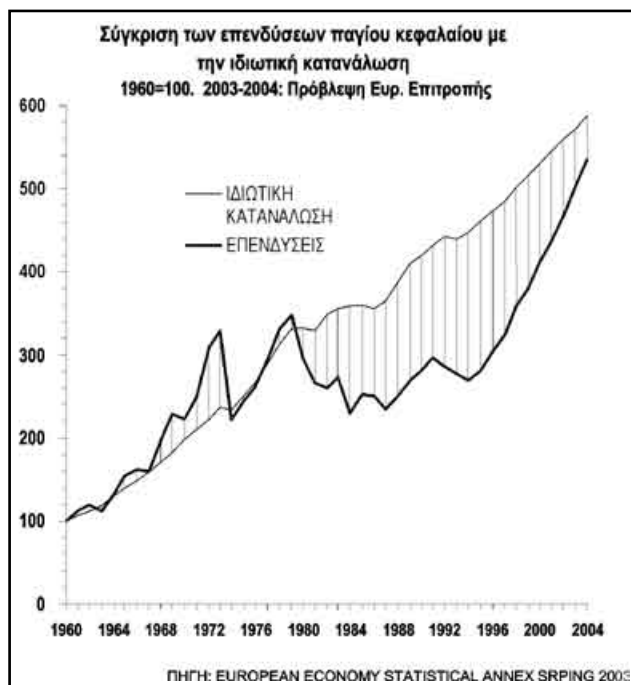
Η αύξηση της **ιδιωτικής κατανάλωσης** εκτιμάται ότι ήταν ελαφρώς μικρότερη το 2002 (2,5%) έναντι του 2001 (2,9%) και αναμένεται να διατηρηθεί στο επίπεδο του 2,5% κατά το 2003, πλην όμως να ανακάμψει στο 3,0% το 2004. Ο ρυθμός αύξησης της ιδιωτικής κατανάλωσης, κατά την περίοδο 1994-2002 παρουσίασε μακροχρόνια ανοδική τάση, σε αντίθεση με την περίοδο 1975-1993, κατά την οποία παρουσίασε μακροχρόνια επιβράδυνση (Διάγραμμα 10). Η μεταστροφή αυτή αντανακλάται άμεσα στην πορεία του ΑΕΠ, καθώς η ιδιωτική κατανάλωση αντιπροσωπεύει ένα μεγάλο ποσοστό της συνολικής ζήτησης. Παρατηρείται εντούτοις μετά το 1998, μια απόκλιση της ιδιωτικής κατανάλωσης και του ΑΕΠ (βλ. στο ίδιο Διάγραμμα), η οποία οφείλεται στο γεγονός ότι οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου αυξάνονται ταχύτερα από την ιδιωτική κατανάλωση και μετατρέπονται έτσι σε σημαντικό κινητήριο της ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας από το 1996 έως το 2004.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύγκριση του δείκτη της ιδιωτικής κατανάλωσης με τον αντίστοιχο δείκτη των **επενδύσεων παγίου κεφαλαίου**. Εάν συγκρίνουμε την μακροχρόνια τάση ανάπτυξης των δύο μεγεθών κατά την περίοδο 1960-1978, θα διαπιστώσουμε ότι η πορεία του όγκου των επενδύσεων ήταν παρόμοια με την αντίστοιχη της ιδιωτικής κατανάλωσης. Από το 1979, όμως, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 11, πραγματοποιείται μια αποκλίνουσα πορεία των δύο δεικτών: ο όγκος των επενδύσεων αυξάνεται πλέον με πολύ βραδύτερους ρυθμούς. Από το 1995 ωστόσο, η πορεία των δύο μεγεθών μετατρέπεται και πάλι, με αποτέλεσμα η αναλογία επενδύσεων / ιδιωτικής κατανάλωσης να έχει μεταστραφεί σημαντικά υπέρ των επενδύσεων. Η εξέλιξη αυτή συνεχίστηκε κατά το 2002 και αναμένεται να επιβεβαιωθεί και κατά το 2003-2004.

Διάγραμμα 10

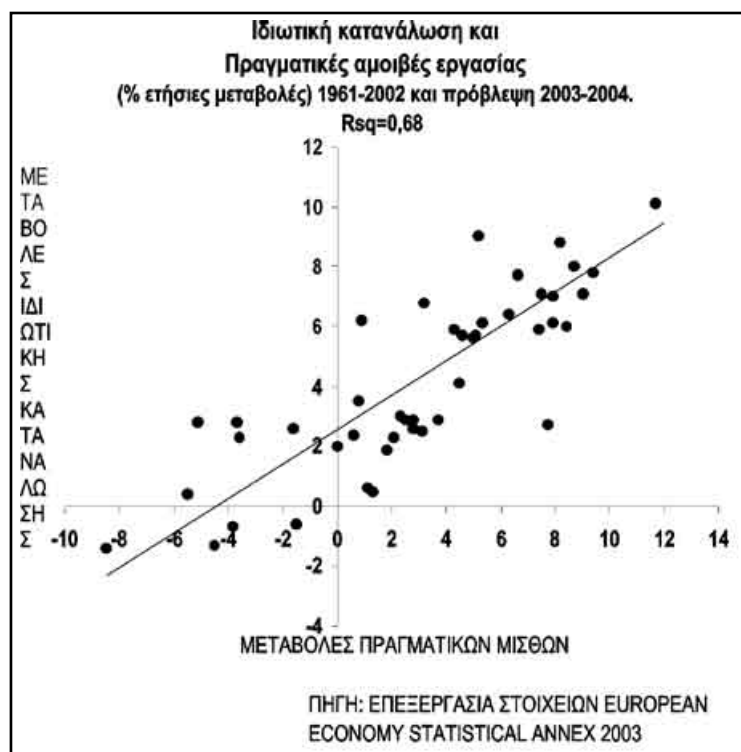
Διάγραμμα 11

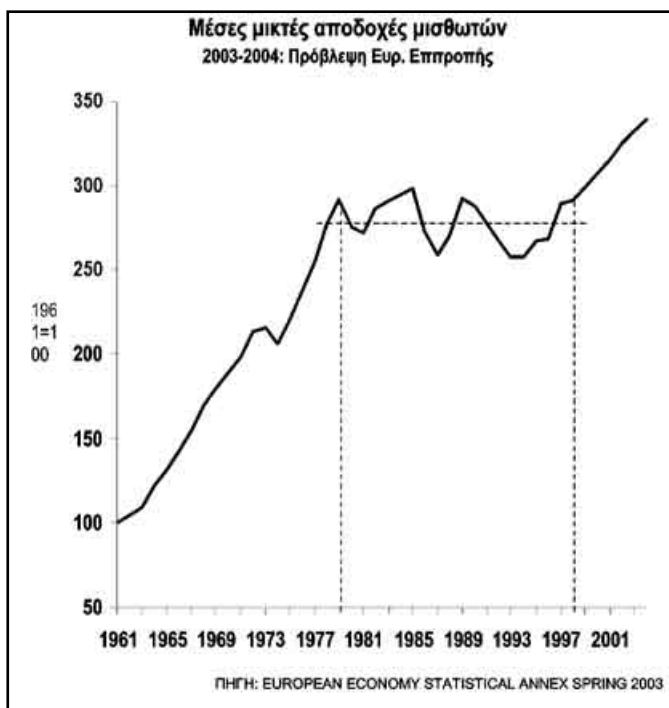
Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 12, οι μεταβολές της ιδιωτικής κατανάλωσης, εξαρτώνται σε σημαντικό βαθμό από τους **πραγματικούς μισθούς** (η στατιστική συσχέτιση των δύο μεγεθών είναι αρκετά μεγάλη [$R^2=0,68$]). Οι ακαθάριστες πραγματικές αποδοχές των μισθωτών, όμως, παρουσίασαν κατά την περίοδο 1995-2002, συνολική αύξηση 26% συνολικά. Εντούτοις, μετά την αφαίρεση των φόρων, το μέσο πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα των μισθωτών κατά την περίοδο 1995-2002 παρουσίασε μικρότερη αύξηση περίπου 22%. Οι αυξήσεις αυτές στο μεγαλύτερο μέρος τους αναπληρώνουν τις απώλειες κατά -13% των ετών 1990-1994, έτσι ώστε τελικά για την περίοδο 1990-2002 οι πραγματικές αυξήσεις του μέσου μισθού να ανέρχονται σε +8%. Επιπλέον, οι αυξήσεις αυτές της αμοιβής εργασίας, που έχουν οδηγήσει για πρώτη φορά, από το 1999, τους πραγματικούς μισθούς σε επίπεδα υψηλότερα από ό,τι ο μέσος όρος της δεκαετίας του '80 (όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 13), προέρχονται σε σημαντικό βαθμό από την αύξηση των υπερωριών.

Παρ' όλα αυτά, η αύξηση των μισθών επέτρεψε στις αυξήσεις της ιδιωτικής κατανάλωσης κατά την περίοδο 1995-2002 να διατηρηθούν στην περιοχή 2,4% έως 3,2% (μέσος ετήσιος όρος 3%). Επειδή δε η ιδιωτική κατανάλωση ανέρχεται περίπου στο 70% του προϊόντος, οι μεταβολές της συσχετίζονται έντονα με τις μεταβολές του ΑΕΠ (Διάγραμμα 10). Έτσι, η συμβολή της στην διαμόρφωση του ΑΕΠ κατά τα έτη 1995-2002 ήταν μεγάλη (κυμάνθηκε μεταξύ 1,5% και 2,5% ετησίως).

Διάγραμμα 12

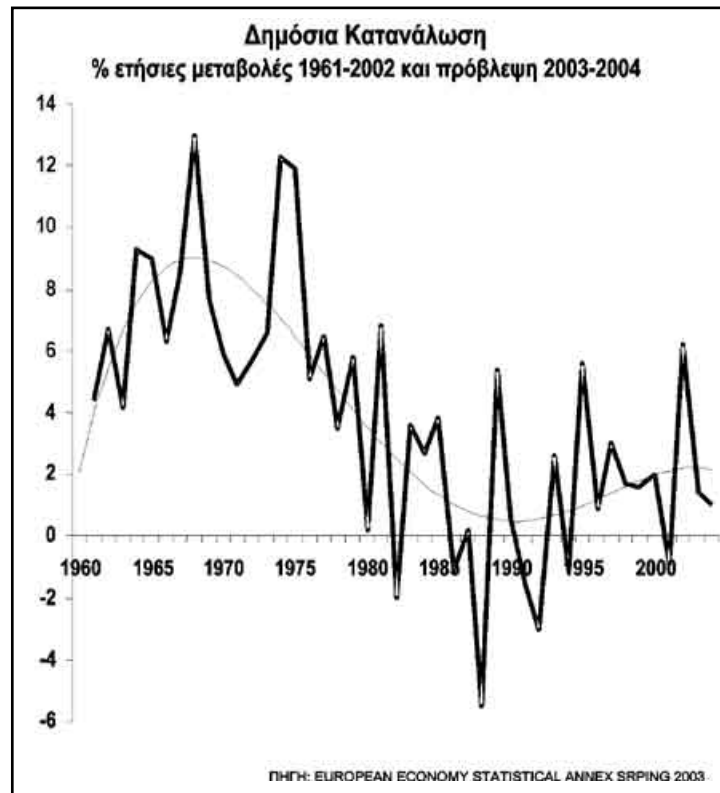
Διάγραμμα 13

Η **δημόσια κατανάλωση**, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 14, από μακροχρόνια άποψη παρουσιάζει δύο περιόδους: **πρώτον**, την περίοδο επιβράδυνσης από το μέσον της δεκαετίας του '70 έως το τέλος της δεκαετίας του '80, και **δεύτερον**, την περίοδο σταθεροποίησης στην περιοχή του +2% στην διάρκεια των δεκαετιών του 1990 και του 2000. Κατά το 2002, η δημόσια κατανάλωση αυξήθηκε με ασυνήθιστα υψηλό ρυθμό (+6,2%) και προφανώς μη αναμενόμενο αφού στο Πρόγραμμα Σταθερότητας και Ανάπτυξης του Δεκεμβρίου 2002 είχε προϋπολογισθεί αύξηση μόνον 1,5%. Η υπέρβαση οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην αύξηση της απασχόλησης στο Δημόσιο. Κατά το 2003-2004, ωστόσο, αναμένονται μικρές μόνον αυξήσεις που θα επιβεβαιώσουν την μακροχρόνια τάση στασιμότητας της δημόσιας κατανάλωσης. Σε διεθνή σύγκριση, η αύξηση της δημόσιας κατανάλωσης στην Ελλάδα παρουσιάζει σαφέστατη υστέρηση έναντι της Ισπανίας και της Πορτογαλίας όπου στην διάρκεια των τριάντα τελευταίων ετών, η δημόσια κατανάλωση, σε σταθερές τιμές αυξήθηκε 4 και 5 φορές αντίστοιχα. Κατά την αντίστοιχη περίοδο στην Ελλάδα αυξήθηκε 2,2 φορές.

Οι **δημόσιες επενδύσεις** αποτελούν μια από τις μονιμότερες κινητήριες δυνάμεις της οικονομικής μεγέθυνσης στην Ελλάδα μετά το 1995. Κατά την πενταετία 1995-1999 ανέρχονταν σε 3,5% του ΑΕΠ ενώ κατά τα έτη 2000-2004 το αντίστοιχο ποσοστό θα αυξηθεί σε 4%. Η άνοδος των δημοσίων επενδύσεων αντανακλά, μεταξύ άλλων, και την ταχύτερη αύξηση των μονομερών μεταβιβάσεων από την Ευρωπαϊκή Ένωση προς την Ελλάδα.

Διάγραμμα 14

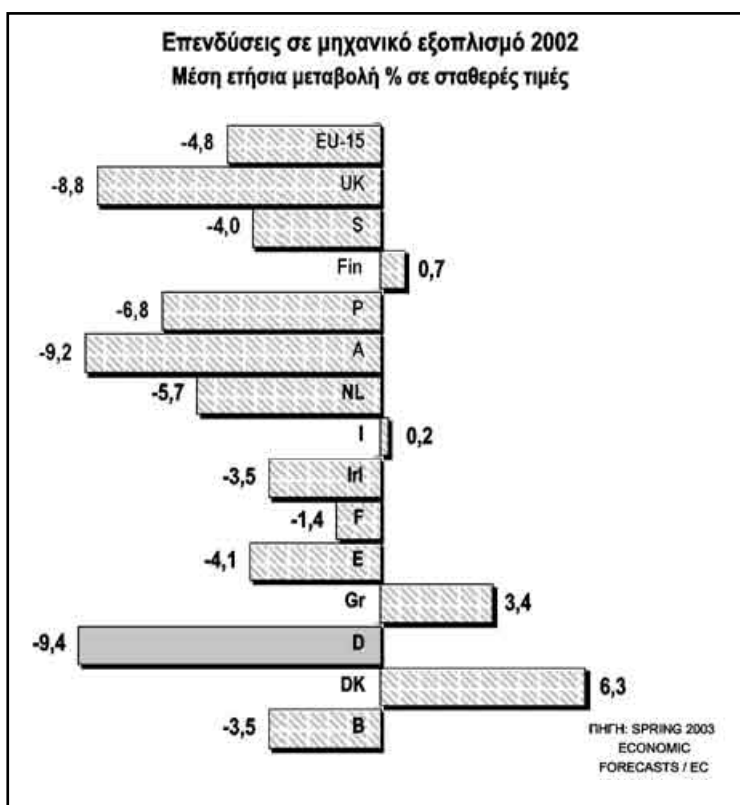

Κατά το 2002 επιβεβαιώθηκε η μακροχρόνια ανοδική τάση των **ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου**, αφού αυξήθηκαν κατά 6,7%. Με συγκριτικά υψηλότερο ρυθμό αυξήθηκαν οι επενδύσεις σε κατασκευές και οι ιδιωτικές επενδύσεις σε κατοικίες. Η θεαματική ανοδική πορεία των επενδύσεων σε μηχανικό εξοπλισμό από το 1996 έως το 2000 (+12,9%), διακόπηκε κατά το 2001-2002, πλην όμως, οι αυξήσεις παρέμειναν σημαντικές (Διάγραμμα 15), ιδιαίτερα μέσα σε μια συγκυρία γενικής μείωσης των επενδύσεων σε μηχανικό εξοπλισμό στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (μόνον η Ελλάδα και η Δανία αύξησαν ουσιαστικά τις επενδύσεις τους). Οι αυξημένες επενδύσεις σε μηχανικό εξοπλισμό αποτελούν ένδειξη μιας πολύ σημαντικής ανανέωσης του παραγωγικού συστήματος, αφού ο καινούργιος μηχανολογικός εξοπλισμός μεταφέρει τις νέες τεχνολογίες μέσα στις παραγωγικές διαδικασίες και αυξάνει έτσι την παραγωγικότητα της εργασίας και του κεφαλαίου (βλ. τους σχετικούς δείκτες στο Μέρος 2).

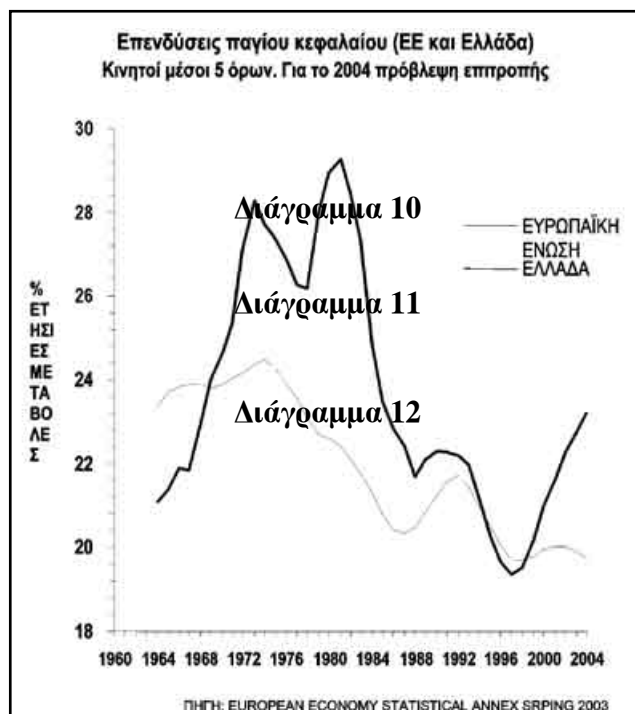
Οι υψηλότερες επιδόσεις της Ελλάδας σε σχέση με τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης φαίνονται και στην εξέλιξη των **επενδύσεων παγίου κεφαλαίου ως ποσοστό του ΑΕΠ** (Διάγραμμα 16). Η επενδυτική δραστηριότητα (δηλαδή οι επενδύσεις ως ποσοστό του ΑΕΠ) είχε φθάσει στο χαμηλότερο σημείο της περιόδου 1970-2000,

τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το 1997, μετά από μια μακρά περίοδο επιβράδυνσης. Από το 1998, ωστόσο, η μακροχρόνια τάση των επενδύσεων ως ποσοστό του ΑΕΠ, μεταβάλλεται στην Ελλάδα και μετατρέπεται σε ανοδική τάση. Πρόκειται για ένα σημείο σημαντικής διαφοροποίησης ως προς τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο οποίος δεν επιδεικνύει σημεία ανάκαμψης. Η άνοδος της επενδυτικής δραστηριότητας στην Ελλάδα συνεχίζεται επί σειρά ετών και ως εκ τούτου θα έπρεπε να θεωρηθεί ως ένδειξη μονιμότερων αλλαγών στην ελληνική οικονομία.

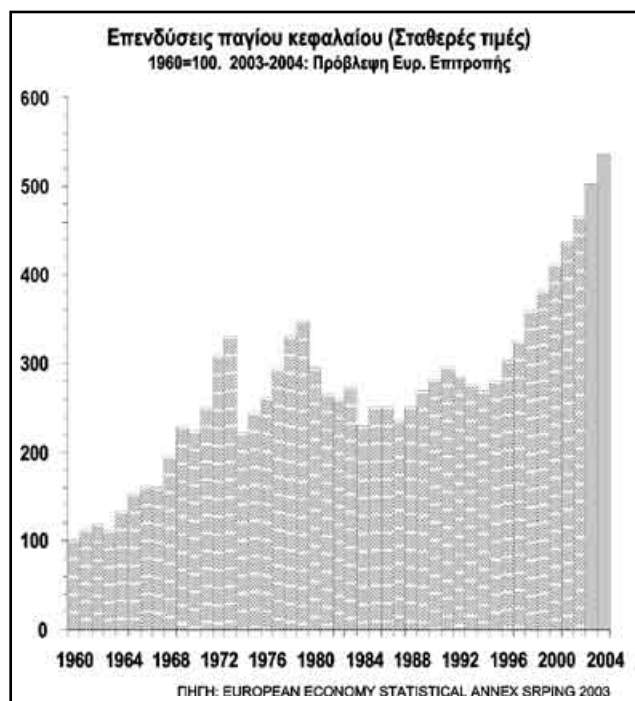
Διάγραμμα 15

Διάγραμμα 16

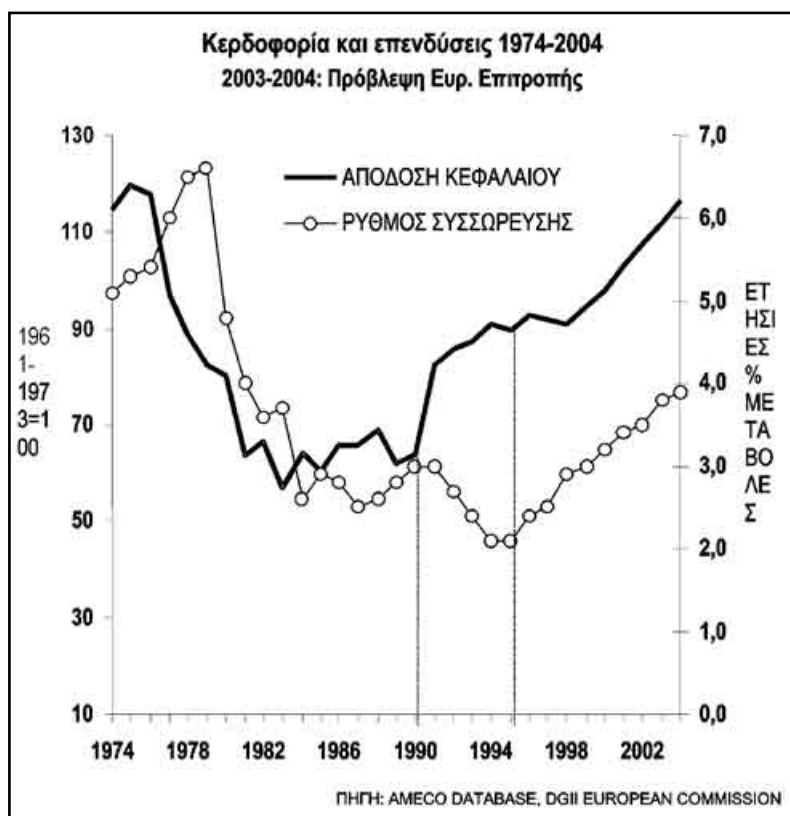

Διάγραμμα 17

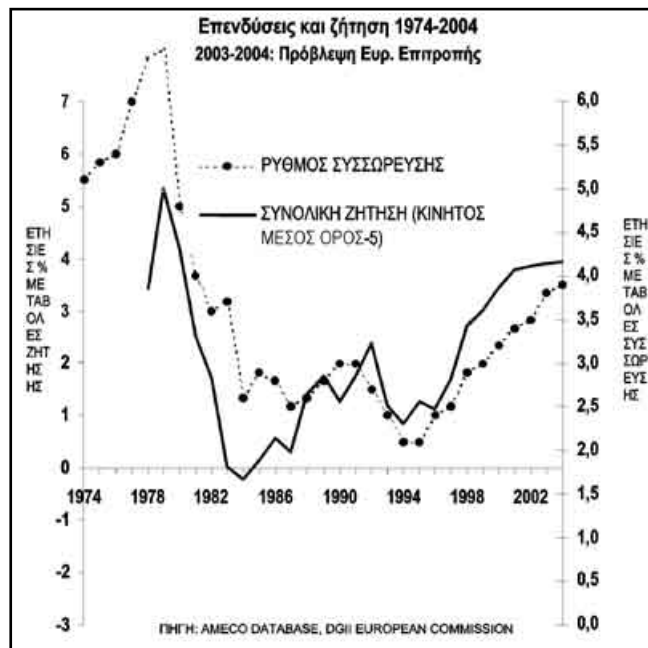

Ως κινητήρια δύναμη των επενδύσεων θεωρήθηκε συχνά στο παρελθόν, και ακόμη θεωρείται, η αύξηση της κερδοφορίας, ενώ η αύξηση της ζήτησης εθεωρείτο περισσότερο ως παράγοντας αύξησης του πληθωρισμού. Ωστόσο, όπως έχει τονισθεί και σε προηγούμενες Ετήσιες Εκθέσεις ή άλλες μελέτες του ΙΝΕ, η άνοδος της κερδοφορίας άρχισε ήδη από το 1986 σε ορισμένους τομείς (όπως στην βιομηχανία) και είχε γενικευθεί το 1990, ενώ η μακροχρόνια τάση των επενδύσεων άλλαξε μόλις το 1996. Η **απόκλιση μεταξύ της κερδοφορίας και των επενδύσεων των ετών 1990-1996**, η οποία φαίνεται με σαφήνεια στο Διάγραμμα 18, οφείλεται στο γεγονός ότι η ζήτηση αποτελεί καθοριστικό παράγοντα των επενδύσεων (σε συνδυασμό με την κερδοφορία) και η επιβράδυνσή της συνοδεύεται από επιβράδυνση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 19, **οι μακροχρόνιες μεταβολές της συνολικής ζήτησης αντανακλώνται στον ρυθμό συσσώρευσης παγίου κεφαλαίου** (δηλαδή στην επιτάχυνση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου). Μετά το 1995, αναγκαία συνθήκη για την ένταση της επενδυτικής δραστηριότητας υπήρξε η επιτάχυνση της ζήτησης. Έχει εγκατασταθεί έκτοτε στην ελληνική οικονομία ένας χρηστός κύκλος πολλαπλασιαστή-επιταχυντή.

Διάγραμμα 18

Διάγραμμα 19

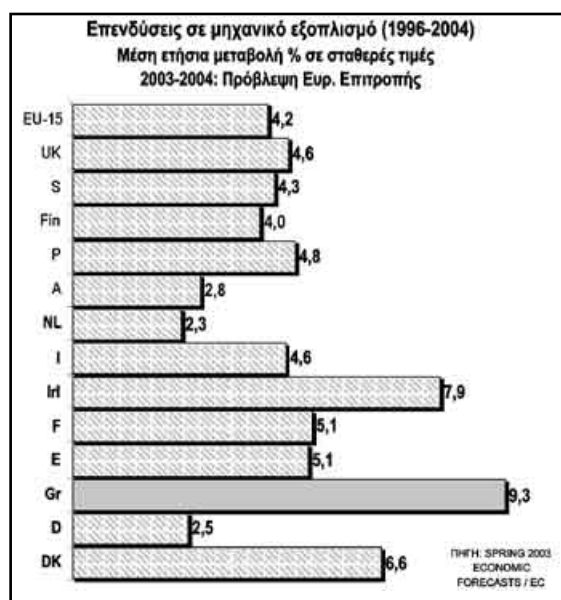

Άλλο στοιχείο της εντονότερης επενδυτικής δραστηριότητας της ελληνικής οικονομίας είναι οι **διεθνείς συγκρίσεις των επενδύσεων σε μηχανικό εξοπλισμό στην μακροχρόνια διάρκεια** ώστε να εξαλειφθεί η επίδραση έκτακτων ή τυχαίων παραγόντων που μπορεί να έχουν οδηγήσει στην διάρκεια μιας χρονιάς σε πρόσκαιρη αύξηση των επενδύσεων. Για τον λόγο αυτό συγκρίναμε τις επενδύσεις σε μηχανικό εξοπλισμό μεταξύ των χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κατά την διάρκεια της περιόδου 1996-2004, λαμβάνοντας υπόψη μας και τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την διετία 2003-2004. Στην Ελλάδα, μετά από την επιβράδυνση του 2001-2002 (+3,5% ετησίως) οι επενδύσεις σε μηχανές θα συνεχίσουν την ανοδική τους πορεία κατά το τρέχον και το επόμενο έτος, με ρυθμούς που θα ανέρχονται περίπου σε 6,5% ετησίως. Εάν επαληθευθούν οι προβλέψεις αυτές, οι επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας κατά τα εννέα έτη 1996-2004 θα φέρουν την Ελλάδα πρώτη στην κατάταξη των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης με κορυφαίο τον ρυθμό αύξησης των επενδύσεων σε μηχανικό εξοπλισμό (μέσος ετήσιος ρυθμός +9,3%). Την δεύτερη θέση στην εν λόγω κατάταξη καταλαμβάνει η Ιρλανδία με μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης των επενδύσεων 7,9%. Οι επιδόσεις των άλλων χωρών φαίνονται στο Διάγραμμα 20.

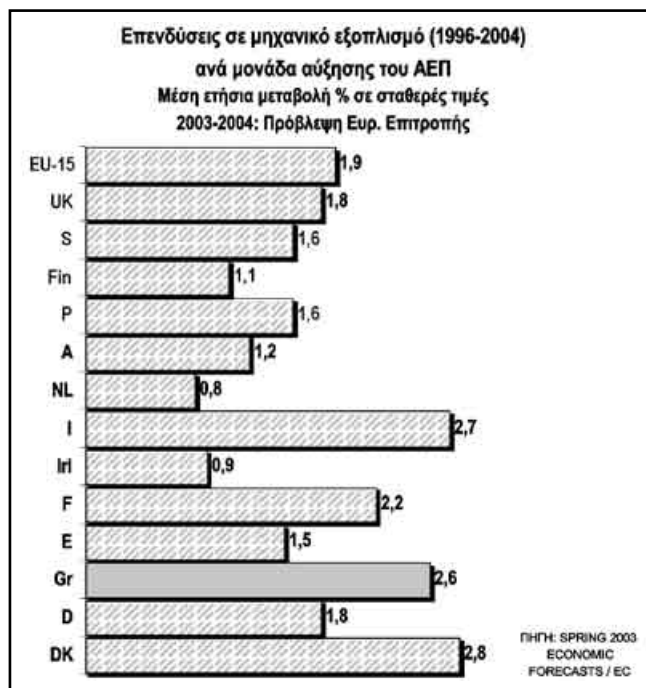
Ενδιαφέρουσα σύγκριση μεταξύ των επενδύσεων στις χώρες μέλη, αποτελεί η σύγκριση των επενδύσεων σε σχέση με το ΑΕΠ, γιατί εάν μια χώρα πραγματοποιεί επενδύσεις εκσυγχρονισμού, τότε θα πρέπει να αναμένουμε ότι ο ρυθμός αύξησης των επενδύσεων σε μηχανικό εξοπλισμό θα είναι υψηλότερος από τον ρυθμό

αύξησης του ΑΕΠ. Αντίθετα, εάν σε μια χώρα οι επενδύσεις πραγματοποιούνται με σκοπό την αύξηση του παραγωγικού δυναμικού, θα πρέπει να αναμένουμε ότι ο δείκτης θα βρίσκεται στην περιοχή της μονάδας. Στο Διάγραμμα 21 φαίνονται οι αυξήσεις των επενδύσεων σε μηχανικό εξοπλισμό, κατά την περίοδο 1996-2004, στις 15 χώρες μέλη υπολογισμένες ανά μονάδα αύξησης του ΑΕΠ. Με βάση αυτόν τον δείκτη, η ελληνική οικονομία καταλαμβάνει, μαζί με την Δανία και την Ιταλία, την πρώτη θέση στην κατάταξη των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, γεγονός που αποτελεί ένδειξη ότι οι επενδύσεις στην Ελλάδα δεν πραγματοποιούνται μόνον για την αύξηση του παραγωγικού δυναμικού, αλλά και για τον εκσυγχρονισμό των παραγωγικών διαδικασιών. Στην Ιρλανδία, αντίθετα, όπου ο δείκτης είναι 0,9, οι επενδύσεις σε μηχανές φαίνεται ότι οφείλονται εξ' ολοκλήρου στην αύξηση του παραγωγικού δυναμικού. Οι αντίστοιχες επιδόσεις των άλλων χωρών φαίνονται στο Διάγραμμα 21. Βέβαια, η παραπάνω σύγκριση που αναδεικνύει τις καλές επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας αφορά στις επενδύσεις των τελευταίων επτά ετών και στην πρόβλεψη της επόμενης διετίας. Οι επενδύσεις σε μηχανικό εξοπλισμό στην Ελλάδα υστερούσαν έναντι της Ευρωπαϊκής Ένωσης, από το 1981 έως το 1986, ενώ στην συνέχεια αυξήθηκαν με ελαφρώς ταχύτερους ρυθμούς (1987-1995), και τελικά με σαφώς ταχύτερους ρυθμούς (1996-2003) από ό,τι στην Ευρωπαϊκή Ένωση ως σύνολο. Επομένως, η ελληνική οικονομία επενδύει σε μηχανικό εξοπλισμό με ταχύτερους ρυθμούς από το 1986, πλην όμως με πολύ μεγαλύτερους ρυθμούς από το 1996. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, αντίθετα, δεν εμφανίζει ιδιαίτερα σημεία αναζωογόνησης των επενδύσεων. Μάλιστα, κατά το 2001-2002, οι επενδύσεις σε μηχανικό εξοπλισμό παρουσίασαν καθαρή μείωση (-2,5% ετησίως).

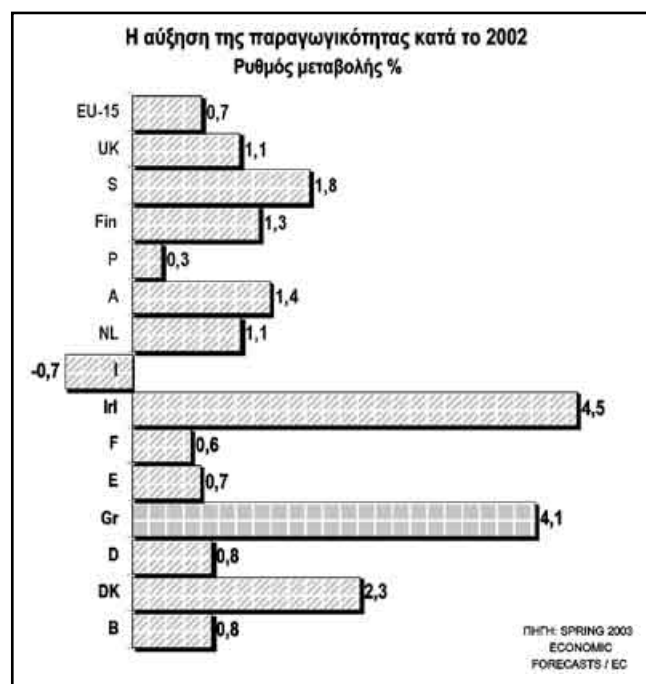
Διάγραμμα 20

Διάγραμμα 21

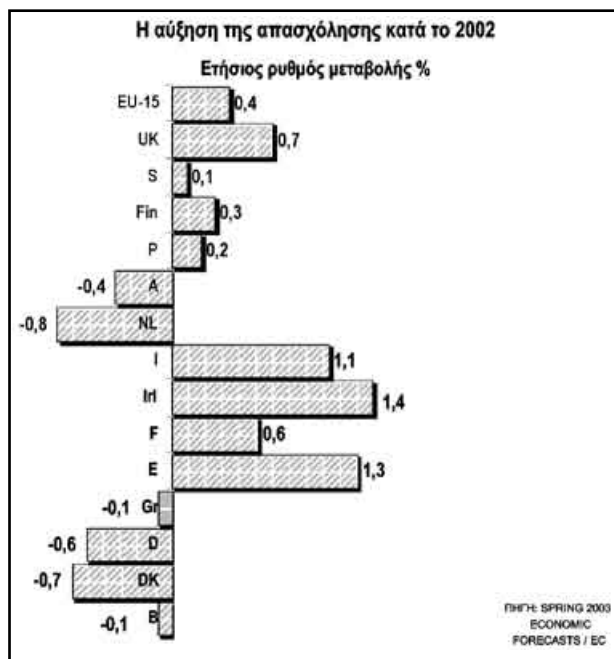
Διάγραμμα 22

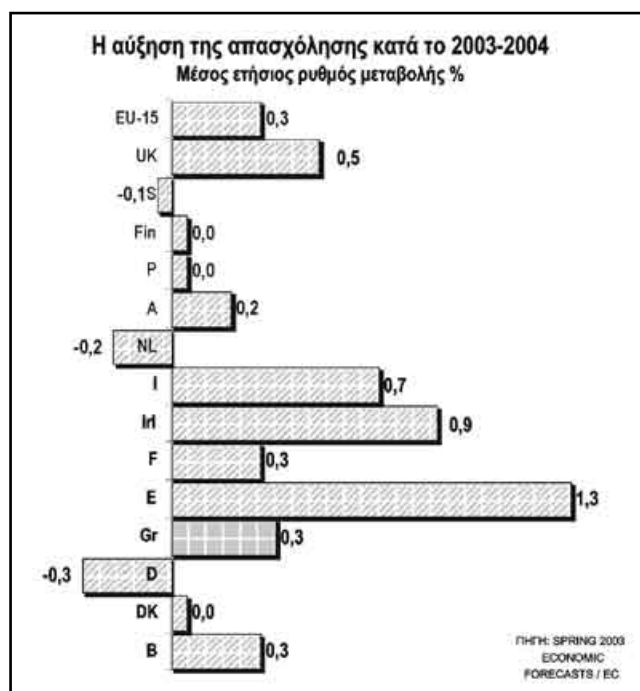
Διάγραμμα 23

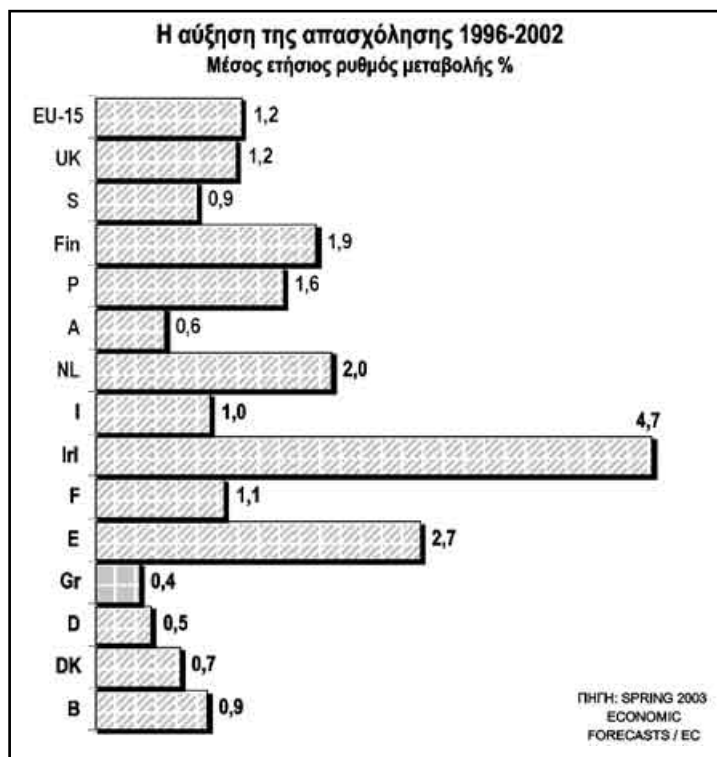
Διάγραμμα 24

Διάγραμμα 25

Διάγραμμα 26

Η εντατικότερη επενδυτική προσπάθεια σε μηχανικό εξοπλισμό της Ελλάδας, σε σχέση με τις άλλες χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αντανακλάται και στον ρυθμό αύξησης της **παραγωγικότητας της εργασίας**: Ενώ οι επιδόσεις των περισσότερων άλλων χωρών κατά το 2002 ήταν μικρές έως πολύ μικρές, με αποτέλεσμα ο μέσος όρος της Ευρωπαϊκής Ένωσης να παρουσιάζει ανησυχητική στασιμότητα (+0,7%), στην Ελλάδα η παραγωγικότητα της εργασίας αυξήθηκε κατά 4,1% (Διάγραμμα 22). Με εξαίρεση την Ιρλανδία, στην οποία οι θεαματικοί ρυθμοί αύξησης του ΑΕΠ έχουν προκαλέσει εντυπωσιακές αυξήσεις της παραγωγικότητας (+3,8% μέσος ετήσιος όρος για τα έτη 1996-2002), η Ελλάδα, κατατάσσεται πρώτη (+3,2%) μεταξύ των λοιπών χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την περίοδο 1996-2002, με την Σουηδία (+1,9%) στην τρίτη θέση (Διάγραμμα 23). Ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, για την περίοδο 1996-2002, ανήλθε μόλις σε +1%.

Ως αποτέλεσμα της αύξησης της παραγωγικότητας στην Ελλάδα κατά το 2002, ήταν να μειωθεί η **απασχόληση** οριακά, ενώ στην ΕΕ ως σύνολο αυξήθηκε κατά +0,4% (Διάγραμμα 24). Μεγαλύτερες μειώσεις της απασχόλησης σημειώθηκαν στην Ολλανδία, την Δανία, την Αυστρία και την Γερμανία. Κατά τα έτη 1996-2002 αναμένεται να έχει αυξηθεί μόνον κατά 0,3% ετησίως (Διάγραμμα 25). Η επιδείνωση της κατάστασης στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα φαίνεται και από το γεγο-

νός ότι οι διαδοχικές προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την απασχόληση στην Ελλάδα αναθεωρούνται συνεχώς προς τα κάτω. Μια κάποια βελτίωση κατά το 2003-2004 προβλέπεται εξαιτίας των Ολυμπιακών Αγώνων (Διάγραμμα 26).

Οι μακροχρόνιοι ρυθμοί αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας στην Ελλάδα μέχρι τα πρώτα έτη της δεκαετίας του '90 υστερούσαν σημαντικά έναντι του μέσου όρου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η άνοδος των ετών 1996-2003 πιθανότατα σηματοδοτεί μια μονιμότερη αλλαγή στους ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας στην Ελλάδα. Η κινητήρια δύναμη της περαιτέρω αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας είναι η ταχεία αύξηση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, ιδιαίτερα των επενδύσεων μηχανικού εξοπλισμού (ο οποίος αποκτά αυξανόμενη συμμετοχή στις συνολικές επενδύσεις). Οι επενδύσεις σε μηχανικό εξοπλισμό μεταφέρουν τις νέες τεχνολογίες μέσα στις εργασιακές διαδικασίες και αυξάνουν έτσι την παραγωγικότητα. Ωστόσο, οι αυξήσεις της παραγωγικότητας ενδέχεται να περιλαμβάνουν μια αρκετά μεγάλη κυκλική συνιστώσα, γιατί σχετίζονται με την πορεία του οικονομικού κύκλου: η επιτάχυνση της οικονομικής μεγέθυνσης στην Ελλάδα, όπως και σε όλες τις άλλες ανεπτυγμένες χώρες, συνοδεύεται συνήθως από μεγάλες αυξήσεις στην παραγωγικότητα της εργασίας. Σε περίπτωση ύφεσης, επομένως, θα πρέπει να αναμένουμε και μια κάποια επιβράδυνση της παραγωγικότητας, στον βαθμό που αυτή επηρεάζεται από τις μεταβολές του όγκου της παραγωγής (βλ. αναλυτικότερα στο Μέρος 3 της Έκθεσης).

ΜΕΡΟΣ 3

Μακροχρόνιες τάσεις εξέλιξης της ελληνικής οικονομίας

Μακροχρόνιες τάσεις εξέλιξης της ελληνικής οικονομίας

Στο πλαίσιο των αλλαγών που θα συντελεστούν σε ορισμένους σημαντικούς εξωγενείς παράγοντες της ελληνικής οικονομίας μετά το τέλος των Ολυμπιακών Αγώνων, όπως η μείωση των μονομερών μεταβιβάσεων από την Ευρωπαϊκή Ένωση προς την Ελλάδα στην περίοδο 2004-2008, τίθεται το ερώτημα εάν η ελληνική οικονομία διαθέτει τις εσωτερικές δυνάμεις που θα μπορούσαν να παρατείνουν την διαδικασία της πραγματικής σύγκλισης μακροπρόθεσμα ή εάν θα πρέπει να αναμένουμε, για το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας 2000-2010, μια επιβράδυνση της ελληνικής οικονομίας. Για μια πρώτη διερεύνηση του ζητήματος¹⁰, είναι χρήσιμη η ανάλυση: **πρώτον**, των δεικτών της συσσώρευσης κεφαλαίου στην Ελλάδα, **δεύτερον**, των αλλαγών στην οικονομική πολιτική, **τρίτον**, των δεικτών της πραγματικής σύγκλισης, και **τέταρτον**, του εξωτερικού ισοζυγίου και της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας.

3.1. Η συσσώρευση κεφαλαίου και η κερδοφορία

Για την ανάλυση της συσσώρευσης κεφαλαίου, το INE πραγματοποιεί υπολογισμούς με βάση ποσοτικούς δείκτες. Οι υπολογισμοί που ακολουθούν έχουν γίνει με τα στοιχεία της βάσης δεδομένων Ameco της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Δεύτερη Γενική Διεύθυνση). Σε παλαιότερες ετήσιες Εκθέσεις ή άλλες εκδόσεις του INE, έχουν δημοσιευθεί οι υπολογισμοί σχετικά με τους δείκτες συσσώρευσης για τον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας και για την βιομηχανία ξεχωριστά. Οι υπολογισμοί που ακολουθούν αφορούν **στο σύνολο της οικονομίας** και συμπληρώνουν την εικόνα που είχε ήδη διαμορφωθεί από τις προηγούμενες αναλύσεις του INE σχετικά με την συσσώρευση κεφαλαίου στην Ελλάδα. Ως ποσοτικοί δείκτες κατάλληλοι για την ανάλυση της μακροχρόνιας διαρθρωτικής κρίσης της οικονομίας έχουν προταθεί¹¹ οι παρακάτω δείκτες, τους οποίους και έχουμε υιοθετήσει:

Ισχύει εξ' ορισμού ότι $R = (Y-L)/K = (1-[L/Y]) [Y/K]$ όπου R: η αποδοτικότητα του κεφαλαίου πριν από την φορολόγηση των κερδών και την αφαίρεση των χρηματοοικονομικών δαπανών, Y: η καθαρή προστιθέμενη αξία, υπολογισμένη ως η διαφορά (ακαθάριστη αξία παραγωγής)-(ενδιάμεσες αναλώσεις + αποσβέσεις).

10 Το INE της ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ έχει προγραμματίσει την εκπόνηση αναλυτικότερης μελέτης του ζητήματος.

11 Βλ. ενδεικτικά στα (α) Mazier J., Mathis J., Rivaud-Danset D. (1988), *La compétitivité industrielle*, Dunod, (β) Billaudot B. (1984), *Economie Descriptive*, Dunod, και (γ) Barou Y., Keizer B. (1984) *Les grandes économies*, Seuil

Ως ενδιάμεσες αναλώσεις νοούνται όλες οι δαπάνες που πραγματοποίησε η επιχείρηση για την αγορά αγαθών και υπηρεσιών. Η καθαρή προστιθέμενη αξία¹² μπορεί να υπολογισθεί και ως το άθροισμα (μικτά κέρδη + φόροι + δαπάνες προσωπικού). Όπου L: το μικτό εισόδημα της εργασίας (καθαροί μισθοί + εισφορές εργαζομένων + εργοδοτικές εισφορές + λοιπές δαπάνες προσωπικού), K: τα πάγια κεφάλαια. Ο δείκτης L/Y είναι το μερίδιο της εργασίας στην προστιθέμενη αξία, δηλαδή το ποσοστό της προστιθέμενης αξίας που ιδιοποιείται η εργασία. Η συμπληρωματική ποσότητα του μεριδίου εργασίας $1-(L/Y)$ είναι το μερίδιο των μικτών κερδών πριν την φορολόγησή τους. Ο δείκτης Y/K είναι ο λόγος προϊόντος / κεφαλαίου, δηλαδή η παραγωγικότητα του κεφαλαίου. Ο δείκτης αυτός εκφράζει την ικανότητα της επιχείρησης να χρησιμοποιεί λιγότερο ή περισσότερο αποτελεσματικά τα κεφάλαιά της, ανεξαρτήτως των δαπανών προσωπικού. Το μερίδιο της εργασίας L/Y αναλύεται με τη σειρά του ως εξής: $L/Y = \{(L/N)/(Y/N)\}$, όπου L/N το κόστος εργασίας ανά απασχολούμενο, και Y/N η “(φαινόμενη)¹³ παραγωγικότητα της εργασίας” (προστιθέμενη αξία ανά απασχολούμενο). Επομένως, η αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων μπορεί να αναλυθεί στους παρακάτω δείκτες:

- στην παραγωγικότητα του κεφαλαίου
- στο μερίδιο της εργασίας στην προστιθέμενη αξία, το οποίο με τη σειρά του αναλύεται στην παραγωγικότητα της εργασίας και στο κόστος εργασίας ανά απασχολούμενο (σύνολο μισθών και εργοδοτικών εισφορών προς αριθμό εργαζομένων).

Ο λόγος προϊόντος /κεφαλαίου μπορεί να αναλυθεί στους παρακάτω δείκτες:

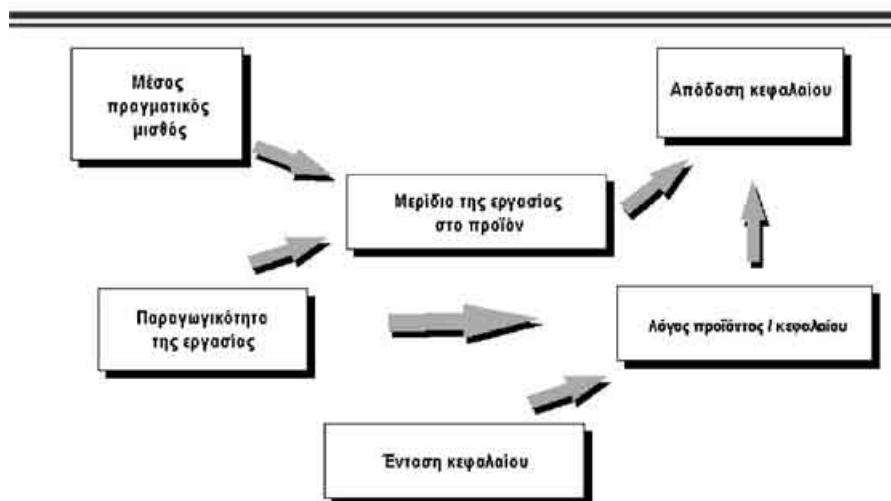
- την ένταση κεφαλαίου (κεφαλαιακό απόθεμα ανά εργαζόμενο),
- στην παραγωγικότητα της εργασίας (καθαρό προϊόν ανά απασχολούμενο).

Η λογική της παραπάνω ανάλυσης φαίνεται στο επόμενο σχήμα:

¹² Θα αναφέρεται στο εξής και ως καθαρό προϊόν.

¹³ “Φαινόμενη” διότι αναφέρεται σε καθαρό προϊόν ανά απασχολούμενο και όχι ανά ώρα εργασίας.

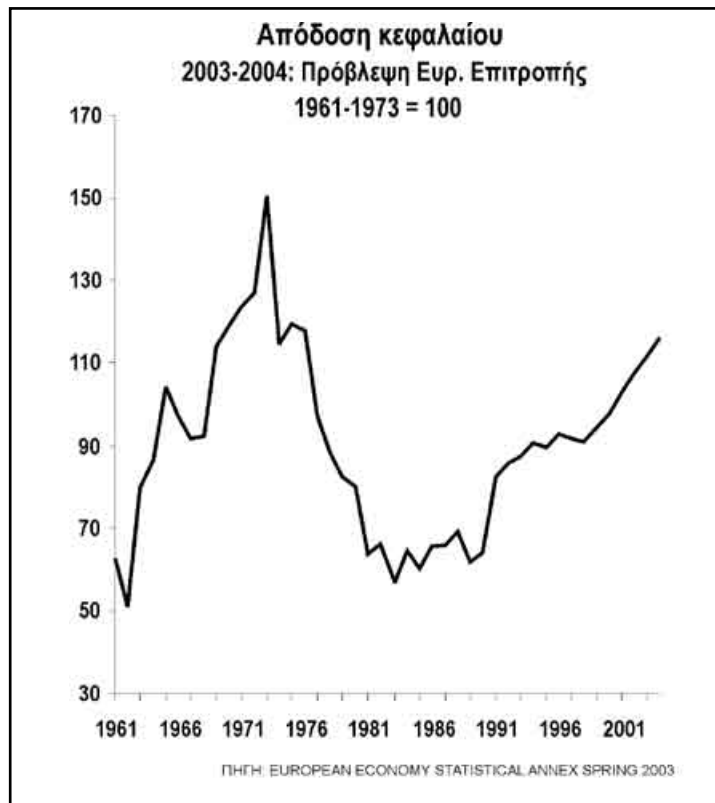
Σχήμα 1: Οι παράγοντες της κερδοφορίας

Άλλοι δείκτες της συσσώρευσης κεφαλαίου είναι οι καθαρές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (ακαθάριστες επενδύσεις μείον κατανάλωση παγίου κεφαλαίου) ως ποσοστό του ΑΕΠ και η ταχύτητα συσσώρευσης παγίου κεφαλαίου (ρυθμός μεταβολής του κεφαλαιακού αποθέματος). Αμφότεροι οι δείκτες περιγράφουν τις επιδόσεις της οικονομίας ως προς τις επενδύσεις. Ένας άλλος σημαντικός δείκτης είναι ο ρυθμός μεταβολής της έντασης κεφαλαίου (πάγιο κεφάλαιο ανά εργαζόμενο), που αποτελεί ένα μέτρο της υποκατάστασης εργασίας από κεφάλαιο, επομένως του τεχνολογικού και οργανωτικού εκσυγχρονισμού του παραγωγικού συστήματος.

Ο **δείκτης της κερδοφορίας** στο σύνολο της οικονομίας (δηλαδή η απόδοση κεφαλαίου R όπως την ορίσαμε παραπάνω), μετά από μια περίοδο μακράς πτώσης, η οποία είχε ως σημείο εκκίνησης το έτος 1974, σταθεροποιήθηκε σε χαμηλά επίπεδα μεταξύ 1980 και 1990. Από το 1991 αυξάνεται και βρίσκεται σήμερα στα επίπεδα του μέσου όρου της περιόδου 1961-1973. Η ανοδική τάση είναι προφανής και φαίνεται στο Διάγραμμα 27. Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η απόδοση κεφαλαίου θα έχει ανέλθει στο τέλος του 2004, σε επίπεδα υψηλότερα κατά 10%, τουλάχιστον, του μέσου όρου της περιόδου 1961-1973. Είναι αξιοσημείωτο ότι από τις προηγούμενες αναλύσεις των δεικτών συσσώρευσης κεφαλαίου που έχει πραγματοποιήσει το ΙΝΕ και αφορούν στην βιομηχανία και στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας, προκύπτουν τα ίδια συμπεράσματα, με μοναδική διαφορά ότι στην μεταποιητική βιομηχανία, η άνοδος της κερδοφορίας είχε αρχίσει νωρίτερα, από το 1987.

Διάγραμμα 27

Δύο παράγοντες συνέβαλαν **στην άνοδο της κερδοφορίας**: **Πρώτον**, η πτώση του μεριδίου της εργασίας στο ΑΕΠ (εναλλακτικά, η πτώση του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος σε πραγματικούς όρους). **Δεύτερον**, η μικρή, πλην όμως υπαρκτή, άνοδος του λόγου προϊόντος-κεφαλαίου. Το **μερίδιο των μισθών στην προστιθέμενη αξία** (Διάγραμμα 28) ακολουθεί πτωτική πορεία από τις αρχές της δεκαετίας του '80, χάρη στην άνοδο της ανεργίας, την συνακόλουθη άνοδο της εργασιακής ανασφάλειας, την υποχώρηση των συλλογικών αξιών και την οικονομική πολιτική που συστηματικά (την τελευταία δεκαετία) θεωρεί ότι η μείωση του κόστους εργασίας είναι αποφασιστικής σημασίας για την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, την αύξηση των επενδύσεων και την μείωση της ανεργίας. Η περιγραφή αυτής της διαδικασίας βρίσκεται στις εκδόσεις του ΙΝΕ που από το 1993 παρακολουθεί τις εξελίξεις αυτές¹⁴.

Η μείωση του εισοδηματικού μεριδίου της εργασίας είναι θεαματική: ενώ το 1982 είχε φθάσει στο υψηλότερο σημείο του (77% του ΑΕΠ), στο τέλος του 2004 θα βρί-

¹⁴ Η πρώτη ανάλυση του ζητήματος βρίσκεται σε δημοσίευση του 1993 με τίτλο *Κόστος εργασίας, ανταγωνιστικότητα και συσσώρευση κεφαλαίου στην Ελλάδα (1960-1992)*, Σειρά Μελέτες, έκδοση ΙΝΕ

σκεται¹⁵ στο χαμηλό σημείο του 63% του ΑΕΠ. Η εξέλιξη αυτή περιγράφει μια θεαματική αναδιανομή του προϊόντος σε βάρος της εργασίας, πέραν της αντίστοιχης αναδιανομής που έχει πραγματοποιηθεί διαμέσου της δημοσιονομικής και φορολογικής πολιτικής.

Από μακροχρόνια άποψη, **το μερίδιο της εργασίας στο σύνολο της οικονομίας** παρουσιάζει δύο περιόδους: μια περίοδο αύξησης (1974-1982) και μια περίοδο μείωσης (1983-2004). Στις μεσοπρόθεσμες μεταβολές της καμπύλης του μεριδίου της εργασίας είναι εμφανείς όλες οι επιμέρους μεταβολές της οικονομικής πολιτικής: η κεϋνσιανής έμπνευσης πολιτική του 1982-1985, η περιοριστική πολιτική του 1986-1987, η αναβίωση του κεϋνσιανισμού 1988-1989, η πολιτική του νεοφιλελευθερισμού των ετών 1990-1994, και τέλος η σημερινή νεο-κεϋνσιανή πολιτική που περιέχει στοιχεία κεϋνσιανής πολιτικής δημοσίων επενδύσεων και αύξησης της ενεργού ζήτησης (για τις μεταστροφές της οικονομικής πολιτικής βλ. στην ενότητα 2 του ιδίου μέρους). Η περίοδος μείωσης του εισοδηματικού μεριδίου της εργασίας, από το 1983 μέχρι σήμερα, πρέπει να διαιρεθεί σε δύο διακριτές φάσεις, στην διάρκεια των οποίων η εν λόγω μείωση πραγματοποιήθηκε με διαφορετικό τρόπο. Πιο συγκεκριμένα, κατά τα έτη 1983-1994, η μείωση του μεριδίου της εργασίας οφειλόταν στην στασιμότητα του μέσου πραγματικού μισθού, έτσι ώστε οι επιχειρήσεις να επωφελούνται καθ' ολοκληρίαν από τις μικρές, αλλά υπαρκτές αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας (Διάγραμμα 29). Αντίθετα, κατά τα έτη 1995-2003, η μείωση του μεριδίου της εργασίας οφείλεται στην άνοδο της παραγωγικότητας της εργασίας, δεδομένου ότι οι πραγματικοί μισθοί αυξάνονται μεν, πλην όμως με μικρότερη ταχύτητα από την παραγωγικότητα. Κατά την δεύτερη φάση μείωσης του μεριδίου της εργασίας, υπήρξε μάλιστα και μια αύξηση των πραγματικών μισθών (1995-1998) που υπερέβη, πρόσκαιρα, τις αυξήσεις της παραγωγικότητας με αποτέλεσμα την αύξηση του μεριδίου της εργασίας, αύξηση η οποία όμως αναιρέθηκε αμέσως στην συνέχεια. Συμπερασματικά, ενώ μέχρι το 1995 η απαξίωση της εργασιακής δύναμης βασιζόταν στην στασιμότητα του μέσου πραγματικού μισθού, από το 1996 και μετά βασίζεται στο γεγονός ότι η πραγματική αύξηση των μισθών δεν ακολουθεί τους ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας.

Η **παραγωγικότητα του κεφαλαίου** στην Ελλάδα, μετά από την μακροχρόνια πτώση της περιόδου 1974-1995, παρουσιάζει σημεία ήπιας ανάκαμψης από το 1996 μέχρι σήμερα (Διάγραμμα 30). Ως εκ τούτου η συμβολή της στην άνοδο της απόδοσης κεφαλαίου (δηλαδή του δείκτη κερδοφορίας) είναι μικρή, πλην όμως όχι αμελητέα. Αξιοσημείωτο είναι ότι στο σημείο αυτό υπάρχει σημαντική διαφορά με την εξέλιξη του ιδίου μεγέθους στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας, ιδιαίτερα δε στην

¹⁵ Πρόβλεψη DGII.

μεταποιητική βιομηχανία: η παραγωγικότητα του κεφαλαίου αυξάνεται σημαντικά από το 1987 στην περίπτωση της βιομηχανίας, και από το 1990 στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας (Διάγραμμα 33). Αυτή η διαφορά, θεωρούμε ότι σχετίζεται με το γεγονός ότι στα στοιχεία του συνόλου της οικονομίας που παρουσιάζουμε στην ανάλυση αυτή, περιλαμβάνονται ο δημόσιος τομέας με την στενή έννοια του όρου, ο τομέας των κατοικιών (επενδύσεις σε κατοικίες και ενοίκια) και άλλες οικονομικές δραστηριότητες χαμηλής παραγωγικότητας. Η άνοδος της παραγωγικότητας του κεφαλαίου¹⁶ εκφράζει το γεγονός ότι το ύψος του παγίου κεφαλαίου που απαιτείται για την παραγωγή μιας μονάδας προϊόντος μειώνεται, ή ακόμη, ότι οι αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας¹⁷ υπερκαλύπτουν την μέση αύξηση της έντασης κεφαλαίου¹⁸, επομένως της υποκατάστασης εργασίας με μηχανές¹⁹. Επομένως, η άνοδος της παραγωγικότητας του κεφαλαίου είναι δείκτης της αποτελεσματικότητας σε ότι αφορά την χρήση του κεφαλαίου. Μειώνεται όταν η ένταση του κεφαλαίου αυξάνεται, δηλαδή όταν υπάρχει υποκατάσταση της εργασίας με κεφάλαιο. Εντούτοις, εάν αυτή η υποκατάσταση προκαλεί αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας ακόμη ταχύτερη σε σύγκριση με την υποκατάσταση, η παραγωγικότητα του κεφαλαίου αυξάνεται. Το ίδιο συμβαίνει και όταν υπάρχει καλύτερη χρήση του παγίου κεφαλαίου, είτε με την αύξηση του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, είτε με την πραγματοποίηση οικονομιών στην χρήση του κεφαλαίου. Η ραγδαία μείωση της παραγωγικότητας του κεφαλαίου από τα πρώτα έτη της δεκαετίας του 1980 ανάγεται στην στασιμότητα της παραγωγικότητας της εργασίας σε συνδυασμό με την συνέχιση της αύξησης της έντασης κεφαλαίου (Διάγραμμα 31). Η ήπια άνοδος από το 1996 οφείλεται στο γεγονός ότι έκτοτε η παραγωγικότητα της εργασίας αυξάνεται ελαφρώς ταχύτερα από την ένταση κεφαλαίου. Η άνοδος του λόγου προϊόντος-κεφαλαίου αποτελεί έκφραση της αυξανόμενης αποτελεσματικότητας σε ότι αφορά την χρήση του παγίου κεφαλαίου (ήπια στην περίπτωση του συνόλου της ελληνικής οικονομίας, σημαντική στην περίπτωση του επιχειρηματικού τομέα).

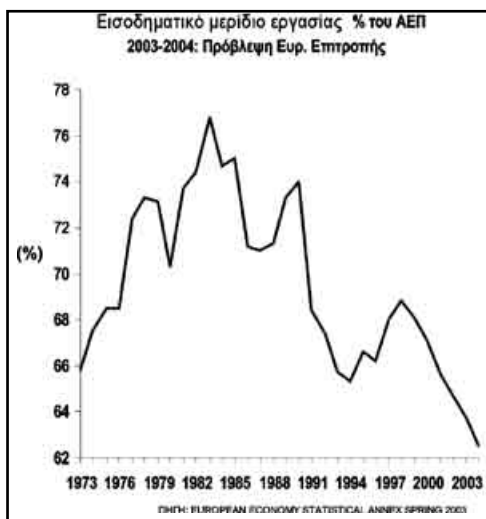
16 Προϊόν = Προστιθέμενη αξία, Κεφάλαιο = Απόθεμα παγίου κεφαλαίου

17 Παραγωγικότητα εργασίας = Όγκος της προστιθέμενης αξίας ανά ώρα εργασίας

18 Ένταση κεφαλαίου = Καθαρό απόθεμα παγίου κεφαλαίου (σε σταθερές τιμές)/Όγκος απασχόλησης

19 Υποκατάσταση εργασίας με κεφάλαιο = Ρυθμός μεταβολής της έντασης κεφαλαίου

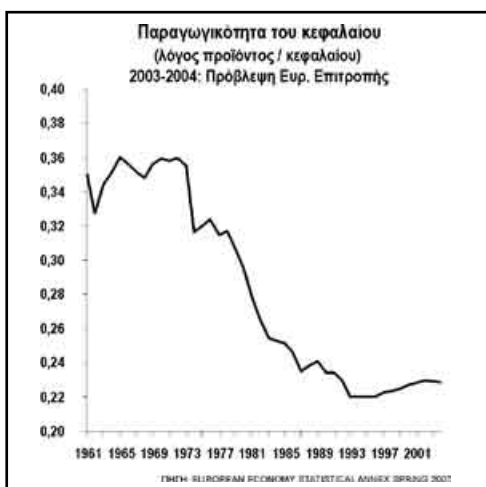
Διάγραμμα 28

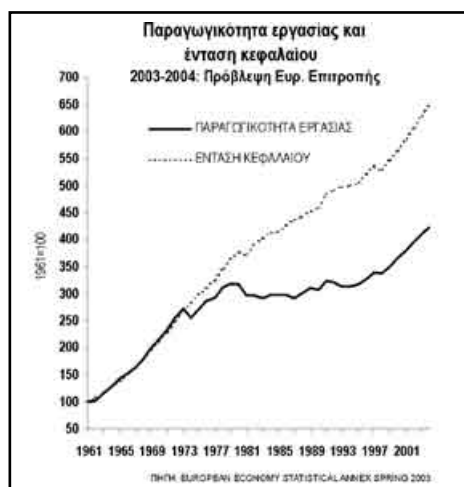
Διάγραμμα 29

Διάγραμμα 30

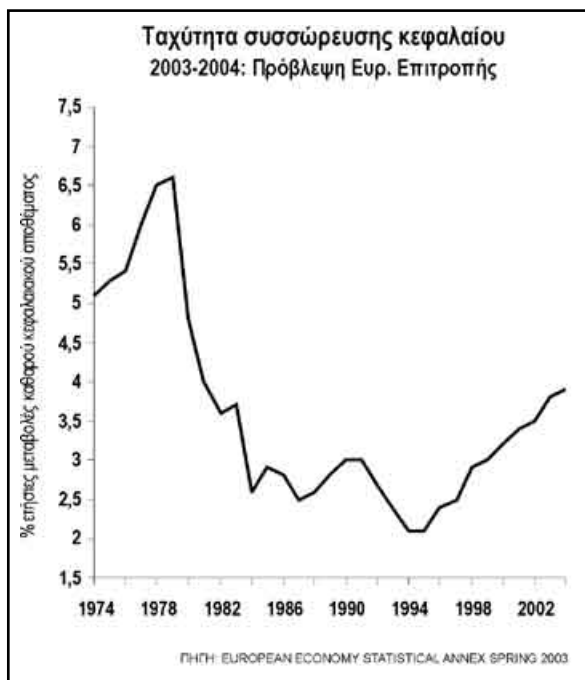
Διάγραμμα 31

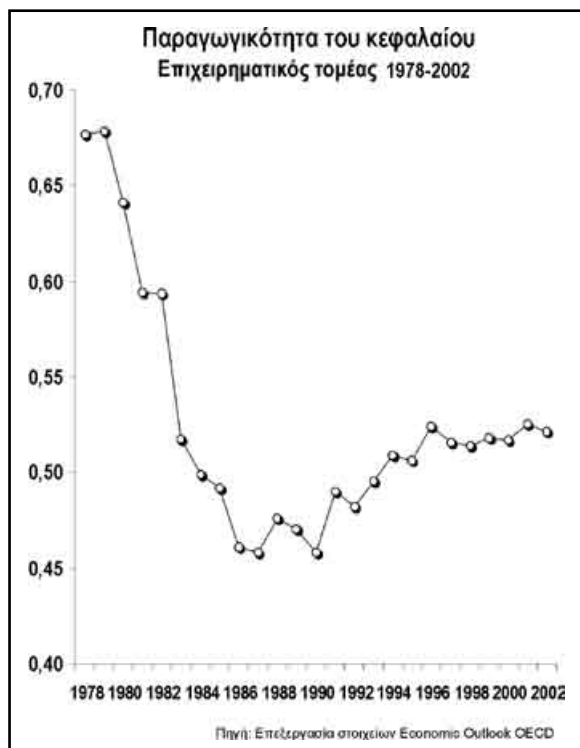
Η πτώση της παραγωγικότητας του κεφαλαίου σε όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ²⁰ θεωρήθηκε από την μεγάλη πλειοψηφία των μελετητών ως ένα από τα σημαντικότερα δεδομένα της μακροχρόνιας διαρθρωτικής κρίσης της οικονομίας που εκκίνησε στο μέσον της δεκαετίας του 1970. Η σε εξέλιξη άνοδος του ίδιου δείκτη θα έπρεπε, επομένως, να εκληφθεί ως σημείο της πορείας εξόδου από την εν λόγω κρίση.

20 Βλ. για την εμπειρική τεκμηρίωση του φαινομένου (α) Loiseau B., Mazier J., Winter M.B.(1976) "Repartition, accumulation et rentabilite du capital", SEF, No 25, (β) Billaudot B.& Gauron A.(1985), Croissance et Crise, La Decouverte, (γ) Barou Y. & Keizer B. (1984), Les grandes économies, Seuil

Διάγραμμα 32

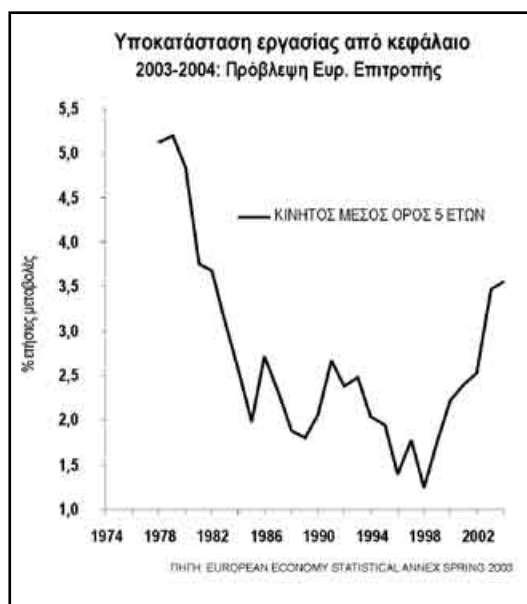
Διάγραμμα 33

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 32, στο οποίο αποτυπώνεται η εξέλιξη της ταχύτητας με την οποία συσσωρεύεται το κεφάλαιο, μέχρι το 1995 στην Ελλάδα υπήρχε επιβράδυνση της **συσσώρευσης**. Έτσι, η άνοδος του λόγου προϊόντος /κεφαλαίου από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας (Διάγραμμα 33) εμφανίζεται καταρχήν ως ένα παράδοξο. Είναι δύσκολο να ερμηνεύσουμε την άνοδο του δείκτη ως αποτέλεσμα μιας μαζικής μεταφοράς τεχνολογικών καινοτομιών μέσα στις εργασιακές διαδικασίες πριν το 1996, διότι η εν λόγω μεταφορά γίνεται διαμέσου των επενδύσεων, άρα διαμέσου μιας επιτάχυνσης του ρυθμού συσσώρευσης κεφαλαίου, γεγονός το οποίο δεν συνέβη κατά το πρώτο ήμισυ της δεκαετίας του 1990.

Πρέπει, λοιπόν, **να συμπεράνουμε** ότι στην διάρκεια των ετών 1990-1995, η παραγωγικότητα του κεφαλαίου στον επιχειρηματικό τομέα αυξανόταν εξαιτίας της εκκαθάρισης των λιγότερο αποδοτικών κεφαλαίων, της καταστροφής ενός τμήματος του κεφαλαίου που έγινε ανίκανο να απασχολεί την εργασία στον βαθμό που απαιτείται για την «υγιή» και απρόσκοπτη αύξηση της παραγωγής. Καθώς αυτό το κεφάλαιο που εκκαθαρίζεται αποτελείται από κεφάλαια που γενικώς έχουν παραγωγικότητα του κεφαλαίου χαμηλότερη από τον μέσο εθνικό όρο, η εκκαθάρισή τους καταλήγει σε μια άνοδο του δείκτη. Αυτή η διαδικασία επικράτησε μέχρι το 1995-1996. Έκτοτε, ο ρυθμός συσσώρευσης ακολουθεί ανοδική πορεία, και είναι λογικό να δεχθούμε ότι η αύξηση της παραγωγικότητας του κεφαλαίου οφείλεται, έκτοτε, πρωτίστως στην μεταφορά τεχνολογικών καινοτομιών στην διαδικασία παραγωγής, μεταφορά που πραγματοποιείται χάρη στις αυξημένες επενδύσεις (ως γνωστόν, οι μεγάλες εκκαθαρίσεις των ανεπαρκώς αξιοποιημένων κεφαλαίων, μέχρι το 1995, είχαν πλέον πραγματοποιηθεί).

Διάγραμμα 34

Στην εκτίμηση αυτή συνηγορεί η εξέλιξη ακόμη ενός δείκτη: η **υποκατάσταση εργασίας με κεφάλαιο** (Διάγραμμα 34) αυξάνεται από το 1999 στο σύνολο της οικονομίας και από το 1997 στον επιχειρηματικό τομέα. Η υποκατάσταση εργασίας με μηχανές επιταχύνεται, πλην όμως, η εν λόγω υποκατάσταση προκαλεί ακόμη μεγαλύτερη αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας έτσι ώστε να αυξάνεται ο λόγος προϊόντος /κεφαλαίου.

Το συμπέρασμα που προκύπτει από την ανάλυση των δεικτών συσσώρευσης για το σύνολο της ελληνικής οικονομίας, σε συνδυασμό με τις παλαιότερες αναλύσεις του ΙΝΕ για την συσσώρευση στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας και στην μεταποιητική βιομηχανία, είναι ότι η ελληνική οικονομία βρίσκεται, κατά τις εκτιμήσεις μας, στις απαρχές ενός νέου μακρού κύματος ανάπτυξης. Η εκτίμηση ότι η ελληνική οικονομία βρίσκεται σε μετάβαση από την μακρά διαρθρωτική κρίση που άρχισε το 1974 σε ένα νέο κύμα ανάπτυξης δεν σημαίνει ότι δεν θα ξαναγνωρίσει περιοδικές υφέσεις. Οι μακρές περίοδοι οικονομικής ανάπτυξης περιέχουν τρεις ή τέσσερις οικονομικούς κύκλους που διαρκούν 7 έως 10 έτη. Αυτό που διακρίνει τις μακρές περιόδους ανάπτυξης από τις μακρές περιόδους κρίσης²¹, είναι ότι η ανάκαμψη και η άνθιση στο εσωτερικό των οικονομικών κύκλων (business cycles) διαρκούν περισσότερο όταν διανύουμε μια μακρά περίοδο ανάπτυξης (expansive long wave) παρά όταν διανύουμε μια μακρά περίοδο ύφεσης (depressive long wave). Η ελληνική οικονομία βρίσκεται στο όγδοο έτος οικονομικής ανάκαμψης και ως εκ τούτου είναι πιθανόν η περιοδική επιβράδυνσή της να εμφανισθεί αμέσως μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες, δηλαδή το 2005-2006. Αυτό που είναι σημαντικό, επομένως, δεν είναι η εμφάνιση της περιοδικής επιβράδυνσης της ελληνικής οικονομίας, την οποία θα πρέπει να θεωρήσουμε μάλλον ως αναπόφευκτη επειδή βρίσκεται μέσα στην δυναμική του οικονομικού συστήματος και υπακούει στην αδήριτη αναγκαιότητα των οικονομικών κύκλων, αλλά **πόσο καιρό θα διαρκέσει και πόσο βάθος θα έχει**. Αυτό θα είναι ένα αξιόπιστο κριτήριο για να αποφανθούμε αν όντως η ελληνική οικονομία εισέρχεται σε ένα νέο μακρό κύμα οικονομικής ανάπτυξης. Ωστόσο όμως, η διάρκεια και το βάθος μιας επιβράδυνσης και η μετεξέλιξή της σε ανάκαμψη ή ύφεση εξαρτώνται και από την οικονομική πολιτική.

3.2. Η μεταστροφή της οικονομικής πολιτικής

Όπως προκύπτει από την ανάλυση της συσσώρευσης κεφαλαίου στην Ελλάδα, το έτος 1996, αποτελεί σημείο τομής στην πορεία της ελληνικής οικονομίας. Μια σειρά μεγεθών, μεταξύ των οποίων και τα πιο κρίσιμα, παρουσιάζουν αλλαγές στην μακρο-

21 Βλ. E. Mandel (1980): *Long Waves of Capitalist development*, Cambridge University Press.

χρόνια τάση εξέλιξής τους. Αυτό αποτελεί ισχυρή ένδειξη ότι η ελληνική οικονομία βρίσκεται από το 1996 σε μετάβαση από την μακρά περίοδο διαρθρωτικής κρίσης σε μια νέα μακροχρόνια περίοδο οικονομικής ανάπτυξης. Στην διαδικασία αυτή έχει άμεση συμμετοχή και η οικονομική πολιτική, η οποία, πέραν της προφανούς μεταστροφής της το 1986 προς τον ήπιο νεοφιλελευθερισμό και το 1990 προς τον ακραιφνή νεοφιλελευθερισμό, μετατράπηκε το 1996, προς ένα μείγμα νεο- κεϋνσιανισμού.

Η ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας από το 1996 και μετά σχετίζεται με προφανή τρόπο με την **επιτάχυνση της ζήτησης, επομένως με τα δημόσια έργα και τις αυξήσεις των πραγματικών μισθών**. Όπως ήδη αναφέρθηκε στο Μέρος 2, οι αυξήσεις των πραγματικών μισθών, ενώ διαμόρφωναν, μέχρι το 1996-1997, μια μακροχρόνια τάση στασιμότητας, από το 1998 ακολουθούν ανοδική πορεία (βλ. στο Διάγραμμα 13 του Μέρους 2). Όπως επίσης δείξαμε στο Μέρος 2, οι αυξήσεις αυτές ενίσχυσαν την ιδιωτική κατανάλωση και διαμέσου αυτής την συνολική ζήτηση. Όμως, οι ιδιωτικές επενδύσεις στην Ελλάδα εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την αύξηση της ζήτησης (γι' αυτό και ένα απλό μοντέλο επιταχυντή εξηγεί ικανοποιητικά την εξέλιξη των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου). Έτσι, η ελληνική οικονομία επωφελείται ορισμένων «ενάρετων κύκλων», όπως ο κύκλος επενδύσεων-προϊόντος (πολλαπλασιαστής) και ζήτησης-επενδύσεων (επιταχυντής): Η υψηλή επενδυτική δαπάνη (δημόσια και ιδιωτική) οδηγεί σε ταχεία μεγέθυνση του προϊόντος διαμέσου των πολλαπλασιαστικών της αποτελεσμάτων. Ταυτόχρονα, η ταχεία αύξηση του προϊόντος και οι προσδοκίες που αυτή προκαλεί οδηγούν σε αύξηση των παραγωγικών επενδύσεων (επιταχυντής). Επομένως, το προϊόν και οι επενδύσεις βρίσκονται σε σχέση αμοιβαίας αλληλεξάρτησης που οδηγεί σε συνεχή άνοδο της οικονομίας. Επίσης, η αύξηση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου και οι εκσυγχρονιστικές τους επιπτώσεις στο παραγωγικό σύστημα, αλλά και η αύξηση του όγκου της παραγωγής, επιδρούν θετικά στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. **Η βελτίωση αυτή της παραγωγικότητας** επιμερίζεται σε τρία επί μέρους οφέλη: **πρώτον**, στην άνοδο των πραγματικών μισθών και του διαθέσιμου εισοδήματος των εργαζομένων, **δεύτερον**, στην μείωση του πραγματικού κόστους εργασίας (διότι από την αύξηση της παραγωγικότητας ωφελούνται κατά κύριο λόγο οι επιχειρήσεις) επομένως και στην άνοδο της κερδοφορίας, και **τρίτον** σε χαμηλότερο πληθωρισμό. Τα τρία αυτά οφέλη, όμως, επιδρούν θετικά επί των επενδύσεων. Το διαθέσιμο εισόδημα των εργαζομένων αποτελεί βασική συνιστώσα της συνολικής ζήτησης και χαρακτηρίζεται από μεγάλη ροπή προς κατανάλωση (μεγαλύτερη από τα άλλα εισοδήματα). Η αύξηση της ζήτησης ευνοεί την ένταση της επενδυτικής προσπάθειας. Επομένως, η επένδυση και η παραγωγικότητα με τα αποτελέσματά της βρίσκονται σε σχέση αμοιβαίας αλληλεξάρτησης η οποία οδηγεί σε συνεχή ανάκαμψη της οικονομίας.

Ορισμένες από τις σχέσεις αυτές που επέτρεψαν στην ελληνική οικονομία να τεθεί σε πορεία ανάπτυξης φαίνονται με συνοπτικό και άκρως σχηματικό τρόπο στο

παρακάτω σχήμα, το οποίο προφανώς δεν μπορεί από την φύση του να συμπεριλάβει παρά μόνον ένα τμήμα των οικονομικών εξελίξεων που συντελούνται στην ελληνική οικονομία μετά το 1996. Αναδεικνύει, ωστόσο, το παρακάτω σχήμα, τον κεντρικό ρόλο που ανέλαβε στην αναπτυξιακή διαδικασία η αύξηση της εσωτερικής ζήτησης με αρχικούς «κινητήρες» τις αυξήσεις της αγοραστικής δύναμης των μισθών και τις δημόσιες επενδύσεις, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο ενεργοποιήθηκε, κατόπιν, ως σημαντική συνιστώσα της εσωτερικής ζήτησης, ο «κινητήρας» των επενδύσεων.

Σχήμα 2: Ροές εξέλιξης της αναπτυξιακής διαδικασίας

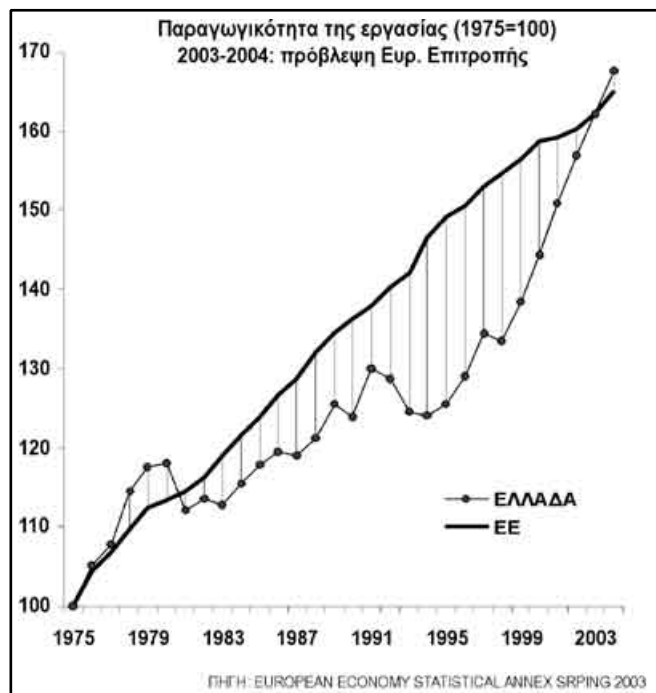

Οι εξελίξεις αυτές είναι διαφορετικές από αυτές τις οποίες ευνοούσε η οικονομική πολιτική μέχρι το 1995. Διαμέσου της **αναδιανομής του εισοδήματος** σε βάρος της εργασίας και υπέρ των κερδών, κατά την περίοδο 1986-1994, η οικονομική πολιτική στόχευε, αφενός μεν στην αύξηση των δυνατοτήτων αυτοχρηματοδότησης των επιχειρήσεων, αφετέρου δε, στην διαμόρφωση αισιόδοξων προσδοκιών σχετικά με τα μελλοντικά κέρδη. Και τούτο γιατί, η βελτίωση της κερδοφορίας, αλλά και των προσδοκιών σχετικά με την μελλοντική της εξέλιξη, εθεωρείτο ως ο κυριότερος, αν όχι ο μοναδικός παράγοντας που επιδρά θετικά στις επενδύσεις παγίου κεφαλαίου, και συνακόλουθα, στον εκσυγχρονισμό του παραγωγικού συστήματος, στην ανταγωνιστικότητα, την μεγέθυνση του προϊόντος και την απασχόληση. Ωστόσο, αυτό το θεωρητικό σχήμα που προέβλεπε αύξηση των επενδύσεων διαμέσου αυξήσεων στην κερδοφορία, παραγνώριζε ορισμένους άλλους παράγοντες που παρεμβαίνουν στην διαμόρφωση των επενδυτικών αποφάσεων: **Πρώτον**, παραγνώριζε την σημασία της ζήτησης. Η οικονομική πολιτική καθήλωσε επί σειρά ετών (1986-1987 και 1990-

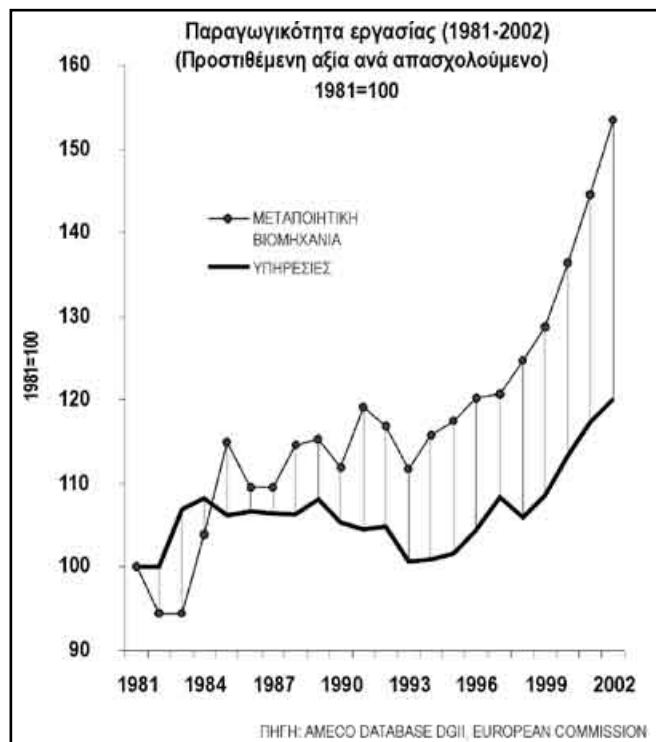
1994) την συνολική ζήτηση σε επίπεδα τέτοια που αποθάρρυναν τις επενδύσεις (ιδιαίτερα τις επενδύσεις επέκτασης της παραγωγής). Από το 1995 έχει αρθεί αυτός ακριβώς ο περιοριστικός παράγοντας με τα αποτελέσματα που ήδη περιγράψαμε. **Δεύτερον**, η ασκούμενη τότε πολιτική απέδιδε υπερβολική σημασία στα πραγματικά επιτόκια, τα οποία, όπως προκύπτει από τους ποσοτικούς υπολογισμούς, είναι δευτερεύων παράγοντας σε σχέση με την ζήτηση. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ενώ τα επιτόκια είναι σήμερα χαμηλά στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το έλλειμμα ζήτησης που την χαρακτηρίζει την έχει καθηλώσει σε κατάσταση στασιμότητας. Η ανεπάρκεια του ισχυρισμού που θεωρεί ότι οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου καθορίζονται κυρίως ή αποκλειστικά από την κερδοφορία και παραβλέπει τους άλλους παράγοντες, είναι εμφανής στα στατιστικά μεγέθη της ελληνικής οικονομίας. Όπως δείξαμε στο Μέρος 2, για μια ολόκληρη περίοδο (1986-1994), **η κερδοφορία και οι επενδύσεις ακολούθησαν αποκλίνουσα πορεία**: η άνοδος της κερδοφορίας δεν μετατράπηκε σε άνοδο των επενδύσεων, σε αντίθεση με τις προσδοκίες των φορέων της οικονομικής πολιτικής.

Η μεταστροφή της οικονομικής πολιτικής το 1996, έχει αναδείξει την **σημασία της επιτάχυνσης της ζήτησης για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας**. Ως εκ τούτου, τίθεται το ερώτημα, σχετικά με την μετά το 2004 περίοδο, ποιες θα είναι οι επιπτώσεις από την ολοκλήρωση των συγκεκριμένων δημοσίων έργων και την συνακόλουθη μείωση των επενδύσεων. Βέβαια, ένα τμήμα αυτών των δαπανών που αποτελούνται από εθνικούς πόρους θα «απελευθερωθεί» για να χρηματοδοτήσει νέες δημόσιες επενδύσεις. Εντούτοις, η μείωση των μονομερών μεταβιβάσεων από την Ευρωπαϊκή Ένωση θα είναι σημαντική και θα πρέπει, ως εκ τούτου, να αναμένουμε εξ αυτού του γεγονότος μια αντίστοιχη μείωση της εσωτερικής ζήτησης. Επίσης, θα συνεχισθεί, κατά την εκτίμησή μας, η επιδείνωση του εξωτερικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών της χώρας, με αποτέλεσμα την περαιτέρω μείωση της εξωτερικής ζήτησης και του ρυθμού μεγέθυνσης του ΑΕΠ. Εάν τελικά επέλθει η επιβράδυνση της οικονομίας, μπορεί να έχει επιπτώσεις στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Οι φορείς της οικονομικής πολιτικής ενδεχομένως αναμένουν πως **η μακροχρόνια τάση αύξησης της παραγωγικότητας** θα βελτιωθεί ακολουθώντας την άνοδο που άρχισε το 1996 (Διαγράμματα 35 και 36). Ωστόσο, οι αυξήσεις της παραγωγικότητας, τουλάχιστον ως ένα βαθμό, είναι πολύ πιθανόν να αποδειχθούν συγκυριακές, δηλαδή αντιστρέψιμες στην διάρκεια της επιβράδυνσης που κατά τα φαινόμενα θα επέλθει μετά το 2004, δηλαδή το 2005-2006. Γιατί, στην διάρκεια της ανάκαμψης (ύφεσης), η αύξηση (μείωση) της παραγωγής οδηγεί και σε αυξήσεις (μειώσεις) της παραγωγικότητας (η παραγωγικότητα περιλαμβάνει, δηλαδή, μια κυκλική συνιστώσα).

Διάγραμμα 35

Διάγραμμα 36

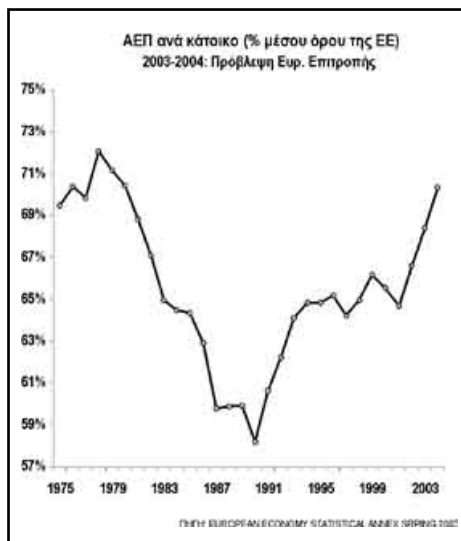
Επίσης, μια ενδεχόμενη επιβράδυνση της οικονομικής μεγέθυνσης στην Ελλάδα θα ασκήσει πιέσεις επί των μισθών, επομένως και επί της ιδιωτικής κατανάλωσης, με αποτέλεσμα μια περαιτέρω επιβράδυνση της εσωτερικής ζήτησης. Αυτή, με την σειρά της θα επιδράσει αρνητικά επί των ιδιωτικών επενδύσεων κ.ο.κ.

Συμπερασματικά, όλοι οι «ενάρετοι κύκλοι» επί των οποίων βασίζεται σήμερα η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, ενδέχεται να μετατραπούν σε «μη ενάρετους κύκλους» που θα συντηρούν την αρχική στασιμότητα η οποία θα μπορούσε να προέλθει από μια αρχική μείωση της συνολικής ζήτησης (μείωση πόρων από τα διαρθρωτικά ταμεία της ΕΕ, επιδείνωση της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων). Σύμφωνα με τις αναλύσεις του ΙΝΕ, αποκτά, επομένως, μεγάλη σημασία, η διατήρηση των υψηλών ρυθμών αύξησης της εσωτερικής ζήτησης μετά το 2004, έτσι ώστε η ελληνική οικονομία να εξακολουθήσει να μεγεθύνεται με τον δυνητικό ρυθμό αύξησης του ΑΕΠ που σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ΟΟΣΑ ανέρχεται σε 3,7%. Το έλλειμμα ζήτησης που ενδέχεται να παρουσιασθεί μετά το 2004, θα πρέπει να καλυφθεί με τρόπους των οποίων ο προσδιορισμός οφείλει να γίνει αντικείμενο δημόσιας συζήτησης. Εντούτοις, στο πλαίσιο αυτό, η αύξηση της απασχόλησης (που ενισχύει την εσωτερική ζήτηση γιατί δημιουργεί νέα εισοδήματα) αποτελεί καταφανώς στόχο πρώτης προτεραιότητας.

3.3. Η συνέχεια της πραγματικής σύγκλισης

Η πραγματική σύγκλιση της ελληνικής οικονομίας ως προς τον μέσο όρο του ΑΕΠ ανά κάτοικο της Ευρωπαϊκής Ένωσης συνεχίστηκε κατά το 2002-2003 και το ίδιο αναμένεται για το 2004 (για μια λεπτομερή ανάλυση της πραγματικής σύγκλισης βλ. στην Έκθεση του ΙΝΕ για το έτος 2002, Μέρος 4).

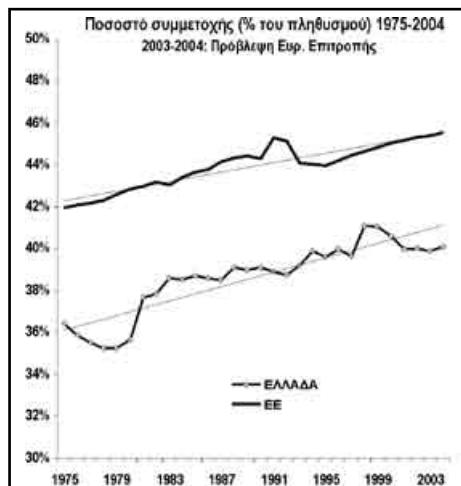
Διάγραμμα 37

Διάγραμμα 38

Διάγραμμα 39

Διάγραμμα 40

Στην διαδικασία της πραγματικής σύγκλισης της δεκαετίας του 1990, ξαναβρίσκουμε ορισμένα στοιχεία που αναδείχθηκαν από την ανάλυση της συσσώρευσης: η σύγκλιση των ετών 1992-1994 δεν οφειλόταν στους ίδιους παράγοντες που επιτρέπουν σήμερα στο ΑΕΠ ανά κάτοικο της Ελλάδας να συγκλίνει προς τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι στο πρώτο ήμισυ της

δεκαετίας του 1990, η πραγματική σύγκλιση της ελληνικής οικονομίας δεν βασιζόταν στις δικές της υψηλές επιδόσεις, αλλά στην μεγαλύτερη σφοδρότητα με την οποία έπληξε η οικονομική ύφεση εκείνης της περιόδου τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ενώ αντιθέτως, στην περίοδο 1996-2003, η πραγματική σύγκλιση στηρίχθηκε στις υψηλές επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας. Με άλλα λόγια, η άνοδος του δείκτη πραγματικής σύγκλισης κατά τα έτη 1992-1994, δεν αντανάκλα κάποια βελτίωση στο επίπεδο ανάπτυξης της Ελλάδας ή στο επίπεδο διαβίωσης του πληθυσμού της, αλλά στην σχετική επιδείνωση στην ζώνη αναφοράς, που είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση.

Από το 1998, η παραγωγικότητα της εργασίας στην Ελλάδα αυξάνεται ταχύτερα από ό,τι στην ΕΕ ως σύνολο, με αποτέλεσμα την επιτάχυνση της διαδικασίας πραγματικής σύγκλισης. Η άνοδος αυτή πραγματοποιείται παρά την αρνητική επίδραση που έχει η πτώση του ποσοστού συμμετοχής (ως ποσοστό του μέσου όρου της ΕΕ), όσο και η άνοδος του ποσοστού ανεργίας. Επομένως, η πραγματική σύγκλιση μετά το 1998 έχει πραγματοποιηθεί χάρη σε μία μόνον από τις τρεις συνιστώσες της, δηλαδή χάρη **στην σημαντική άνοδο της παραγωγικότητας της εργασίας**.

Η παραπάνω ανάλυση αποδεικνύει ότι η μείωση της ανεργίας και η αύξηση του ποσοστού συμμετοχής θα είχαν σημαντικά οφέλη για το επίπεδο πραγματικής σύγκλισης. Βέβαια, το ποσοστό ανεργίας τείνει ήδη να προσεγγίσει το αντίστοιχο μέσο ποσοστό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πλην όμως, το ποσοστό συμμετοχής αποκλίνει.

Το ενδεχόμενο μιας επιβράδυνσης της ελληνικής οικονομίας μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες, θα είχε δυσμενείς επιπτώσεις στις αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας και δεν θα επέτρεπε την περαιτέρω μείωση του ποσοστού ανεργίας. Θα έπρεπε σε αυτή την περίπτωση να αναμένουμε την ανακοπή της διαδικασίας πραγματικής σύγκλισης, ενδεχομένως δε να παρατηρηθούν και φαινόμενα πραγματικής απόκλισης.

3.4. Η προβληματική ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας

Το **άνοιγμα**²² της ελληνικής οικονομίας προς τις άλλες χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, από το 1960 μέχρι το μέσον της δεκαετίας του 1990 αυξανόταν, έτσι ώστε το εμπόριό της με την ΕΕ να έχει φθάσει στα ιστορικά υψηλά επίπεδα 20%-22%. Ωστόσο, στην διάρκεια των δέκα τελευταίων ετών, το άνοιγμα της ελληνικής οικονομίας προς την ΕΕ μειώνεται, και στο τέλος του 2004 (Διάγραμμα 41) προβλέπεται

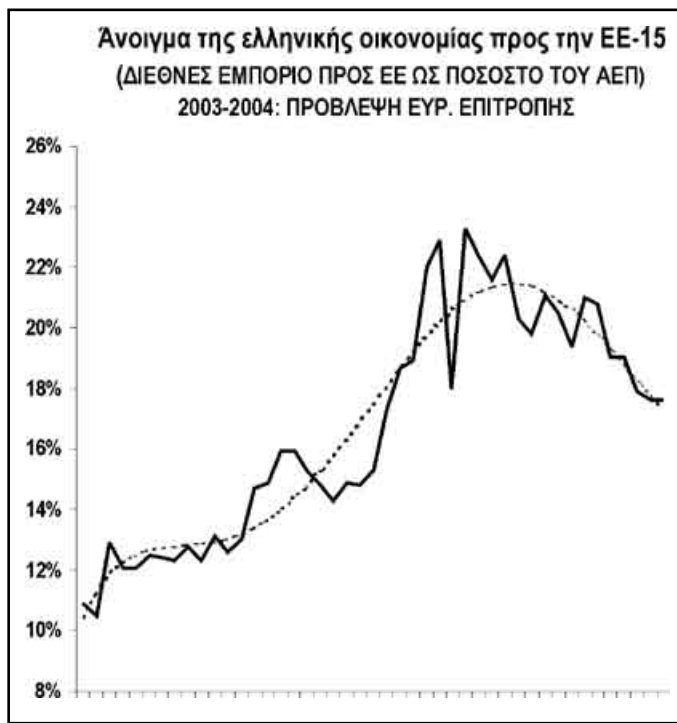
²² Ο δείκτης που χρησιμοποιούμε για το άνοιγμα της οικονομίας είναι $(X+M)/Y$, όπου X η αξία των εξαγωγών, M η αξία των εισαγωγών, και Y το ΑΕΠ.

να έχει φθάσει στο 17% περίπου. Στον **εξαγωγικό προσανατολισμό** της Ελλάδας σημειώθηκαν, στην διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, σημαντικές ανακατατάξεις. Κύριο χαρακτηριστικό αυτών των ανακατατάξεων ήταν η μείωση των εξαγωγών προς τις χώρες του ΟΟΣΑ και ιδιαίτερα προς τις χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μείωση που αντισταθμίστηκε όμως από την αύξηση των εξαγωγών προς τις τρίτες χώρες, κυρίως τις χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης. Η μείωση αυτή των ελληνικών εξαγωγών προς τις αγορές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τόσο σε απόλυτο ύψος, όσο και ως ποσοστό συμμετοχής της αξίας τους στις συνολικές εξαγωγές αποτελεί σαφή ένδειξη μειωμένης ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, ιδιαίτερα της βιομηχανίας, αφού οι αγορές της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι οι πλέον ανταγωνιστικές.

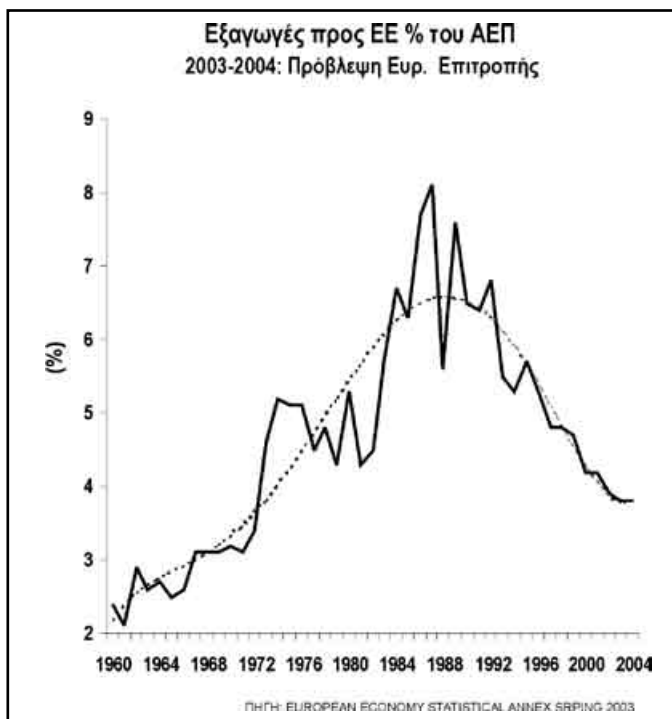
Η μείωση του ανοίγματος της ελληνικής οικονομίας προς τις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετίζεται κυρίως με την σημαντική πτώση του **ποσοστού του ΑΕΠ που εξάγεται** προς τις χώρες αυτές, από το επίπεδο του 8% το 1985 στο επίπεδο του 3% περίπου το 2004 (πρόβλεψη DGII, Διάγραμμα 42). Εντούτοις, μια μικρή συμβολή στην μείωση του ανοίγματος της ελληνικής οικονομίας προς τις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης προέρχεται από την **διείσδυση των εισαγωγών** που μειώθηκε κατά την τριετία 2000-2002 και αναμένεται να μειωθεί περαιτέρω το 2003-2004 (Διάγραμμα 43). Η μείωση της διείσδυσης θα πρέπει να αποδοθεί στην επιβράδυνση των επενδύσεων σε μηχανικό εξοπλισμό (βλ. σχετικά στο Μέρος 2) και στην μείωση της δαπάνης για εισαγωγές διαρκών καταναλωτικών αγαθών. Αυτή η τελευταία εξέλιξη, εάν επιβεβαιωθεί και κατά το 2003, θα πρέπει να εκληφθεί ως πιθανή ένδειξη κορεσμού των αγορών και εξάντλησης του δυναμισμού της ιδιωτικής κατανάλωσης, ενός δυναμισμού που βασίστηκε: **πρώτον**, στην άνοδο των πραγματικών μισθών μετά από την παρατεταμένη περίοδο στασιμότητας της αγοραστικής δύναμης των μισθών επί δεκαπέντε περίπου έτη (1983-1996), και **δεύτερον**, στην επέκταση της καταναλωτικής πίστης. Εάν αυτές οι εξελίξεις επιβεβαιωθούν θα πρέπει να εκληφθούν ως τα πρώτα σημεία μιας επιβράδυνσης της ελληνικής οικονομίας μετά την πραγματοποίηση των Ολυμπιακών Αγώνων.

Ο δείκτης που συμπυκνώνει όλες τις παραπάνω δυσμενείς εξελίξεις είναι ο βαθμός κάλυψης των εισαγωγών από εξαγωγές (δηλαδή ο λόγος εξαγωγών προς εισαγωγές, βλ. στο Διάγραμμα 44).

Διάγραμμα 41

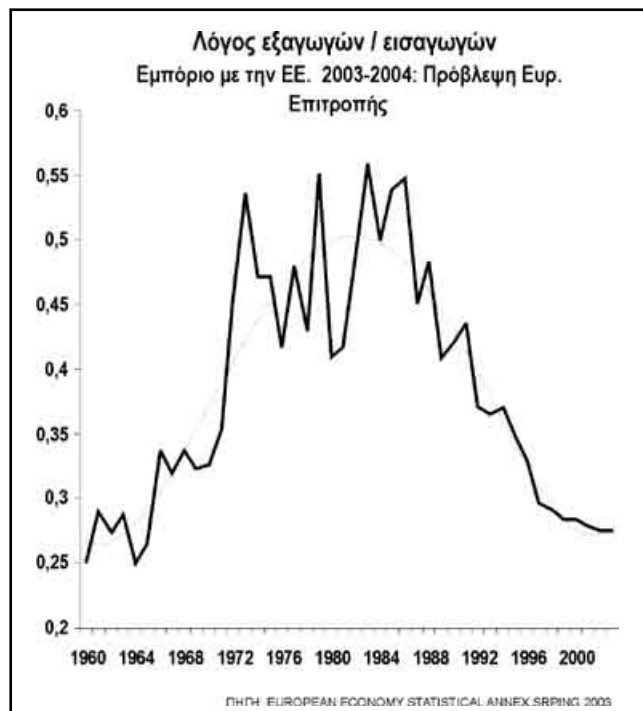
Διάγραμμα 42

Διάγραμμα 43

Διάγραμμα 44

Η άνοδος του βαθμού κάλυψης των εισαγωγών από εξαγωγές κατά την περίοδο 1960-1987 οφείλεται στον μεγαλύτερο δυναμισμό των εξαγωγικών επιδόσεων σε σύγκριση με τον αντίστοιχο της διείσδυσης των εισαγωγών. Η πολιτική της «σκληρής δραχμής» που ακολουθήθηκε στην συνέχεια, καθώς και η υψηλή συναλλαγματική ισοτιμία με την οποία η δραχμή «κλείδωσε» κατά την μετάβαση στο Ευρώ, ευθύνονται για την πτώση του λόγου εξαγωγών προς τις εισαγωγές από το 1988 μέχρι σήμερα. Ενώ στο μέσον της δεκαετίας του 1980 οι ελληνικές εξαγωγές κάλυπταν το ήμισυ των εισαγωγών, στην αρχή της δεκαετίας του 2000, το αντίστοιχο ποσοστό κάλυψης πλησιάζει πλέον το 25%.

Η σοβαρότητα της κατάστασης σε ότι αφορά την ανταγωνιστικότητα φαίνεται και στην **εξέλιξη του μεριδίου της Ελλάδας στην αγορά της Ευρωπαϊκής Ένωσης**. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 45, το μερίδιο της Ελλάδας έχει μειωθεί δραματικά και είναι μικρότερο από ό,τι το 1960. Επιπλέον, η σύγκριση με τις άλλες «χώρες της σύγκλισης», την Ισπανία και την Πορτογαλία, δείχνει την εντυπωσιακή απόκλιση μεταξύ των επιδόσεων των τριών χωρών: η Πορτογαλία, και ακόμη περισσότερο η Ισπανία, αυξάνουν τα μερίδιά τους στην αγορά της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έτσι ώστε το 2004 το μερίδιο της Ισπανίας θα είναι τριπλάσιο από ό,τι το 1960 και το μερίδιο της Πορτογαλίας θα έχει αυξηθεί κατά 2,5 φορές. Η διαδικασία της δραματικής απόκλισης μεταξύ των τριών χωρών, όπως φαίνεται στο διάγραμμα, έχει ως σημείο εκκίνησης το έτος 1987, ακριβώς δηλαδή την στιγμή κατά την οποία αρχίζει η ανατίμηση της δραχμής.

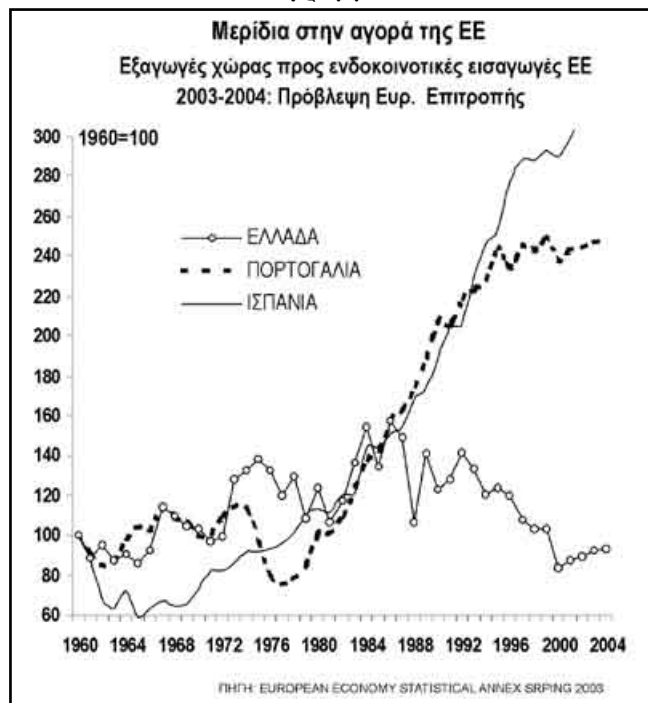
Ως αποτέλεσμα αυτών των δυσμενών εξελίξεων, το **εμπορικό έλλειμμα** (αγαθών) ως ποσοστό του ΑΕΠ κυμαίνεται πλέον γύρω από το επίπεδο -10%. Η βελτίωση που παρουσιάστηκε κατά τα τελευταία έτη, και η οποία αναμένεται να συνεχισθεί κατά το 2003-2004, ανάγεται στους ίδιους ακριβώς παράγοντες που αναφέραμε προηγουμένως σχετικά με την μείωση της διείσδυσης των εισαγωγών. Επομένως, η βελτίωση αυτή δεν θα πρέπει να εκληφθεί ως ένδειξη αύξησης της ανταγωνιστικότητας, αλλά ως ένδειξη επιβράδυνσης της επενδυτικής προσπάθειας και σταδιακής εξάντλησης του δυναμισμού της ιδιωτικής κατανάλωσης διαρκών καταναλωτικών αγαθών.

Το ζητούμενο για την ελληνική οικονομία είναι να συνεχίσει να παράγει, και μετά το 2004, σε εκείνο το επίπεδο παραγωγής το οποίο αντιστοιχεί στην βέλτιστη χρήση των παραγωγικών συντελεστών, δηλαδή στον υψηλότερο βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού για τον οποίο δεν δημιουργούνται πληθωριστικές πιέσεις. Αυτό, όμως, δεν μπορεί να συμβεί εάν ταυτοχρόνως το εμπορικό έλλειμμα (αγαθών και υπηρεσιών) διευρύνεται στο διηνεκές. Το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών το οποίο διαμορφώνεται χωρίς την προστατευτική ασπίδα της συναλλαγματικής ισοτιμίας, και με δεδομένη την μείωση της εισροής πόρων από την Ευρωπαϊκή Ένωση, ακόμη και αν είναι ελλειμματικό θα πρέπει να παραμένει μακροπρόθεσμα σταθε-

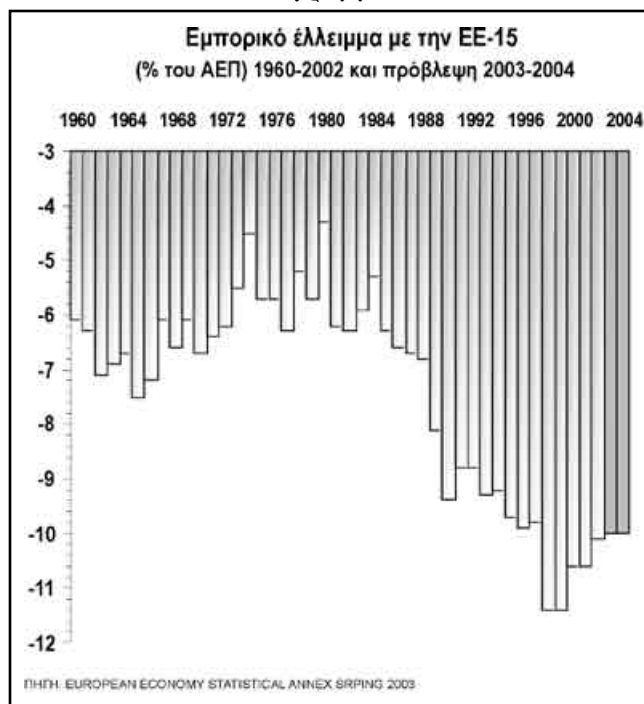
ρό. Στην αντίθετη περίπτωση θα υπάρξουν σοβαρές επιπτώσεις στην παραγωγή και στην απασχόληση. Εάν το έλλειμμα διευρύνεται συνεχώς, θα απαιτηθούν διορθωτικές κινήσεις εκ των οποίων η πιθανότερη θα είναι η επιβράδυνση της οικονομικής μεγέθυνσης. Με άλλα λόγια, πρέπει να αξιοποιούνται στον μέγιστο δυνατό βαθμό οι παραγωγικές δυνάμεις της χώρας χωρίς να δημιουργείται ένα διευρυνόμενο έλλειμμα στις εμπορικές ανταλλαγές αγαθών και υπηρεσιών (το έλλειμμα πρέπει να καλύπτεται στο μεγαλύτερο μέρος του από τις μονομερείς μεταβιβάσεις). Εάν οι τρέχουσες συναλλαγές παρουσιάζουν αυξανόμενο έλλειμμα όταν η οικονομία χρησιμοποιεί πλήρως τις παραγωγικές της δυνατότητες, δημιουργείται η υποχρέωση να διορθωθεί η εξωτερική ανισορροπία, είτε με προσαρμογή των τιμών, είτε με προσαρμογή του επιπέδου της εγχώριας παραγωγής σε χαμηλότερα επίπεδα. Η ελληνική οικονομία θα πρέπει να επιβραδύνει την οικονομική της μεγέθυνση, έτσι ώστε να ισορροπήσει σε εκείνο το χαμηλό σημείο υποαπασχόλησης του παραγωγικού δυναμικού που αντιστοιχεί στην εξωτερική της ισορροπία.

Ο μέγιστος δυνατός ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης που είναι συμβατός, μακροπρόθεσμα, με την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας, καθορίζεται **από τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του παραγωγικού συστήματος, της οικονομίας γενικότερα, αλλά και της ελληνικής κοινωνίας.** Όπως έχει τονίσει το ΙΝΕ σε προηγούμενες εκδόσεις του, ιδιαίτερα στην μελέτη του για τις διαρθρωτικές αλλαγές, εφόσον η μοναδική μακροχρόνια λύση βρίσκεται στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας, είναι αναγκαία η ενίσχυση των πολιτικών που αποσκοπούν **στην τεχνολογική και οργανωτική αναβάθμιση του παραγωγικού συστήματος**, στην αύξηση της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας, στην βελτίωση των γνώσεων και των δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού, στον εκσυγχρονισμό πεπαιλωμένων εργασιακών διαδικασιών. Για να θεωρείται ανταγωνιστική η οικονομία της χώρας θα πρέπει: (α) τα παραγόμενα αγαθά και υπηρεσίες να είναι παρόμοιας ποιότητας και παρόμοιας τιμής με αυτά που διατίθενται στις διεθνείς και τις εγχώριες αγορές, (β) η πώληση αυτών των αγαθών και υπηρεσιών θα πρέπει να επιδρά στο ΑΕΠ, έτσι ώστε να αυξάνονται τα εισοδήματα όλων των κοινωνικών ομάδων, (γ) η επένδυση σε πάγιο κεφάλαιο που απαιτείται για την παραγωγή των εν λόγω αγαθών και υπηρεσιών θα πρέπει να χρηματοδοτείται σε μεγάλο βαθμό από την αποταμίευση της χώρας, και τέλος, (δ) όλες οι παραπάνω συνθήκες να μπορούν να διατηρηθούν μακροχρόνια. Επίσης, ο ορισμός της ανταγωνιστικότητας δεν μπορεί να μην λαμβάνει υπόψη του και το επίπεδο ανεργίας. Εάν π.χ. μια χώρα βελτιώνει τις επιδόσεις της στο διεθνές εμπόριο με αντίτιμο την αύξηση της ανεργίας, τότε, θα πρέπει να θεωρούμε ότι η ανταγωνιστικότητά της υστερεί έναντι μιας άλλης χώρας η οποία επιτυγχάνει τις ίδιες επιδόσεις στις διεθνείς ανταλλαγές διατηρώντας ταυτόχρονα και το επίπεδο της απασχόλησης σε υψηλά επίπεδα.

Διάγραμμα 45

Διάγραμμα 46

ΜΕΡΟΣ 4

**Οι μισθοί στην Ελλάδα
και την Ευρωπαϊκή Ένωση**

Οι μισθοί στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση

4.1. Οι μεταβολές των μισθών και του κόστους εργασίας το 2002-2003

Κατά το 2002, οι **αυξήσεις των ακαθάριστων πραγματικών μισθών**²³ στις 15 χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σύμφωνα με τα στοιχεία των εαρινών προβλέψεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (2003), παρουσίασαν αύξηση (σε σχέση με το 2001) κατά 1,0%. Στην Ελλάδα, οι αυξήσεις ανήλθαν σε 3,1% και όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 47, στην κατάταξη των χωρών με βάση τις αυξήσεις των πραγματικών μισθών κατά το παρελθόν έτος, η Ελλάδα κατέχει την πρώτη θέση. Αυτό συμβαίνει για πρώτη φορά, μετά από σειρά ετών, στην διάρκεια των οποίων οι μεγαλύτερες αυξήσεις παρουσιάζονταν στην Ιρλανδία. Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, οι αυξήσεις των πραγματικών μισθών (ως αγοραστική δύναμη) για το 2003-2004 (Διάγραμμα 48) θα ανέλθουν σε 2,2% ετησίως στην Ελλάδα έναντι 1,5% στο σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μόνον σε μια χώρα (στην Βρετανία) προβλέπεται οι αυξήσεις να είναι υψηλότερες (+3,4%) από ό,τι στην Ελλάδα. Σε πιο μακροχρόνια βάση, κατά την περίοδο 1996-2002 (Διάγραμμα 49), οι αυξήσεις των πραγματικών μισθών ήταν υψηλές (+2,8% έως 3% ετησίως) σε τέσσερις από τις δεκαπέντε χώρες της ΕΕ: στην Ελλάδα, την Βρετανία, την Σουηδία και την Πορτογαλία. Η μέση αύξηση για το σύνολο των χωρών μελών ανερχόταν μόλις σε 0,9% ετησίως. Αυτές οι ετήσιες διαφορές μεταφράζονται σε μεγάλες διαφορές για το σύνολο της επταετίας 1996-2002 αθροιστικά: ο μέσος ακαθάριστος μισθός αυξήθηκε, στην διάρκεια της εν λόγω περιόδου, κατά 21% στην Ελλάδα έναντι 6,5% στο σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Οι αυξήσεις των πραγματικών αμοιβών υπολογισμένες με τον δείκτη της ιδιωτικής κατανάλωσης (όπως στα διαγράμματα 47, 48 και 49), ενδιαφέρουν τους μισθωτούς γιατί εκφράζουν τις μεταβολές της αγοραστικής δύναμης του μισθού. Από την πλευρά των επιχειρήσεων, για τις οποίες οι μισθοί αποτελούν δαπάνη, ενδιαφέρον έχουν οι πραγματικοί μισθοί υπολογισμένοι με τον αποπληθωριστή του ΑΕΠ και διορθωμένοι με τις μεταβολές της παραγωγικότητας της εργασίας. Προκύπτει έτσι ένας δείκτης του **κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος** (σε πραγματικούς όρους). Το μέγεθος αυτό προκύπτει από την σύγκριση του πραγματικού μισθού με την παραγωγικότητα της εργασίας: όσο μεγαλύτερος είναι ο πραγματικός μισθός, τόσο μεγαλύτερο είναι το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, και όσο μεγαλύτερη είναι η παραγωγικότητα, τόσο μικρότερο είναι το μοναδιαίο κόστος εργασίας. Όταν αυξάνεται το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, μειώνονται τα περιθώρια κέρδους και αντιστρόφως.

23 Πρόκειται για τις μικτές αποδοχές των μισθωτών. Ο αποπληθωρισμός έχει γίνει με τον αποπληθωριστή της ιδιωτικής κατανάλωσης, έτσι ώστε οι αυξήσεις να αντανακλούν μεταβολές της αγοραστικής δύναμης του μισθού.

Όπως δείξαμε στο Μέρος 2 (Διάγραμμα 22), η **παραγωγικότητα της εργασίας** στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 2002 αυξήθηκε μόνον κατά 0,7% και οι μεταβολές ανά χώρα κυμάνθηκαν μεταξύ 0,5% και +2,5% με δύο μόνον εξαιρέσεις: την Ιρλανδία και την Ελλάδα που αύξησαν την παραγωγικότητα της εργασίας κατά 4,5% και 4,1% αντίστοιχα. Αυτή η υψηλή επίδοση της Ελλάδας σε ότι αφορά τις αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας έχει μεγάλη επίπτωση στο κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, τόσο μεγάλη ώστε οι αυξήσεις των πραγματικών μισθών στην Ελλάδα, που είναι από τις υψηλότερες στην Ευρωπαϊκή Ένωση, να μετατρέπονται σε αυξήσεις του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, σε πραγματικούς όρους, που είναι από τις μικρότερες μεταξύ των χωρών μελών.

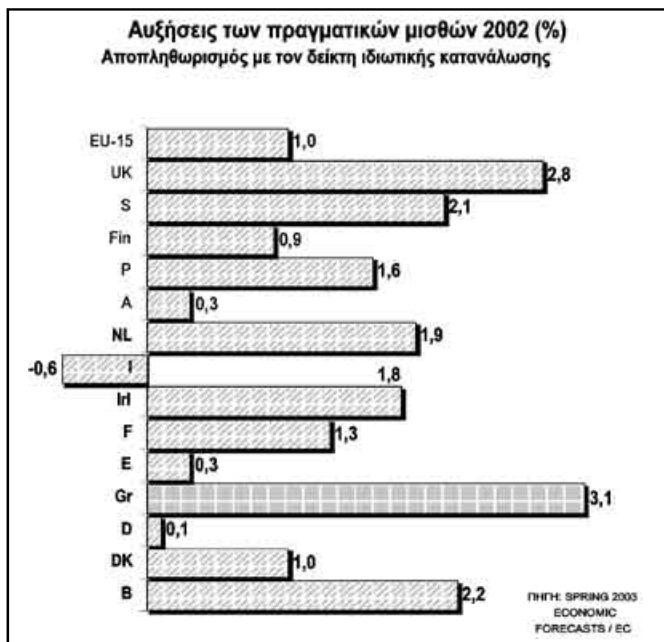
Πιο συγκεκριμένα, ενώ στην Ελλάδα είχαμε τις υψηλότερες αυξήσεις των πραγματικών μισθών κατά το 2002 (+3,1%), είχαμε ταυτοχρόνως και μείωση (-1,1%) στο κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, σε πραγματικούς όρους (Διάγραμμα 50) χάρη στην αύξηση της παραγωγικότητας. Ουσιαστική μείωση του πραγματικού κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος κατά το 2002 εμφανίστηκε μόνον στην Ιρλανδία (-3,6%) στην Ισπανία (-1,1%) και στην Ελλάδα (-1,1%) έναντι μειώσεως -0,2% στο σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επομένως, η αύξηση της παραγωγικότητας κατά 4,1% το 2002, επέτρεψε αφενός μεν την αύξηση κατά 3,1% της αγοραστικής δύναμης του μέσου μισθού στην Ελλάδα, αφετέρου δε την μείωση του κόστους εργασίας κατά -1,1% σε πραγματικούς όρους.

Επιπλέον, προβλέπεται (Spring 2003 Economic Forecasts της Ευρωπαϊκής Επιτροπής) ότι στην Ελλάδα θα υπάρξουν **κατά την διετία 2003-2004 οι μεγαλύτερες μειώσεις του πραγματικού μοναδιαίου κόστους εργασίας** (-1,6%) μαζί με την Πορτογαλία, ενώ στο σύνολο της ζώνης η μείωση θα ανέλθει μόνον σε -0,3% (Διάγραμμα 51). Σε πιο μακροχρόνια βάση, κατά την περίοδο 1996-2002, οι ετήσιες μέσες μεταβολές του πραγματικού μοναδιαίου κόστους εργασίας ανήλθαν στην Ευρωπαϊκή Ένωση σε -0,2% και στην Ελλάδα σε -0,7%. Αυτές οι μέσες ετήσιες μεταβολές, μεταφράζονται για την επταετία 1996-2002 σε σωρευτική μεταβολή -5% περίπου για την Ελλάδα και -1,5% περίπου για το σύνολο των χωρών μελών (Διάγραμμα 52).

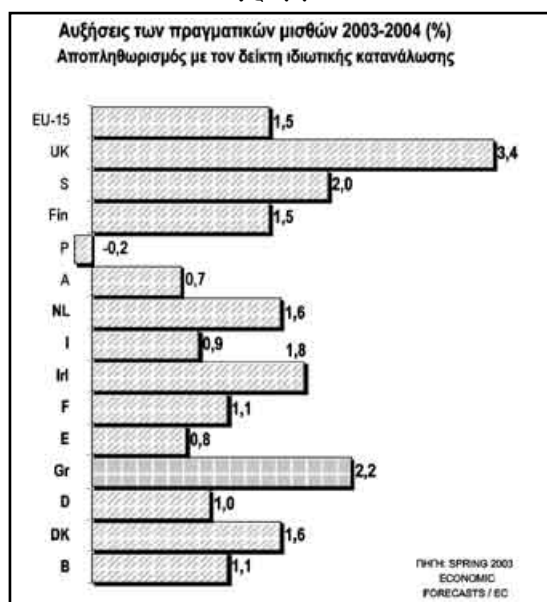
Η μεταβολή του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος σε πραγματικούς όρους αποτελεί επίσης δείκτη της εξέλιξης στην διανομή του προϊόντος. Η μείωση κατά -1,1% εκφράζει την περαιτέρω αναδιανομή του προϊόντος σε βάρος της εργασίας. Γιατί, το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος σε τρέχουσες τιμές αυξήθηκε περίπου κατά 2,6% το 2002. Εάν οι επιχειρήσεις είχαν αυξήσει τις τιμές τους επίσης κατά 2,6%, τότε τα εισοδηματικά μερίδια της εργασίας και των κερδών θα είχαν παραμείνει σταθερά. Επειδή όμως οι επιχειρήσεις αύξησαν τις τιμές τους κατά 3,7% (αποπληθωριστής του ΑΕΠ), δηλαδή περισσότερο από ό,τι το κόστος εργασίας σε τρέχουσες τιμές, υπήρξε μείωση (-1,1%) του κόστους εργασίας σε πραγματικούς

όρους, επομένως και του μεριδίου της εργασίας στο προϊόν. Με απλούστερα λόγια, οι επιχειρήσεις αύξησαν τις τιμές τους, κατά το 2002, περισσότερο από όσο δικαιολογούσε η αύξηση του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, **με αποτέλεσμα να αυξηθούν τα περιθώρια κέρδους, τα οποία επηρέασαν αυξητικά τις πληθωριστικές εξελίξεις στην χώρα μας.**

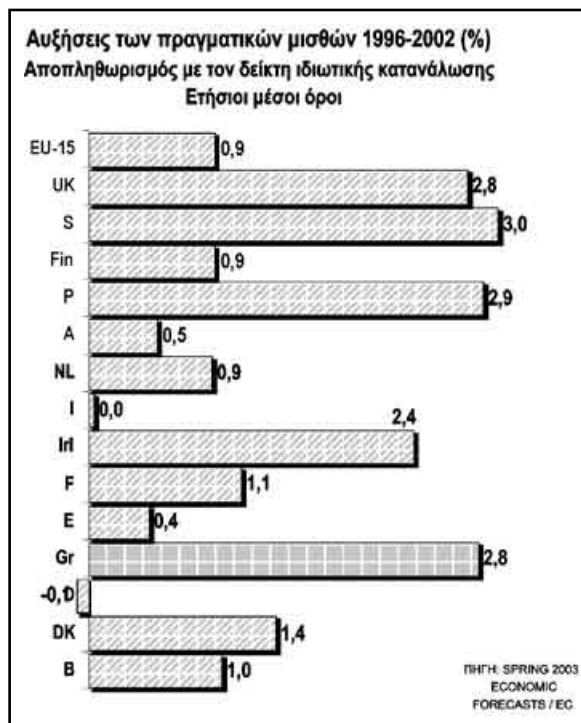
Διάγραμμα 47

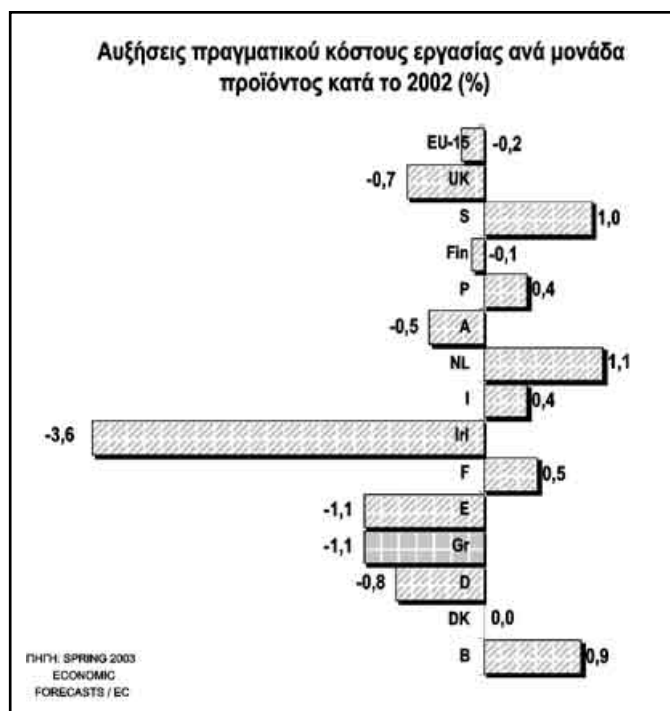
Διάγραμμα 48

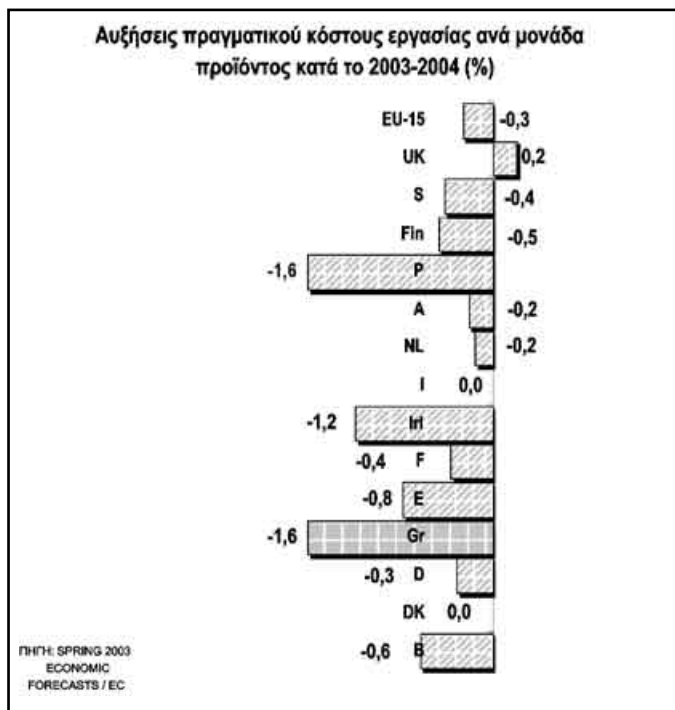
Διάγραμμα 49

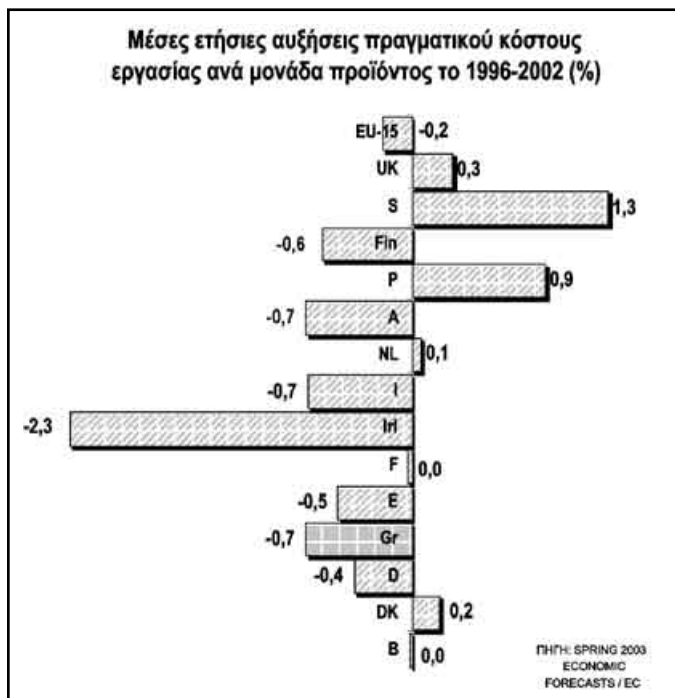
Διάγραμμα 50

Διάγραμμα 51

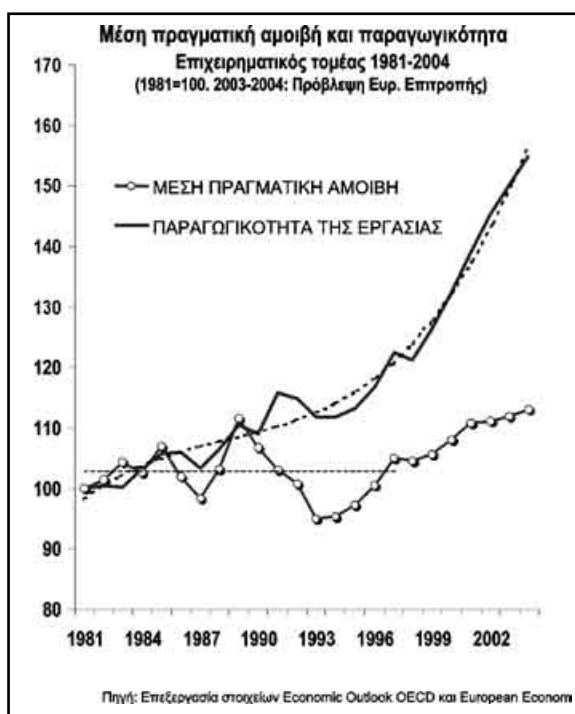

Διάγραμμα 52

Όλες οι παραπάνω διαπιστώσεις σε σχέση με το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος σε πραγματικούς όρους έρχονται σε ευθεία αντίθεση με τις **διαπιστώσεις της Έκθεσης της Τράπεζας της Ελλάδος**, η οποία υπολογίζει το κόστος εργασίας με αποκλειστικά δική της μεθοδολογία, διαφορετική από αυτήν που χρησιμοποιούν οι ερευνητικοί φορείς, τα Πανεπιστήμια, οι διεθνείς οργανισμοί, το ΥΠΕΘΟ, και βέβαια το ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ. Σε επόμενη ενότητα αυτού του μέρους της Έκθεσης παρουσιάζονται οι διαφορές μεταξύ των δύο μεθόδων και εξηγείται ότι η μεθοδολογία της Τράπεζας της Ελλάδος ευθύνεται για συστηματικό λάθος στους υπολογισμούς του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος που δημοσιεύονται στις ετήσιες Εκθέσεις του Διοικητή. Το λάθος αυτό συστηματικά υπερεκτιμά τις αυξήσεις του κόστους εργασίας με αποτέλεσμα να αποδίδεται σε αυτό η ευθύνη για τις αυξήσεις του πληθωρισμού, την μείωση της ανταγωνιστικότητας κλπ.

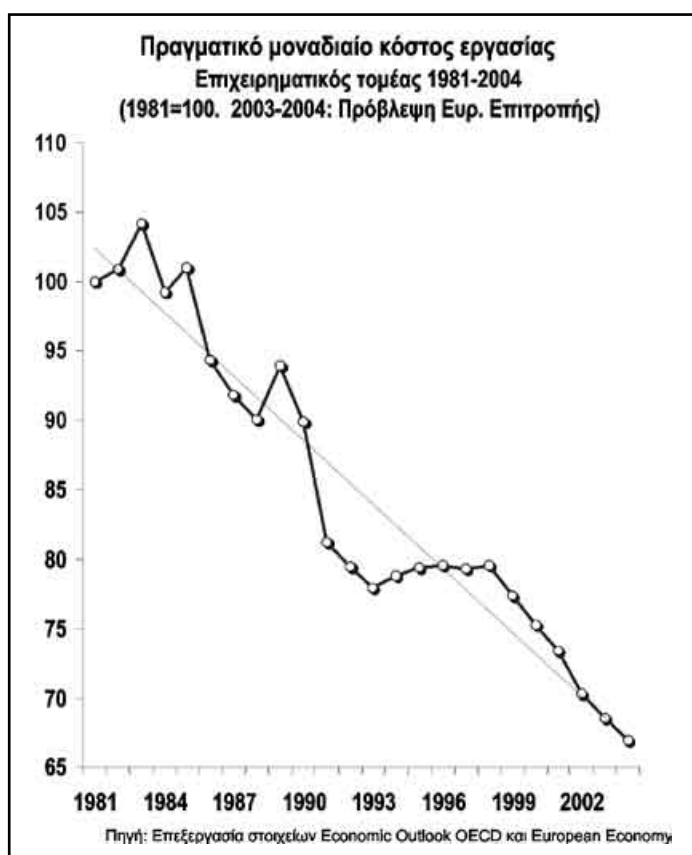
Διάγραμμα 53

Από μακροχρόνια άποψη, οι πραγματικές αποδοχές στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας, εξελίχθηκαν όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 53. Από τις αρχές μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1980, είχαν σταθεροποιηθεί και κυμαίνονταν γύρω από ένα μέσο επίπεδο. Παρά το γεγονός ότι υπήρξαν κατά καιρούς αυξήσεις και μειώσεις, η μακροχρόνια τάση ήταν σταθερή περίπου στο ύψος του πραγματικού μισθού του 1981. Αυτές οι διακυμάνσεις γύρω από μια σταθερή μέση τιμή συνεχίστηκαν και στην περίοδο 1990-1998. Ενώ κατά τα έτη 1991-1993, υπήρξε θεαματική πτώση στις μέσες αμοιβές των εργαζομένων στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας η οποία

αφαίρεσε 10% της αγοραστικής τους δύναμης, κατά τα έτη 1994-1998, οι πραγματικές αποδοχές στον επιχειρηματικό τομέα αυξήθηκαν τόσο ώστε αναίρεσαν την μεγάλη μείωση της περιόδου 1991-1993. Η αύξηση της πενταετίας 1994-1998 εμφανίσθηκε, δηλαδή, ως διορθωτική κίνηση της πτώσης που είχε προηγηθεί. Η διόρθωση αυτή, επανέφερε τις πραγματικές αποδοχές περίπου στα επίπεδα του 1981, δηλαδή στο επίπεδο γύρω από το οποίο οι πραγματικές αποδοχές μεταβάλλονταν μακροχρόνια. Κατά το 1999-2003, η αύξηση των αμοιβών συνεχίσθηκε, έτσι ώστε να **επιβεβαιώνεται πλέον μια ανοδική μακροχρόνια τάση των πραγματικών αποδοχών**.

Διάγραμμα 54

Από το 1995 μέχρι σήμερα (κατά τα φαινόμενα δε και το 2004) οι πραγματικοί μισθοί ακολουθούν συνεχή αυξητική πορεία. Εντούτοις, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 53, ο ρυθμός αύξησης των πραγματικών αποδοχών στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας αφήνει τα **περιθώρια στις επιχειρήσεις να ωφεληθούν από την αύξηση της παραγωγικότητας** για να μειώσουν το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (σε πραγματικούς όρους), γιατί οι εκατοστιαίες αυξήσεις των πραγματικών μισθών είναι μικρότερες από τις αντίστοιχες αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας. Αυτή η εξέλιξη έχει ως αποτέλεσμα την περαιτέρω μείωση του κόστους εργασίας.

ας ανά μονάδα προϊόντος σε πραγματικούς όρους. Η **μείωση του πραγματικού κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος** (Διάγραμμα 54) μεταξύ 1981 και 2002 ήταν 30% (1981=100, 2002=70). Ο δείκτης παρουσίασε σταθεροποίηση κατά την περίοδο 1993-1998 αλλά στην συνέχεια συνέχισε την πτωτική πορεία του. Είναι προφανές, λοιπόν, ότι ο επιχειρηματικός τομέας της ελληνικής οικονομίας απολαμβάνει φθηνού εργατικού κόστους, γεγονός το οποίο θα έπρεπε να είχε προκαλέσει ουσιαστική βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, πιο συγκεκριμένα δε, των επιχειρήσεων εκείνων που αντιμετωπίζουν τον ανταγωνισμό, είτε από τις εισαγωγές στην εγχώρια αγορά, είτε στις αγορές του εξωτερικού. Εντούτοις, η μείωση του κόστους εργασίας φαίνεται ότι τελικά μετατράπηκε περισσότερη σε αυξήσεις των κερδών και λιγότερο σε βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, και για τον λόγο αυτό το εμπορικό ισοζύγιο παρουσιάζει μακροχρόνια σταδιακή επιδείνωση (βλ. στο Μέρος 3 της Έκθεσης). Η μείωση του πραγματικού κόστους εργασίας αναμένεται να συνεχισθεί κατά το 2004, με αποτέλεσμα η εργασία μετά το 2005 να είναι για τις επιχειρήσεις κατά το 1/3 φθηνότερη σε σχέση με το 1981, εκτός και εάν οι εκατοστιαίες αυξήσεις των πραγματικών μισθών είναι μεγαλύτερες από τις αντίστοιχες αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας.

4.2. Η πραγματική σύγκλιση και οι μισθοί

Ως σύγκλιση των πραγματικών μισθών της Ελλάδας νοείται η αυξανόμενη ευθυγράμμιση τους με τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, λαμβανομένων υπόψη, **πρώτον**, των διαφορετικών επιπέδων των τιμών, και **δεύτερον**, των διαφορετικών επιπέδων παραγωγικότητας, στις επιμέρους χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Για να υπάρξει σύγκλιση πρέπει να ισχύουν οι εξής δύο συνθήκες: **Πρώτον**, ο λόγος των εθνικών πραγματικών μισθών πρέπει να είναι ανάλογος του λόγου των εθνικών παραγωγικότητων. Για να διατηρείται ο λόγος των εθνικών πραγματικών μισθών ανάλογος του λόγου των εθνικών παραγωγικότητων, πρέπει στο εξής να γίνει σεβαστός ο παρακάτω κανόνας²⁴ μισθολογικών αυξήσεων: Για κάθε έτος, η αύξηση του μέσου πραγματικού μισθού στην Ελλάδα πρέπει να ισούται με την αύξηση του μέσου πραγματικού μισθού στην Ευρωπαϊκή Ένωση συν την διαφορά στην αύξηση της παραγωγικότητας μεταξύ Ελλάδας και ΕΕ. **Δεύτερον**, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι με βάση το σημερινό επίπεδο παραγωγικότητας της χώρας, το οποίο ανέρχεται περίπου στο 83% του μέσου όρου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι μισθοί στην Ελλάδα (ως αγοραστική δύναμη²⁵) υστερούν σημαντικά έναντι του αντίστοιχου μέσου ευρωπαϊκού μεγέθους αφού ανέρχονται στο

24 Ο κανόνας αυτός αποτελεί αναγκαία, πλην όμως όχι ικανή συνθήκη. Για να υπάρξει πραγματική σύγκλιση θα πρέπει να πληροῦται και η συνθήκη που αναφέρεται στην παράγραφο 2.

25 Υπολογισμένοι σε Ισοτιμίες Αγοραστικής Δύναμης που αναφέρονται στην ιδιωτική κατανάλωση.

75% του μέσου όρου της ΕΕ (βλ. στις επόμενες ενότητες αυτού του μέρους). Επομένως, **οι πραγματικοί μισθοί στην Ελλάδα θα έπρεπε να αυξηθούν περίπου κατά 11% επιπλέον του μέσου ευρωπαϊκού όρου**, ώστε να βρεθούν στο επίπεδο που αντιστοιχεί στο σημερινό επίπεδο της παραγωγικότητας της ελληνικής οικονομίας.

Με άλλα λόγια, εφόσον η παραγωγικότητα της Ελλάδας ανέρχεται στο 83% του μέσου όρου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η αγοραστική δύναμη των μισθών στην Ελλάδα θα πρέπει και αυτή να ανέρχεται στο 83% του αντίστοιχου μέσου μεγέθους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πλην όμως ανέρχεται μόνον στο 75%²⁶.

Πέραν του χάσματος που υπάρχει στους πραγματικούς μισθούς Ελλάδας-Ευρωπαϊκής Ένωσης μετά την διόρθωσή τους και με την παραγωγικότητα της εργασίας, τίθεται το ερώτημα εάν οι πραγματικοί μισθοί βρίσκονται, κατά τα τελευταία έτη, σε πορεία σύγκλισης με τον μέσο ευρωπαϊκό όρο. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 55, στο τέλος του 2002, η μεν παραγωγικότητα της εργασίας στην Ελλάδα είχε αυξηθεί κατά 16% περισσότερο από ό,τι κατά μέσο όρο στην Ευρωπαϊκή Ένωση σε σύγκριση με το έτος 1995 (ο σχετικός δείκτης ήταν 100 το 1995 και ανήλθε σε 116 το 2002), ενώ ο μέσος πραγματικός μισθός στην Ελλάδα είχε αυξηθεί, κατά την ίδια περίοδο, κατά 15% περισσότερο από ό,τι κατά μέσο όρο στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ο σχετικός δείκτης ήταν 100 το 1995 και 115 το 2002)²⁷. Επομένως, σε σχέση με το 1995, δεν υπάρχει περαιτέρω απόκλιση των πραγματικών μισθών, και το χάσμα του 11% στο οποίο αναφερθήκαμε προηγουμένως διατηρείται ακέραιο.

Μάλιστα, κατά το 2003-2004, σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, θα υπάρξει απόκλιση, αφού η μέση ετήσια αύξηση του πραγματικού μισθού στην Ελλάδα θα υπερβεί κατά 0,7% την αντίστοιχη αύξηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ η μέση ετήσια αύξηση της παραγωγικότητας στην Ελλάδα θα υπερβεί κατά 2% περίπου τον αντίστοιχο μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 55, από το 1998 υπάρχει πραγματική απόκλιση των πραγματικών μισθών (στην ετήσια Έκθεση του ΙΝΕ για το έτος 2001 είχαμε χρησιμοποιήσει ως έτος βάσης το 1998 και είχαμε δείξει ότι έκτοτε οι πραγματικοί μισθοί αποκλίνουν), η οποία θα συνεχισθεί κατά το 2003-2004.

26 Το ΥΠΕΘΟ εκτιμά ότι οι μισθοί στην Ελλάδα ανέρχονται σε 80% περίπου του μέσου όρου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, διότι χρησιμοποιεί στους υπολογισμούς του, τις Ισοτιμίες Αγοραστικής Δύναμης που αναφέρονται στο ΑΕΠ και όχι τον ορθό δείκτη που είναι οι Ισοτιμίες Αγοραστικής Δύναμης που αναφέρονται στην ιδιωτική κατανάλωση. Τα νοικοκυριά καταναλώνουν ένα «καλάθι» αγαθών και υπηρεσιών που διαφέρει από το αντίστοιχο «καλάθι» που αντιπροσωπεύει το ΑΕΠ και είναι ακριβότερο. Έτσι, ο υπολογισμός με τις Ισοτιμίες Αγοραστικής Δύναμης που αναφέρονται στο ΑΕΠ (όπως στην περίπτωση του ΥΠΕΘΟ) υπερεκτιμά την αγοραστική δύναμη των μισθών στην Ελλάδα εν συγκρίσει προς τον αντίστοιχο μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (βλ. π.χ. στους υπολογισμούς του ΥΠΕΘΟ).

27 Τα στοιχεία προέρχονται από τις εαρινές προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Spring 2002 Forecasts. Τα στοιχεία των ετών 2003-2004 προφανώς αποτελούν πρόβλεψη.

Διάγραμμα 55

Για να υπάρξει σύγκριση των πραγματικών μισθών με τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορές παραγωγικότητας μεταξύ των χωρών μελών, πρέπει να ισχύσει ο παρακάτω κανόνας μισθολογικών αυξήσεων: (Αύξηση μέσου πραγματικού μισθού στην Ελλάδα) = (Αύξηση μέσου πραγματικού μισθού στην Ευρωπαϊκή Ένωση) + (Διαφορά παραγωγικότητας Ελλάδας / ΕΕ) + (Διορθωτικό ποσό για την εξάλειψη του χάσματος που υπάρχει με βάση τα σημερινά επίπεδα παραγωγικότητας).

Για το έτος 2004, προκειμένου το χάσμα να διατηρηθεί σταθερό, θα έπρεπε η αύξηση των πραγματικών μισθών να ανερχόταν σε 3,3%, διότι η προβλεπόμενη αύξηση του πραγματικού μισθού κατά μέσο όρο στην ΕΕ θα είναι 1,6%, και οι αυξήσεις στην παραγωγικότητα της εργασίας θα είναι 3,4% και 1,7% στην Ελλάδα και στην ΕΕ αντίστοιχα, οπότε η εφαρμογή του κανόνα δίνει $1,6\% + (3,4\% - 1,7\%) = 3,3\%$. Με αύξηση 3,3% δεν θα υπήρχε απόκλιση με δεδομένη την συγκριτικά μεγαλύτερη πρόοδο που θα πραγματοποιηθεί στην παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας κατά το έτος 2004. Επειδή ο προβλεπόμενος πληθωρισμός για το 2004 είναι 3,7% (εαρινές προβλέψεις 2003 Ευρωπαϊκής Επιτροπής), οι αυξήσεις σε ονομαστικούς όρους θα έπρεπε να είναι $3,3\% + 3,7\% = 7\%$ για να μην υπάρξει πραγματική απόκλιση. Η επίτευξη των παραπάνω αυξήσεων εξαρτάται, όχι μόνον από την Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας αλλά και από τις κλαδικές και τις επιχειρησιακές συμβάσεις, καθώς και από τις διαπραγματεύσεις ατομικών, μεμονωμένων εργαζομένων που δεν καλύπτονται από συλλογικές συμβάσεις.

4.3. Συγκριτική ανάλυση των αμοιβών στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Προκύπτει από την επεξεργασία των στοιχείων της Δεύτερης Γενικής Διεύθυνσης (DGII) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ότι για το έτος 2002, στην κατάταξη των **ακαθάριστων μισθών** σε Ευρώ (καθαρός μισθός και εισφορές μισθωτού), η Ελλάδα διατηρεί την προτελευταία θέση. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 56, οι μέσες μηνιαίες αποδοχές το 2002 ανέρχονταν στην Ελλάδα σε 1348 Ευρώ έναντι 2147 κατά μέσο όρο στις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το αντίστοιχο μέγεθος στην Πορτογαλία ανερχόταν σε 1197 Ευρώ. Στο Διάγραμμα 57, φαίνονται οι ίδιες αμοιβές προσαυξημένες κατά τις εργοδοτικές εισφορές, έτσι ώστε το συνολικό ύψος της κάθε στήλης να αντιστοιχεί στο **μηνιαίο κόστος εργασίας** σε Ευρώ. Το κόστος αυτό ανέρχεται σε 2642 Ευρώ στην ΕΕ κατά μέσο όρο, σε 1667 Ευρώ στην Ελλάδα (ποσό που αντιστοιχεί στο 63% του μέσου όρου) και σε 1438 Ευρώ στην Πορτογαλία.

Η σύγκριση του επιπέδου των μισθών σε διαφορετικές χώρες οφείλει να λαμβάνει υπόψη της και το ύψος των τιμών των αγαθών και υπηρεσιών. Γιατί, γενικά ισχύει ότι όσο λιγότερο ανεπτυγμένη είναι μια χώρα, τόσο χαμηλότερο είναι και το επίπεδο των τιμών της: η αγοραστική δύναμη ενός Ευρώ είναι υψηλότερη στις χώρες με χαμηλότερο επίπεδο ανάπτυξης. Στο Διάγραμμα 58, φαίνονται τα αποτελέσματα του υπολογισμού του μέσου ακαθάριστου μισθού στις δεκαπέντε χώρες μέλη σε Ισοτιμίες Αγοραστικής Δύναμης, έτσι ώστε οι μισθοί να είναι συγκρίσιμοι μεταξύ τους ως προς την αγοραστική τους δύναμη. Προκύπτει ότι **η αγοραστική δύναμη του μέσου ακαθάριστου μισθού** στην Ελλάδα, κατά το 2002, ανερχόταν στο 75% του μέσου όρου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η αντίστοιχη αγοραστική δύναμη στην Πορτογαλία (73%) είχε σχεδόν προσεγγίσει, για πρώτη φορά, το επίπεδο της Ελλάδας, ενώ το επίπεδο της Ισπανίας ήταν κατά πολύ ανώτερο (88%).

Το μηνιαίο κόστος εργασίας (ακαθάριστος μισθός + εργοδοτικές εισφορές, βλ. Διάγραμμα 57) αποτελεί την βάση του υπολογισμού του **κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος**. Στον υπολογισμό αυτό υπεισέρχεται ωστόσο και η παραγωγικότητα της εργασίας. Από την σύγκριση της παραγωγικότητας της εργασίας στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Διάγραμμα 59) προκύπτει ότι η Ελλάδα υστερεί έναντι των άλλων χωρών μελών πλην της Πορτογαλίας. Η διαφορά που παρατηρείται όμως είναι μικρότερη από τις διαφορές των αμοιβών. Ενώ δηλαδή το μηνιαίο κόστος εργασίας στην Ελλάδα ανέρχεται στο 63% του μέσου αντίστοιχου κόστους στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η παραγωγικότητα της εργασίας στην Ελλάδα ανέρχεται στο 83% του μέσου ευρωπαϊκού όρου. Αξιοσημείωτη, επίσης είναι η διαφορά Ελλάδας και Πορτογαλίας, η οποία έχει διευρυνθεί ώστε η παραγωγικότητα στην Ελλάδα να είναι κατά 30% περίπου υψηλότερη από ό,τι στην Πορτογαλία.

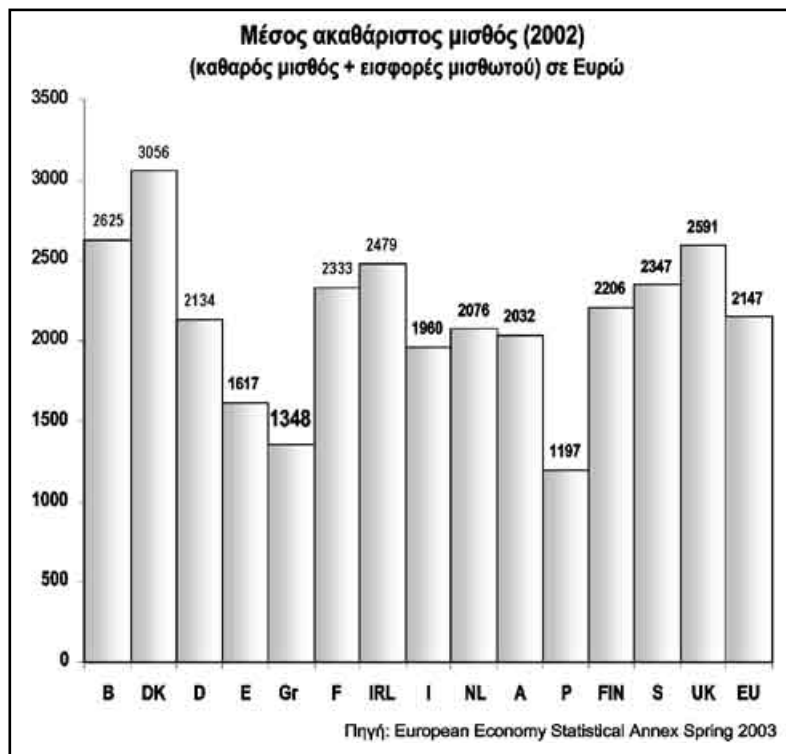
Προκύπτει, έτσι, εξαιτίας των διαφορών στην παραγωγικότητα της εργασίας, ότι η απόσταση που χωρίζει το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στην Ελλάδα από

τις άλλες χώρες είναι σημαντική και ανέρχεται σε 25% (με βάση 100 για τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο δείκτης ανέρχεται σε 76 για την Ελλάδα). Αξίζει να σημειωθεί ότι το μοναδιαίο κόστος εργασίας στην Ελλάδα είναι πλέον το χαμηλότερο στην Ευρωπαϊκή Ένωση, και μάλιστα σημαντικά μικρότερο από ό,τι στην Πορτογαλία. Η εξέλιξη αυτή σχετίζεται με τις διαφορετικές αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας και των μισθών στις δύο χώρες: ενώ οι αυξήσεις στις αποδοχές των μισθωτών, κατά την περίοδο 1996-2002, ήταν παρόμοιες στις δύο χώρες (αυξήθηκαν δηλαδή περίπου εξίσου, σε πραγματικούς όρους) η παραγωγικότητα της εργασίας στην μεν Ελλάδα αυξήθηκε κατά 25%, στην δε Πορτογαλία κατά 10% περίπου. Εντούτοις, η σύγκριση αυτή προκύπτει από υπολογισμούς με βάση τα στοιχεία του European Economy, ενώ με βάση τα στοιχεία του Labour Costs Survey 2000 προκύπτει ότι το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στις δύο χώρες είναι σχεδόν το ίδιο. Οι εθνικές διαφορές στον τρόπο σχηματισμού της αμοιβής εργασίας, τα διαφορετικά συστήματα φορολογίας και κοινωνικής ασφάλισης, αλλά και η φύση των στατιστικών στοιχείων που συλλέγονται στην κάθε χώρα, οδηγούν σε κάποιες αβεβαιότητες ως προς την αξιοπιστία των συγκρίσεων. Σε κάθε περίπτωση πάντως, είμαστε υποχρεωμένοι να συμπεράνουμε ότι **το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στην Ελλάδα δεν είναι πλέον υψηλότερο από το αντίστοιχο της Πορτογαλίας**. Σε σχέση με την Ισπανία είναι κατά 7% μικρότερο.

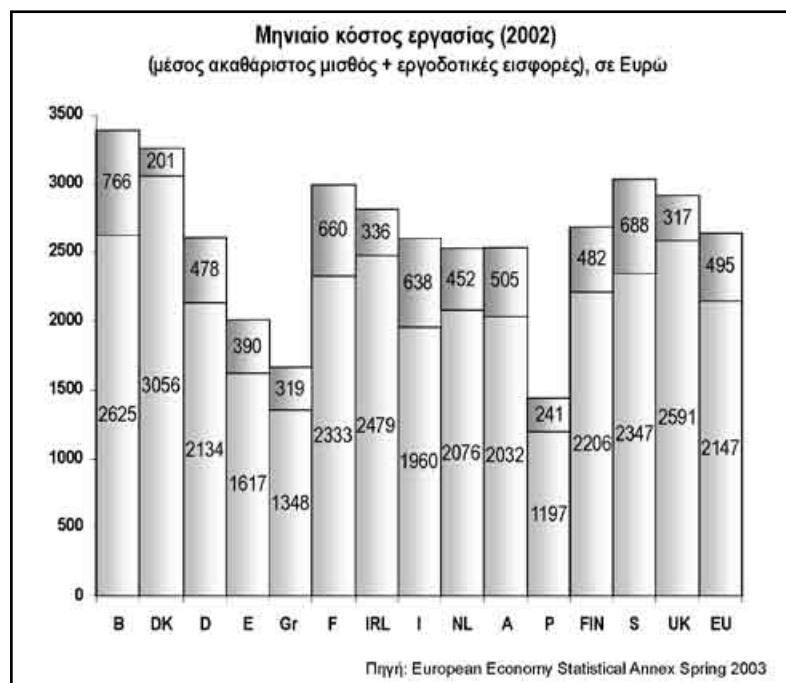
Ένας άλλος υπολογισμός του χάσματος των μέσων αποδοχών των μισθωτών στην Ελλάδα σε σχέση με τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εναλλακτικός υπολογισμός ως προς αυτόν που παρουσιάσαμε προηγουμένως και σύμφωνα με τον οποίον το χάσμα ανέρχεται σε 11%) έχει ως εξής: **Το χάσμα είναι η διαφορά** μεταξύ των πραγματικά καταβαλλομένων αποδοχών στην Ελλάδα και των αποδοχών που θα έπρεπε να καταβάλλονται με βάση την παραγωγικότητα της εργασίας. Οι αποδοχές που θα έπρεπε να καταβάλλονται προκύπτουν από την στατιστική συσχέτιση των αποδοχών στις άλλες χώρες της ΕΕ με το επίπεδο παραγωγικότητας των χωρών αυτών (Διάγραμμα 61). Όπως φαίνεται από την συσχέτιση, όσο υψηλότερη είναι η παραγωγικότητα, τόσο υψηλότερες είναι οι αποδοχές. Η διαφορά μεταξύ καταβαλλόμενου μισθού στην Ελλάδα και του μισθού που αντιστοιχεί στο επίπεδο παραγωγικότητας της χώρας ανέρχεται σε $1893-1615=278$ ΜΑΔ. Επομένως, η αύξηση που θα έπρεπε να δοθεί ώστε να υπάρξει σύγκλιση με το μέσο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, λαμβανομένης υπόψη και της διαφοράς παραγωγικότητας στον τομέα της μεταποίησης είναι $278/1615=17\%^{28}$. Αυτό το συμπέρασμα επιβεβαιώνει τους υπολογισμούς του μισθολογικού χάσματος σε μια σειρά κλάδων της ελληνικής οικονομίας που είχαν περιληφθεί στην ετήσια έκθεση του ΙΝΕ για το έτος 2002.

²⁸ Το χάσμα ανέρχεται σε 11% σύμφωνα με τον πρώτο υπολογισμό και σε 17% σύμφωνα με τον δεύτερο. Αυτή η διαφορά προέρχεται από το γεγονός ότι στον πρώτο υπολογισμό κάθε χώρα συμμετέχει αναλογικά με το μέγεθός της, ενώ στον δεύτερο, όλες οι χώρες συμμετέχουν με το ίδιο βάρος.

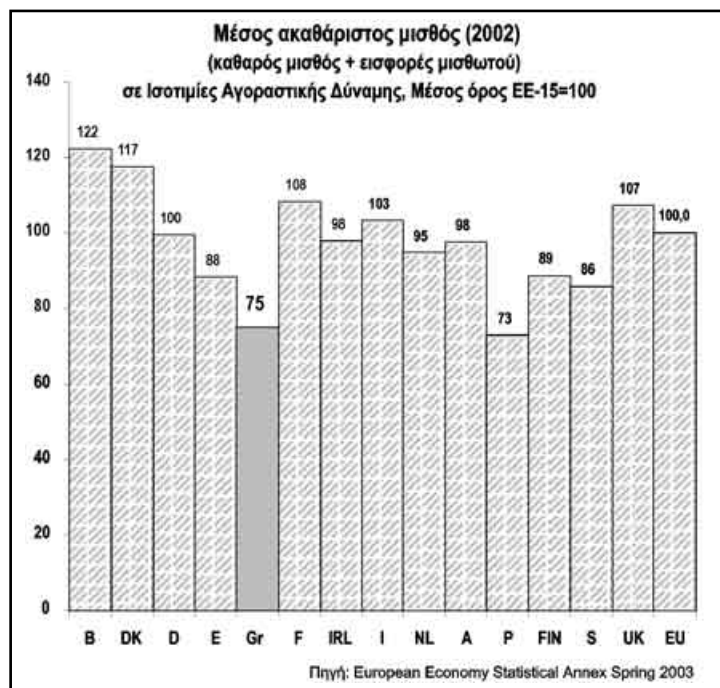
Διάγραμμα 56

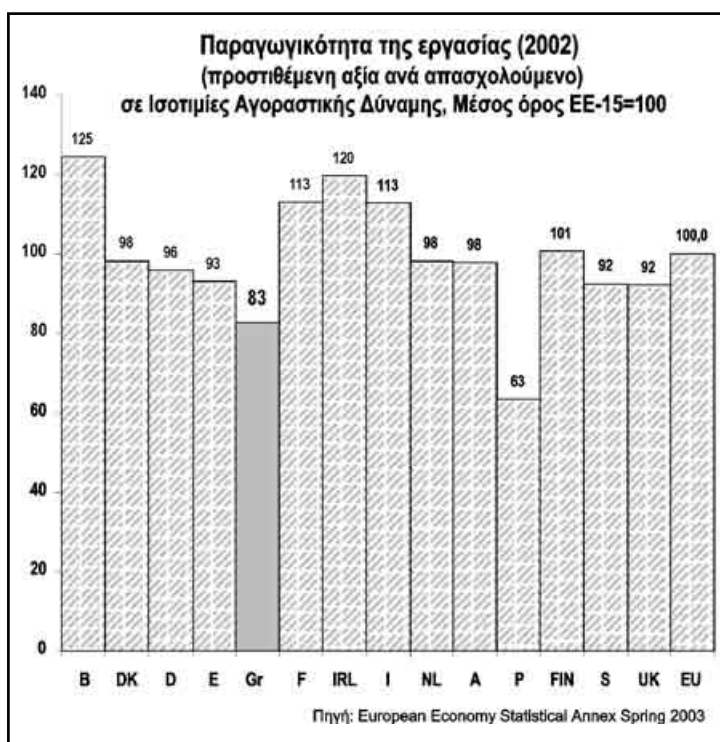
Διάγραμμα 57

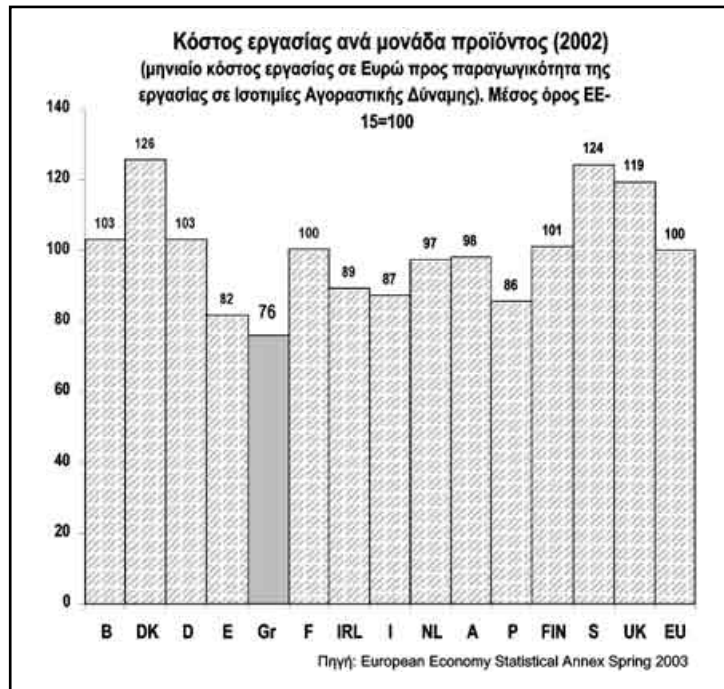
Διάγραμμα 58

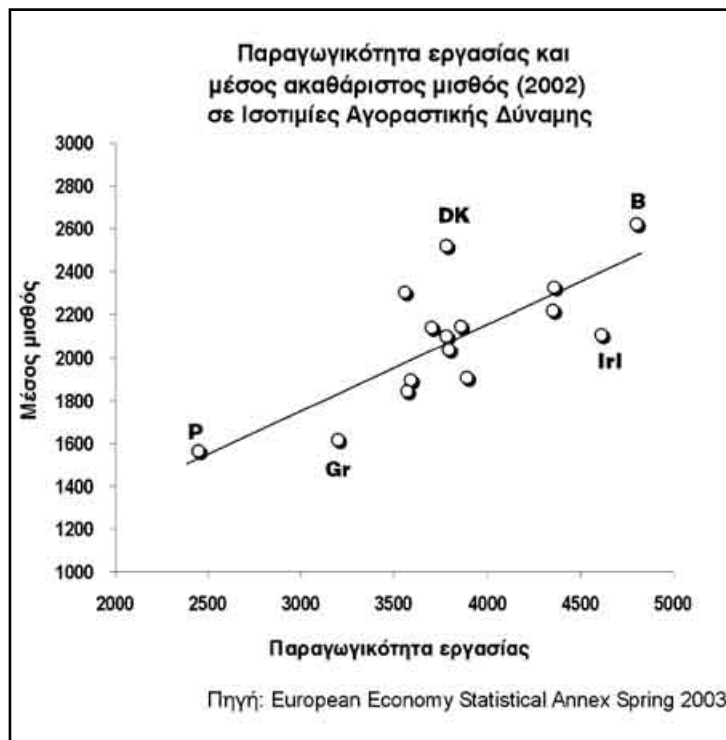
Διάγραμμα 59

Διάγραμμα 60

Διάγραμμα 61

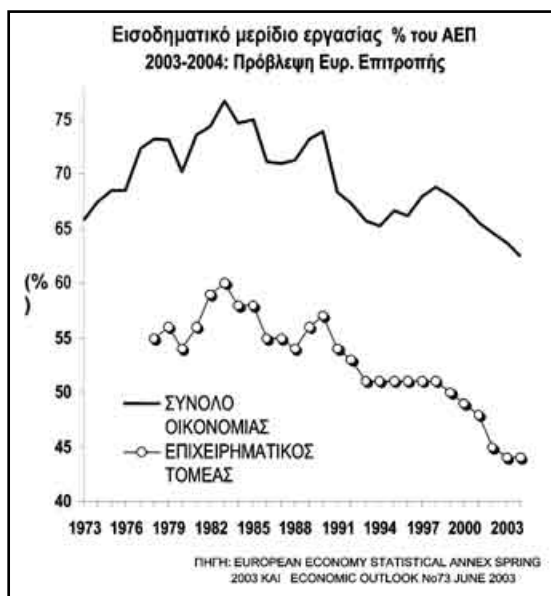

4.4. Οι εισοδηματικές ανισότητες

Η αναδιανομή του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας προκύπτει από την βραδύτερη αύξηση του μέσου πραγματικού μισθού έναντι των αυξήσεων της παραγωγικότητας της εργασίας, πέραν της αναδιανομής που πραγματοποιείται διαμέσου των δημόσιων οικονομικών. Από την διαίρεση του μέσου μισθού με την παραγωγικότητα της εργασίας προκύπτει το εισοδηματικό μερίδιο της εργασίας, δηλαδή το μερίδιο των μισθών και της αμοιβής εργασίας των αυτοαπασχολούμενων στο ΑΕΠ του συνόλου της οικονομίας ή του επιχειρηματικού τομέα. Το άθροισμα του μεριδίου της εργασίας με το μερίδιο των (μικτών) κερδών ισούται προς 100%, και η εξέλιξή του αποτελεί δείκτη της αναδιανομής του εισοδήματος.

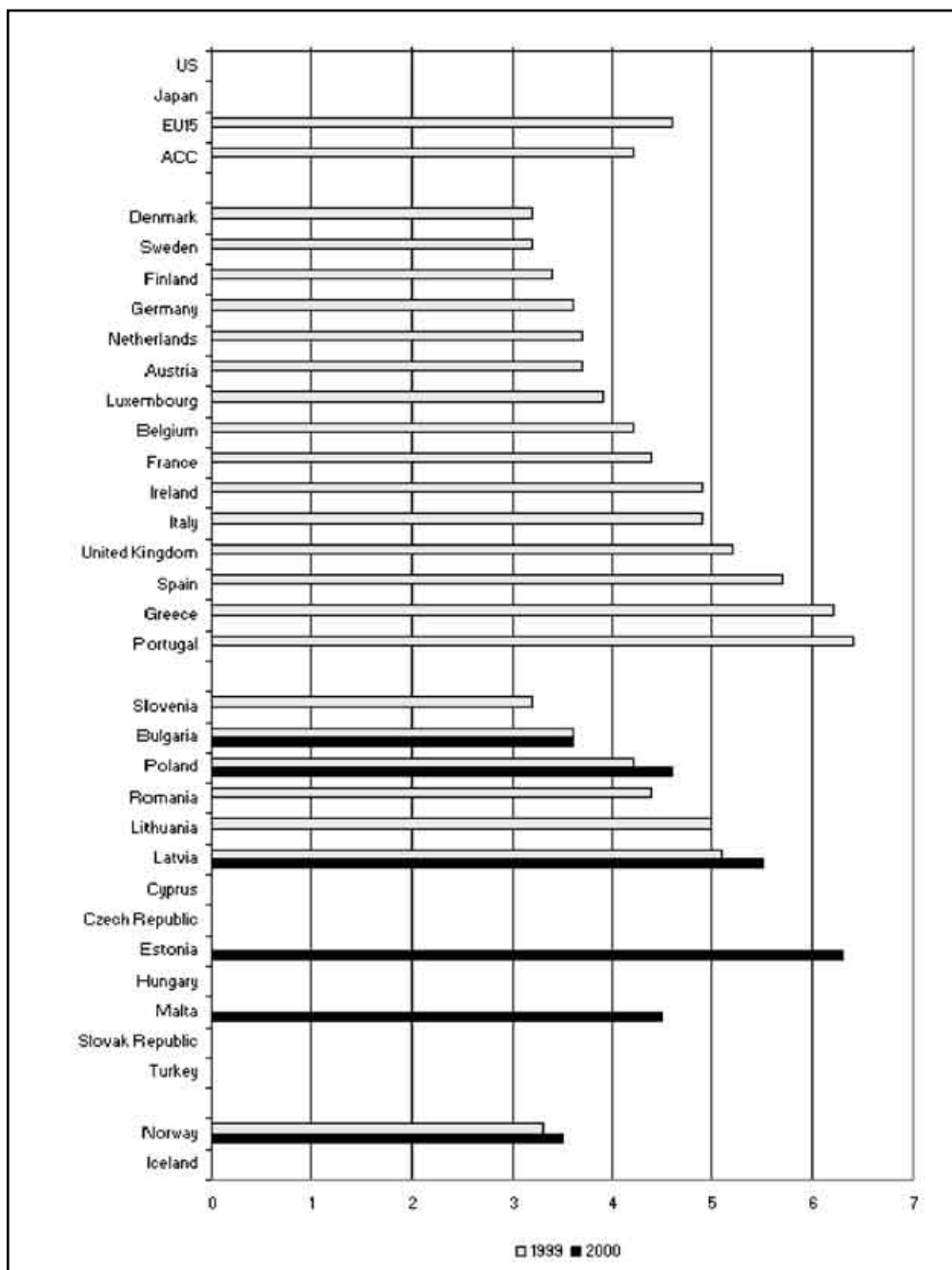
Η εξέλιξη του μεριδίου της εργασίας στο σύνολο της οικονομίας και στον επιχειρηματικό τομέα (Διάγραμμα 62) παρουσιάζει μακροχρόνια πτωτική τάση. Ως χρονικό σημείο έναρξης αυτής της τάσης μπορεί να θεωρηθεί το έτος 1986. Βέβαια, η πτωτική τάση σχηματίζεται από επιμέρους μεσοπρόθεσμες κινήσεις ανόδου και μείωσης του μεριδίου της εργασίας, αλλά οι αυξήσεις είναι υποδεέστερες των μειώσεων, έτσι ώστε τελικά, μακροχρόνια, να διαμορφώνεται η πτωτική πορεία του δείκτη. Η εξέλιξη αυτή αποτελεί έναν άλλο τρόπο εμφάνισης της μείωσης του πραγματικού κόστους εργασίας, τόσο στο σύνολο της οικονομίας, όσο και στον επιχειρηματικό τομέα, αφού ο μισθός εκτός από κόστος (για τις επιχειρήσεις) αποτελεί και εισόδημα (για τους εργαζόμενους).

Διάγραμμα 62

Διάγραμμα 63

Ανισότητα στην Διανομή του Εισοδήματος
Εισόδημα των 20% περισσότερων εύπορων προς το εισόδημα
των 20% λιγότερων εύπορων

Πηγή: Eurostat, Διαρθρωτικοί Δείκτες

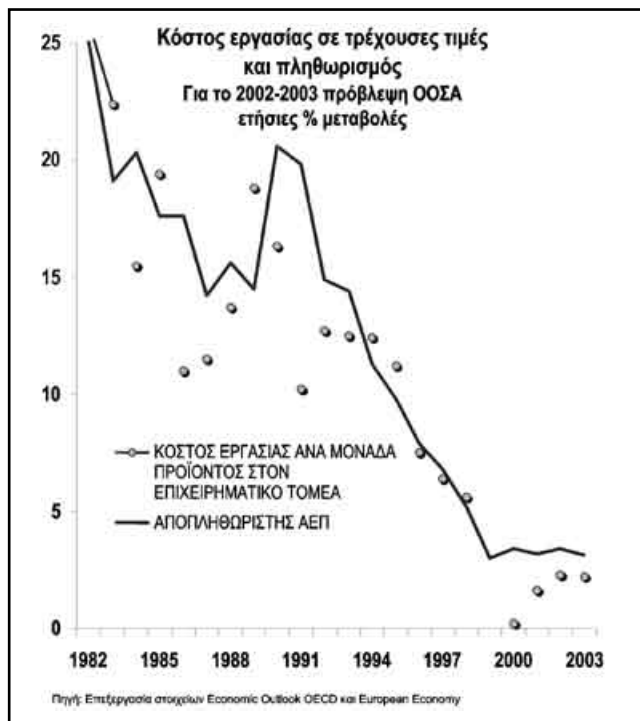
Οι δύο δείκτες που φαίνονται στο Διάγραμμα 62 προέρχονται από δύο διαφορετικές πηγές, και αυτό θα μπορούσε να δικαιολογήσει κάποιες διαφορές στις δύο καμπύλες. Εντούτοις, η διαφορά στο επίπεδο των δύο μεριδίων εργασίας είναι τόσο μεγάλη ώστε δεν μπορεί να αποδοθεί στις διαφορετικές πηγές: ενώ το μερίδιο της εργασίας στο σύνολο της οικονομίας θα έχει προσεγγίσει το χαμηλό επίπεδο του 62% περίπου στο τέλος του 2004, στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας θα βρίσκεται περίπου 20 μονάδες χαμηλότερα, δηλαδή στο 42%. Ακόμη και αν η διαφορά αυτή μπορεί να αναχθεί, ως ένα βαθμό, στις διαφορετικές πηγές των στοιχείων, είναι τόσο μεγάλη ώστε θα πρέπει να δεχθούμε πως υπάρχει σημαντική διαφορά στα μερίδια της εργασίας μεταξύ επιχειρηματικού και μη επιχειρηματικού τομέα της οικονομίας. Το κατά πολύ υψηλότερο μερίδιο στον μη επιχειρηματικό τομέα οφείλεται στον μάλλον ατελή τρόπο υπολογισμού του προϊόντος (το οποίο λαμβάνεται ως ίσο προς το άθροισμα των καταβαλλόμενων μισθών). Ως εκ τούτου, η πραγματικότητα της διανομής του προϊόντος στην Ελλάδα βρίσκεται πλησιέστερα στην εικόνα που δίνει η καμπύλη του μεριδίου της εργασίας στον επιχειρηματικό τομέα: **ενώ το 1982 το εισόδημα των εργαζομένων στις επιχειρήσεις ανερχόταν στο 60% του προϊόντος, στο τέλος του 2004 θα ανέρχεται μόλις σε 42%.**

Ένας άλλος δείκτης ανισότητας περιλαμβάνεται στους διαρθρωτικούς δείκτες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Η Ελλάδα διακρίνεται για τις οικονομικές ανισότητές της: όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 63, το εισόδημα των 20% περισσότερο εύπορων Ελλήνων το 1999 ήταν 6,2 φορές υψηλότερο από το εισόδημα των 20% λιγότερο εύπορων Ελλήνων. Υψηλότερη ανισότητα παρουσιάζουν η Πορτογαλία στην οποία ο αντίστοιχος δείκτης είναι ελαφρώς υψηλότερος (6,4), και η Εσθονία. Όλες οι άλλες χώρες της διεύρυνσης παρουσιάζουν μικρότερες ανισότητες από την Ελλάδα. Επίσης, η Ισπανία στην οποία ο δείκτης ήταν κατά τι υψηλότερος από όσο στην Ελλάδα τα προηγούμενα έτη, είναι τώρα αρκετά μικρότερος.

4.5. Ο πληθωρισμός και το κόστος εργασίας 1982-2002

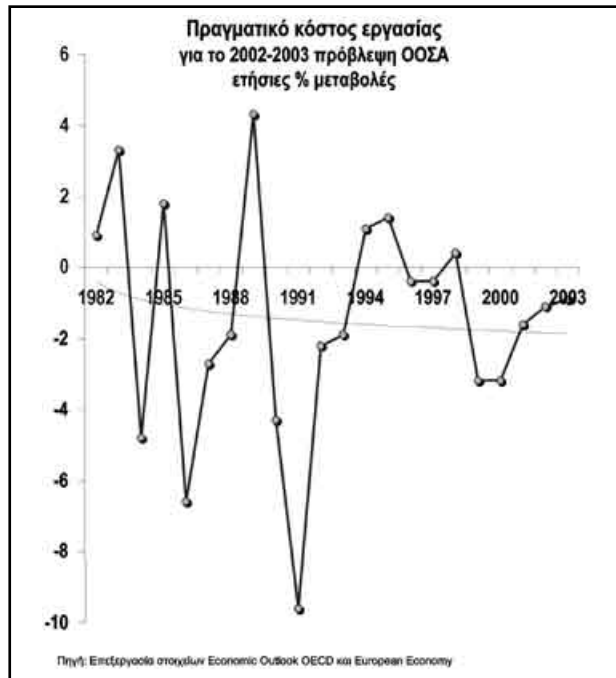
Από το 1982 μέχρι σήμερα, οι αυξήσεις των τιμών υπήρξαν κατά κανόνα υψηλότερες από τις αντίστοιχες αυξήσεις του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (Διάγραμμα 64). Αυτό, είχε ως αποτέλεσμα το μοναδιαίο κόστος εργασίας σε πραγματικούς όρους να μειώνεται μακροπρόθεσμα (Διάγραμμα 65). Με άλλα λόγια, η εργασία στην Ελλάδα γίνεται διαρκώς φθηνότερη. Ως γνωστόν, όμως, αυτή η εξέλιξη δεν έχει οδηγήσει σε βελτίωση των επιδόσεων της χώρας στο εξωτερικό εμπόριο. Η άσκηση της πολιτικής των αυξήσεων των περιθωρίων κέρδους από τις επιχειρήσεις διέψευσε τις απόψεις οι οποίες επέμεναν, στην διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, να θεωρούν ως μέτρο της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας το μοναδιαίο κόστος εργασίας.

Διάγραμμα 64

Το ΙΝΕ είχε επισημάνει, ήδη από το 1993, ότι το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος υπεισέρχεται στην διαμόρφωση της τιμής, ταυτόχρονα και παράλληλα με άλλους παράγοντες, έτσι ώστε οι μεταβολές του να μην μετατρέπονται αναγκαστικά σε αντίστοιχες μεταβολές της τιμής. Πιο συγκεκριμένα, μεταξύ κόστους και τιμής παρεμβαίνει το περιθώριο κέρδους, έτσι ώστε η επίπτωση στην ανταγωνιστικότητα από μια μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας μπορεί να ακυρώνεται από μια ισόποση αύξηση της κερδοφορίας, με αποτέλεσμα η τιμή να παραμένει αμετάβλητη. Το ΙΝΕ είχε επανειλημμένα επισημάνει ότι οι μειώσεις του κόστους εργασίας κατά την περίοδο 1986-2002, επρόκειτο να μετατραπούν, σε μεγάλο βαθμό, σε αυξήσεις της κερδοφορίας, σε αναδιανομή του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας και όχι σε βελτίωση της ανταγωνιστικότητας. Οι εξελίξεις δικαίωσαν αυτές τις εκτιμήσεις (βλ. αναλυτικά στις τέσσερις ετήσιες Εκθέσεις για την Οικονομία και την Απασχόληση που έχουν εκδοθεί μέχρι σήμερα, καθώς και σε σειρά σχετικών μελετών του ΙΝΕ).

Διάγραμμα 65

Το ΙΝΕ είχε επίσης επισημάνει, ήδη από το 1998, ότι η συμμετοχή της Ελλάδας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση της Ευρώπης θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως μέσο πίεσης για την περαιτέρω αναδιανομή του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας. Επαναλαμβάνεται συχνά από τους διεθνείς οργανισμούς, αλλά και από οικονομολόγους ότι με την ΟΝΕ, το βάρος της προσαρμογής των χωρών μελών μετά από οικονομικές διαταραχές μεταφέρεται από την συναλλαγματική πολιτική στην αγορά εργασίας. Με άλλα λόγια, σε περίπτωση οικονομικής διαταραχής της οποίας οι επιπτώσεις οφείλουν να αντιμετωπισθούν, η αγορά εργασίας απαιτείται να είναι ευέλικτη ώστε η προσαρμογή της οικονομίας να είναι όσο το δυνατόν πιο ομαλή. Αν όμως η αγορά εργασίας δεν είναι ικανή να ανταποκριθεί σε μια τέτοια πρόκληση, δηλαδή εάν υπάρξουν στοιχεία που εμποδίζουν τις απαιτούμενες αλλαγές ως προς το ύψος των μισθών, τον χρόνο εργασίας και την κινητικότητα της εργασίας, η αναγκαία προσαρμογή της οικονομίας θα πραγματοποιηθεί σε βάρος της παραγωγής και της απασχόλησης. Μια τέτοια εξέλιξη σημαίνει αύξηση του ποσοστού ανεργίας και μείωση του ύψους της παραγωγής. Εφόσον η κινητικότητα της εργασίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο είναι σημαντικά περιορισμένη και η ευελιξία του χρόνου εργασίας δεν επαρκεί για την ολοκληρωτική απορρόφηση των διαταραχών, το βάρος της προσαρμογής μεταφέρεται στους μισθούς.

Την λογική αυτή επικροτούν και οι εκδόσεις της Τράπεζας της Ελλάδος για το έτος 2002. Η Τράπεζα της Ελλάδος καλεί «τους κοινωνικούς εταίρους» να λάβουν υπόψη τους την σταθερή βελτίωση της αγοραστικής δύναμης των αποδοχών κατά

τα τελευταία έτη και συνεκτιμώντας την εξέλιξη της παραγωγικότητας στην Ελλάδα αλλά και το αποτέλεσμα των μισθολογικών διαπραγματεύσεων στις άλλες χώρες της ζώνης του ευρώ, να επιδιώκουν την σύναψη συμφωνιών οι οποίες θα συμβάλλουν στην εξάλειψη της προς τα άνω απόκλισης του πληθωρισμού στην Ελλάδα από τον μέσο πληθωρισμό στην ζώνη του ευρώ.

Η λογική την οποία επικαλείται η Ενδιάμεση Έκθεση της Τράπεζας της Ελλάδος χαρακτηρίζεται από εσωτερικές αδυναμίες στις οποίες έχουν αναφερθεί στο παρελθόν οι εκδόσεις του ΙΝΕ με συστηματικό και αναλυτικό τρόπο. Έχει ενδιαφέρον, όμως, να εξετάσουμε εάν η έκκληση που απευθύνει η Τράπεζα της Ελλάδος προς τους εργαζόμενους για αυτοσυγκράτηση, είναι συμβατή με την πορεία ορισμένων κρίσιμων μεγεθών της ελληνικής οικονομίας. Τα μεγέθη αυτά είναι το μοναδιαίο κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος σε τρέχουσες και σε πραγματικές τιμές, καθώς και το μερίδιο της εργασίας στο προϊόν.

Το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στην Ελλάδα, με βάση 100 για το έτος 1998 θα έχει αυξηθεί στο τέλος του 2004, με βάση τα στοιχεία και τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Spring 2003 Economic Forecasts), κατά 11,3%, ενώ στην ΕΕ-15 θα έχει αυξηθεί κατά 11,9%. Εάν θεωρήσουμε ως βάση το έτος 1999, τότε το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος σε τρέχουσες τιμές θα έχει αυξηθεί στην Ελλάδα και στο σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχεδόν κατά το ίδιο ποσοστό (10,1% και 10,5% αντίστοιχα). Εάν λάβουμε ως έτος βάσης το 2000, και πάλι οι αυξήσεις είναι παρόμοιες (8,4% και 8,6%).

Είναι αδύνατο, επομένως να αποδώσουμε την θεαματική επιδείνωση του εμπορικού ελλείμματος της Ελλάδας στην εξέλιξη του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος. **Το πρόβλημα ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας οφείλεται σε διαρθρωτικά προβλήματα του παραγωγικού συστήματος** που σχετίζονται με το είδος των προϊόντων που παράγονται, την ποιότητά τους, τις αγορές στις οποίες απευθύνονται, τους αναχρονισμούς της οργάνωσης της εργασίας, τον δυϊσμό της οικονομίας, τις βραχυχρόνιες επιλογές ενός μεγάλου αριθμού επιχειρήσεων και την προσκόλλησή τους σε μεθόδους της δεκαετίας του 1960.

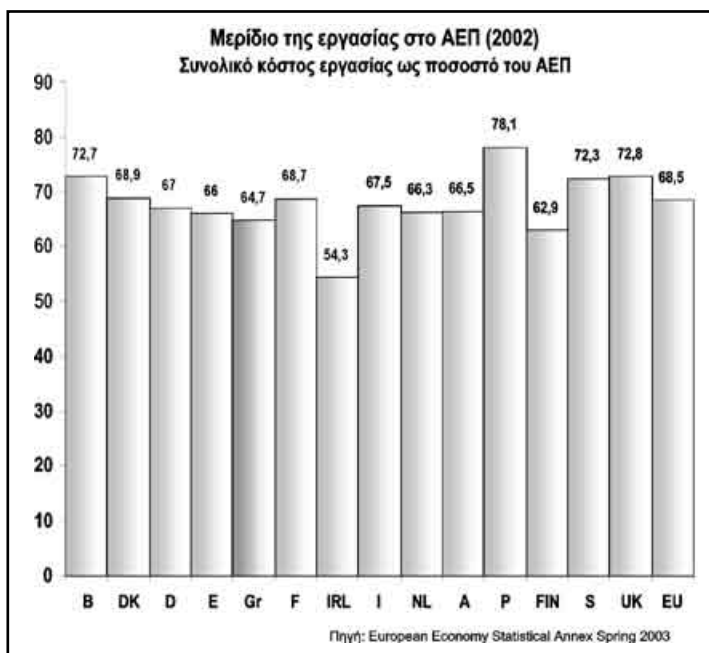
Ενδιαφέρον παρουσιάζει όμως και η εξέλιξη του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος σε πραγματικούς όρους, γιατί το μέγεθος αυτό λαμβάνει υπόψη του και την εξέλιξη των τιμών, για τις οποίες αποφασίζουν οι επιχειρήσεις: πρόκειται για ένα μέγεθος το οποίο μειώνεται όταν οι επιχειρήσεις αυξάνουν τις τιμές τους παραπάνω από όσο δικαιολογεί το μοναδιαίο κόστος εργασίας σε τρέχουσες τιμές. Με βάση τα στοιχεία του Spring 2003 Economic Forecasts προκύπτει για την Ελλάδα ότι στο τέλος του 2004 το πραγματικό μοναδιαίο κόστος εργασίας θα ανέρχεται σε 90,7 με βάση 100 το 1998. Η μείωση αυτή δείχνει ότι οι επιχειρήσεις στην Ελλάδα αύξησαν τις τιμές τους περισσότερο από όσο δικαιολογούσαν οι αυξήσεις στο τρέχον μοναδιαίο κόστος εργασίας,

και μάλιστα σημαντικά. Εν τω μεταξύ, οι επιχειρήσεις της ΕΕ-15, κατά την ίδια περίοδο, αύξησαν τις τιμές τους περίπου όσο το κόστος εργασίας (ανά μονάδα προϊόντος). Δεν υπήρξε ούτε ένα έτος της υπό εξέταση περιόδου κατά το οποίο οι επιχειρήσεις στην Ελλάδα να αύξησαν τις τιμές τους ακριβώς όσο το κόστος εργασίας. Αντίθετα, επεδίωξαν συστηματικά να αυξήσουν τα περιθώρια κέρδους.

Αποτελεί, λοιπόν, μεροληπτική και ανακριβή διαπίστωση ότι οι αυξήσεις των μισθών και του μοναδιαίου κόστους εργασίας φέρουν ευθύνη για την αύξηση του πληθωρισμού και για τα συνεχιζόμενα προβλήματα ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας. Ως εκ τούτου, η έκκληση της Τράπεζας της Ελλάδος προς τους εργαζόμενους να επιδείξουν αυτοσυγκράτηση, δημιουργεί σοβαρά ερωτηματικά για τις αντικειμενικότητά της.

Πέραν όμως των εκκλήσεων της Κεντρικής Τράπεζας, καλλιεργείται από ορισμένους κύκλους η εντύπωση ότι η εργασία με τις απαιτήσεις της φέρνει σε δύσκολη θέση την ελληνική οικονομία. Ωστόσο, η πραγματικότητα κινείται προς την ακριβώς αντίθετη κατεύθυνση. Γιατί, η αύξηση της αγοραστικής δύναμης των μισθών μετά το 1995, πράγματι αποτελεί υπαρκτό γεγονός, πλην όμως, υστερεί έναντι των αυξήσεων της παραγωγικότητας με αποτέλεσμα την αναδιανομή του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας. Έτσι, το μερίδιο της εργασίας στην Ελλάδα κατά το 2002 ήταν από τα χαμηλότερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Μόνον στην Ιρλανδία και την Φιλανδία το σύνολο των αποδοχών (συμπεριλαμβανομένων των εισφορών εργαζομένων και εργοδοτών) αντιπροσώπευε ένα ποσοστό του ΑΕΠ μικρότερο από το αντίστοιχο της Ελλάδας.

Διάγραμμα 66

Η επιμονή της Τράπεζας της Ελλάδος σχετικά με τις υψηλές αυξήσεις του κόστους εργασίας οφείλεται στο γεγονός ότι χρησιμοποιεί, σε αντίθεση με την ΕΣΥΕ, το ΥΠΕΘΟ, τους διεθνείς οργανισμούς και τους ερευνητικούς φορείς, άλλον δείκτη, τον οποίο θεωρεί ορθότερο. Εντούτοις, όπως φαίνεται στην ανάλυση που ακολουθεί, ο δείκτης της Τράπεζας της Ελλάδος, υπερεκτιμά συστηματικά το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος.

Ο «παραδοσιακός» δείκτης που χρησιμοποιείται από όλους τους φορείς πλην της Τράπεζας της Ελλάδος, ορίζει το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (ULC) σε τρέχουσες τιμές με τον εξής τρόπο:

$$ULC = \frac{W_w N_w + W_{sc} N_{sc}}{Y}$$

όπου W_w : το μηνιαίο κόστος εργασίας (καθαρές αποδοχές + εισφορές εργαζομένων και εργοδοτών) σε τρέχουσες τιμές

N_w : ο αριθμός των απασχολούμενων μισθωτών

W_{sc} : η αμοιβή εργασίας ανά άτομο των αυτοαπασχολούμενων (συμπεριλαμβανομένων των ασφαλιστικών εισφορών) σε τρέχουσες τιμές

N_{sc} : ο αριθμός των αυτοαπασχολούμενων

Y : το ΑΕΠ σε σταθερές τιμές

Το καθαρό εισόδημα των αυτοαπασχολούμενων αποτελείται εν μέρει από αμοιβή εργασίας και εν μέρει από κέρδος. Για την αμοιβή εργασίας ανά αυτοαπασχολούμενο, γίνεται η εύλογη υπόθεση ότι η μέση αμοιβή των μισθωτών ισούται με την μέση αμοιβή εργασίας των αυτοαπασχολούμενων, δηλαδή ότι $W_w = W_{sc} = W$, οπότε

$$ULC = \frac{W_w (N_w + N_{sc})}{Y} = \frac{WN}{Y} = \frac{W}{(Y/N)} = \frac{W}{\pi}$$

όπου $N = N_w + N_{sc}$ η συνολική απασχόληση

και $\pi = \frac{Y}{N}$ η παραγωγικότητα της εργασίας στο σύνολο της οικονομίας

Επομένως, η ετήσια % μεταβολή του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος ισούται προς την διαφορά $ULC = W - \pi$ δηλαδή με την διαφορά της ετήσιας % μεταβολής της παραγωγικότητας της εργασίας (π) από την ετήσια % μεταβολή της μέσης αμοιβής εργασίας (W). Το κόστος εργασίας αυξάνεται, δηλαδή, όταν αυξάνονται οι μισθοί και μειώνεται, όταν αυξάνεται η παραγωγικότητα. Οι μεταβολές του δεν εξαρτώνται από τις αλλαγές στην αναλογία μισθωτών και αυτοαπασχολούμενων, διότι τόσο οι μεν όσο και οι δε αμείβονται για την εργασία

τους. Με βάση τον ορισμό της Τράπεζας της Ελλάδος (Νομισματική Πολιτική 2002-2003, σελ.53) το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος σε τρέχουσες τιμές ισούται προς

$$ULC2 = \frac{W_w N_w}{Y} = \frac{W}{(Y / N_w)}$$

Βέβαια, η ποσότητα Y / N_w στερείται νοήματος, γιατί εάν διαιρέσουμε το ΑΕΠ με τον αριθμό των μισθωτών δεν βρίσκουμε οτιδήποτε θα μπορούσε να γίνει κατανοητό ως οικονομικό μέγεθος. Ως εκ τούτου ο υπολογισμός της Τράπεζας της Ελλάδος, για να έχει κάποιο νόημα, θα πρέπει να μετασχηματισθεί ως εξής:

$$ULC2 = \frac{W_w N_w}{Y} = \frac{W}{(Y / N_w)} = \frac{W}{\pi} \left[\frac{N_w}{N} \right]$$

Επομένως η ετήσια % μεταβολή του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος ισούται προς την διαφορά $ULC2 = (W - \pi) + (N_w - N)$ δηλαδή με την διαφορά της ετήσιας % μεταβολής της παραγωγικότητας της εργασίας από την ετήσια % μεταβολή της μέσης αμοιβής εργασίας (το κόστος εργασίας αυξάνεται, δηλαδή, όταν αυξάνονται οι μισθοί και μειώνεται όταν αυξάνεται η παραγωγικότητα), ακριβώς όπως συμβαίνει και με τον κοινώς αποδεκτό ορισμό, πλην όμως, το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος με βάση τον ορισμό της Τράπεζας της Ελλάδος αυξάνεται όταν η απασχόληση των μισθωτών αυξάνεται ταχύτερα από την απασχόληση εν γένει. Οι μεταβολές του, δηλαδή, εξαρτώνται από τις αλλαγές στην αναλογία μισθωτών και αυτοαπασχολούμενων. Αυτό, πέραν της απουσίας νοήματος που παρουσιάζει (γιατί δεν μπορεί να γίνει κατανοητό για ποιο λόγο θα έπρεπε να αυξάνεται το κόστος εργασίας όταν ένας αυτοαπασχολούμενος μετατρέπεται σε μισθωτό), αποτελεί συστηματικό λάθος, γιατί στην Ελλάδα ο αριθμός των μισθωτών αυξάνεται ταχύτερα από τον συνολικό αριθμό των απασχολούμενων. Έτσι, ο υπολογισμός της Τράπεζας της Ελλάδος, περιέχει ένα λάθος με βάση το οποίο οι αυξήσεις του κόστους εργασίας εμφανίζονται συστηματικά υπερτιμημένες. Ότι πρόκειται περί λανθασμένου υπολογισμού, γίνεται φανερό αν θεωρήσουμε ορισμένες οριακές περιπτώσεις όπως η ακόλουθη: Έστω ότι για ένα έτος, ο μισθός, η παραγωγικότητα και ο αριθμός των μισθωτών παραμένουν σταθερά, πλην όμως αυξάνεται ο αριθμός των αυτοαπασχολούμενων κατά 2%. Τότε, σύμφωνα με τους υπολογισμούς της Τράπεζας της Ελλάδος, το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος σε τρέχουσες τιμές θα μειωθεί περίπου κατά -1%.

4.6. Οι χαμηλόμισθοι στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα δεν υπάρχει γενικά αποδεκτός ορισμός των χαμηλά αμειβόμενων εργαζομένων. Η προσοχή των συνδικαλιστικών οργανώσεων και των μελετητών ήταν στραμμένη μέχρι πρόσφατα στην πορεία του μέσου μισθού καθώς αυτός παρουσίαζε μακροχρόνια στασιμότητα (1981-1997) και μόλις κατά τα τελευταία έτη (1998-2002) υπερέβη το μέσο επίπεδο της δεκαετίας του 1980. Από το Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ θεωρούνται ως χαμηλά αμειβόμενοι εργαζόμενοι όσοι έχουν μισθό μικρότερο από τα 2/3 του διάμεσου μισθού (median wage), ανεξάρτητα από τον τομέα στο οποίο εργάζονται. Ως μισθός νοούνται οι μικτές μηνιαίες αποδοχές (gross monthly remuneration) ανεξάρτητα από τον αριθμό ωρών που εργάστηκε ο μισθωτός στην διάρκεια του μήνα. Οι υπολογισμοί αυτοί δεν βασίζονται στην ωριαία αμοιβή (hourly wage) διότι αφορούν στις αποδοχές ως εισόδημα και όχι ως κόστος. Για την περιγραφή του φαινομένου της φτώχειας χρησιμοποιείται ως κριτήριο το οικογενειακό εισόδημα, διότι το ενδεχόμενο να είναι κάποιος φτωχός στην Ελλάδα εξαρτάται εν πολλοίς από το εισόδημα της οικογένειας (της οποίας οι δεσμοί είναι στενοί) και όχι αποκλειστικά και μόνον από το ατομικό εισόδημα.

Σύμφωνα με επεξεργασίες του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, με κριτήριο τις μέσες μικτές μηνιαίες αποδοχές, το ποσοστό των χαμηλά αμειβόμενων εργαζομένων στον τομέα των υπηρεσιών ανερχόταν σε 19.8% το 1995, ενώ το αντίστοιχο μέγεθος για την βιομηχανία ήταν 14.3% (16,1% στο σύνολο της οικονομίας). Το ΙΝΕ εκτιμά ότι τα 2/3 του διάμεσου μισθού σήμερα ανέρχονται σε 600 ευρώ περίπου για τις υπηρεσίες και σε 570 ευρώ για την βιομηχανία.

Σε ότι αφορά την κατηγορία των πολύ χαμηλά αμειβόμενων εργαζομένων, δηλαδή όσων οι αποδοχές είναι μικρότερες από το 50% του διάμεσου μισθού, το ποσοστό τους είναι πολύ μικρό, τόσο στην βιομηχανία όπου δεν υπερβαίνει το 5%, όσο και στις υπηρεσίες (2,1%). Προφανώς αυτό σχετίζεται με την ύπαρξη του θεσμού του κατώτατου μισθού στην Ελλάδα.

Ο μέσος μισθός στις υπηρεσίες (830 ευρώ το 1995 και 1050 περίπου ευρώ το 2002 σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ΙΝΕ) αντιστοιχεί σε αγοραστική δύναμη περίπου 1300 ΜΑΔ (PPP). Το αντίστοιχο μέγεθος για την βιομηχανία είναι περίπου 1250 ΜΑΔ. Τα 2/3 του διάμεσου μισθού είναι 760 ΜΑΔ και 710 ΜΑΔ για τις υπηρεσίες και την βιομηχανία αντίστοιχα.

Με βάση στοιχεία των μισθών που έχει στην διάθεσή του το ΙΝΕ, και την εξίσωση που προκύπτει από αυτά, μπορούμε να διακρίνουμε ως παράγοντες που ευνοούν τους χαμηλούς μισθούς, τους παρακάτω:

- Την μικρή εργασιακή πείρα. Αυτό είναι χαρακτηριστικό κυρίως της νεαρής ηλικίας. Η αγορά εργασίας αμείβει την πείρα των εργαζομένων, η οποία αυξά-

νεται με την ηλικία. Η μέση ηλικία των χαμηλά αμειβόμενων εργαζομένων στην Ελλάδα ανέρχεται σε 31 έτη, ενώ η αντίστοιχη ηλικία των υπολοίπων εργαζομένων είναι τα 40 έτη.

- Την σύντομη προϋπηρεσία (tenure) στον ίδιο εργοδότη. Πρόκειται για την πείρα που αποκτήθηκε στην τελευταία θέση εργασίας. Ανέρχεται σε 3,5 έτη στην περίπτωση των χαμηλά αμειβόμενων εργαζομένων στην Ελλάδα έναντι 10,5 για τους υπολοίπους εργαζομένους.
- Το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο. Μόνον 2,5% των χαμηλά αμειβόμενων εργαζομένων στην Ελλάδα ήταν πτυχιούχοι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης έναντι 10% περίπου του μέσου όρου.
- Τον μικρό βαθμό συνδικαλισμού στις επιχειρήσεις στις οποίες εργάζονται οι χαμηλά αμειβόμενοι εργαζόμενοι. Μόνον 11% των επιχειρήσεων στις οποίες εργάζονται έχουν επιχειρησιακές συμβάσεις ενώ το αντίστοιχο μέγεθος για τους άλλους εργαζόμενους ανερχόταν σε 17%.
- Το γυναικείο φύλο. Θεωρώντας όλους τους άλλους παράγοντες σταθερούς, επομένως για τα ίδια χαρακτηριστικά, η αγορά αμείβει λιγότερο τις γυναίκες. Η συμμετοχή των γυναικών στους χαμηλά αμειβόμενους εργαζόμενους ήταν 54% έναντι 30% στους υπόλοιπους εργαζόμενους.
- Η οικογενειακή κατάσταση. Η αγορά στην Ελλάδα αμείβει περισσότερο τους έγγαμους. Μόνον το 48% των χαμηλά αμειβόμενων εργαζομένων ήταν έγγαμοι έναντι 79% των υπολοίπων.
- Οι συμβάσεις ορισμένου χρόνου. 20% περίπου των χαμηλά αμειβομένων έχουν συμβάσεις που δεν είναι αορίστου χρόνου έναντι 6,5% των υπολοίπων.
- Τα επαγγέλματα τα οποία ασκούν οι χαμηλά αμειβόμενοι και οι κλάδοι παραγωγής στον οποίο ανήκει η επιχείρηση στην οποία απασχολούνται. Ο μέσος ωριαίος μισθός στα επαγγέλματα στα οποία απασχολούνται οι χαμηλά αμειβόμενοι εργαζόμενοι ανερχόταν σε 4 ευρώ έναντι 4,8 στα επαγγέλματα των υπολοίπων. Αντίστοιχα για τους κλάδους παραγωγής, τα ωρομίσθια ανερχονται σε 4,3 και 5,0 ευρώ.
- Η ιεραρχική θέση. Μόνον 1,7% των χαμηλά αμειβόμενων εργαζομένων ασκεί επίβλεψη έναντι 15% στην περίπτωση των άλλων εργαζομένων.
- Η μερική απασχόληση. Το ποσοστό των μερικώς απασχολούμενων στους χαμηλά εργαζόμενους φτωχούς ανέρχεται σε 12% περίπου έναντι 0,4% στους υπολοίπους.
- Η μη πραγματοποίηση υπερωριών και εργασίας σε βάρδιες. Μόνον 5% περίπου των χαμηλά αμειβομένων πραγματοποιούν υπερωρίες ή εργασία σε βάρδιες έναντι 24% και 31% αντίστοιχα των άλλων εργαζομένων.

- Το μικρό μέγεθος της επιχείρησης. Το μέσο μέγεθος επιχείρησης στο οποίο απασχολούνται οι χαμηλά αμειβόμενοι είναι 108 άτομα έναντι 220 των άλλων εργαζομένων.

Από την παραπάνω ανάλυση φαίνεται ότι οι χαμηλοί μισθοί σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με την χαμηλή παραγωγικότητα της εργασίας (παρόλο που το μέγεθος αυτό δεν μετράται άμεσα).

Δεν υπάρχει κάποια ανάλυση η οποία μπορεί να απαντήσει στο ερώτημα εάν οι χαμηλά αμειβόμενοι είναι ταυτόχρονα και εργαζόμενοι φτωχοί. Εντούτοις, γνωρίζουμε από την καθημερινή εμπειρία ότι η διαβίωση των χαμηλά αμειβόμενων στην Ελλάδα εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την υποστήριξη την οποία δέχονται από την οικογένειά τους. Επειδή η υποστήριξη αυτή είναι σημαντική εικάζουμε ότι η μεγάλη πλειοψηφία των χαμηλά αμειβομένων δεν ανήκει στην κατηγορία των εργαζομένων φτωχών. Πέραν του γεγονότος ότι τα εισοδήματα των νοικοκυριών των εργαζομένων έχουν συχνά δύο μισθούς, γεγονός που μειώνει τον κίνδυνο της φτώχειας, η συνεχιζόμενη υποστήριξη από τους γονείς και την ευρύτερη οικογένεια είναι σημαντική. Πολλά νοικοκυριά, εξάλλου, συμπληρώνουν το εισόδημά τους με προσόδους από έγγεια ιδιοκτησία (η οποία είναι εκτεταμένη στην Ελλάδα).

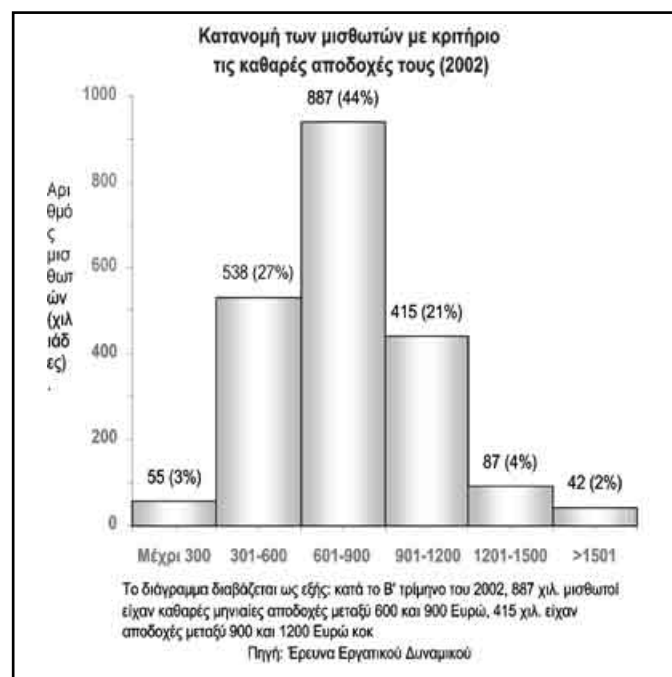
Στην Ελλάδα τα κατώτατα όρια μισθών και ημερομισθίων ορίζονται από την Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας (ΕΓΣΣΕ) που υπογράφεται κάθε ένα ή δύο χρόνια. Η ΕΓΣΣΕ καλύπτει όλους τους εργαζόμενους στον ιδιωτικό τομέα, ενώ διαφοροποιεί τους εργατοτεχνίτες από τους υπαλλήλους. Τα γενικά κατώτατα όρια μισθών και ημερομισθίων εφαρμόζονται αντιστοίχως και για τους μαθητευόμενους εργατοτεχνίτες και για τους υπαλλήλους που έχουν συμπληρώσει το 15ο έτος της ηλικίας τους αναλόγως με το χρονικό διάστημα της απασχόλησής τους. Η πολιτική χαμηλών μισθών δεν αφορά μόνο στα κατώτατα όρια που ορίζουν οι εθνικές γενικές και οι κλαδικές συλλογικές συμβάσεις εργασίας, αλλά και γενικότερα στους εύρωστους κλάδους και επιχειρήσεις. Στο πλαίσιο αυτό δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι η πλειοψηφία των μισθωτών καταφεύγει στην συστηματική υπερωριακή εργασία ή στην δεύτερη απασχόληση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα στην Ελλάδα, όπου ο άνδρας παραμένει ο επικεφαλής των νοικοκυριών, είναι η απασχόληση των ανδρών πέρα των συμβατικών ωρών εργασίας, πολλές φορές σε περισσότερες από μία εργασίες, προκειμένου να διατηρήσουν γι' αυτούς και τις οικογένειες τους ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης, στηρίζοντας παράλληλα και τα άνεργα μέλη της οικογένειας, ως επί το πλείστον γυναίκες και παιδιά εργάσιμης ηλικίας.

Στην Ελλάδα, 16% περίπου των εργαζομένων είναι χαμηλά αμειβόμενοι στην «επίσημη οικονομία». Ωστόσο, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι υπάρχει και ένας μεγάλος αριθμός ατύπως εργαζομένων με χαμηλές αποδοχές ο οποίος απασχολείται στην παραοικονομία και ως εκ τούτου δεν καταγράφεται από τις στατιστικές, οι οποίες τελικά

περιορίζονται στην επίσημη αγορά εργασίας. Επομένως το ποσοστό 16% θα πρέπει να θεωρηθεί ως μια ελάχιστη εκτίμηση του αριθμού των εργαζομένων με χαμηλές αμοιβές. **Το φαινόμενο ανάγεται σε τρεις παράγοντες:** **Πρώτον**, στην Ελλάδα αναπτύχθηκε ραγδαία κατά τα τελευταία είκοσι έτη ο τομέας των υπηρεσιών, στον οποίο η παραγωγικότητα αυξάνεται με μικρούς ρυθμούς πλην όμως οι επιχειρήσεις έχουν την απαίτηση να πραγματοποιούν υψηλή κερδοφορία (όμοια με αυτήν που πραγματοποιείται σε άλλους κλάδους της παραγωγής στους οποίους η παραγωγικότητα είναι υψηλή). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα ο τομέας των υπηρεσιών, με δεδομένο και το υψηλό ποσοστό ανεργίας, να καταβάλλει χαμηλούς μισθούς -τουλάχιστον στην λιγότερη ειδικευμένη εργασία. **Δεύτερον**, η οικονομική πολιτική από το 1986 θεωρεί ότι η μείωση των μισθών θα ευνοήσει την αύξηση της απασχόλησης. Ως εκ τούτου έχει ευνοήσει την ανάπτυξη ενός ευρέως στρώματος εργαζομένων που αμείβονται με χαμηλούς μισθούς. **Τρίτον**, δίπλα στην επίσημη αγορά εργασίας λειτουργεί μια δεύτερη ανεπίσημη, στην οποία συμμετέχουν οι μετανάστες, πολλές γυναίκες και νέοι, και όπου ο συσχετισμός δυνάμεων είναι εξαιρετικά δυσμενής για την εργασία και όπου οι αμοιβές είναι κατά πολύ μικρότερες από αυτές που επικρατούν στην επίσημη αγορά εργασίας. Επειδή για τα τρία παραπάνω χαρακτηριστικά θεωρούμε ότι αποτελούν συστατικά στοιχεία του νέου καθεστώτος συσσώρευσης κεφαλαίου που έχει εγκατασταθεί στην Ελλάδα, πιστεύουμε ότι το φαινόμενο των εργαζόμενων με χαμηλές αποδοχές δεν είναι πρόσκαιρο.

Με βάση στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού για το έτος 2002 η κατανομή των καθαρών αποδοχών στην Ελλάδα, κατά δήλωση των μισθωτών, έχει ως εξής:

Διάγραμμα 67

4.7. Ο κατώτατος μισθός. Εξέλιξη και διεθνείς συγκρίσεις

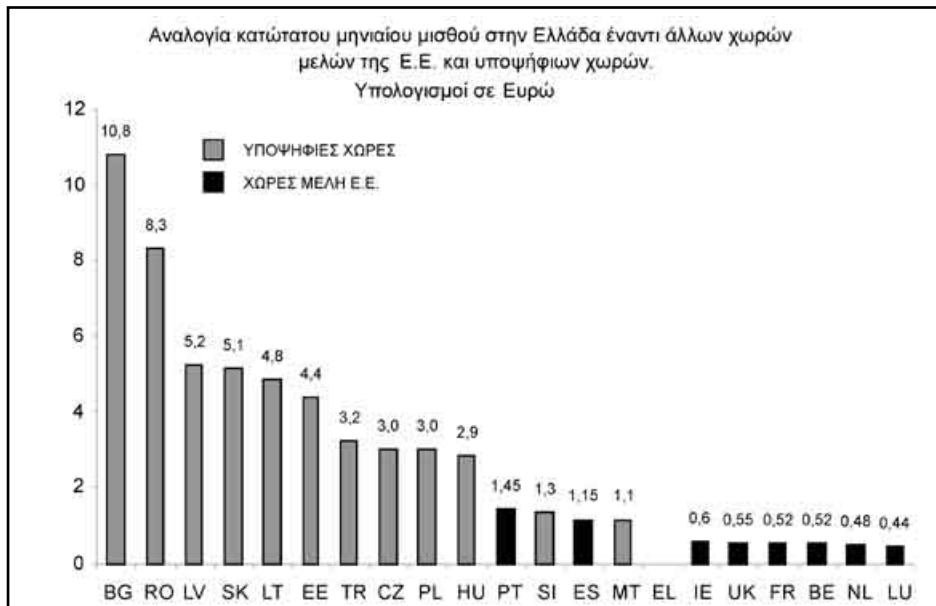
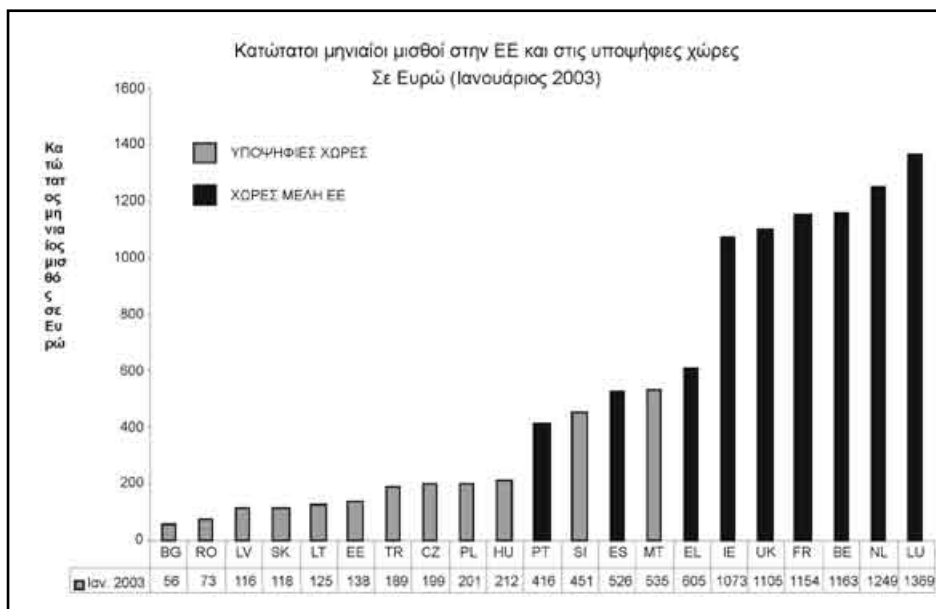
Ο κατώτατος μισθός σε εθνικό επίπεδο τον οποίο οφείλουν να τηρούν οι συλλογικές διαπραγματεύσεις στα διάφορα ειδικότερα επίπεδα (κλαδικό, επιχειρησιακό) ισχύει σε εννέα από τις 15 χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Βέλγιο, Ελλάδα, Ισπανία, Γαλλία, Ιρλανδία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία, Πορτογαλία και Ηνωμένο Βασίλειο). Ο κατώτατος μισθός είτε ορίζεται από την κυβέρνηση στην βάση των προτάσεων των κοινωνικών συνομιλητών (Γαλλία, Ισπανία, Λουξεμβούργο, Ηνωμένο Βασίλειο και Ιρλανδία), είτε προκύπτει από την συλλογική διαπραγμάτευση μεταξύ κοινωνικών συνομιλητών (Βέλγιο και Ελλάδα) και εφαρμόζεται συνήθως στο σύνολο των εργαζομένων της οικονομίας και σε όλα τα επαγγέλματα. Στις υπόλοιπες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν υπάρχει κατώτατος μισθός σε εθνικό επίπεδο, υπάρχουν όμως κατώτατοι μισθοί σε κλαδικό επίπεδο. Ο κατώτατος μισθός σε εθνικό επίπεδο ισχύει επίσης και σε δώδεκα από τις 13 υποψήφιες χώρες (Βουλγαρία, Τσεχία, Εσθονία, Ουγγαρία, Λιθουανία, Λετονία, Μάλτα, Πολωνία, Ρουμανία, Σλοβενία, Σλοβακία και Τουρκία) και σχεδόν σε όλες ορίζεται από την κυβέρνηση, είτε μονομερώς, είτε στην βάση προτάσεων, διαβουλεύσεων ή διαπραγματεύσεων μεταξύ κυβέρνησης και κοινωνικών συνομιλητών.

Τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία της Eurostat για συγκρίσεις ανάμεσα στις διάφορες χώρες, αφορούν στους κατώτατους μηνιαίους μισθούς των εργαζομένων με πλήρη απασχόληση την 1^η Ιανουαρίου του 2003. Πρόκειται για τους κατώτατους μηνιαίους μικτούς μισθούς δηλαδή τους μισθούς πριν την αφαίρεση του φόρου εισοδήματος και των κοινωνικών εισφορών που καταβάλλουν οι εργαζόμενοι. Πρέπει να σημειωθεί ότι φέτος στα στοιχεία αυτά η Eurostat έχει λάβει υπόψη τις περιπτώσεις, όπου ο μηνιαίος μισθός καταβάλλεται πάνω από 12 φορές ετησίως -όπως αυτό συμβαίνει στην Ισπανία, Πορτογαλία και Ελλάδα όπου ο μισθός καταβάλλεται 14 φορές ετησίως- και έχουν διορθωθεί τα στοιχεία ώστε να ληφθούν υπόψη αυτές οι πληρωμές. Στην Ελλάδα για παράδειγμα ο κατώτατος μισθός με βάση την ΕΓΣΣΕ ανέρχεται από την 1^η Ιανουαρίου 2003 στα 519 ευρώ, για να είναι όμως συγκρίσιμος με τους κατώτατους μισθούς άλλων χωρών υπολογίζεται σε 14μηνια βάση και διαιρείται με το 12. Κατ' αυτόν τον τρόπο προκύπτει ο κατώτατος μηνιαίος μισθός των 605 ευρώ που διαφαίνεται στα στοιχεία της Eurostat για την Ελλάδα (Διάγραμμα 68).

Από την σύγκριση των κατώτατων μηνιαίων μισθών σε ευρώ, προκύπτει ότι οι αποκλίσεις είναι μεγάλες ανάμεσα στις νότιες χώρες μέλη (Πορτογαλία, Ελλάδα και Ισπανία) και στις υπόλοιπες χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και βέβαια είναι ακόμη μεγαλύτερη η απόσταση που χωρίζει τους κατώτατους μισθούς των υποψήφιων χωρών - με εξαίρεση την Μάλτα και την Σλοβενία - από τους αντίστοιχους μισθούς τόσο των χωρών μελών του ευρωπαϊκού νότου και κυρίως των υπολοίπων χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Με βάση τα στοιχεία του Διαγράμματος 68, ο κατώτατος μηνιαίος μισθός σε απόλυτα μεγέθη κυμαίνεται στις υποψήφιες χώρες μεταξύ 56 και 212 ευρώ, ενώ εξαίρεση αποτελούν δύο από αυτές, η Σλοβενία (451 ευρώ) και η Μάλτα (535 ευρώ), των οποίων οι κατώτατοι μισθοί ξεπερνούν τους αντίστοιχους μισθούς της Πορτογαλίας και στην περίπτωση της Μάλτας τους αντίστοιχους μισθούς της Ισπανίας. Στις χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο κατώτατος μηνιαίος μισθός κυμαίνεται μεταξύ 416 και 605 ευρώ στις Νότιες χώρες (Πορτογαλία, Ισπανία και Ελλάδα), ενώ στις άλλες έξι χώρες μέλη ξεπερνάει τα 1000 ευρώ. Στην σύγκριση σε απόλυτα μεγέθη, ο κατώτατος μηνιαίος μισθός στην Ελλάδα σε ευρώ, είναι κατά πολύ μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο μισθό που ισχύει στην μεγάλη πλειοψηφία των υποψήφιων χωρών και ξεπερνά επίσης τους κατώτατους μισθούς της Πορτογαλίας και της Ισπανίας. Αντίθετα όμως, οι κατώτατοι μισθοί στην Ελλάδα απέχουν πολύ από τους αντίστοιχους μισθούς των άλλων χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις οποίες ισχύει ο κατώτατος μισθός σε εθνικό επίπεδο, καθώς στην Ιρλανδία ο κατώτατος μισθός είναι 1,8 φορές και στο Λουξεμβούργο 2,2 φορές μεγαλύτερος από τον κατώτατο μισθό που ισχύει στην Ελλάδα. Με άλλα λόγια, ο κατώτατος μισθός σε ευρώ στην Ελλάδα ανέρχεται περίπου στο ήμισυ (50%) του αντίστοιχου κατώτατου μισθού των πλουσιότερων χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις οποίες ισχύει ο κατώτατος μισθός σε εθνικό επίπεδο.

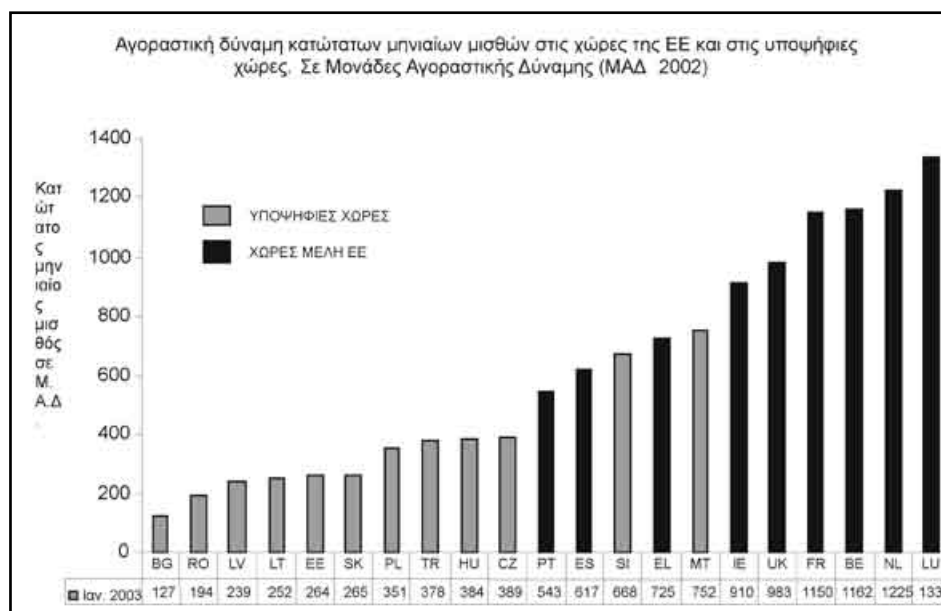
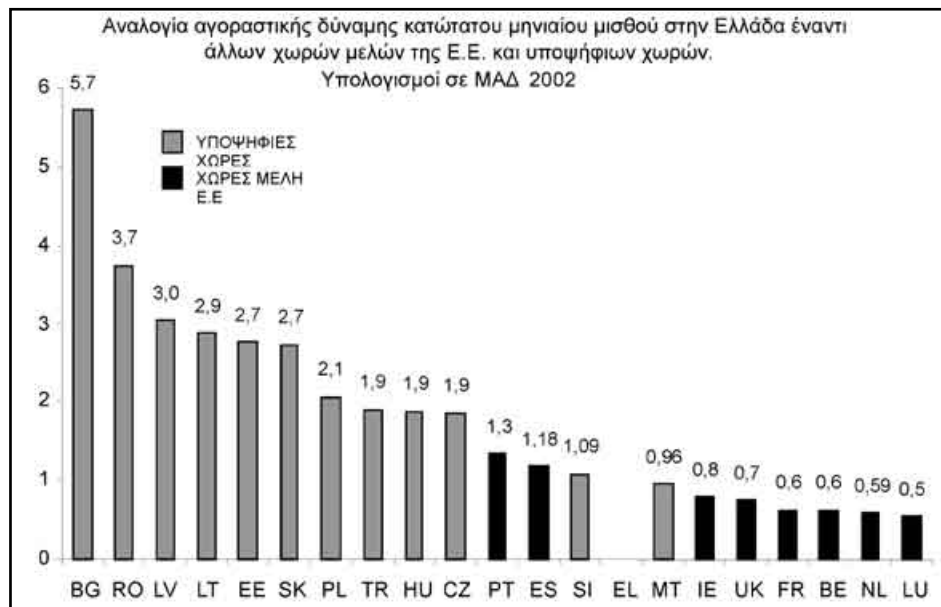
Διάγραμμα 68

Πηγή: Eurostat

Το διάγραμμα διαβάζεται ως εξής: οι κατώτατες αποδοχές στην Ελλάδα σε Ευρώ είναι 10,8 φορές μεγαλύτερες από τις κατώτατες αποδοχές της Βουλγαρίας και σε σύγκριση με τις κατώτατες αποδοχές του Βελγίου προκύπτει ότι αποτελούν το 52% των αντίστοιχων αποδοχών, κ.ο.κ.

Διάγραμμα 69

Πηγή: Eurostat

Το διάγραμμα διαβάζεται ως εξής: η αγοραστική δύναμη των κατώτατων αποδοχών στην Ελλάδα σε ΜΑΔ είναι 5,7 φορές μεγαλύτερη από την αγοραστική δύναμη των κατώτατων αποδοχών της Βουλγαρίας και σε σύγκριση με την αγοραστική δύναμη των κατώτατων αποδοχών του Βελγίου προκύπτει ότι αποτελεί το 60% των αντίστοιχων αποδοχών, κ.ο.κ.

Στο Διάγραμμα 69, η σύγκριση των κατώτατων μισθών γίνεται σε Μονάδες Αγοραστικής Δύναμης, - οι οποίες λαμβάνουν υπόψη τις διαφορές των τιμών ανάμεσα στις χώρες για ένα “καλάθι” αγαθών και υπηρεσιών τα οποία είναι συγκρίσιμα και αντιπροσωπευτικά. Στόχος είναι να εξαλειφθούν οι διαφορές του επιπέδου των τιμών στις δαπάνες της τελικής κατανάλωσης των νοικοκυριών. Επομένως οι κατώτατοι μισθοί που εκφράζονται σε εθνικό νόμισμα, μετατρέπονται σε μία κοινή «επίπλαστη» νομισματική μονάδα ώστε η αγοραστική τους δύναμη να είναι συγκρίσιμη. Σε σχέση με την προηγούμενη σύγκριση σε ευρώ ανά μήνα (Διάγραμμα 68) η κατάταξη των χωρών δεν μεταβάλλεται ιδιαίτερα όταν οι κατώτατοι μηνιαίοι μισθοί εκφράζονται σε Μονάδες Αγοραστικής Δύναμης (ΜΑΔ). Στο Διάγραμμα 69, οι χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης παραμένουν στην ίδια σειρά κατάταξης (η Ελλάδα κατέχει την τρίτη από το τέλος θέση). Σε ότι αφορά στις υποψήφιες χώρες, η κατάταξη αλλάζει αλλά η σχετική θέση των χωρών δεν μετακινείται πάνω από δύο θέσεις. Όπως και στην προηγούμενη σύγκριση σε ευρώ, οι κατώτατοι μηνιαίοι μισθοί στην Μάλτα και στην Σλοβενία είναι πολύ υψηλότεροι από τους κατώτατους μισθούς των άλλων υποψήφιων χωρών, παρατηρείται όμως ότι όταν η κατάταξη των μισθών γίνεται σε Μονάδες Αγοραστικής Δύναμης η Μάλτα ξεπερνάει την Ελλάδα και η Σλοβενία την Ισπανία.

Ανάμεσα στα δύο διαγράμματα (68 και 69), οι διαφορές στην κατάταξη των χωρών δεν είναι τεράστιες, διαπιστώνεται όμως ότι οι αποστάσεις των κατώτατων μηνιαίων μισθών είναι μικρότερες όταν τα στοιχεία εκφράζονται σε Μονάδες Αγοραστικής Δύναμης από ότι σε ευρώ. Ειδικότερα, η εξάλειψη των διαφορών στις τιμές ανάμεσα στις χώρες έχει ως αποτέλεσμα να αυξάνεται ο κατώτατος μισθός σε όλες τις υποψήφιες χώρες όπως επίσης και σε τρεις χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Πορτογαλία, Ισπανία και Ελλάδα). Αντίθετα στις άλλες έξι χώρες μέλη, η εφαρμογή των μονάδων αγοραστικής δύναμης (ΜΑΔ), μεταφράζεται σε μείωση του επιπέδου του κατώτατου μισθού. Στις εννέα χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο κατώτατος μισθός σε ευρώ (Διάγραμμα 68) κυμαίνεται μεταξύ 416 και 1369 ευρώ, που αντιστοιχεί σε πολλαπλασιαστή 3,3 ανάμεσα στον χαμηλότερο και στον υψηλότερο κατώτατο μισθό. Αντίθετα, ο κατώτατος μισθός σε ΜΑΔ (Διάγραμμα 69) κυμαίνεται μεταξύ 543 και 1338, πράγμα που αντιστοιχεί σε έναν πολλαπλασιαστή 2,5. Η επίδραση είναι ακόμη μεγαλύτερη στις υποψήφιες χώρες όπου ο κατώτατος μισθός σε ευρώ κυμαίνεται μεταξύ 56 και 535 ευρώ και ο πολλαπλασιαστής σ' αυτή την περίπτωση είναι 10,5 έναντι 5,9 όταν ο κατώτατος μισθός εκφράζεται σε Μονάδες Αγοραστικής Δύναμης.

Εκτός από την απόσταση που χωρίζει τους κατώτατους μισθούς στην Ελλάδα από τους αντίστοιχους μισθούς σε άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύγκριση ανάμεσα στην εξέλιξη των πραγματικών κατώτατων μισθών και του πραγματικού μέσου μισθού στην Ελλάδα. Το επίπεδο των κατώτα-

των αποδοχών, οι απώλειες της αγοραστικής τους δύναμης από μακροχρόνια άποψη και ειδικά η υστέρηση αυξήσεων του κατώτατου μισθού και ημερομισθίου σε σχέση με τις μέσες αμοιβές των εργαζομένων, αιτιολογούν πλήρως την αναγκαιότητα για ουσιαστικές πραγματικές αυξήσεις.

Από μακροχρόνια άποψη, οι απώλειες της αγοραστικής δύναμης των κατώτατων μισθών και ημερομισθίων στην Ελλάδα παραμένουν σημαντικές. Ο κατώτατος μισθός και το κατώτατο ημερομίσθιο έχουν αυξηθεί, με ρυθμούς αισθητά πιο αργούς σε σχέση με τις μέσες αμοιβές των διαφόρων κατηγοριών εργαζομένων. Τα στοιχεία που δημοσιεύουν οι ετήσιες εκθέσεις του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος και οι εκθέσεις του ΥΠΕΘΟ δείχνουν μια σημαντική υστέρηση των αντιστοίχων του κατώτατου μισθού και ημερομισθίου.

Συγκεκριμένα, **κατά την περίοδο 1990-2002**, σύμφωνα με τα στοιχεία του ΥΠΕΘΟ (προσχέδιο κρατικού προϋπολογισμού 2002 και 2003) **ο μέσος πραγματικός μισθός γνώρισε μία αύξηση της τάξης του 0,82% ετησίως και σωρευτικά 11,5%**. Αν συγκρίνουμε τις αυξήσεις αυτές με την εξέλιξη των κατώτατων αποδοχών κατά την ίδια περίοδο διαπιστώνουμε ότι **οι κατώτατοι πραγματικοί μισθοί και τα ημερομίσθια μειώνονται κατά -0,41% ετησίως και ότι η συνολική μείωση ανέρχεται σε -5,19%**. Το επίπεδο των αμοιβών αυτής της ομάδας εργαζομένων, που καθορίζονται άμεσα από την ΕΓΣΣΕ, παραμένει χαμηλό, παρά τις βελτιώσεις των οικονομικών δεικτών της χώρας.

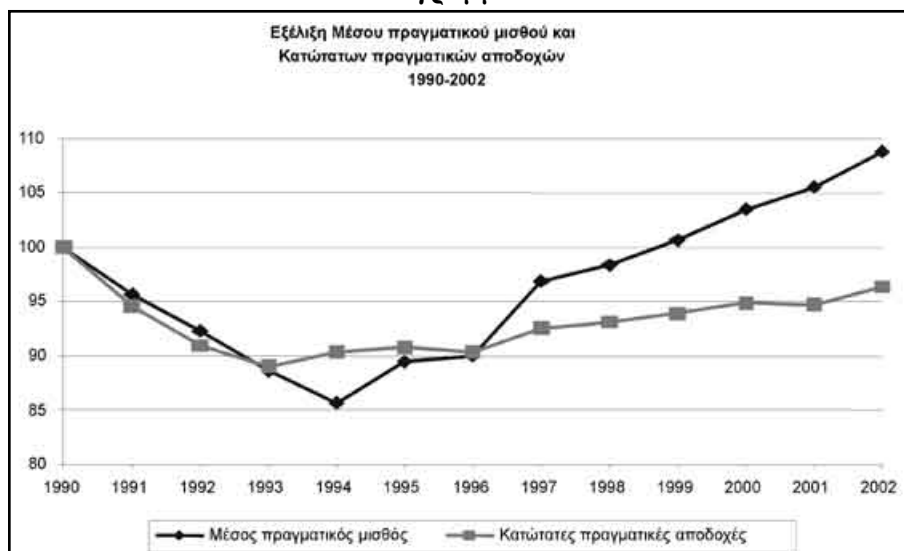
Πίνακας 1: Εξέλιξη μέσου πραγματικού μισθού και κατώτατων πραγματικών αποδοχών στην Ελλάδα (1990-2002)

	Μέσος πραγματικός μισθός, % μεταβολή	Κατώτατες πραγματικές αποδοχές, % μεταβολή
1990	2,2	-1,6
1991	-4,3	-5,4
1992	-3,5	-3,8
1993	-4,0	-2,2
1994	-3,3	1,53
1995	4,4	0,46
1996	0,6	-0,41
1997	7,6	2,4
1998	1,5	0,56
1999	2,4	0,9
2000	2,8	0,97
2001	2,0	-0,09
2002	3,0	1,68
Σωρευτική αύξηση (1990-2002)	11,5	-5,19
Μέση ετήσια αύξηση (1990-2002)	0,82	-0,41

Πηγή στοιχείων:

- ΙΝΕ-ΓΣΕΕ για τις κατώτατες αποδοχές (κατώτατους μισθούς & ημερομίσθια) με βάση της ΕΓΣΣΕ
- ΥΠΕΘΟ (Σχέδιο προϋπολογισμού 2002 και 2003) για τον μέσο μισθό

Διάγραμμα 70

Πίνακας 2: Εξέλιξη κατώτατου μισθού και ημερομισθίου 1984-2003

ΕΓΣΣΕ - ΔΙΑΙΤΗΤΙΚΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ	ΧΡΟΝΟΣ ΙΣΧΥΟΣ ΑΠΟ - ΕΩΣ	ΗΜΕΡΟ-ΜΙΣΘΙΟ (δραχμές)	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΥΞΗΣΗΣ	ΜΙΣΘΟΣ (δραχμές)	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΥΞΗΣΗΣ %	ΕΤΗΣΙΕΣ ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΕΣ ΑΠΟΔΟΣΕΣ (12 μήνες) δρχ.	Ποσοστό αύξησης ετήσιων ονομαστικών αποδοχών (σχέση προηγ. έτους)	Ποσοστό μεταβολής Σύγκριση μέσου ετήσιου ΔΤΚ κάθε έτους με τον αντίστοιχο προηγ. έτους	Ποσοστό μεταβολής πραγματικών αποδοχών
ΕΓΣΣΕ 1984	1.5-31.8.84	1202	10,8	27012	10,8	341596	-	18,6%	-
	1.5-31.8.84	1285	6,9	28876	6,9				
	1.9-31.12.84	1314	2,2	29511	2,2				
ΕΓΣΣΕ 1985	1.1-30.4.85	1422	8,2	31931	8,2	402912	17,9%	19,2%	-1,09%
	1.5-31.8.85	1516	6,6	34038	6,6				
	1.9-31.12.85	1548	2,1	34759	2,1				
1986	1.1-31.4.86	1618	4,5	36316	4,5	445436	10,5%	23,1%	-10,25%
	1.5-31.8.86	1639	1,3	36792	1,3				
	1.9-31.12.85	1716	4,7	38251	4				
1987	1.1-30.4.87	1787	4,1	40100	4,8	491700	10,38%	16,4%	-5,1%
	1.5-31.8.87	1805	1	40501	1				
	1.9-31.12.87	1886	4,5	42324	4,5				
ΕΓΣΣΕ 1988	1.1-31.4.88	2074	10	46443	9,7	575172	16,9%	13,5%	+3%
	1.4-31.8.88	2106	1,5	47143	1,5				
	1.9-31.12.88	2243	6,5	502074	6,5				
ΕΓΣΣΕ 1989	1.1-30.4.89	2450	9,3	54828	9,2	682840	18,7%	13,7%	+4,39%
	1.5-31.8.89	2475	1	55376	1				
	1.9-31.12.89	2705	9,3	60506	9,3				
ΕΓΣΣΕ 1990	1.1-31.8.90	2911	7,6	65105	7,6	808992	18,4%	20,4%	-1,6%
	1.9-31.12.90	3118	7,1	69727	7,1				
	1.1.91	3315	6,3	74121	6,3				
ΕΓΣΣΕ 1991	1.7.91	3501	5,6	78272	5,6	914358	13,02%	19,5%	-5,4%
	1.1.92	3721	6,28	83160	6,24				
	1.7.92	3870	4	86487	4				
1992	1.1.93	4081	5,45	91206	5,45	1138644	11,8%	15,8%	-3,8%
	1.7.93	4411	8,08	98568	8,07				
	1.1.94	4632	5	103497	5				
ΕΓΣΣΕ 1994	1.7.94	4904	6,5	110225	6,5	1282332	12,6%	10,9%	+1,53%
	1.1.95	5182	4	114634	4				
	1.7.95	5336	4	119220	4				
ΕΓΣΣΕ 1996	1.1.96	5531	3,5	123520	3,5	1511880	9,41%	8,9%	+0,46%
	1.7.96	5753	4	128460	4				
	1.1.97	6000	1% + 3,25%	133962	1% + 3,25%				
1997	1.7.97	6195	3,25%	138315	3,25%	1633662	8,05%	5,5%	2,4%
	1.1.98	6364	0,2%+2,5%	142056	0,2%+2,5%				
	1.7.98	6492	2%	144887	2%				
ΕΓΣΣΕ 1998	1.1.98	6364	0,2%+2,5%	142056	0,2%+2,5%	1721718	5,39%	4,8%	0,56%
	1.7.98	6492	2%	144887	2%				
	1.1.98	6364	0,2%+2,5%	142056	0,2%+2,5%				

1999	1.1.99 1.7.99	6609 6701	0,4% + 1,4% 1,4%	147513 149578	0,4% + 1,4% 1,4%	1782548	3,53%	2,6%	0,9%
ΕΓΣΣΕ 2000	1.1.00 1.7.00	6882 6986	0,7% + 2% 1,5%	153643 155947	0,7% + 2% 1,5%	1857474	4,2%	3,2%	0,97%
2001	1.1.01 1.7.01	7111 7218	1,8% 1,5%	158754 161136	1,8% 1,5%	1919274	3,3%	3,4%	-0,09%
ΕΓΣΣΕ 2002	1.1.02 1.7.02	7480 7615	1,1% + 2,5% 1,8%	166981 169986	1,1% + 2,5% 1,8%	2021802	5,34%	3,6 %	1,68%
2003	1.1.03	7935	0,3% + 3,9%	177145	3,9%	2125740	5,14%	4%*	1,09 %*

Πηγή: ΙΝΕ-ΓΣΣΕ/ΑΔΕΔΥ

* Προβλεψη

ΜΕΡΟΣ 5

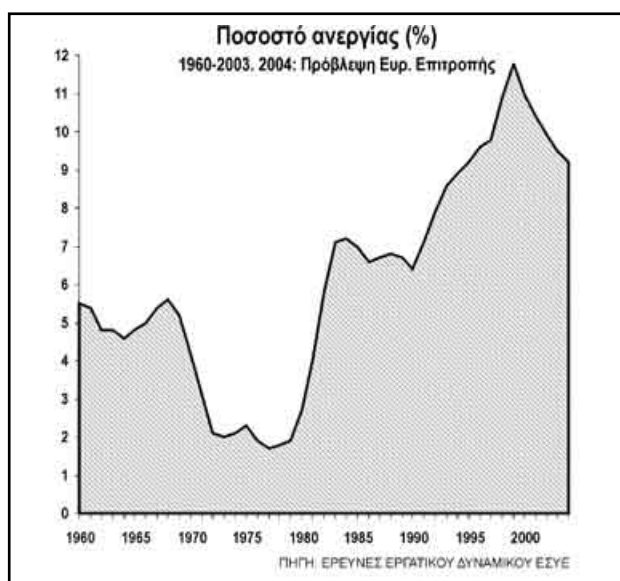
Η Απασχόληση και η ανεργία

Η απασχόληση και η ανεργία

5.1. Γενικές εξελίξεις

Κατά το 2002 συνεχίστηκε, η πτώση του **ποσοστού ανεργίας** στην Ελλάδα, από το 11,7% το 1999 στο 9,6%²⁹ (Διάγραμμα 71). Η μείωση αυτή, των ετών 1999-2002, που είναι η πρώτη σημαντική μείωση της ανεργίας στην Ελλάδα, έρχεται σε αντίθεση με την ελαφρά άνοδο του ποσοστού ανεργίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, όπου η στασιμότητα της οικονομικής δραστηριότητας αδυνατεί να δημιουργήσει νέες θέσεις εργασίας. Έτσι, ο αριθμός των ανέργων στην Ευρώπη ανήλθε από 7,3% του εργατικού δυναμικού το 2001 σε 8% το 2003. Στο τέλος του 2004, αναμένεται η διαφορά Ελλάδας και Ευρωπαϊκής Ένωσης να έχει περιορισθεί σε μία εκατοστιαία μονάδα.

Διάγραμμα 71

Ωστόσο, η βελτίωση αυτή δεν έχει προέλθει από μια ικανοποιητική άνοδο της απασχόλησης. Αντίθετα, οι μεταβολές της απασχόλησης ακολουθούν πτωτική τάση με αποτέλεσμα για τα έτη 2000-2001 να είναι αρνητικές και να παρουσιάσουν οριακή αύξηση το 2002 (+0,8%). Αξίζει να σημειωθεί ότι στα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (DGII, Διάγραμμα 72,) που ακολουθεί ελαφρώς διαφορετική μεθοδολογία για τον υπολογισμό της απασχόλησης, εμφανίζεται μείωση στον αριθμό

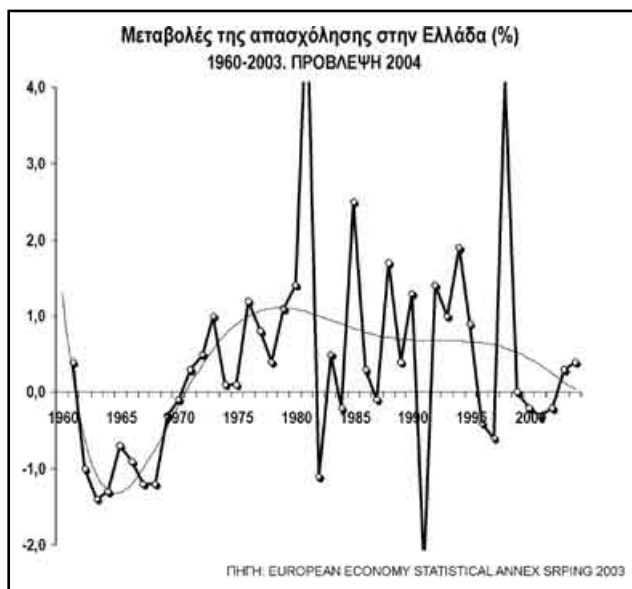
²⁹ Στοιχεία β' τριμήνου. Το ποσοστό ανεργίας για το β' τρίμηνο του 2002 ανήλθε σε 9,6%, έναντι 10,2% το αντίστοιχο τρίμηνο του 2001.

των απασχολουμένων και για το έτος 2002. Ως εκ τούτου, η μείωση της ανεργίας των ετών 1999-2002, δεν προέρχεται από την αύξηση της απασχόλησης αλλά από την **μείωση του εργατικού δυναμικού**, δηλαδή μια εξέλιξη δυσμενή, που οδηγεί σε στασιμότητα του ποσοστού συμμετοχής, για το οποίο έχει τεθεί στόχος να συγκλί- νει με τον αντίστοιχο μέσο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εξάλλου, η στασιμότητα του ποσοστού συμμετοχής αποτελεί ανασχετικό παράγοντα της πραγματικής σύγκλισης της ελληνικής οικονομίας με το μέσο επίπεδο ΑΕΠ ανά κάτοικο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (βλ. σχετικά στην ανάλυση της πραγματικής σύγκλισης στο Μέρος 3 της Έκθεσης).

Η μείωση της απασχόλησης οφείλεται, όπως φαίνεται στο διάγραμμα 73, στο γεγονός ότι παρά την αύξηση της παραγωγής μετά το 1995 - που θα έπρεπε να είχε οδηγήσει σε άνοδο της απασχόλησης, υπήρξε μια ακόμη ταχύτερη αύξηση της παραγωγικότητας κατά τα τελευταία έτη.

Επομένως, η πτώση του ποσοστού ανεργίας στην Ελλάδα συντελείται με την επί- δραση δύο δυσάρεστων εξελίξεων: **πρώτον**, την μείωση της απασχόλησης, και **δεύ- τερον**, την μείωση του εργατικού δυναμικού (και την συνακόλουθη στασιμότητα του ποσοστού συμμετοχής).

Διάγραμμα 72

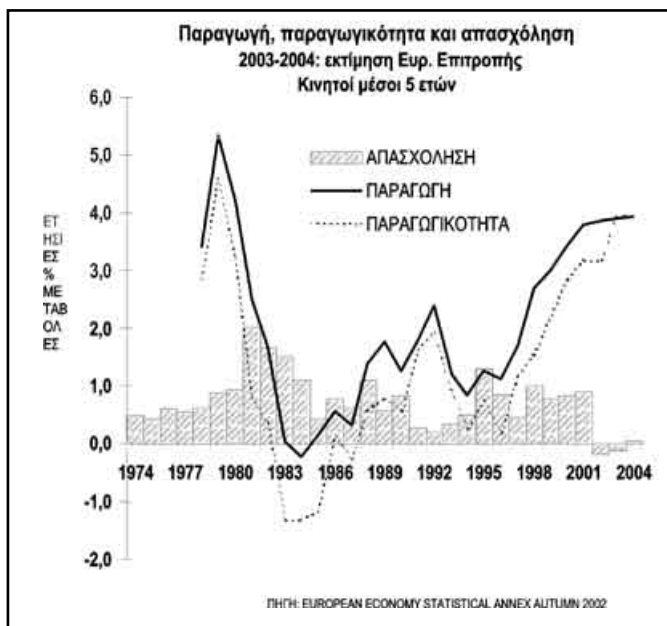

Κατά το 2002, το ποσοστό ανεργίας για τους άνδρες μειώθηκε σε 6,2% από 6,7% το αντίστοιχο τρίμηνο του 2001, ενώ για τις γυναίκες μειώθηκε σε 14,6%, από 15,4% το 2001, φθάνοντας τα επίπεδα του 1993, σε άνδρες και γυναίκες. Η αύξηση της απασχόλησης κατά 0,8% (β' τρίμηνο 2002) αντιστοιχεί σε αύξηση 31.400 ατόμων, ανδρών και γυναικών, και οφείλεται στην αύξηση του αριθμού των απασχολουμέ-

νων άνω των 30 ετών, ενώ ταυτόχρονα μειώθηκε η απασχόληση των νέων γυναικών μέχρι 29 ετών. Σε σχέση με το 1993, η απασχόληση αυξήθηκε κατά 233.500 άτομα (6,3%) και οφείλεται μόνο σε αύξηση του αριθμού των εργαζομένων άνω των 30 ετών. Η συμμετοχή των γυναικών στην αύξηση της απασχόλησης πλησιάζει το 90%, ενώ το ποσοστό συμμετοχής τους αυξήθηκε από 35% το 1993, σε 38,0% το 2002.

Το ποσοστό μερικής απασχόλησης παραμένει πολύ χαμηλό, αν και αυξήθηκε οριακά σε 4,5% το 2002 από 4,1% το 2001, φθάνοντας τις 178.000 άτομα. Από τους μερικώς απασχολούμενους, το 31% προέβη στην επιλογή αυτή επειδή δεν επιθυμούσε να έχει πλήρη απασχόληση, ενώ το 44% επειδή δεν κατόρθωσε να έχει πλήρη απασχόληση³⁰. Περισσότεροι από τα 2/3 των μερικώς απασχολούμενων είναι γυναίκες (121.500 γυναίκες). Σε σχέση με το 1993, το ποσοστό της μερικής απασχόλησης παρέμεινε αμετάβλητο (4,5%), ενώ διαφοροποιήθηκε μόνον ως προς το ποσοστό όσων προβαίνουν στην επιλογή αυτή επειδή δε μπόρεσαν να έχουν πλήρη απασχόληση (38%). Διαχρονικά δεν παρατηρείται ανοδική τάση στην μερική απασχόληση με εξαίρεση την περίοδο 1998-1999, και το ποσοστό της κυμαίνεται στα επίπεδα του 4,0%-4,5%. Η γυναικεία μερική απασχόληση είναι σταθερά υψηλότερη από τον μέσο όρο και η πορεία της μερικής απασχόλησης στα δύο φύλα είναι όμοια με αυτήν του μέσου όρου.

Διάγραμμα 73

30 Το υπόλοιπο 25% κατείχε μια θέση μερικής απασχόλησης για άλλους λόγους.

Η μισθωτή απασχόληση παρουσίασε αύξηση ίση με το ποσοστό της συνολικής (0,8%), σε σχέση με το 2001, ενώ η προσωρινή απασχόληση παρουσίασε μείωση κατά 36.000 άτομα περίπου, με αποτέλεσμα και την μείωση του αντίστοιχου ποσοστού από 12,9% σε 11,3%. Η προσωρινή εργασία επιμερίζεται σχεδόν ισόρροπα και στα δύο φύλα (52,2% άνδρες και 47,8%) γυναίκες. Το 1993 το ποσοστό της προσωρινής απασχόλησης ήταν 10,4%, ενώ ο αριθμός των προσωρινά απασχολούμενων αυξήθηκε έκτοτε κατά 60.000 άτομα περίπου, φθάνοντας σήμερα τα 268.000 άτομα. Η προσωρινή απασχόληση συμμετέχει στην αύξηση της μισθωτής απασχόλησης σε ποσοστό 15,3%, ενώ ο ρυθμός μεταβολής της είναι κατά πολύ υψηλότερος της μόνιμης απασχόλησης (18,9%). Εντούτοις, εξετάζοντας διαχρονικά την εξέλιξη της προσωρινής απασχόλησης, διαπιστώνουμε ότι η αυξητική της πορεία διακόπτεται το 2000 και εν συνεχεία μειώνεται στα επίπεδα του 1997. Ειδικότερα στους άνδρες η αυξητική τάση διακόπτεται το 1998, ενώ η μετέπειτα πορεία έχει έντονους ρυθμούς με αποτέλεσμα το ποσοστό των ανδρών να μειώνεται σε ακόμη χαμηλότερα επίπεδα ακόμα και από αυτά του 1993.

Η μισθωτή απασχόληση ανήλθε, κατά το β' τρίμηνο του 2002, σε 2,37 εκατομμύρια άτομα, και έτσι συμμετέχει στην απασχόληση με ποσοστό που πλησιάζει το 60% αυτής, σε αντίθεση με το 53% που της αναλογούσε το 1993. Σε σχέση με το 1993 οι μισθωτοί έχουν αυξηθεί κατά 396.000 άτομα, δηλαδή κατά 20,0% ως προς το 1993. Η συμμετοχή των γυναικών στην μεταβολή της μισθωτής απασχόλησης ανέρχεται σε 60%.

Από τους καταγραφέντες 420.000 ανέργους, 151.000 (36% του συνόλου) επιθυμούν αποκλειστικά πλήρη απασχόληση, ενώ το 55% είναι διατεθειμένοι να εργαστούν είτε με πλήρη, είτε με μερική απασχόληση, και μόνο το 1,7% επιθυμεί αποκλειστικά μερική απασχόληση. Επίσης, 77.000 άτομα (το 18,3% των ανέργων) είχαν πρόταση για απασχόληση, την οποία απέρριψαν για διάφορους λόγους, από τους οποίους σημαντικότεροι ήταν ότι δεν εξυπηρετούσε ο τόπος εργασίας ή το ωράριο (το 35% των 77.000), δεν θεώρησαν ικανοποιητικές της αποδοχές (το 22%), ή δεν θεώρησαν κατάλληλες της προοπτικές σταδιοδρομίας (το 15% των 77.000)³¹.

Ο αριθμός των νέο-εισερχόμενων στην αγορά εργασίας ανέργων, δηλαδή όσων δεν είχαν εργαστεί στο παρελθόν και καταγράφονται ως άνεργοι, ανήλθε σε 169.000, σημειώνοντας μείωση κατά 38.800 άτομα (-18,7%) σε σχέση με το 2001. Ο αριθμός των μακροχρονίως (πάνω από 12 μήνες) ανέργων ανήλθε σε 230.000, σημειώνοντας μείωση κατά 11,6 χιλιάδες (-4,8%) σε σχέση με το 2001. Αντίθετα ο αριθμός των

31 Το υπόλοιπο ποσοστό δεν δέχθηκε την πρόταση για άλλους λόγους.

«παλαιών ανέργων», δηλαδή όσων έχουν εργασθεί στο παρελθόν, ανήλθε σε 25.000, σημειώνοντας μικρή αύξηση κατά 14.200 άτομα (6,0%) σε σχέση με το 2001.

Πίνακας 3

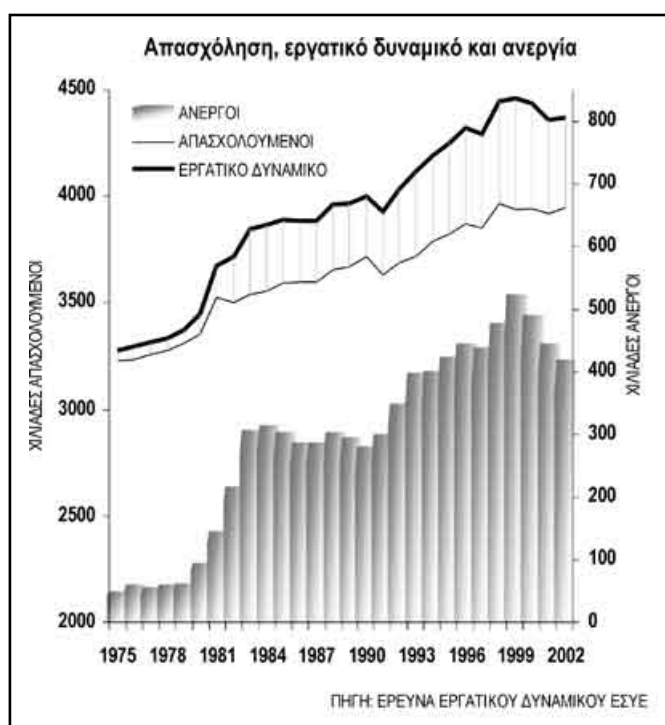
Εργατικό δυναμικό, απασχόληση, ποσοστό συνεργασίας και συμμετοχής

	ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ	ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΝΕΡΓΙΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ
1975	3230	3280	1,5	
1976	3235	3296	1,9	
1977	3262	3318	1,7	
1978	3276	3337	1,8	
1979	3311	3375	1,9	
1980	3356	3451	2,8	
1981	3529	3674	3,9	61,1
1982	3501	3718	5,8	60,8
1983	3540	3846	8,0	63,4
1984	3552	3868	8,2	63,3
1985	3589	3893	7,8	62,2
1986	3601	3887	7,4	61,8
1987	3597	3884	7,4	61,2
1988	3657	3961	7,7	61,8
1989	3671	3967	7,5	61,5
1990	3719	4000	7,0	60,9
1991	3632	3933	7,7	59,3
1992	3685	4035	8,7	60,8
1993	3720	4118	9,7	61,2
1994	3790	4193	9,6	61,9
1995	3824	4249	10,0	62,7
1996	3872	4318	10,3	63,5
1997	3854	4294	10,2	63,2
1998	3967	4446	10,8	64,1
1999	3940	4463	11,7	64,5
2000	3946	4437	11,1	64,5
2001	3917	4362	10,2	63,5
2002	3949	4369	9,6	64,6

Πηγή: Ερευνα Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ. Κατά τα έτη 1981-1983 πραγματοποιήθηκε αλλαγή στους ορισμούς και τα στοιχεία, πριν και μετά αυτή την περίοδο, δεν είναι απολύτως συγκρίσιμα.

Η άνοδος της απασχόλησης και του εργατικού δυναμικού αποτελούν μακροχρόνιες τάσεις, όπως φαίνεται στις χρονολογικές σειρές των στοιχείων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της ΕΣΥΕ (Διάγραμμα 74), παρότι το γεγονός ότι οι κατά καιρούς αλλαγές στα ερωτηματολόγια (ιδιαίτερα κατά τα έτη 1981 και 1983), οι προσαρμογές των αποτελεσμάτων με βάση τα δεδομένα των απογραφών (1981, 1991), η νομιμοποίηση των μεταναστών (έτη 1998-2000), και άλλες μετατροπές έχουν δημιουργήσει ασυνέχειες και προβλήματα αξιοπιστίας σύγκρισης στις χρονολογικές σειρές, τόσο της απασχόλησης όσο και του εργατικού δυναμικού.

Διάγραμμα 74

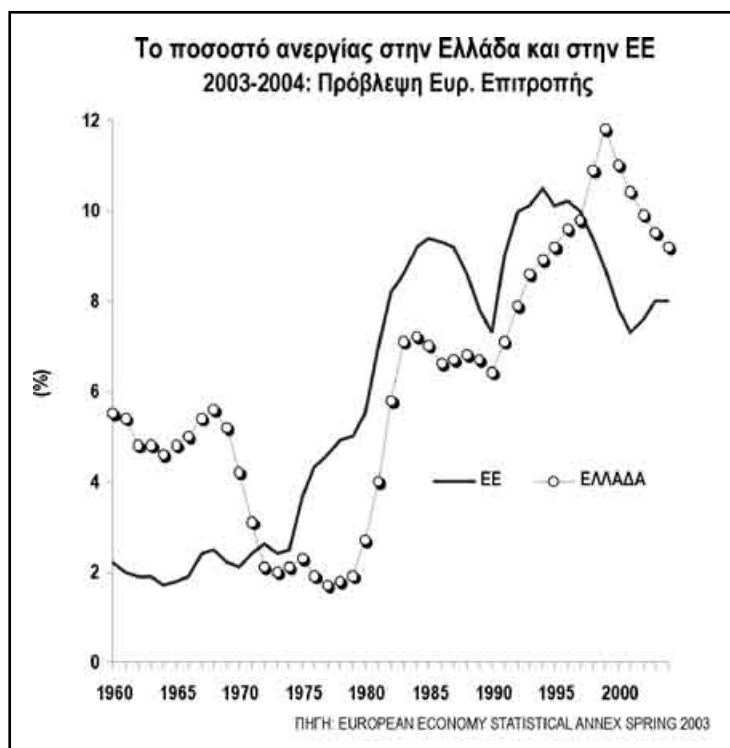

Η ταχεία αύξηση του **εργατικού δυναμικού**, παρότι την αύξηση της απασχόλησης είχε οδηγήσει, μέχρι το 1999, σε σημαντική αύξηση του ποσοστού ανεργίας, σε αντίθεση με την δεκαετία του '80 που ήταν μια δεκαετία σταθερότητας του εν λόγω ποσοστού στα επίπεδα του 7%-8%. (Τα ποσοστά ανεργίας της δεκαετίας του '70 δεν είναι απολύτως συγκρίσιμα με αυτά της μεταγενέστερης περιόδου καθώς οι Έρευνες Εργατικού Δυναμικού πριν το 1981 αφορούσαν μόνον στις αστικές και ημιαστικές περιοχές της χώρας). Κατά το 2000 και το 2001, το ποσοστό ανεργίας σημείωσε πτώση η οποία όμως δεν προήλθε από την αύξηση της απασχόλησης, αλλά από την μείωση του εργατικού δυναμικού που σχετίζεται με το φαινόμενο της αποθάρρυνσης (όταν η απασχόληση μειώνεται ή δεν αυξάνεται, άτομα που ανήκουν στον μη ενεργό πληθυσμό και τα οποία θα αναζητούσαν εργασία, αποθαρρύνονται και αναβάλλουν

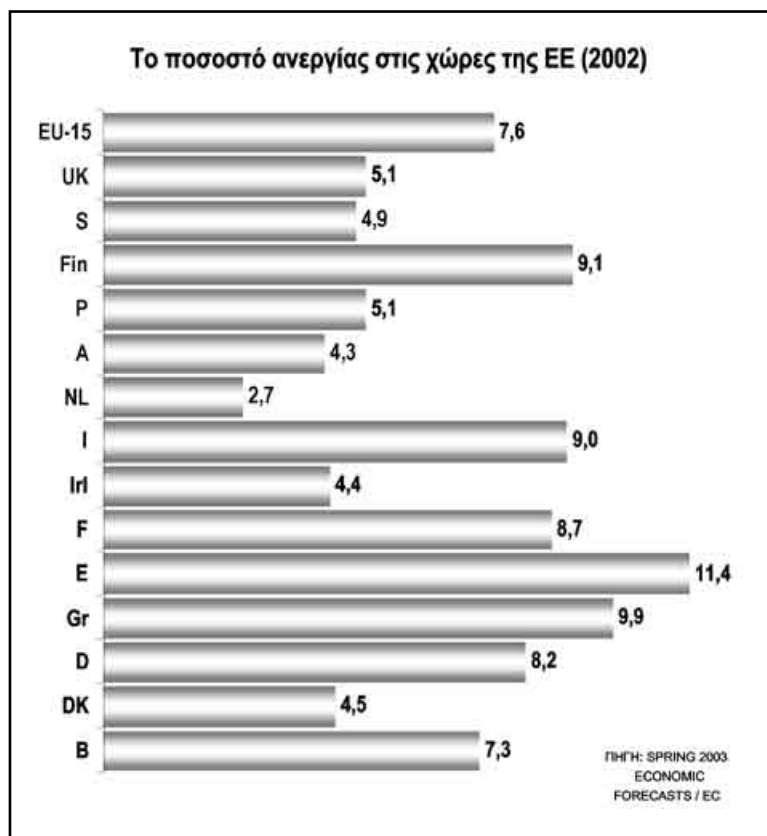
την είσοδό τους στην αγορά εργασίας εξαιτίας της μείωσης ή της στασιμότητας της απασχόλησης). Η μείωση του ποσοστού ανεργίας κατά το 2002, αντίθετα, οφειλόταν στην οριακή αύξηση της απασχόλησης (με τον ορισμό της ΕΣΥΕ, πλην όμως όχι με τον ορισμό της Eurostat) σε συνδυασμό με την στασιμότητα του εργατικού δυναμικού. Οι προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, πάντως, θεωρούν ότι το ποσοστό ανεργίας θα μειωθεί περαιτέρω κατά το τρέχον έτος και κατά το 2004.

Σε σύγκριση με τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Διάγραμμα 75), και με βάση την εναρμόνιση των στοιχείων που πραγματοποιεί η Eurostat, το ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα υπερέβη το 1998, για πρώτη φορά, τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πλην όμως από το 2002 άρχισε η σύγκλιση των δύο ποσοστών, καθώς η ανεργία στην Ελλάδα μειώνεται και στην Ευρωπαϊκή Ένωση αυξάνεται ελαφρώς. Το ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα, το οποίο ήταν από τα χαμηλότερα μεταξύ των χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη διάρκεια της δεκαετίας του '80, βρίσκεται σήμερα αρκετά υψηλότερα από τον μέσο όρο (Διάγραμμα 76). Η Ελλάδα κατέχει την δεύτερη θέση στην κατάταξη των χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης με κριτήριο το ποσοστό ανεργίας, μετά την Ισπανία.

Διάγραμμα 75

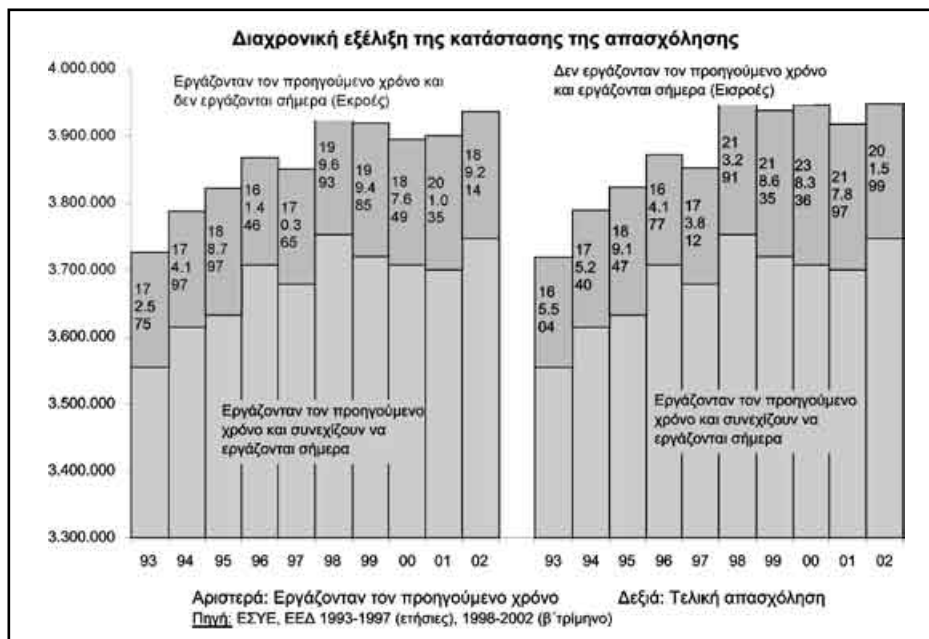
Διάγραμμα 76

5.2. Οι ροές μεταξύ απασχόλησης, ανεργίας και αεργίας

Το ύψος της απασχόλησης διαμορφώνεται από τον αριθμό των ανέργων που βρίσκουν εργασία, από τον αριθμό των άεργων που επίσης βρίσκουν εργασία, και από τον αριθμό των ήδη απασχολούμενων κατά το προηγούμενο έτος που διατήρησαν την απασχόλησή τους (στην ίδια ή σε άλλη θέση εργασίας). Περισσότεροι από το 95% των απασχολούμενων, κατά την περίοδο 1993-2002 συνέχισαν να εργάζονται, ενώ οι υπόλοιποι μετακινούνταν και διαμόρφωναν έτσι ροές από και προς την κατάσταση της απασχόλησης, οι οποίες προέρχονται ή κατευθύνονται προς την κατάσταση της ανεργίας και την κατάσταση της αεργίας (μη ενεργός πληθυσμός). Στο διάγραμμα 77 αποτυπώνεται η συνολική απασχόληση, καθώς και οι εισροές και οι εκροές από και προς αυτήν, από το 1993 έως σήμερα.

Διάγραμμα 77

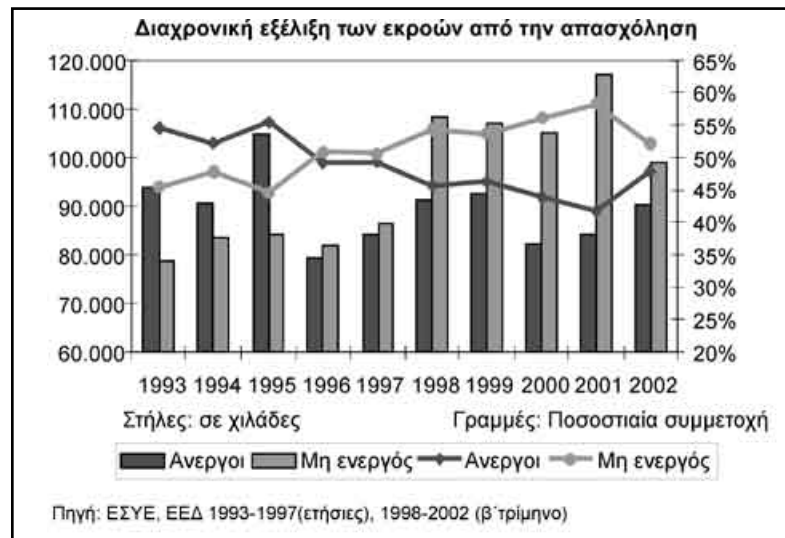

Βέβαια, υπάρχουν σημαντικές αποκλίσεις μεταξύ του αριθμού όσων εργάζονταν κατά τον προηγούμενο χρόνο όπως αυτός προκύπτει από τις ροές, και του αριθμού των απασχολούμενων όπως αυτός προκύπτει από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού. Με όλες τις επιφυλάξεις που συνεπάγεται αυτή η διαπίστωση, αναλύουμε παρακάτω τα στοιχεία των ροών.

Σε ότι αφορά τις ροές από την απασχόληση (εκροές), στην διάρκεια των ετών 1993-2002, ένα αυξανόμενο ποσοστό όσων έχασαν την θέση εργασίας που κατείχαν, κατευθύνονταν προς την κατάσταση της αεργίας (Διάγραμμα 78). Μια κίνηση αντιστροφής της ανοδικής τάσης εξόδου από την απασχόληση προς τον μη ενεργό πληθυσμό παρατηρήθηκε μόνο κατά το 2002. Βέβαια, ένα τμήμα των εργαζομένων που

περνούν από την απασχόληση στην ανεργία είναι τα άτομα που συνταξιοδοτούνται. Παρ' όλα αυτά, ακόμη και μετά την αφαίρεση των συνταξιούχων, ο αριθμός των απασχολούμενων που περνάει στον μη ενεργό πληθυσμό παραμένει σημαντικός.

Διάγραμμα 78

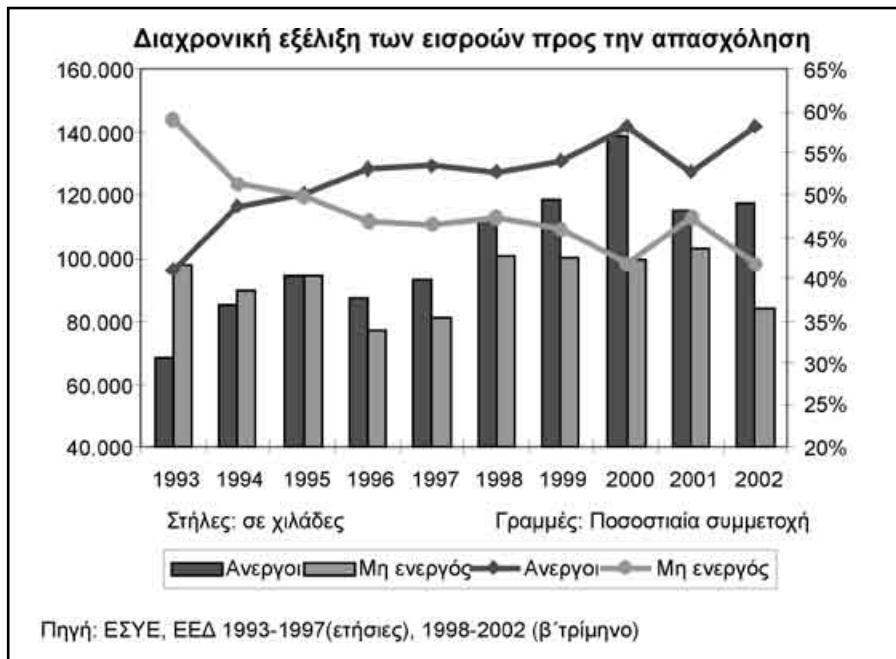
Στις ροές προς την απασχόληση (εισροές, Διάγραμμα 79), το μερίδιο που αναλογεί στους άνεργους που καταλαμβάνουν θέσεις εργασίας έναντι όσων προέρχονται από τον μη ενεργό πληθυσμό είναι αυξανόμενο (οι άνεργοι παίρνουν 6 από τις 10 θέσεις εργασίας που καταλαμβάνονται σήμερα, ενώ κατά το 1993 η αναλογία ήταν 4 θέσεις στις 10).

Όσον αφορά δε το καθαρό αποτέλεσμα των ροών από και προς την απασχόληση (Διάγραμμα 80), διαμορφώνεται κυρίως από τις κινήσεις των ανέργων, αν και κατά το 2001-2002 σημαντική ήταν η συμβολή της εξόδου προς τον μη ενεργό πληθυσμό.

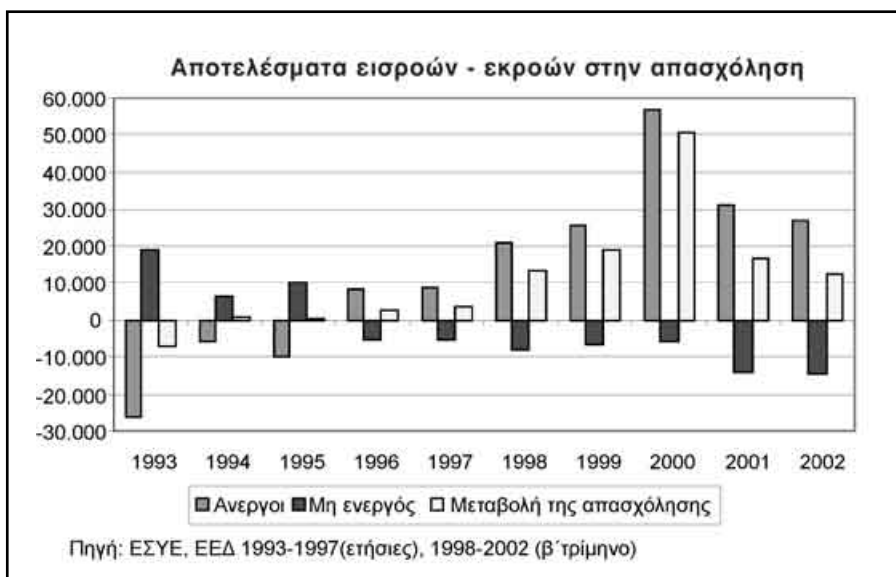
Ο αριθμός των ανέργων που εισέρχονται στην απασχόληση είναι μεγαλύτερος από τον αριθμό των απασχολούμενων που εξέρχονται στην κατάσταση της ανεργίας. Αντίθετα, ολοένα και μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των απασχολούμενων που εξέρχεται προς τον μη ενεργό πληθυσμό, σε σύγκριση με τον αριθμό των άεργων που εισέρχονται στην απασχόληση.

Όσον αφορά την «δεξαμενή» των ανέργων, έντονη εισροή διαπιστώνουμε μέχρι το 1997, καθώς και το 1999, ενώ από το 2000 και μετά υπάρχει μία εξισορρόπηση των εισροών-εκροών (Διάγραμμα 81). Κατά την περίοδο 1993-2002, κατά μέσο όρο, δύο στους τρεις άνεργους παρέμεναν στην διάρκεια μιας χρονιάς, στην ίδια κατάσταση με την προηγούμενη χρονιά. Η αναλογία αυτή μειώθηκε, στο τέλος της περιόδου, σε έξι στους δέκα άνεργους που παρέμεναν στην ίδια κατάσταση, ως μέσο ποσοστό του τελικού αριθμού των ανέργων.

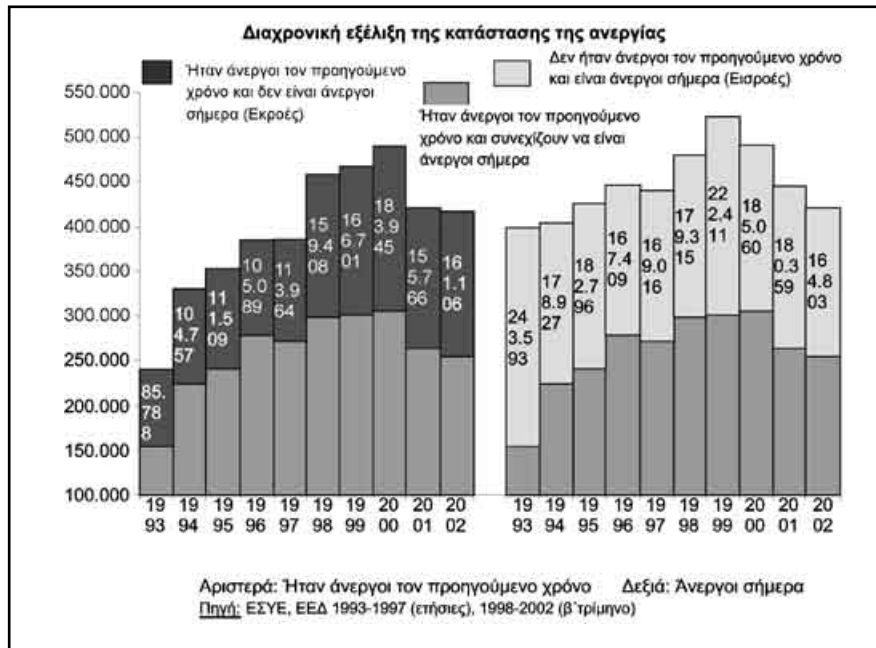
Διάγραμμα 79

Διάγραμμα 80

Διάγραμμα 81

Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό των εκροών από την ανεργία είναι ότι 3 στα 10 άτομα περνούν στον μη ενεργό πληθυσμό, δηλαδή σταματούν πλέον να αναζητούν εργασία έχοντας αποθαρρυνθεί (Διάγραμμα 82). Η «αναζήτηση εργασίας» είναι μια έννοια με αμφιλεγόμενο περιεχόμενο, με αποτέλεσμα, η διάκριση μεταξύ της κατάστασης της ανεργίας και της αεργίας, να μην είναι αυστηρή για έναν σημαντικό αριθμό ατόμων χωρίς απασχόληση³².

Όσον αφορά τις εισροές προς την κατάσταση της ανεργίας, η αναλογία μεταξύ αυτών που προέρχονται από την απασχόληση έναντι όσων προέρχονται από τον μη ενεργό δεν ακολουθεί μια σταθερή αναλογία, με εξαίρεση τα έτη 1999-2001 (Διάγραμμα 83).

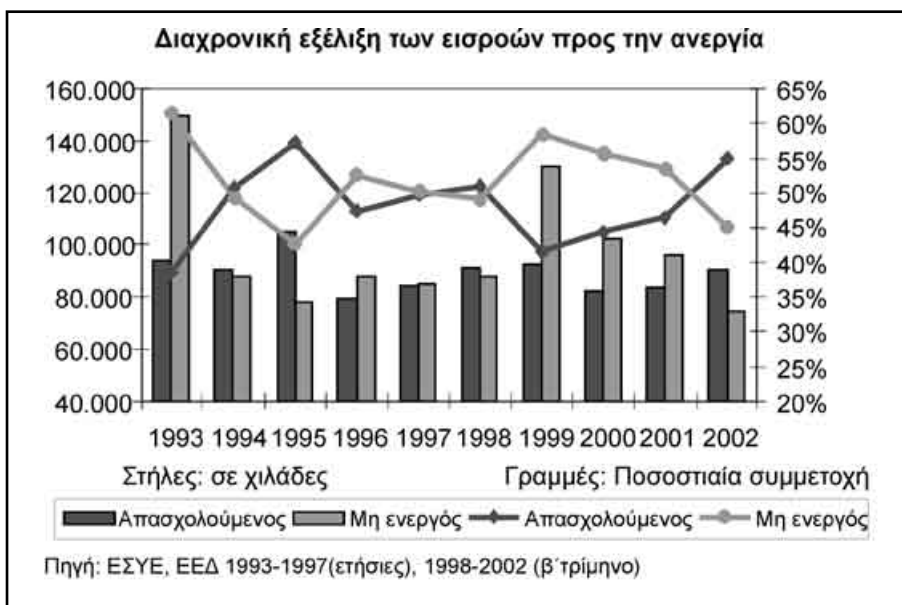
Το αποτέλεσμα των μεταβολής των ροών από και προς την ανεργία, (Διάγραμμα 84), διαμορφώνεται κυρίως από την κατάσταση των άεργων (μη ενεργών), καθώς ο αριθμός των ατόμων που προέρχεται από την κατάσταση της αεργίας και εισέρχεται στην κατάσταση της ανεργίας είναι μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο των ανέργων που εξέρχεται προς την κατάσταση της ανεργίας.

³² Όπως σημείωναν, ήδη από το 1978, ο Laurence Summers και ο Kim B. Clark, το μεγάλο μέγεθος των ροών από και προς το εργατικό δυναμικό, θέτει σοβαρά ερωτηματικά σχετικά με την διάκριση ανέργων και μη ενεργών (L.H.Summers & Kim B.Clark, *Labor Market Dynamics and Unemployment: A Reconsideration*, Brookings Papers on Economic Activity 1:13-60, 1979).

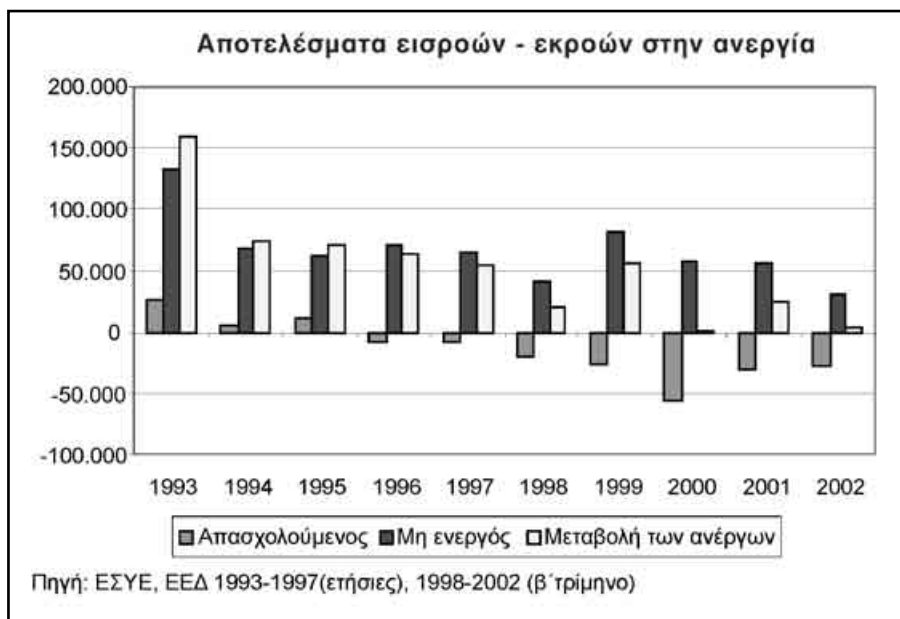
Διάγραμμα 82

Διάγραμμα 83

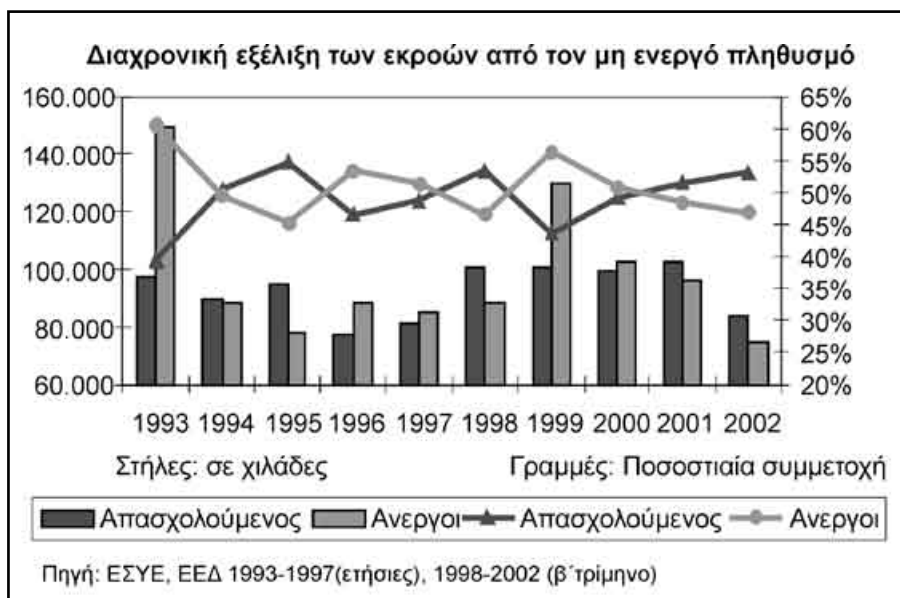

Διάγραμμα 84

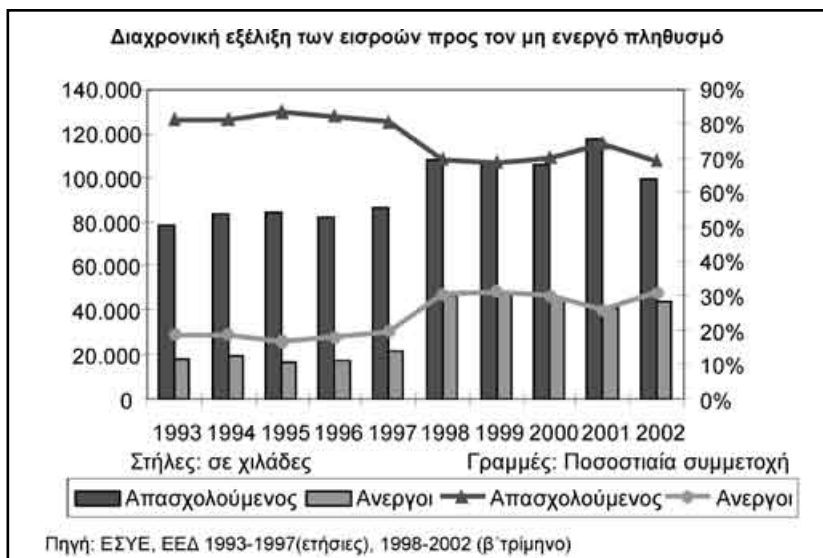

Όσον αφορά τις ροές του μη ενεργού πληθυσμού, στην περίοδο 1993-2002 κατά μέσο όρο, ένα στα δύο άτομα που εντάσσεται στο εργατικό δυναμικό, εισέρχεται ως απασχολούμενος, ενώ τρία στα τέσσερα άτομα που εισέρχονται στον μη ενεργό πληθυσμό, προέρχονται από τους απασχολούμενους (Διαγράμματα 85 και 86).

Διάγραμμα 85

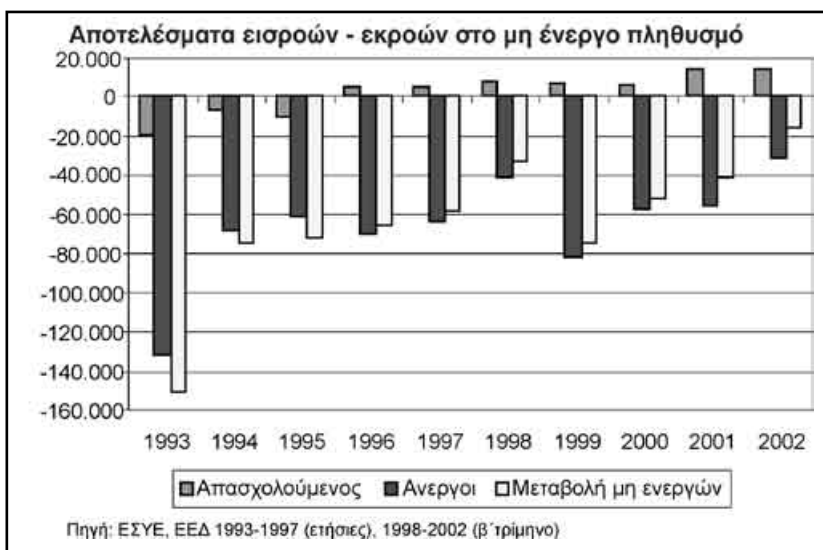

Διάγραμμα 86

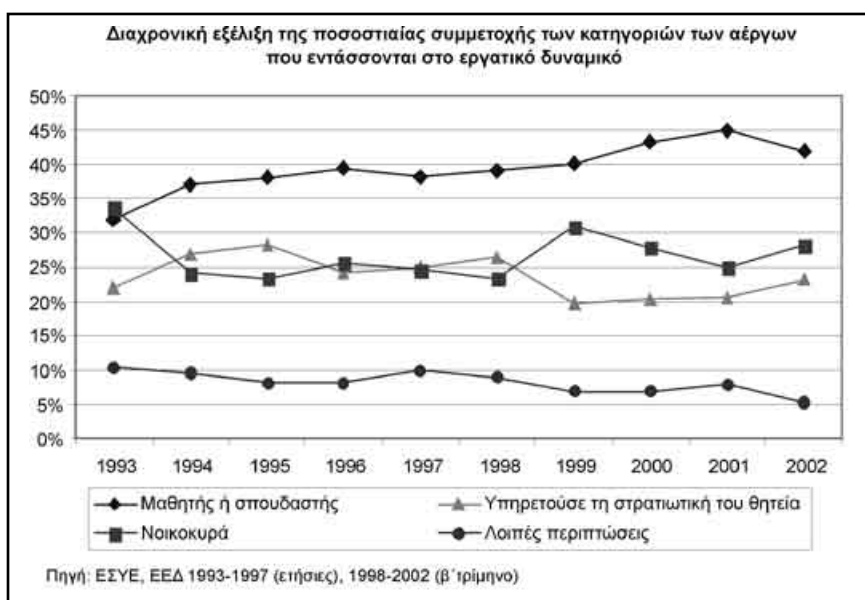
Τέλος, όσον αφορά το καθαρό αποτέλεσμα των ροών από και προς τον μη ενεργό πληθυσμό (Διάγραμμα 87), διαμορφώνεται κυρίως προς την κατάσταση των ανέργων, καθώς όπως διαπιστώσαμε παραπάνω (αποτελέσματα εισροών-εκροών στην απασχόληση και στην ανεργία), οι εκροές του μη ενεργού πληθυσμού προς την κατάσταση της ανεργίας και οι εισροές από την κατάσταση της απασχόλησης προς την κατάσταση της αεργίας, είναι μεγαλύτερες από τις αντίστοιχες εισροές και εκροές προς την κατάσταση ανεργίας ή απασχόλησης του μη ενεργού πληθυσμού.

Διάγραμμα 87

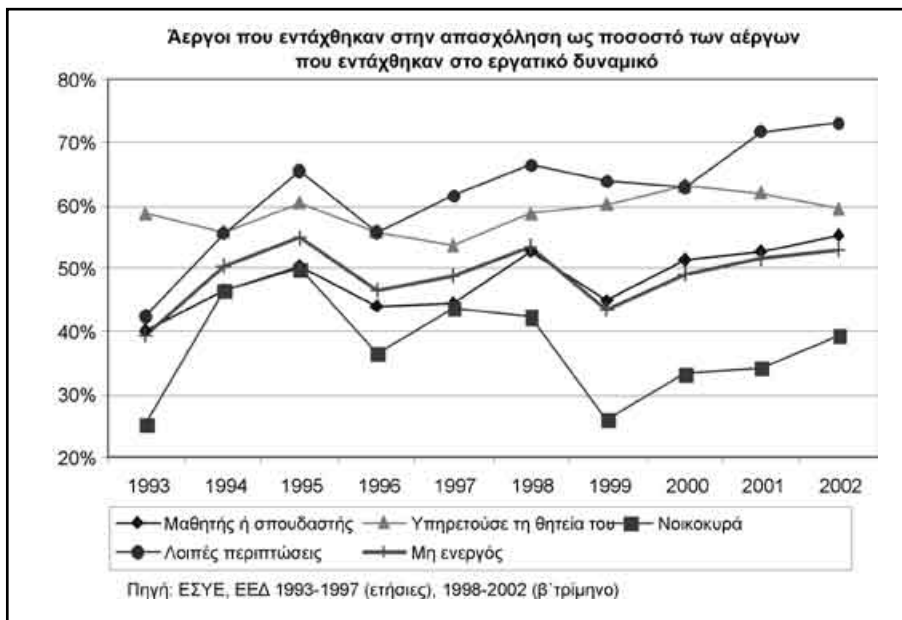
Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαχρονική εξέταση των εκροών από την κατηγορία των άεργων (μη ενεργών) προς το εργατικό δυναμικό. Κατά την εξεταζόμενη περίοδο, το 40% των άεργων που εντάσσονται στο εργατικό δυναμικό προέρχεται από μαθητές ή σπουδαστές, 25% από νοικοκυρές, το 25% περίπου από άτομα που ολοκλήρωσαν την στρατιωτική τους θητεία, ενώ το υπόλοιπο 10% αφορά λοιπές περιπτώσεις (Διάγραμμα 88). Από το συγκεκριμένο διάγραμμα διαπιστώνουμε ότι η κατηγορία των μαθητών ή σπουδαστών έχει μία σαφώς ανοδική τάση, και ότι κατά τα τελευταία έτη το ποσοστό των νοικοκυρών τείνει να μετατοπισθεί περισσότερο προς το 30%.

Διάγραμμα 88

Από τις παραπάνω κατηγορίες, εντάσσονται στην απασχόληση (ως ποσοστό όσων εντάσσονται στο εργατικό δυναμικό), το 60% όσων υπηρετούσαν την στρατιωτική τους θητεία και όσων ανήκουν στις λοιπές περιπτώσεις, το 48% των μαθητών ή σπουδαστών και το 38% των νοικοκυρών, (Διάγραμμα 89).

Διάγραμμα 89

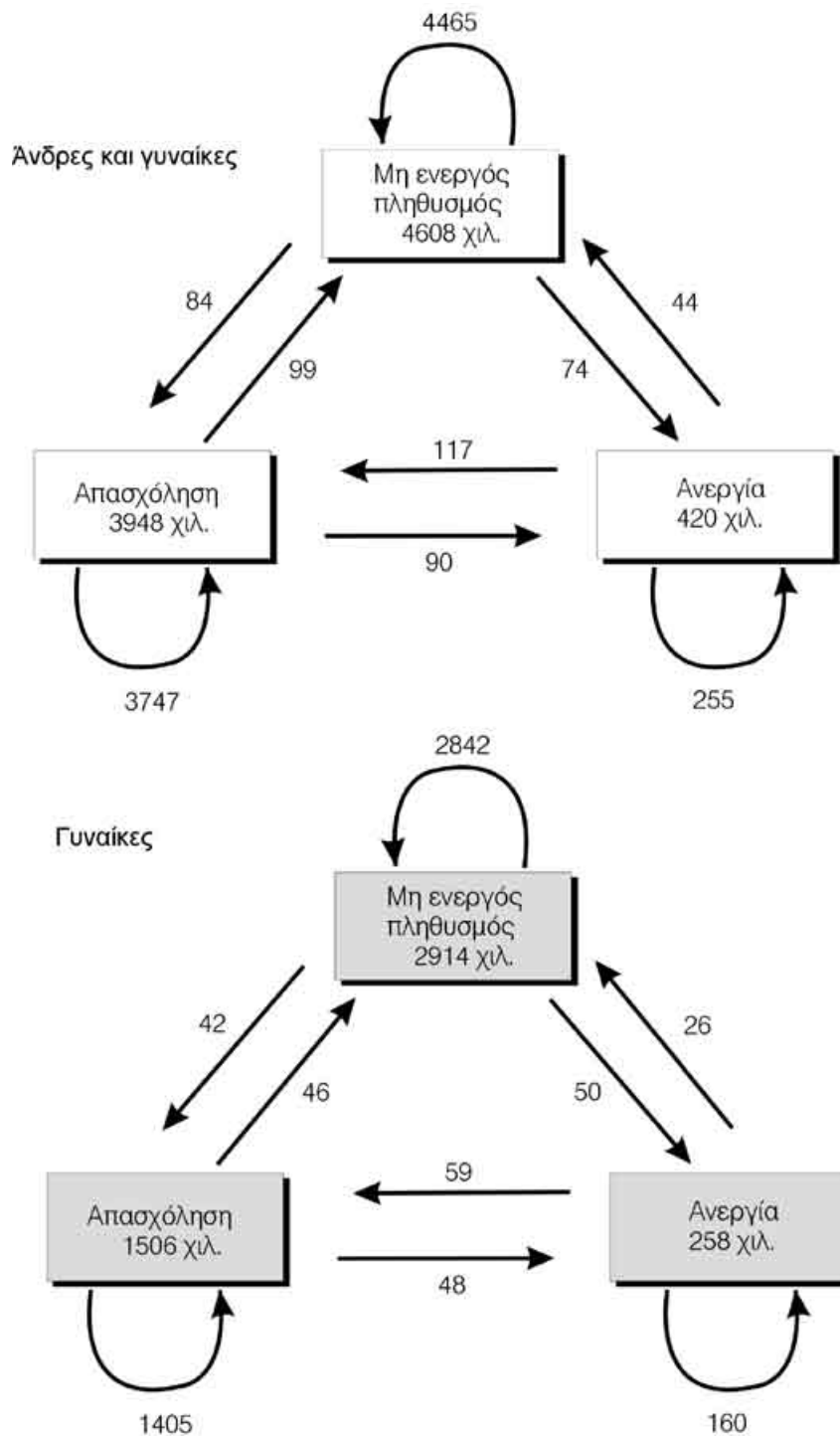

Από τις ροές μεταξύ απασχόλησης, ανεργίας και αεργίας (Έρευνα Εργατικού Δυναμικού β' τριμήνου 2002), στην κατά φύλο εξέταση διαπιστώνουμε τα παρακάτω:

- Το ποσοστό των απασχολούμενων που παραμένει στην ίδια κατάσταση είναι μεγαλύτερο στους άνδρες από ότι στις γυναίκες, (96,1% έναντι 93,7%), ενώ οι γυναίκες που συνεχίζουν να εργάζονται αντιστοιχούν στο 37,5% του συνόλου των απασχολούμενων.
- Το 1,7% των ανδρών που εργάζονταν τον προηγούμενο χρόνο εισέρχεται στην κατάσταση της ανεργίας και το 2,2% στην κατάσταση της αεργίας, ενώ στις γυναίκες τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 3,2% και 3,1%.
- Το 53% των απασχολούμενων που εισήλθαν στην κατάσταση της ανεργίας ήταν γυναίκες, ενώ αντίθετα το 53,5% των απασχολούμενων που εισήλθαν στην κατάσταση του άεργου είναι άνδρες.
- Το 63% περίπου των ανέργων που παραμένει στην ίδια κατάσταση είναι γυναίκες, ενώ στην κατά φύλο εξέταση τα εν λόγω ποσοστά είναι 65,3% για τις γυναίκες και 55,6% για τους άνδρες.
- Στους άνδρες πάνω από το 1/3 όσων ήταν άνεργοι τον προηγούμενο χρόνο και το 1/4 αντίστοιχα των γυναικών εισέρχονται στην απασχόληση, ενώ και για τα δύο φύλα πάνω από 10% εισέρχεται στην κατάσταση του άεργου.

- Παρόλη την διαφορά του ποσοστού μεταξύ ανδρών-γυναικών που εισήλθαν από την κατάσταση της ανεργίας στην απασχόληση, η αναλογία μεταξύ των φύλων είναι σχεδόν ισόποση, 50,4% γυναίκες έναντι 49,6% άνδρες.
- Το 63,6% των άεργων που παραμένει στην ίδια κατάσταση είναι γυναίκες, ενώ στην κατά φύλο εξέταση τα εν λόγω ποσοστά είναι 96,9% για τις γυναίκες και 96,1% για τους άνδρες.
- Το 2,5% των ανδρών που ήταν άεργοι τον προηγούμενο χρόνο εισέρχεται στην κατάσταση της απασχόλησης και το 1,4% στην κατάσταση της ανεργίας, ενώ στις γυναίκες τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 1,4% και 1,7%,
- Όπως και στις εκροές των ανέργων ομοίως και στις εκροές των άεργων (μη ενεργού πληθυσμού), παρόλη την διαφορά του ποσοστού μεταξύ ανδρών-γυναικών που εισήλθαν από την κατάσταση του άεργου στην απασχόληση, η αναλογία μεταξύ των φύλων είναι σχεδόν ισόποση, 50,2% γυναίκες έναντι 49,8% άνδρες, ενώ πάνω από τα 2/3 όσων εισήλθαν στην κατάσταση της ανεργίας είναι γυναίκες.
- Τόσο στους άνδρες όσο και στις γυναίκες η μεταβολή στο μέγεθος της απασχόλησης οφείλεται κατά 58% στην είσοδο όσων βρίσκονταν κατά τον προηγούμενο χρόνο στην κατάσταση του ανέργου.

**Σχήμα 3: Οι ροές του εργατικού δυναμικού (σε χιλιάδες)
Έρευνα Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ 2002 Β' τρίμηνο**

5.2. Οι μετασχηματισμοί στην αγορά εργασίας

Οι ευρωπαϊκές αγορές εργασίας αλλάζουν με ταχείς ρυθμούς από την αρχή της δεκαετίας του '90: γίνονται περισσότερο ευέλικτες, αποψιλώνεται το ρυθμιστικό τους πλαίσιο και υπόκεινται σε αυξανόμενη κατάπτωση. Η επιτυχία της αμερικανικής οικονομίας, που κατόρθωσε στην διάρκεια της δεκαετίας του '90 να μειώσει το ποσοστό ανεργίας μέχρι το επίπεδο της πλήρους απασχόλησης χωρίς να αναζωπυρώσει τον πληθωρισμό, ενίσχυσε την άποψη ότι ο κυριότερος λόγος για τις μέτριες επιδόσεις της Ευρώπης σε ό,τι αφορά την απασχόληση είναι οι ανεπαρκώς ευέλικτες αγορές εργασίας. Εν τω μεταξύ, οι νέες τεχνολογίες έχουν επιταχύνει την εισαγωγή νέων μορφών οργάνωσης της εργασίας και έχουν οδηγήσει σε νέες μορφές εργασίας. Απόηχος αυτών των εξελίξεων είναι οι νέοι στρατηγικοί στόχοι που τέθηκαν από το ευρωπαϊκό συμβούλιο της Λισσαβόνας για την Ευρωπαϊκή Ένωση: στην διάρκεια της επόμενης δεκαετίας, η Ευρώπη πρέπει να γίνει μια «κοινωνία βασισμένη στην γνώση». Ο νέος στόχος έχει σημαντικές επιπτώσεις για την συζήτηση που διεξάγεται για τα ζητήματα της εργασίας, γιατί μετατοπίζει το ενδιαφέρον από την ευελιξία της αγοράς εργασίας στην οργανωτική ευελιξία των επιχειρήσεων και την ανάγκη για περισσότερο ειδικευμένη, αυξημένων δεξιοτήτων και προσαρμοστικότητα εργασιακή δύναμη. Οι δύο κατευθύνσεις, αφενός μεν η ευελιξία, αφετέρου δε η αναβάθμιση του εργατικού δυναμικού, είναι εν πολλοίς αντιφατικές.

Το καθεστώς συσσώρευσης κεφαλαίου που διαμορφώνεται πλέον, δίνει νέο και σημαντικό ρόλο στον τομέα των υπηρεσιών και σε μεγάλο βαθμό στην ανειδίκευτη εργασία, έτσι ώστε μια σημαντική μερίδα των εργαζόμενων τάξεων είναι υποχρεωμένη να δέχεται την πτώση του πραγματικού μισθού της κάτω από τον μισθό που είναι αναγκαίος για την αναπαραγωγή της, και μάλιστα, μέχρις εκείνου του σημείου που τελικά αφαιρούνται από το επίπεδο της ζωής της ανάγκες που μέχρι σήμερα θεωρούνταν ως απαραίτητες για μια «κανονική» και αξιοπρεπή διαβίωση. Μάλιστα, η διατήρηση των μικρών αυξήσεων στους μισθούς αποτελεί μια από τις προϋποθέσεις του νέου καθεστώτος συσσώρευσης, γιατί η νέα περίοδος άνθισης του καπιταλισμού χαρακτηρίζεται από μικρές ως μέτριες αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας. Παρά την εισαγωγή νέων τεχνολογιών στην παραγωγή, η παραγωγικότητα δεν επιταχύνεται θεαματικά (με εξαίρεση την βιομηχανία): η άνοδος της παραγωγικότητας στις ΗΠΑ, όσο σημαντική και αν είναι, απέχει κατά πολύ από τις επιδόσεις των «ένδοξων τριάντα ετών» 1945-1975. Αυτό οφείλεται, κατά κύριο λόγο στο γεγονός ότι οι νέες βάσεις της συσσώρευσης κεφαλαίου βρίσκονται κυρίως στον τομέα των υπηρεσιών, που δεν επιτυγχάνει υψηλές αυξήσεις της παραγωγικότητας. Εάν όμως η παραγωγικότητα δεν αυξάνεται με υψηλούς ρυθμούς στον τομέα των υπηρεσιών, τότε, οι πραγματικοί μισθοί θα πρέπει και αυτοί να αυξάνονται με μικρούς ρυθμούς, αυτό αποτελεί συστατικό στοιχείο της «εύρυθμης» λειτουργίας του οικονομικού συστήματος (αλλιώς οι επιχειρήσεις αρνούνται να παράγουν στο

επίπεδο εκείνο που είναι αναγκαίο για την πλήρη απασχόληση). Από αυτό απορρέει η ανάπτυξη ενός ευρέως στρώματος χαμηλόμισθων στις υπηρεσίες. Η συγκράτηση των πραγματικών μισθών εμφανίζεται, λοιπόν, προϋπόθεση της νέας περιόδου άνθισης της «οικονομίας των υπηρεσιών».

Συνολικά, η εύρυθμη λειτουργία του νέου καθεστώτος συσσώρευσης κεφαλαίου που διαμορφώνεται απαιτεί: (α) οι πραγματικοί μισθοί στις υπηρεσίες να αυξάνονται με μικρούς ρυθμούς γιατί η παραγωγικότητα της εργασίας δεν επιταχύνεται επαρκώς, και (β) η παραγωγικότητα να αυξάνεται με υψηλούς ρυθμούς στον τομέα της βιομηχανίας -πράγμα το οποίο θα επιτρέψει στην αξία του παγίου κεφαλαίου να μειωθεί (και να συμβάλει έτσι στην αύξηση της κερδοφορίας). Εάν ισχύσει ένα τέτοιο σενάριο -που θυμίζει έντονα αυτά που ήδη συμβαίνουν στις ΗΠΑ- θα έχουμε ένα μακρό κύμα οικονομικής άνθισης βασισμένο στην κατ' έκταση συσσώρευση του κεφαλαίου στον τομέα των υπηρεσιών (υγεία, εκπαίδευση, ασφάλιση, υπηρεσίες τηλεπικοινωνιών και διαδικτύου, μεταφορές, βιομηχανία της διασκέδασης και της εστίασης...), ωθούμενο από τις αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας στον βιομηχανικό τομέα, με μια αγορά εργασίας που θα ανταποκρίνεται στις νέο-φιλελεύθερες απαιτήσεις, μια πρόοδο των πραγματικών μισθών που θα υπολείπεται των αυξήσεων της παραγωγικότητας, με μεγάλο ποσοστό χαμηλόμισθων να εργάζονται στον τομέα των υπηρεσιών. Με άλλα λόγια, ένα νέο μακρό κύμα οικονομικής ανάκαμψης μπορεί να συνοδεύεται από απορρύθμιση και στασιμότητα, ή πολύ μικρή πρόοδο για ένα σημαντικό τμήμα των εργαζόμενων τάξεων.

Έτσι, προκύπτει μια διπλή επίπτωση στην αγορά εργασίας και στην οργάνωση της εργασίας: αφενός μεν απαιτείται ευελιξία των «απασχολήσιμων» χαμηλής ειδίκευσης στην αγορά εργασίας που ικανοποιεί τις ανάγκες του τομέα των υπηρεσιών, αφετέρου δε νέες μορφές οργάνωσης της εργασίας βασισμένες στην γνώση και σε νέες οργανωτικές αρχές στην βιομηχανία (με αντίστοιχη συγκρότηση ενός «ανώτερου» τμήματος της αγοράς εργασίας) και σε μερικούς κλάδους των υπηρεσιών. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι αναδύεται ήδη και ένας δεύτερος δυϊσμός της εργασίας στο εσωτερικό των επιχειρήσεων, όπως π.χ. στις τράπεζες όπου αναπτύσσεται μια πόλωση μεταξύ ενός πυρήνα ειδικευμένων και υπερ-ειδικευμένων εργαζομένων με σταθερή και υψηλά αμειβόμενη απασχόληση, και μιας «περιφέρειας» χαμηλής ειδίκευσης εργαζομένων με πρόσκαιρη και χαμηλά αμειβόμενη απασχόληση.

Πορευόμαστε, δηλαδή, σε ένα καθεστώς διπλής οργάνωσης της εργασίας και διπλής αγοράς της εργασίας: Η μεν εργασία των χαμηλόμισθων ανειδίκευτων στον τομέα των υπηρεσιών οργανώνεται επί των παλαιών αρχών της κατάτμησης της εργασίας, της ιεραρχικής οργάνωσης και του εργοδοτικού δεσποτισμού, που πολύ απέχουν από την «κοινωνία της γνώσης» και το «νέο παραγωγικό υπόδειγμα», η δε εργασία των εργαζομένων σε ένα μεγάλο τμήμα της βιομηχανίας (και σε μερικούς κλάδους

των υπηρεσιών ή στο εσωτερικό ορισμένων επιχειρήσεων) οργανώνεται με βάση τις αρχές της ευέλικτης αυτοματοποίησης, της γνώσης και της εσωτερικής ευελιξίας, οργανωτικές αρχές που στηρίζονται στην “αυτοματοποιημένη” πειθαρχία.

ΜΕΡΟΣ 6

**Το προϊόν ανά κάτοικο στις περιφέρειες
και η τοπική ανταγωνιστικότητα**

Το προϊόν ανά κάτοικο στις περιφέρειες και η τοπική ανταγωνιστικότητα

6.1. Ανάλυση της ανισότητας του προϊόντος ανά κάτοικο μεταξύ των περιφερειών σε συνιστώσες

Το Ακαθάριστο Προϊόν ανά Κάτοικο στις περιφέρειες της Ελλάδας, κατά το έτος 2000, παρουσίαζε σημαντικές διαφορές σε σχέση με τον μέσο εθνικό όρο³³. Τρεις περιφέρειες εμφανίζονται ως οι λιγότερο παραγωγικές: Στην **Ανατολική Μακεδονία και Θράκη**, την περιφέρεια της χώρας με τις μικρότερες παραγωγικές επιδόσεις, το ακαθάριστο προϊόν ανά κάτοικο είναι κατά 20% περίπου μικρότερο από τον μέσο εθνικό όρο. Το αντίστοιχο ποσοστό για την **Δυτική Ελλάδα** ανέρχεται σε 13%, ενώ στην **Ήπειρο** ανέρχεται σε -7% περίπου.

Αρκετά αρνητική απόκλιση, της τάξης του -5% παρουσιάζει η Αττική. Αυτή από πρώτη όψη παράδοξη απόκλιση, οφείλεται στην διαφορά που υπάρχει μεταξύ του ακαθάριστου προϊόντος μιας περιφέρειας και του διαθέσιμου εισοδήματος των κατοίκων της, διότι ένα μερίδιο του προϊόντος που παράγεται στην περιοχή ενδέχεται να μετατρέπεται σε εισόδημα άλλων περιοχών, ή αντίθετα, να υπάρχει εισροή εισοδήματος στην περιφέρεια (π.χ. μέσω μονομερών μεταβιβάσεων όπως το μεταναστευτικό ή το ναυτιλιακό συνάλλαγμα ή οι δημόσιοι πόροι). Χαρακτηριστική από την άποψη αυτή είναι η περίπτωση της Στερεάς Ελλάδας, που παράγει ένα σημαντικό μέρος του εισοδήματος της Αθήνας. Αυτό εξηγεί, τόσο τον χαμηλό δείκτη ακαθάριστου προϊόντος ανά κάτοικο της Αττικής, όσο και το γεγονός ότι στην άλλη άκρη της κατάταξης (με το υψηλότερο ακαθάριστο προϊόν ανά κάτοικο) βρίσκουμε την **Στερεά Ελλάδα** που υπερέχει κατά +60% του μέσου εθνικού όρου.

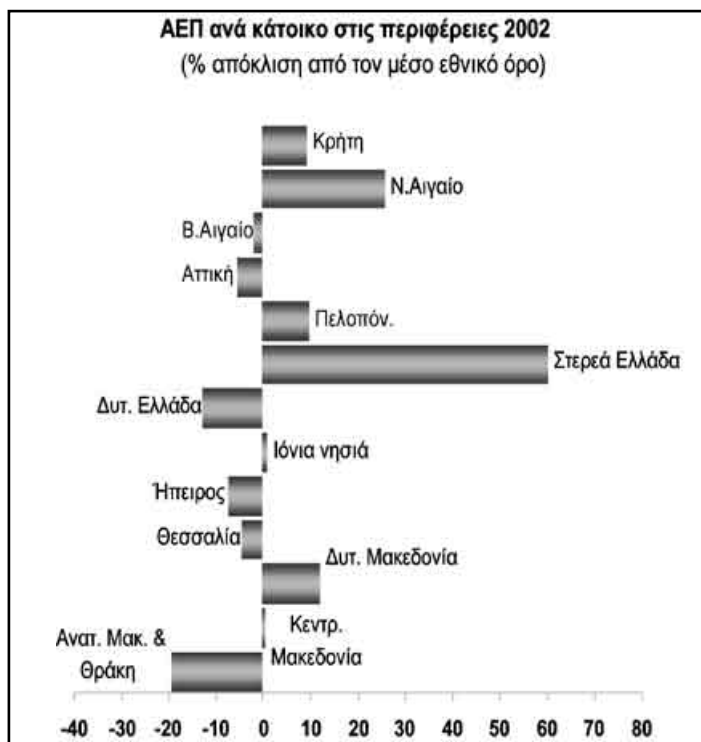
Σημαντικά υψηλότερο προϊόν ανά κάτοικο εμφανίζεται και στο **Νότιο Αιγαίο** (+26%). Θετική απόκλιση από τον μέσο όρο της χώρας παρουσιάζουν επίσης η **Κρήτη** (περίπου +10%), η **Δυτική Μακεδονία** (+12%) και η **Πελοπόννησος** (+10%).

³³ Οι υπολογισμοί μας έγιναν με στοιχεία των Εθνικών Λογαριασμών για το Ακαθάριστο Προϊόν και για το έτος 2000. Για τον συνολικό πληθυσμό χρησιμοποιήθηκαν, αναγκαστικά, τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού, επειδή από αυτήν προέρχονται και οι άλλες μεταβλητές της ανάλυσης (πληθυσμός ηλικίας 15-64 ετών, εργατικό δυναμικό και απασχόληση). Οι μεταβλητές αυτές χρησιμοποιούνται στην ανάλυσή μας μαζί με τον συνολικό πληθυσμό για τον υπολογισμό δεικτών, και ως εκ τούτου οφείλουν να προέρχονται από την ίδια Έρευνα με αυτόν (π.χ. δεν είναι δυνατό να υπολογίσουμε το ποσοστό των ηλικιών 15-64 ετών στον συνολικό πληθυσμό εάν οι δύο μεταβλητές δεν προέρχονται από την ίδια Έρευνα, εν προκειμένω την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού). Για τον λόγο αυτό, τα αποτελέσματά μας σε ότι αφορά το προϊόν ανά κάτοικο, διαφέρουν από αυτά που έχει δημοσιεύσει η Eurostat, η οποία χρησιμοποιεί άλλη Έρευνα για τον πληθυσμό. Για παράδειγμα, ενώ με βάση τους δικούς μας υπολογισμούς η φτωχότερη περιφέρεια της χώρας είναι η Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, με βάση τους πίνακες της Eurostat η φτωχότερη περιφέρεια είναι η Ήπειρος.

Το προϊόν στις υπόλοιπες τέσσερις περιφέρειες, **Κεντρική Μακεδονία, Ιόνια νησιά, Βόρειο Αιγαίο, Θεσσαλία**, δεν διαφέρει σημαντικά από το εθνικό ΑΕΠ ανά κάτοικο.

Στο διάγραμμα 90 αποτυπώνονται οι ποσοστιαίες αποκλίσεις του ακαθάριστου προϊόντος ανά κάτοικο στις περιφέρειες σε σχέση με τον μέσο εθνικό όρο.

Διάγραμμα 90

Για την ανάλυση των διαφορών του προϊόντος ανά κάτοικο των περιφερειών χρησιμοποιήσαμε την παρακάτω ανάλυση:

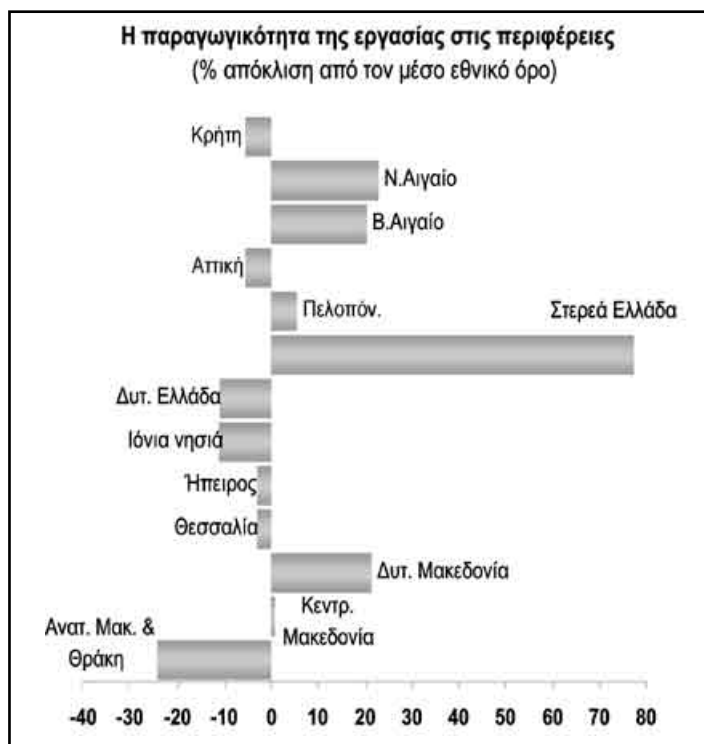
$$(Y/P) = (Y/N) (N/F) (F/P_{1564}) (P_{1564}/P)$$

όπου (Y) το ακαθάριστο προϊόν, (P) ο πληθυσμός, επομένως (Y/P) το ακαθάριστο προϊόν ανά κάτοικο, (N) ο αριθμός απασχολούμενων, (Y/N) η παραγωγικότητα της εργασίας, (F) το εργατικό δυναμικό, (N/F) το ποσοστό απασχόλησης (100-ποσοστό ανεργίας), (F/P) το ποσοστό συμμετοχής, (P_{1564}) ο πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας (δηλαδή ο πληθυσμός 15-64 ετών), και (P_{1564}/P) ο πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού. Επομένως, το Ακαθάριστο Προϊόν ανά Κάτοικο αναλύεται σε τέσσερις συνιστώσες: στην παραγωγικότητα της εργασίας, το ποσοστό συμμετοχής, το ποσοστό απασχόλησης (ή εναλλακτικά, το ποσοστό ανεργίας) και τις εργάσιμες ηλικίες ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού. Ο πρώτος δείκτης αναφέρεται στο παραγωγικό σύστημα, ο δεύτερος και ο τρίτος στην αγορά εργασίας και ο τέταρτος στην δημογραφική κατάσταση της περιφέρειας. **Η υψηλότερη παραγωγικότητα της εργασίας, η μεγαλύτερη συμμετοχή στην αγορά εργα-**

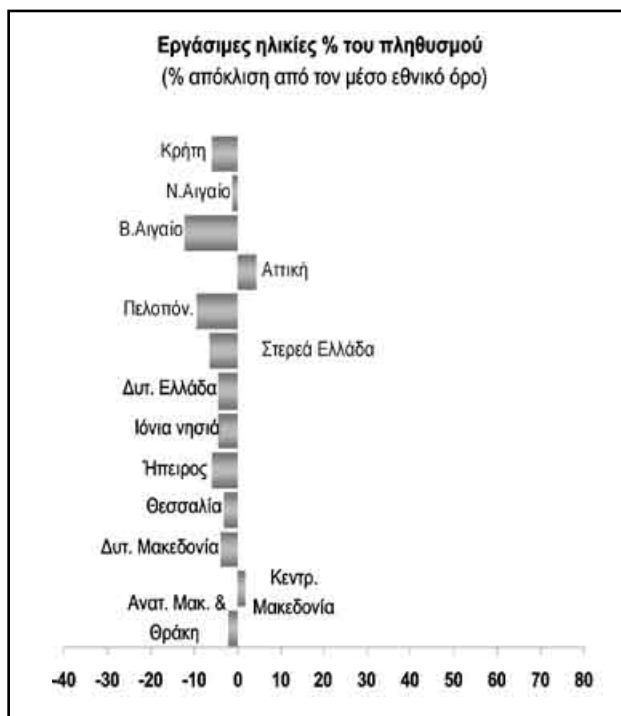
σίας και το χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας, καθώς και το υψηλότερο ποσοστό των εργασιμων ηλικιών στον συνολικό πληθυσμό οδηγούν σε υψηλότερο Ακαθάριστο Προϊόν ανά κάτοικο. Η παραγωγικότητα και το επίπεδο ζωής συνδέονται στενά: όσο αυξάνεται η παραγωγικότητα, τόσο αυξάνεται και το προϊόν ανά κάτοικο (θεωρώντας όλους τους άλλους παράγοντες σταθερούς), γιατί η παραγωγικότητα της εργασίας είναι το προϊόν που παράγει κατά μέσο όρο ένας απασχολούμενος ετησίως. Επομένως, εάν θεωρήσουμε την αναλογία των απασχολούμενων στον πληθυσμό ως σταθερή, όσο μεγαλύτερη είναι η παραγωγικότητα, τόσο μεγαλύτερο είναι και το προϊόν ανά κάτοικο. Εάν όμως το υψηλό επίπεδο παραγωγικότητας επιτυγχάνεται σε βάρος της απασχόλησης, επηρεάζεται αρνητικά το επίπεδο ζωής, διότι η υψηλότερη απασχόληση παράγει εισοδήματα για ένα μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού. Το ίδιο ισχύει και για το ποσοστό συμμετοχής: το ποσοστό του πληθυσμού που συμμετέχει στον ενεργό πληθυσμό, που αποτελεί δηλαδή το εργατικό δυναμικό της χώρας (το σύνολο των ατόμων που είναι διαθέσιμα προς εργασία), επηρεάζει θετικά το επίπεδο του προϊόντος ανά κάτοικο.

Για τις δεκατρείς περιφέρειες της Ελλάδας υπολογίσαμε τους παραπάνω δείκτες και την απόκλιση τους από τον μέσο εθνικό όρο, έτσι ώστε να μπορούμε να ερμηνεύσουμε την απόκλιση στο ακαθάριστο προϊόν ανά κάτοικο, ως αποτέλεσμα των αποκλίσεων που παρουσιάζουν οι τέσσερις συνιστώσες του.

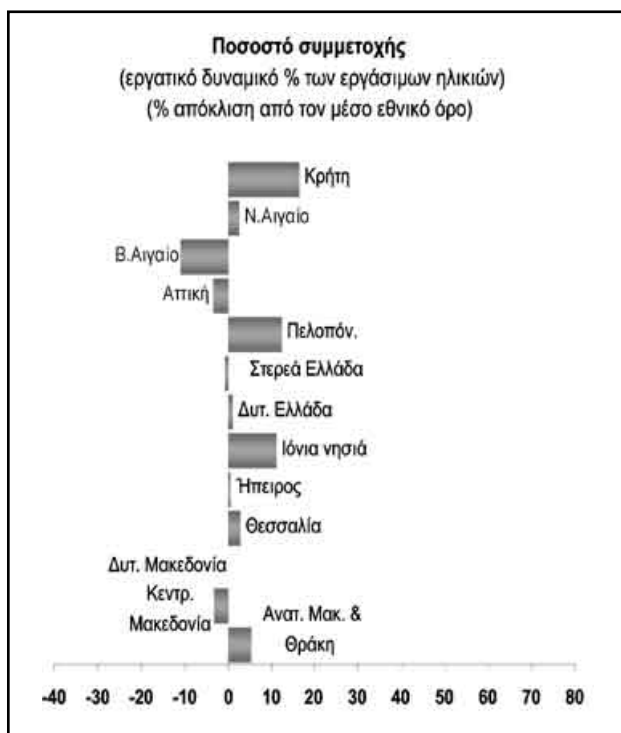
Διάγραμμα 91

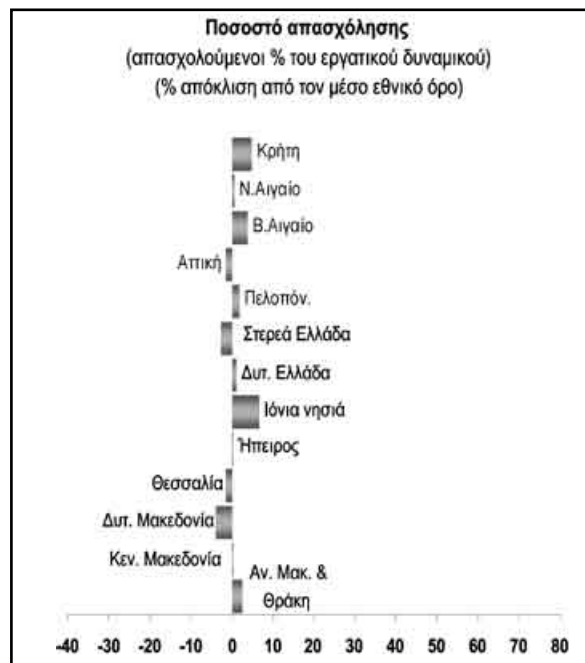
Διάγραμμα 92

Διάγραμμα 93

Διάγραμμα 94

Η πρώτη συνιστώσα του ακαθάριστου προϊόντος ανά κάτοικο είναι η παραγωγικότητα της εργασίας. Οι αποκλίσεις της παραγωγικότητας των περιφερειών ως ποσοστό του μέσου εθνικού όρου αποτυπώνονται στο Διάγραμμα 91. Η **Στερεά Ελλάδα** υπερέχει κατά πολύ των άλλων περιφερειών της Ελλάδας με παραγωγικότητα που υπερβαίνει κατά 77% τον μέσο εθνικό όρο. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής βιομηχανίας βρίσκεται συγκεντρωμένο στην Στερεά Ελλάδα και ιδιαίτερα στον νομό Βοιωτίας, ο οποίος αποτελεί, κατά κάποιον τρόπο, την ευρύτερη βιομηχανική περιοχή της Αθήνας. Τα νησιά του **Βόρειου και του Νότιου Αιγαίου** εμφανίζουν υψηλή παραγωγικότητα, κατά 20% και 23% αντίστοιχα, ανώτερη του μέσου όρου της χώρας, καθώς επίσης και η **Δυτική Μακεδονία** (+22%). Μεγάλη υστέρηση έναντι του μέσου εθνικού όρου παραγωγικότητας της εργασίας παρουσιάζουν η **Ανατολική Μακεδονία και Θράκη** (περίπου -25%), η **Δυτική Ελλάδα** (11%) και τα **Ιόνια νησιά** (-11%).

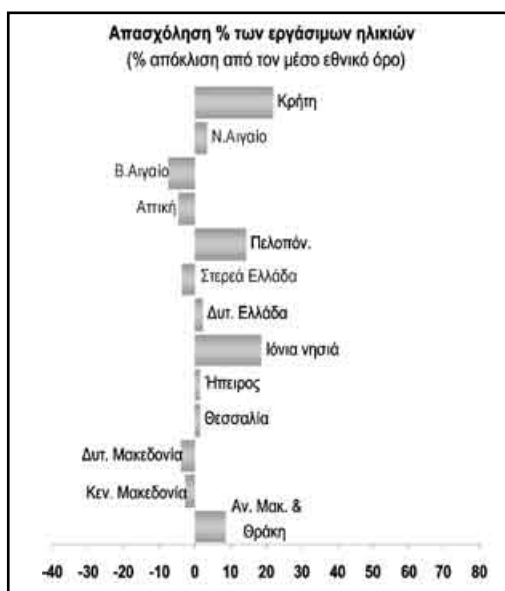
Από την ανάλυση των στοιχείων προκύπτει ότι η παραγωγικότητα της εργασίας είναι η σημαντικότερη συνιστώσα μεταξύ των τεσσάρων που καθορίζουν το ύψος του ακαθάριστου προϊόντος ανά κάτοικο, αφού αυτή μόνη της εξηγεί το 85% περίπου των αποκλίσεων του ακαθάριστου προϊόντος ανά κάτοικο στις περιφέρειες σε σχέση με το ΑΕΠ ανά κάτοικο της χώρας. Αυτό εξάλλου προκύπτει και από την απλή παρατήρηση των Διαγραμμάτων 91, 92, 93, 94, και 95, όπου φαίνεται ότι το μέγεθος των αποκλίσεων της παραγωγικότητας υπερβαίνει κατά πολύ τις αντίστοιχες αποκλίσεις των τριών άλλων συνιστωσών.

Μεταξύ του ποσοστού απασχόλησης και του ποσοστού συμμετοχής βρέθηκε στατιστική συσχέτιση, η οποία σημαίνει ότι στις περιοχές στις οποίες είναι αυξημένο το ποσοστό απασχόλησης (δηλαδή, είναι χαμηλό το ποσοστό ανεργίας) υπάρχει αυξημένο ποσοστό συμμετοχής. Με άλλα λόγια, στις περιφέρειες στις οποίες το παραγωγικό σύστημα επιτυγχάνει ικανοποιητικότερη απορρόφηση των ανέργων, εκεί ενθαρρύνονται να εισέλθουν στην αγορά εργασίας περισσότερα άτομα από τον μη ενεργό πληθυσμό. Επειδή υπάρχει η συσχέτιση μεταξύ αυτών των δύο μεγεθών (ποσοστό απασχόλησης και ποσοστό συμμετοχής) αντικαταστήσαμε τις δύο συνιστώσες με το γινόμενό τους, που είναι ο αριθμός των απασχολούμενων ως ποσοστό των ηλικιών εργάσιμης ηλικίας. Αυτό μας οδηγεί σε μια μείωση του αριθμού των συνιστωσών του ακαθάριστου προϊόντος ανά κάτοικο από τέσσερις σε τρεις.

Ως εκ τούτου, σε όσα ακολουθούν χρησιμοποιούμε μόνο τρεις συνιστώσες για την εξήγηση των αποκλίσεων του ακαθάριστου προϊόντος των περιφερειών σε σχέση με τον μέσο εθνικό όρο:

- πρώτον, την παραγωγικότητα της εργασίας που αφορά στην αποτελεσματικότητα και την διάρθρωση του παραγωγικού συστήματος,
- δεύτερον, το ποσοστό των εργάσιμων ηλικιών στον συνολικό πληθυσμό, που αφορά στην δημογραφική κατάσταση της περιφέρειας, και
- τρίτον, το ποσοστό των απασχολούμενων στις εργάσιμες ηλικίες. Ο δείκτης αυτός είναι υψηλός σε μια περιφέρεια όταν έχει χαμηλό ποσοστό ανεργίας και υψηλό ποσοστό συμμετοχής, άρα είναι δείκτης της καλύτερης ή χειρότερης αξιοποίησης του εργατικού δυναμικού σε μια περιφέρεια.

Διάγραμμα 95

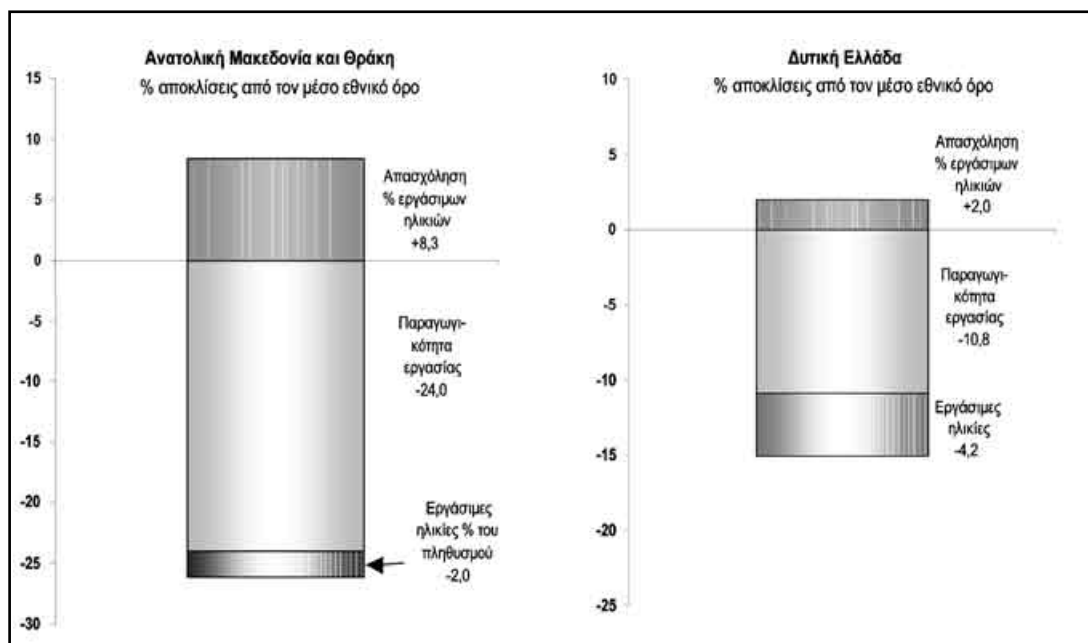
Σε ότι αφορά τις αποκλίσεις του ποσοστού των απασχολουμένων στις εργάσιμες ηλικίες, των περιφερειών έναντι του μέσου εθνικού όρου (Διάγραμμα 95), την καλύτερη χρήση του εργατικού δυναμικού πραγματοποιούν η **Κρήτη** (+22%), τα **Ιόνια νησιά** (+19%), η **Πελοπόννησος** (+14%). Ακολουθεί στην κατάταξη η **Ανατολική Μακεδονία και Θράκη** (+8%). Η χειρότερη αξιοποίηση του εργατικού δυναμικού εμφανίζεται στο **Βόρειο Αιγαίο** (-7,5%).

Από δημογραφική άποψη (εργάσιμες ηλικίες ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού) (Διάγραμμα 92), υπεροχή παρουσιάζουν μόνον η **Αττική** (+4,6%) και η **Κεντρική Μακεδονία** (+2%) (δηλαδή οι ευρύτερες περιοχές των Αθηνών και της Θεσσαλονίκης), ενώ αντιθέτως, η **Πελοπόννησος** (-9%) και το **Βόρειο Αιγαίο** (-12%) υστερούν έναντι όλων των άλλων περιφερειών.

Με βάση τα παραπάνω, διακρίνουμε τις εξής ομάδες περιφερειών:

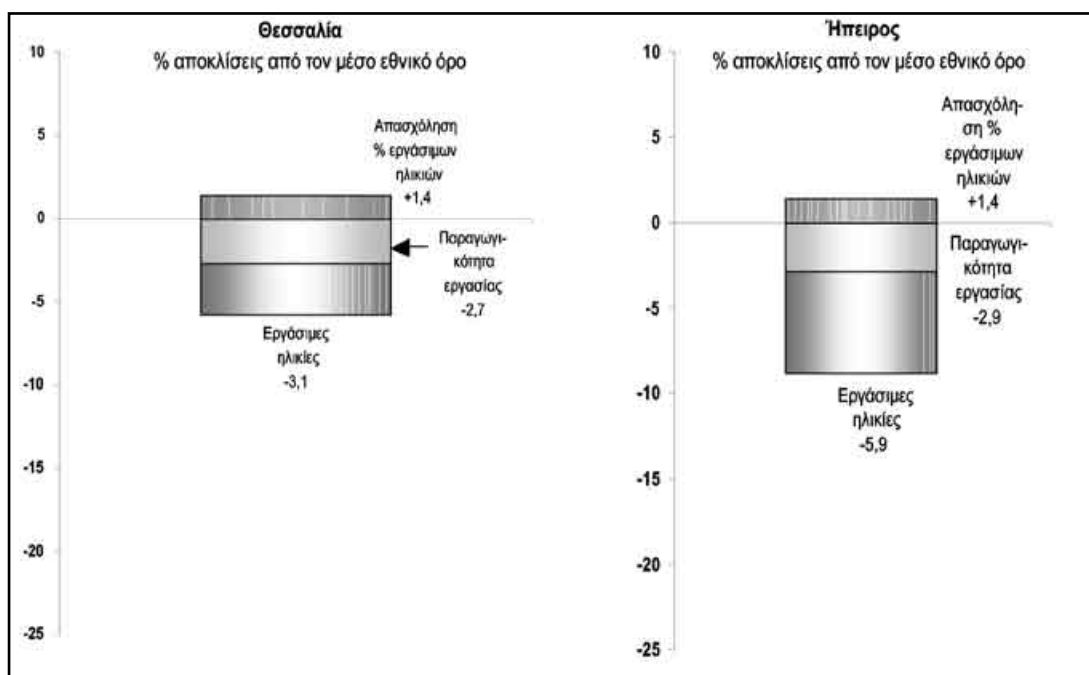
Πρώτον, τις δύο περιφέρειες με το χαμηλότερο ακαθάριστο προϊόν ανά κάτοικο: την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, και την Δυτική Ελλάδα, με κύριο χαρακτηριστικό την πολύ μικρή παραγωγικότητα της εργασίας (Διάγραμμα 96). Πέραν της έντονα αρνητικής συμβολής της παραγωγικότητας της εργασίας στην διαμόρφωση του ακαθάριστου προϊόντος ανά κάτοικο, αρνητική (πλην όμως μικρού μεγέθους) είναι και η συμβολή της δημογραφικής κατάστασης. Εντούτοις, σε αμφοτέρους τις περιφέρειες, παρατηρείται ανώτερη του μέσου όρου αξιοποίηση του εργατικού δυναμικού.

Διάγραμμα 96

Δεύτερη ομάδα περιφερειών που διακρίνουμε είναι η Ήπειρος και η Θεσσαλία, δύο περιφέρειες με επίσης χαμηλό ακαθάριστο προϊόν ανά κάτοικο, πλην όμως, όχι τόσο όσο οι δύο περιφέρειες της πρώτης ομάδας (Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, Δυτική Ελλάδα). Στην Ήπειρο και στην Θεσσαλία, δεν παρατηρείται πολύ μεγάλη υστέρηση στην παραγωγικότητα της εργασίας (περίπου -3%) (βλ. Διάγραμμα 97).

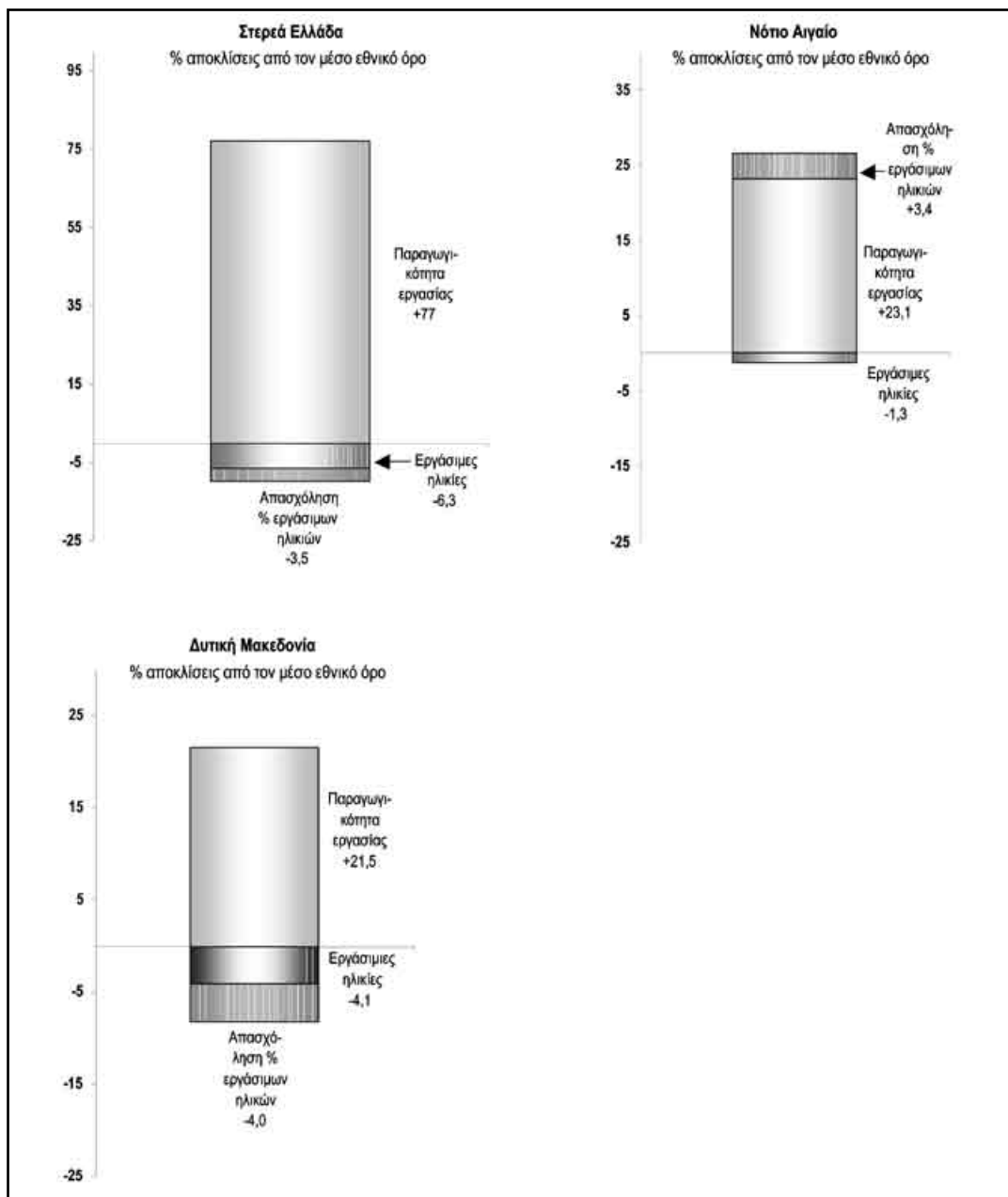
Διάγραμμα 97

Κοινό χαρακτηριστικό αυτών των δύο περιφερειών είναι η δυσμενής δημογραφική κατάσταση, η οποία όμως αντισταθμίζεται, ως ένα βαθμό από την ελαφρώς καλύτερη -σε σύγκριση με τον μέσο εθνικό όρο, χρήση του εργατικού δυναμικού.

Τρίτη ομάδα περιφερειών που διακρίνουμε είναι η Στερεά Ελλάδα, η Δυτική Μακεδονία και το Νότιο Αιγαίο (Διάγραμμα 98). Πρόκειται για περιφέρειες που διακρίνονται για το υψηλό επίπεδο της παραγωγικότητάς τους (σε σύγκριση με τον μέσο εθνικό όρο), και για τον λόγο αυτό υπερέχουν ως προς το προϊόν ανά κάτοικο. Στις τρεις περιφέρειες υπάρχει δυσμενής ηλικιακή διάρθρωση, της οποίας όμως η επίδραση υστερεί κατά πολύ έναντι του θετικού αποτελέσματος της παραγωγικότητας της εργασίας. Στην περίπτωση της Στερεάς Ελλάδας και της Δυτικής Μακεδονίας, δυσμενής είναι και η αξιοποίηση του εργατικού δυναμικού, αλλά και πάλι, συγκρινόμενη με το θετικό αποτέλεσμα της παραγωγικότητας, είναι μικρή.

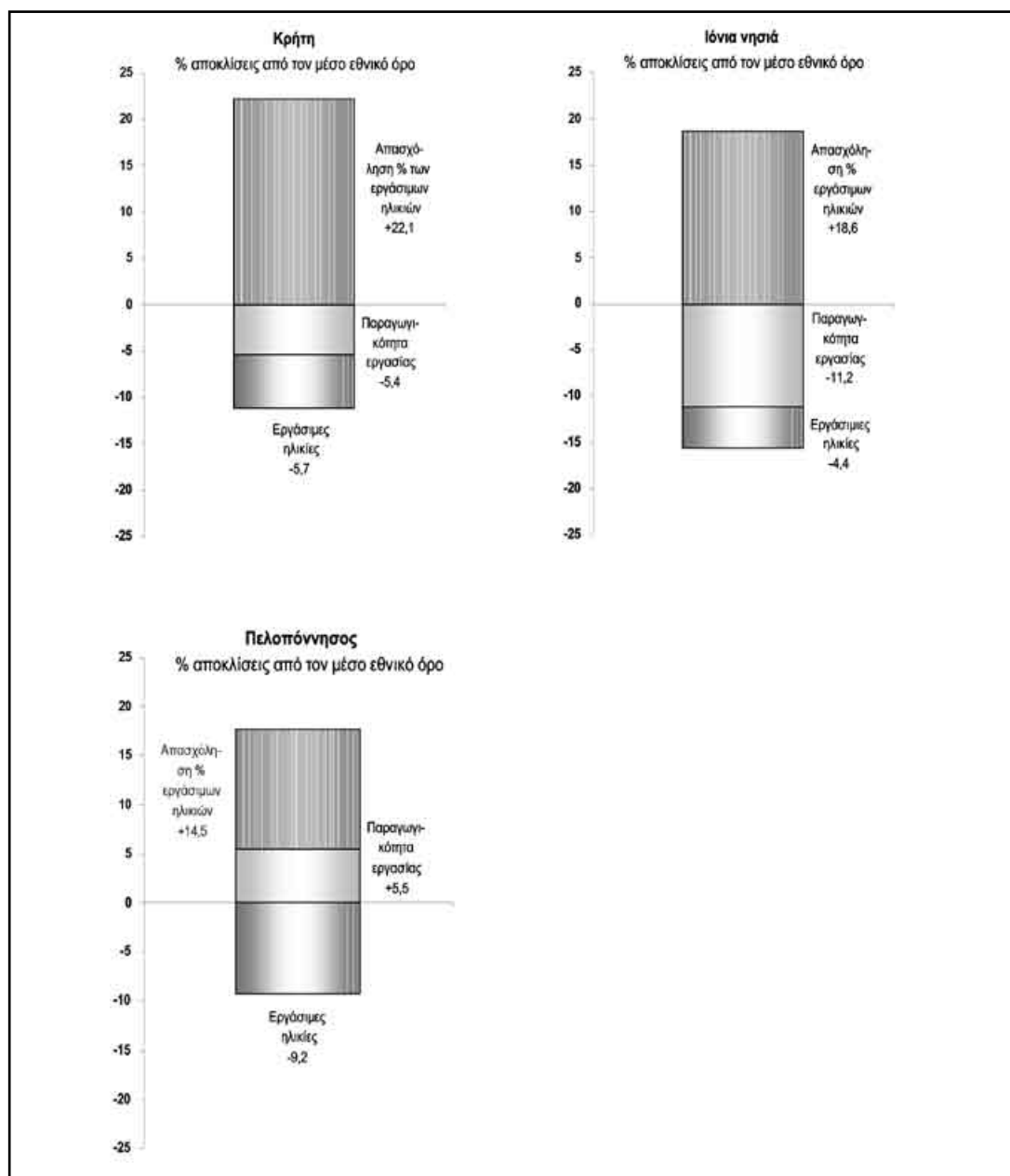
Διάγραμμα 98

Τέταρτη ομάδα περιφερειών που διακρίνουμε, είναι η Κρήτη, τα Ιόνια νησιά και η Πελοπόννησος. Πρόκειται για τις περιφέρειες που διακρίνονται για την καλή αξιοποίηση του εργατικού δυναμικού τους (σε σύγκριση με τον μέσο εθνικό όρο): ο αριθμός απασχολούμενων ως ποσοστό των εργάσιμων ηλικιών στην Κρήτη είναι κατά +22% υψηλότερος από τον μέσο όρο, ενώ στα Ιόνια νησιά και στην Πελοπόννησο ο δείκτης ανερχόταν, το 2000, σε +18,6% και +14,5% αντίστοιχα. Η δημογραφία

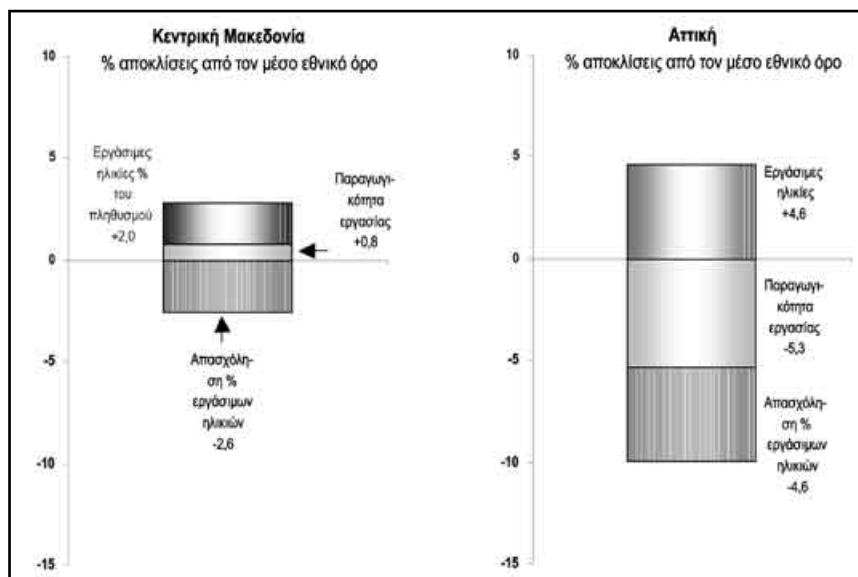
φική κατάσταση ήταν δυσμενής σε όλες τις περιοχές. Η μικρή παραγωγικότητα στα Ιόνια νησιά αντιστάθμιζε με το αρνητικό της αποτέλεσμα τα 2/3 του θετικού αποτελέσματος της καλής αξιοποίησης του εργατικού δυναμικού, έτσι ώστε το προϊόν ανά κάτοικο να υπερέχει ελάχιστα του μέσου εθνικού όρου (σε αντίθεση με την Κρήτη και την Πελοπόννησο, των οποίων το προϊόν ανά κάτοικο ήταν περίπου +10% ανώτερο του μέσου όρου της χώρας).

Διάγραμμα 99

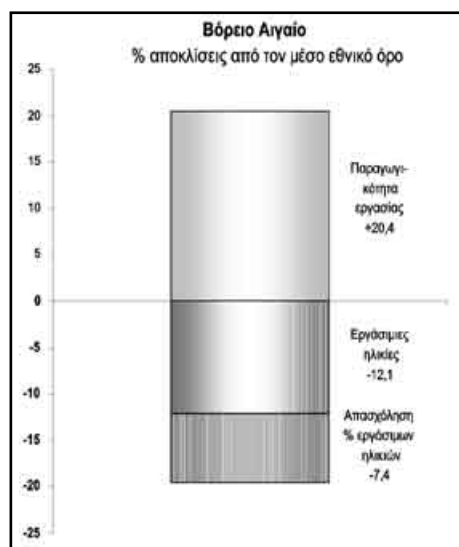
Η πέμπτη ομάδα περιφερειών που διακρίνουμε περιλαμβάνει την Αττική και την Κεντρική Μακεδονία, των οποίων το κύριο χαρακτηριστικό είναι ότι δεν διαφέρουν πολύ από τον μέσο όρο για καμία από τις τρεις συνιστώσες του προϊόντος ανά κάτοικο.

Διάγραμμα 100

Τέλος, το Βόρειο Αιγαίο αποτελεί μεμονωμένη περίπτωση: πρόκειται για περιφέρεια με υψηλή παραγωγικότητα η οποία αντισταθμίζεται πλήρως από τα αρνητικά αποτελέσματα της δυσμενούς ηλικιακής σύνθεσης του πληθυσμού και της ανεπαρκούς αξιοποίησης του εργατικού δυναμικού.

Διάγραμμα 101

6.2 Οι παράγοντες της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας στις περιφέρειες

Με δεδομένο ότι ο κυριότερος παράγοντας αύξησης του προϊόντος ανά κάτοικο είναι η παραγωγικότητα της εργασίας, η αύξησή της στις περιφέρειες που υστερούν αποτελεί στόχο υψηλής προτεραιότητας και σημασίας.

Σε συνθήκες εντεινόμενης διεθνοποίησης της παραγωγής και χρηματιστικής παγκοσμιοποίησης, δημιουργούνται νέες συνθήκες στην κινητικότητα των συντελεστών παραγωγής: ορισμένοι από αυτούς αποκτούν μέγιστη κινητικότητα, ενώ ορισμένοι άλλοι παραμένουν αμετακίνητοι, είτε στο εσωτερικό των εθνικών συνόρων, είτε στο εσωτερικό των περιφερειών. Οι τεχνολογίες και τα κεφαλαιουχικά αγαθά, αλλά και το χρηματικό κεφάλαιο, μπορούν να πουληθούν σε οποιαδήποτε αγορά και να χρησιμοποιηθούν από οποιοδήποτε εθνικό ή τοπικό παραγωγικό σύστημα. Επίσης, τα τηλεπικοινωνιακά δίκτυα καθιστούν εύκολη την πρόσβαση στην πληροφορία από οποιονδήποτε τόπο του αναπτυγμένου κόσμου, καθώς και την χρήση υπηρεσιών που σχετίζονται με την εμπορία των προϊόντων, την λογιστική και μια σειρά άλλες υπηρεσίες προς τις επιχειρήσεις (business services).

Σε αντίθεση με τους συντελεστές παραγωγής υψηλής κινητικότητας, που διατίθενται στις διεθνείς και τις παγκόσμιες αγορές, ορισμένοι άλλοι συντελεστές παραμένουν προσδεμένοι στον εθνικό χώρο ή στον χώρο επιμέρους περιοχών. Πρόκειται κυρίως για τους παράγοντες που σχετίζονται με το εργατικό δυναμικό, την γεωγραφία της περιοχής, την ιστορία της και το «κοινωνικό της κεφάλαιο»³⁴. Οι παράγοντες που σχετίζονται με το εργατικό δυναμικό (Malecki 1999) είναι το εκπαιδευτικό και το μορφωτικό επίπεδο, οι δεξιότητες και οι τεχνικές γνώσεις των εργαζομένων, η «εργασιακή τους κουλτούρα», οι άρρητες γνώσεις τους (tacit skills), οι «κοινωνικές τους ικανότητες» (social skills), οι γενικές τους ικανότητες (generic skills) που χρησιμοποιούνται ανεξάρτητα από την ειδική φύση της εργασίας τους. Οι παράγοντες που σχετίζονται με την ιστορία αφορούν στις παραδόσεις, στους άτυπους κανόνες στους οποίους υπακούει η οικονομική ζωή της περιοχής, στην αλληλεγγύη, στην αμοιβαία βοήθεια και στην από κοινού ανάπτυξη και προώθηση ιδεών (Putnam 1999) που χαρακτηρίζει τις περιοχές ή τα τοπικά παραγωγικά δίκτυα, στην ποιότητα ζωής της περιοχής, στον συνδυασμό θεσμών, κανόνων και πρακτικών που καθιστούν λιγότερο ή περισσότερο δημιουργικές τις οικονομικές δραστηριότητες μιας περιοχής. Οι παράγοντες που σχετίζονται με την γεωγραφία αφορούν στους φυσικούς πόρους και στην γεωγραφική θέση της περιοχής, στις υποδομές, στις οικονομίες συγké-

34 Robert Putnam, "The Prosperous Community. Social Capital and Public Life", *The American Prospect* Vol.4, No13, 1999

ντρωσης (agglomeration economies) που προσφέρουν οι πόλεις ή τα εγκατεστημένα δίκτυα επιχειρήσεων. Οι οικονομίες συγκέντρωσης σχετίζονται με τις εξωτερικές οικονομίες που προκύπτουν από την συγκρότηση των επιχειρήσεων μιας περιοχής σε δίκτυα (networks) τοπικά συγκεντρωμένων επιχειρήσεων (clusters) που περιλαμβάνουν μονάδες παραγωγής του ιδίου παραγωγικού κλάδου, υπεργολάβους, προμηθευτές, επιχειρήσεις που προσφέρουν υπηρεσίες προς τις επιχειρήσεις (business services) κ.ά. (Benko & Lipietz 1992).

Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά που μπορούν να ευνοήσουν την παραγωγικότητα και την ανταγωνιστικότητα της περιοχής συνιστούν το «τοπικό κεφάλαιο» (territorial capital), το οποίο ευνοεί την ανάπτυξη καθορισμένων οικονομικών δραστηριοτήτων στην περιοχή. Το «τοπικό κεφάλαιο» είναι το σύνολο των παραγόντων που μπορούν να προσδώσουν στην περιοχή, όχι μόνον συγκριτικά πλεονεκτήματα, αλλά και ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα. Το ίδιο πλέγμα τοπικών παραγόντων επιδρά σε μεγάλο βαθμό και στην αποτελεσματικότητα των επενδύσεων. Οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου έχουν τριών ειδών επιπτώσεις (Catin 2000): **Πρώτον**, πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα, **δεύτερον**, αύξηση της παραγωγικότητας, και **τρίτον**, βελτίωση της ανταγωνιστικότητας που δεν εξαρτάται από τις τιμές, δηλαδή της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας (non price competitiveness).

Το μέγεθος αυτών των ωφελειών εξαρτάται από τους παράγοντες που συγκροτούν το «τοπικό κεφάλαιο». Τα πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα εξαρτώνται από το βαθμό ανοίγματος της περιοχής στις ανταλλαγές με το εξωτερικό ή τις άλλες περιοχές της χώρας, την ροπή προς κατανάλωση, και τις ανωφερείς και κατωφερείς δια-κλαδικές σχέσεις του τοπικού παραγωγικού συστήματος. Οι αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας ή της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας της περιοχής που πραγματοποιούνται χάρη στις επενδύσεις, εξαρτώνται από τις οικονομίες κλίμακας και τις οικονομίες συγκέντρωσης, ιδίως δε από τις γνώσεις και τις ικανότητες του εργατικού δυναμικού της περιοχής οι οποίες επιτρέπουν την καλύτερη χρήση των νέων τεχνολογιών που εισάγονται στις εργασιακές διαδικασίες.

Οι παραπάνω σύγχρονες τάσεις ευνοούν την υιοθέτηση μιας πολιτικής ενδογενούς ανάπτυξης κάθε περιοχής βασισμένης στα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματά της και στην οργάνωση των επιχειρήσεων σε δίκτυα τοπικά συγκεντρωμένων παραγωγικών δραστηριοτήτων (clusters) (Porter 1990). Σε αυτό συμβάλλει και η ανάδυση του μοντέλου της ευέλικτης εξειδίκευσης (Piore & Sabel 1984) της παραγωγής, η οποία βασίζεται σε μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις που προσαρμόζονται γρήγορα στις αλλαγές της καταναλωτικής ζήτησης και στην διαφοροποίηση των προτιμήσεων των σύγχρονων καταναλωτών, αλλά και στις ειδικές γνώσεις της εργασιακής δύναμης. Στο επίκεντρο της πολιτικής της ενδογενούς ανάπτυξης της περιοχής διαμέσου συγκρότησης τοπικών δικτύων, βρίσκονται οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, οι

οποίες καλούνται να οργανωθούν σε παραγωγικές συνοικίες (industrial districts) στην βάση της συνεργασίας και της άμιλλας έτσι ώστε να αντισταθμίσουν την έλλειψη οικονομικών κλίμακας και συγκέντρωσης που τις χαρακτηρίζει³⁵.

Τα τοπικά δίκτυα συχνά καταλήγουν σε εξειδικευμένες τοπικές παραγωγικές συγκεντρώσεις (clusters) που βασίζουν τα ανταγωνιστικά τους πλεονεκτήματα στα χαρακτηριστικά της περιοχής και σε «παραγωγικές συνοικίες» που επιτρέπουν -μεταξύ άλλων-- τον καλύτερο καταμερισμό εργασίας, την αύξηση της αποτελεσματικότητας και την μείωση του κόστους³⁶.

Σε αυτά τα πλαίσια, ο ρόλος της πολιτικής είναι να διακρίνει τα σημεία αιχμής του παραγωγικού δυναμικού μιας περιοχής και να ενισχύει τις συναφείς και υποστηρικτικές δραστηριότητες (οικονομικές, διοικητικές, εκπαιδευτικές κλπ). Επίσης, με δεδομένο ότι τα πλεονεκτήματα συγκέντρωσης (agglomeration economies) δεν προκύπτουν μόνον από την οργάνωση των επιχειρήσεων σε τοπικό δίκτυο αλλά και από την σύνδεσή του με τις τοπικές υποδομές και τους τοπικούς θεσμούς, σημαντικός ρόλο αναλαμβάνουν οι δημόσιες επενδύσεις, η εκπαίδευση και η κατάρτιση, οι μορφές τοπικής διακυβέρνησης, οι εξειδικευμένες υποδομές.

Έτσι, η παραδοσιακή αντίληψη της εξωγενούς περιφερειακής ανάπτυξης, στην οποία αντιστοιχούσε η κρατική πολιτική της προσέλκυσης άμεσων και μεγάλων επενδύσεων διαμέσου κινήτρων και υλικών υποδομών, παραχωρεί την θέση της στην αντίληψη της ενδογενούς περιφερειακής ανάπτυξης όπου ο ρόλος του κράτους είναι (α) να επενδύει σε υλικές υποδομές (μεταφορές, επικοινωνίες κλπ) και σε μη υλικές υποδομές (εκπαίδευση, κατάρτιση, θεσμοί), και (β) να στηρίζει τις πρωτοβουλίες των τοπικών φορέων στους τομείς των ανθρώπινων πόρων, των υπηρεσιών προς τις επιχειρήσεις και της δημιουργίας τοπικών δικτύων επιχειρήσεων.

Η πολιτική της ενδογενούς ανάπτυξης μιας περιοχής αναφέρεται στην στήριξη της ανάπτυξης κυρίως στις εσωτερικές δυνάμεις του τόπου, και για το λόγο αυτό μπορεί να εκληφθεί ως πολιτική η οποία αποκλείει ή περιορίζει δραστικά τον ρόλο της κεντρικής κρατικής διοίκησης. Αυτό εντούτοις δεν ισχύει, γιατί η κατασκευή υποδομών, η λειτουργία και η ανάπτυξη του εκπαιδευτικού συστήματος ή του συστή-

35 Οι μελέτες των Beccatini (1992), Bagnasco & Trigilia (1993) σχετικά με την «Τρίτη Ιταλία» ανέδειξαν την επικαιρότητα της έννοιας των «παραγωγικών συνοικιών» που είχε διατυπώσει για πρώτη φορά ο Alfred Marshall το 1900 για να περιγράψει τον συντονισμό των επιχειρήσεων μιας περιοχής μέσω της αγοράς και μέσω των αμοιβαίων σχέσεων που καθίστανται δυνατές χάρη στην γεωγραφική εγγύτητα.

36 Οι μεγάλες επιχειρήσεις συνήθως περιλαμβάνουν στο εσωτερικό τους όλες τις υπηρεσίες που είναι περιφερειακές προς την παραγωγική διαδικασία (νομικές και χρηματοοικονομικές υπηρεσίες, προσλήψεις, μάρκετινγκ, εξωτερικό εμπόριο κλπ). Για να αποκτήσουν και οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις τα πλεονεκτήματα αυτά, μπορούν να σχηματίσουν δίκτυο με το οποίο μπορούν να μοιραστούν τις υπηρεσίες αυτές με μικρό κόστος (Porter 2000).

ματος υγείας, αλλά και πολλές άλλες λειτουργίες του Κράτους συνοδεύονται από επενδύσεις. Κάθε επένδυση που πραγματοποιείται με έξοδα του κρατικού προϋπολογισμού (π.χ. νοσοκομεία, πανεπιστημιακές σχολές, ερευνητικά κέντρα...) έχει πολλαπλασιαστικά οφέλη, τόσο από την άποψη της μεγέθυνσης του προϊόντος, όσο και από την άποψη της απασχόλησης, γιατί δημιουργεί πρόσθετη ζήτηση για αγαθά και υπηρεσίες που παράγονται στην περιοχή. Οι δημόσιες επενδύσεις στην περιοχή παράγουν, επομένως, αποτελέσματα συμπληρωματικά ως προς τα αποτελέσματα της ενδογενούς ανάπτυξης.

Οι θεωρίες της ενδογενούς ανάπτυξης υποστηρίζουν τις παραπάνω κατευθύνσεις πολιτικής στις περιφέρειες υπογραμμίζοντας την σημασία που έχουν για την ανάπτυξη, παράγοντες όπως οι διαδικασίες εκπαίδευσης, κατάρτισης και εκμάθησης μέσα στην παραγωγή (learning by doing), οι εξωτερικές οικονομίες (η υψηλή παραγωγικότητα μιας επιχείρησης επιτρέπει την αύξηση της παραγωγικότητας σε άλλες επιχειρήσεις), η συσσώρευση της γνώσης και οι υποδομές.

Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται κατά τα τελευταία έτη στην γνώση ως συντελεστή παραγωγής: Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισσαβόνας (Μάρτιος 2000) υιοθέτησε έναν νέο στρατηγικό στόχο σύμφωνα με τον οποίο η Ευρωπαϊκή Ένωση πρέπει να μετατραπεί στην διάρκεια της δεκαετίας, στην πιο ανταγωνιστική, βασισμένη στην γνώση (knowledge-based economy) οικονομία του πλανήτη. Ο νέος στόχος επισύρει μια ακόμη μεγαλύτερη έμφαση στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων και των γνώσεων του εργατικού δυναμικού, στην δια βίου μάθηση, και στις αλλαγές στις εργασιακές διαδικασίες έτσι ώστε να αξιοποιηθούν έγκαιρα οι δυνατότητες αύξησης της παραγωγικότητας που προσφέρουν οι νέες τεχνολογίες όταν υπάρχει εσωτερική, οργανωτική ευελιξία στις μονάδες παραγωγής. Σ' αυτό το πλαίσιο χρησιμοποιείται και ο όρος των learning regions (OECD 2001), των «περιοχών που μαθαίνουν» χάρη σε δράσεις που αποσκοπούν στην ενθάρρυνση και την διάχυση της καινοτομίας και της γνώσης σε ολόκληρη την περιοχή (εκπαίδευση, κατάρτιση, σεμινάρια και workshops, ιστοσελίδες και άλλες μορφές διάχυσης της γνώσης).

Το μοντέλο της ενδογενούς ανάπτυξης δεν αποτελεί εντούτοις «χρυσή οδό» προς την ανάπτυξη της περιοχής (Amin & Robins 1993). Στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές, οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις ενδέχεται να είναι συγκεντρωμένες σε «θύλακες» (niches) της τοπικής αγοράς που είναι προστατευμένοι από τον εξωτερικό ανταγωνισμό, ή ακόμη, η επιχειρηματικότητα να ακολουθεί παρωχημένα πρότυπα. Πρόκειται για χαρακτηριστικά, τα οποία, επομένως, καλούνται οι φορείς της αναπτυξιακής πολιτικής καλούνται να μετατρέψουν.

Με άλλα λόγια, η πολιτική της ενδογενούς ανάπτυξης, εάν επιθυμεί να έχει επιτυχές επιδόσεις, είναι αναγκασμένη να έρχεται σε αντιπαράθεση με ειδικές επιχειρηματικές ή κοινωνικές παραδόσεις της περιοχής που καθίστανται εμπόδιο στην

ανάπτυξη. Για τον λόγο αυτό, αλλά και για να έχει αποτελεσματικότητα, οφείλει να υιοθετεί μορφές τοπικής διακυβέρνησης (governance) (Storper & Harrison 1992) για την ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ επιχειρήσεων και άλλων φορέων που συμμετέχουν στα τοπικά δίκτυα. Δίπλα στην ρύθμιση των σχέσεων της αγοράς, συνήθως αναπτύσσεται και η ρύθμιση που βασίζεται σε μορφές διαχείρισης των προβλημάτων που αναφύονται και τα οποία οι αυθόρμητες λειτουργίες της αγοράς αδυνατούν να επιλύσουν (θέματα οργάνωσης, καταμερισμού των εργασιών, θεσμών, διευθέτησης του χώρου...).

Η τοπική διακυβέρνηση δεν υποκαθιστά την κεντρική εξουσία, αλλά αναπτύσσεται στα κενά που αυτή αφήνει, και τα οποία δεν καλύπτει ούτε η αγορά. Η τοπική διακυβέρνηση αξιοποιεί το «κοινωνικό κεφάλαιο» (Putnam 1999), δηλαδή το δίκτυο των σχέσεων συνεργασίας, αμοιβαίας βοήθειας βασισμένης στην εμπιστοσύνη που αναπτύσσεται μεταξύ των κατοίκων μιας περιοχής, την επιχειρηματική πίστη, την κοινωνική και επαγγελματική αναγνώριση, την λεπτομερή γνώση των τοπικών κοινωνικών συνθηκών, της «κοινωνικής ατμόσφαιρας» της περιοχής κλπ. Συμμετέχουν δε σε αυτήν, οι εκπρόσωποι των επαγγελματικών οργανώσεων και των εργατικών συνδικάτων, η τοπική αυτοδιοίκηση, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της περιοχής, τα ιδρύματα κατάρτισης, αλλά και οι «διαμορφωτές γνώμης», πολίτες με ιδιαίτερο κύρος, αναγνώριση ή επιρροή, οικολογικές οργανώσεις κ.ά. (Lipietz 2001).

Μεγάλη σημασία για την ανάπτυξη της περιφέρειας έχει και η ανάδειξη νέων παραγωγικών και ανταγωνιστικών συνθηκών και της «οικονομίας που βασίζεται στην γνώση», η ανάδυση του «γνωστικού καταμερισμού της εργασίας» (Mouhoud, 1998) και του «νέου παραγωγικού υποδείγματος» (Boyer, 1993)³⁷, η «ευέλικτη παραγωγή» (Oman, 1996)³⁸ το «συμμετοχικό management», η «λιτή παραγωγή / lean production», και η σταδιακή εγκατάλειψη της λεγόμενης «Επιστημονικής Οργάνωσης της Εργασίας» (που έγινε περισσότερο γνωστή με το όνομα του «ταιηλορισμού») σε μια σειρά οικονομικών δραστηριοτήτων.

Αν και οι εκτιμήσεις σχετικά με το εύρος των αλλαγών στις παραγωγικές διαδικασίες διαφέρουν σημαντικά (χαρακτηριστικό παράδειγμα αμφισβήτησης της έκτασης τους, τόσο ποιοτικά όσο και ποσοτικά, αποτελούν οι απόψεις των Boyer και Durand 1993), κανείς δεν αρνείται την ύπαρξη γενικών τάσεων προς την διαμόρφωση ενός νέου παραγωγικού υποδείγματος και ενός νέου ανταγωνιστικού περιβάλλοντος. Από τα τέλη της δεκαετίας του '60 σχηματίζεται σταδιακά ένα νέο διεθνές περιβάλλον για τις επιχειρήσεις των αναπτυγμένων χωρών, του οποίου τα κυριότερα

37 Boyer R. & Durand J.P. (1993), *L'après fordisme*, Syros

38 Oman Ch. (1996), «Les défis politiques de la Globalisation/Régionalisation», *Revue du Développement de l'OCDE*

χαρακτηριστικά είναι: η αύξηση των διεθνών εμπορικών ανταλλαγών, η εμφάνιση νέων ανταγωνιστών (κυρίως από την νοτιοανατολική Ασία) και η συνακόλουθη εντατικοποίηση του ανταγωνισμού, η «εξάντληση» της «Επιστημονικής Οργάνωσης της Εργασίας» και του «φορντικού» μοντέλου ανάπτυξης (Mouhoud, 1998) (εξάντληση που επέρχεται τόσο για τεχνικό-οικονομικούς όσο και για κοινωνικούς και εργασιακούς λόγους (Coriat 1990): Το επίπεδο της κερδοφορίας, και η πτώση της ζήτησης, ο κορεσμός των αγορών και η διαφοροποίηση των καταναλωτικών προτιμήσεων. Με δεδομένες τις παραπάνω εξελίξεις, οι επιχειρήσεις τέθηκαν μπροστά στις εξής προκλήσεις: την ανεύρεση νέων πρακτικών σε απάντηση στον κορεσμό των αγορών και την ένταση του διεθνούς ανταγωνισμού, την ανάγκη για αύξηση της προσαρμοστικότητας τους στις μεταβολές της παγκόσμιας συγκυρίας, την διαμόρφωση μιας νέας μορφής οργάνωσης των παραγωγικών διαδικασιών που να απαντά στα αδιέξοδα του «Ταιηλορισμού».

Οι αλλαγές που παρατηρούμε σε διεθνές επίπεδο στα χαρακτηριστικά της ζήτησης, δημιουργούν στις επιχειρήσεις την υποχρέωση να διαφοροποιούν τα προϊόντα τους και να βελτιώνουν την ποιότητα τους. Σύμφωνα με τους Taddei και Coriat (1993), «η παγκοσμιοποίηση δεν δημιουργεί αποκλειστικά ευκαιρίες για κλασικές αυξήσεις παραγωγικότητας (μεγεθύνοντας τις σειρές παραγωγής και τις οικονομίες κλίμακας), αλλά ταυτόχρονα επιφέρει και την διαφοροποίηση των προϊόντων». Η ένταση του ανταγωνισμού συνοδεύει την αυξανόμενη ευαισθησία των καταναλωτών ως προς την διαφοροποίηση του προϊόντος. Οι ίδιοι συγγραφείς προσθέτουν : « η πρόκληση αφορά την ικανότητα των επιχειρήσεων να παράγουν τα διαφοροποιημένα προϊόντα αυξάνοντας ταυτοχρόνως τις οικονομίες κλίμακας».

Η αυξανόμενη διαφοροποίηση των προϊόντων σε παγκόσμια κλίμακα έχει ερμηνευτεί και με άλλους τρόπους: η ζήτηση για διαφοροποιημένα προϊόντα είναι δυνατό να εξηγηθεί ανεξάρτητα από την έξαρση του ανταγωνισμού. Διάφορες προσεγγίσεις αποδίδουν το παραπάνω φαινόμενο στην αυξανόμενη διαφοροποίηση των κοινωνικών τάξεων, την άνοδο του ατομικισμού και την συνακόλουθη διαφοροποίηση των καταναλωτικών προτύπων.

Παράλληλα με την διαφοροποίηση, ο παράγοντας «ποιότητα» αποκτά ιδιαίτερη σημασία για την ανταγωνιστικότητα των χωρών με υψηλό βιοτικό επίπεδο (NUTEK, 1997)³⁹. Τα προϊόντα με καλύτερη ποιότητα μπορούν να πωληθούν με υψηλότερη τιμή χωρίς την συρρίκνωση των μεριδίων της αγοράς. Η ποιότητα δεν αναφέρεται αποκλειστικά σε ενέργειες που επηρεάζουν τις φυσικές ιδιότητες του προϊόντος,

39 NUTEK (1997), "Market Shares, Relative Prices and Quality", Stockholm

αλλά μπορεί να βελτιωθεί με καλύτερο μάρκετινγκ και διανομή, περισσότερη πληροφόρηση για το προϊόν, υπηρεσίες μετά την πώληση κ.ά. Ο κοινός παρανομαστής των ενεργειών με στόχο την βελτίωση της ποιότητας είναι η θετική αξιολόγηση τους από τον καταναλωτή. Με άλλα λόγια, ο καταναλωτής πιστεύει είτε ότι το προϊόν έχει βελτιωμένα χαρακτηριστικά στην ίδια τιμή, είτε ότι οι αλλαγές που έγιναν στο προϊόν υπερκαλύπτουν την αύξηση της τιμής. Ως αποτέλεσμα της αξίας που αποδίδει ο καταναλωτής στην ποιότητα του προϊόντος, η επιχείρηση είναι σε θέση να αυξήσει τις πωλήσεις της και τα μερίδια που κατέχει στην αγορά.

Όπως είπαμε προηγουμένως, η σχέση μεταξύ της επιχείρησης και των προμηθευτών της είναι αντικείμενο σημαντικών αλλαγών στα πλαίσια των νέων οργανωτικών και παραγωγικών δεδομένων με στόχο την βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων, την ελαχιστοποίηση του κόστους και των χρόνων παράδοσης. Οι παραπάνω στόχοι προϋποθέτουν την εδραίωση κλίματος εμπιστοσύνης μεταξύ παραγωγικών εταιρών και την κοινή αντιμετώπιση των πρακτικών δυσκολιών του προμηθευτή κατά την διάρκεια της παραγωγής.

Με τον όρο «οργανωτική παραγωγικότητα» της εργασίας αναφέρονται οι οργανωτικές καινοτομίες που αφορούν κυρίως στην κατασκευή και την συναρμολόγηση. Όπως σημειώνει ο Durand (1993), ένας από τους κύριους στόχους της οργανωτικής παραγωγικότητας αφορά στην ικανότητα του παραγωγικού συστήματος να προσαρμόζεται χωρίς να επηρεάζει την αποδοτικότητα της επιχείρησης.

Διακρίνουμε τις εξής πτυχές του φαινομένου: την ομαδική εργασία και την συνακόλουθη συλλογική εξειδίκευση του εργατικού δυναμικού, την ικανότητα των εργαζομένων να ανταποκρίνονται σε μεγάλο αριθμό διαφορετικών εργασιών και ευθυνών, την μείωση των κάθετων ιεραρχικών διατάξεων στην οργανωτική δομή της επιχείρησης και την ανάπτυξη οριζοντίων σχέσεων, την βελτίωση στην διαχείριση της παραγωγής, την συνεχή λειτουργία του μηχανικού εξοπλισμού.

Από τις παραπάνω οργανωτικές καινοτομίες (αλλά και την αναζήτηση της ποιοτικής βελτίωσης της παραγωγής και των προϊόντων) προκύπτουν οι ανάγκες για: Αύξηση, τόσο των τεχνικών γνώσεων των εργαζόμενων, όσο και της γενικότερης κατανόησης τους των παραγωγικών συστημάτων, αύξηση της ικανότητας των εργαζομένων να επεξεργάζονται την πληροφορία και να εκπαιδεύονται σε συνεχή βάση, προκειμένου να ανταποκρίνεται στις ανάγκες των νέων τεχνολογικών δεδομένων της επιχείρησης.

Οι διεθνείς οργανισμοί (ΟΟΣΑ, 1997, 1998, ΕΕ 2000) αποδίδουν μεγάλη σημασία στην οικονομία που βασίζεται στην γνώση (knowledge-based economy). Ο C. Oman (ΟΟΣΑ), περιγράφει χαρακτηριστικά τον πρωτεύοντα ρόλο της γνώσης στο νέο παραγωγικό υπόδειγμα με τον εξής τρόπο: « η ανταγωνιστικότητα βασίζεται στην γνώση και κινητήρια δύναμη της είναι η καινοτομία. Οι 'ευέλκτες' επιχειρήσεις

είναι οργανώσεις εκμάθησης και ρόλος αυτών που διευθύνουν είναι η δημιουργία και η στήριξη των ομάδων εργασίας των οποίων οι γνώσεις και η δημιουργικότητα θα παράγουν σημαντικά πλεονεκτήματα σε σχέση με τον ανταγωνισμό» (Oman, 1996⁴⁰, Mouhoud 1998, Maoti & Mouhoud 1994⁴¹). Έτσι, από μια λογική βασισμένη στην εντατική χρήση των παραγωγικών συντελεστών, περνάμε σε μια λογική που στηρίζεται στην εκμάθηση και στις ικανότητες των εργαζομένων να ανταποκριθούν στις αλλαγές του ανταγωνιστικού τους περιβάλλοντος. **Ο «γνωστικός καταμερισμός» της εργασίας διαδέχεται σταδιακά τον «τεχνικό ή ταιηλορικό καταμερισμό» της εργασίας.**

Το «άνοιγμα» των εθνικών οικονομιών και των επιμέρους περιοχών στο διεθνές εμπόριο φαίνεται πλέον να επικρατεί σε παγκόσμιο επίπεδο. **Τίθεται επομένως το ερώτημα εάν μπορούμε να κατευθύνουμε αποτελεσματικά την διεθνή εξειδίκευση μιας χώρας ή μιας περιοχής, με τι κριτήρια, σε ποια κατεύθυνση και με ποιες πολιτικές.** Σύμφωνα με τις παραδοσιακές θεωρίες του διεθνούς εμπορίου (Heckscher-Ohlin, Balassa), κάθε χώρα ή κάθε περιοχή έχει συμφέρον να εξειδικευτεί στους κλάδους που βασίζονται κυρίως στον συντελεστή παραγωγής τον οποίο συγκεκριμένη χώρα διαθέτει σε αφθονία. Εντούτοις, η «νέα θεωρία του διεθνούς εμπορίου» (Laffay⁴² 1979, 1987, 1989, Helpman & Krugman 1986) αποδεικνύει ότι δεν πρέπει να αγνοούμε τις δυνατότητες των κρατών να βελτιώσουν την ένταξή τους στον διεθνή ανταγωνισμό με όπλο **την ενεργητική πολιτική παρέμβαση για την δημιουργία νέων ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων.** Η παραδοσιακή θεωρία του διεθνούς εμπορίου δεν έχει δεχθεί μόνον αυτό το πλήγμα. Το παράδειγμα της Ιαπωνίας αποτελεί ζωντανή αμφισβήτηση της θεωρίας των στατικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων, εφόσον οι πολιτικές που ασκήθηκαν στην χώρα αυτή συνέλαβαν στη ανάπτυξη κλάδων στους οποίους η Ιαπωνία δεν διέθετε ευθύς εξαρχής ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα και έτσι κατόρθωσαν να οδηγήσουν την οικονομία στην παραγωγή προϊόντων που διείσδυαν ταχύτατα στις διεθνείς αγορές. **Η βιομηχανική πολιτική της Ιαπωνίας** βασίστηκε στην απόρριψη της θεωρίας των στατικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων και **έθεσε τους εξής τρεις στόχους: Πρώτον,** την αύξηση της εισοδηματικής ελαστικότητας των εξαγωγών, **δεύτερον,** την αύξηση της παραγωγικότητας, και **τρίτον,** την εξειδίκευση σε τομείς με σημαντικές ανωφερείς και κατωφερείς σχέσεις με άλλους κλάδους παραγωγής στους οποίους υπήρχε δυνατότητα δημιουρ-

40 Oman Ch. (1996), "Les défis politiques de la Globalisation/Régionalisation", *Revue du Développement de l'OCDE*

41 Maoti M. & Mouhoud M. (1994), "Information et organisation de la production: vers une division cognitive du travail", *Économie Appliquée*, t. XLVI, no1

42 Laffay G. (1979), "Stratégies de spécialisation ou division internationale du travail?", περιέχεται στο *Économie et Finance Internationales*, Dunod, και (1987), "Avantage comparatif et compétitivité", *Économie Prospective Internationale*, no29, 1er trimestre, και (1989), *La fin des avantages acquis*, *Economica*

γίας μεγάλου αριθμού θέσεων απασχόλησης. Μια παρόμοια πολιτική περιγράφει και ο G. Laffay με την θεωρία του για τους «πόλους ανταγωνιστικότητας».

Συγγενείς προς την προβληματική αυτή είναι και οι θεωρίες που αφορούν αποκλειστικά στην ανάπτυξη των περιοχών (Dunford 2001). Οι διαφορές μεταξύ χωρών και περιοχών, από την άποψη του εξωτερικού εμπορίου, είναι ουσιαστικά δύο: **πρώτον**, οι περιοχές δεν διαθέτουν δικό τους νόμισμα, και **δεύτερον**, είναι αποδέκτες σημαντικών μονομερών μεταβιβάσεων από τον εθνικό κρατικό προϋπολογισμό. Είναι προφανές ότι στα πλαίσια της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης της Ευρώπης, η διάκριση μεταξύ εθνικών κρατών και περιφερειών, από την άποψη των εμπορικών ανταλλαγών, έχει αποδυναμωθεί σημαντικά, αφού τα εθνικά κράτη δεν διαθέτουν πλέον τα δικά τους νομίσματα. Αντίστοιχη, επομένως, είναι και η σύγκλιση των θεωρητικών σχημάτων που αφορούν στην ανάπτυξη των περιφερειών και των εθνικών κρατών ή στην προσαρμογή τους στις πιέσεις του διεθνούς ανταγωνισμού.

Τα κριτήρια και η κατεύθυνση που μπορεί να δοθεί στην διεθνή εξειδίκευση μιας χώρας ή μιας περιοχής αναφέρονται στις εργασίες των Laffay (1979)⁴³, Reiffers (1990)⁴⁴ και Amable (1990)⁴⁵. Ο Laffay (1979) ισχυρίζεται ότι η αναζήτηση μιας στρατηγικής προσέγγισης της παραγωγικής εξειδίκευσης οδηγεί αναγκαστικά στην ανάδειξη του ρόλου της ζήτησης. **Η πολιτική πρέπει να στοχεύει στην αντιστοίχιση των προϊόντων με τα χαρακτηριστικά και τις τάσεις της παγκόσμιας ζήτησης**, αλλά και τους περιορισμούς της προσφοράς. Από την πλευρά του, ο J.L Reiffers (1990) συμπληρώνει την παραπάνω θέση, θέτοντας τα εξής ζητήματα: **Πρώτον**, η επιλογή εξειδίκευσης πρέπει να είναι συμβατή με τις ικανότητες του παραγωγικού συστήματος της χώρας ή της περιοχής. Με άλλα λόγια, πρέπει να δοθεί έμφαση στην ικανότητα της προσφοράς να ανταποκριθεί στις προκλήσεις. **Δεύτερον**, τα προϊόντα στα οποία θα εξειδικευτεί η χώρα ή η περιοχή θα πρέπει να απευθύνονται σε αγορές με υψηλή ζήτηση, να βασίζονται σε τεχνολογικά πλεονεκτήματα και να παράγουν υψηλή κερδοφορία. **Τέλος**, η ένταξη της χώρας ή της περιοχής στο διεθνές εμπόριο οφείλει να ελαχιστοποιήσει το κόστος των αλλαγών που θα προέλθει από την ανάπτυξη νέων παραγωγικών δραστηριοτήτων. Ο B. Amable (1990) συμπληρώνει το παραπάνω θεωρητικό σχήμα δίνοντας έμφαση στην διάχυση των τεχνολογικών αλλαγών στις διαδικασίες παραγωγής και στην δημιουργία εξωτερικών οικονομιών.

43 Lafay G. (1979), "Stratégies de spécialisation ou division internationale du travail?", περιέχεται στο *Économie et Finance Internationales*, Dunod

44 Reiffers (1990), "Échange et spécialisation internationale", στο *Encyclopédie Économique*, Economica

45 Amable B. (1990), "Spécialisation Internationale et Politique Industrielle", *Revue de l' IRES* no4

Τις παραπάνω διαπιστώσεις έχει συγκεντρώσει ο G. Laffay (1979) σε ένα συνεκτικό θεωρητικό σχήμα που αναφέρεται στους «**πόλους ανταγωνιστικότητας**». Ως πόλοι ανταγωνιστικότητας θεωρούνται οι παραγωγικές δραστηριότητες που επιτρέπουν όχι μόνον την αξιοποίηση του εγκατεστημένου παραγωγικού ιστού αλλά προκαλούν επίσης και την επέκταση του σε νέες παραγωγικές δραστηριότητες με τον εξής τρόπο: Αν η οικονομία μιας περιοχής κατορθώσει να αποκτήσει πλεονεκτική θέση σε μια ταχεία αναπτυσσόμενη είτε μεγάλη αγορά χάρη σε μια συγκεκριμένη παραγωγική δραστηριότητα που παρουσιάζει ισχυρές διασυνδέσεις με ανιόντες και κατιόντες κλάδους (ή δραστηριότητες) τότε η δραστηριότητα αυτή συγκροτεί έναν «πόλο ανταγωνιστικότητας» με θετικές επιπτώσεις στο σύνολο του παραγωγικού συστήματος της περιοχής, στους μεν ανιόντες κλάδους με την αύξηση της ζήτησης για ενδιάμεσα και κεφαλαιουχικά αγαθά, στους δε κατιόντες κλάδους με την μείωση των κόστους των προϊόντων που βρίσκονται στα επόμενα στάδια παραγωγής.

Συμπερασματικά, μια ενεργητική στρατηγική ανάπτυξης του τοπικού συστήματος παραγωγής οφείλει να προσδιορίζει τις δραστηριότητες που θα αποτελέσουν τον κορμό της εξειδίκευσης με τα εξής κριτήρια: την δυναμικότητα των προϊόντων στις διεθνές αγορές, τον γεωγραφικό προσανατολισμό των εν λόγω προϊόντων (αν οι αγορές στις οποίες κατευθύνονται είναι ακμαίες), την συμβατότητα των συγκεκριμένων δραστηριοτήτων με τις δυνατότητες και τους περιορισμούς της προσφοράς στην περιοχή, τις τεχνολογικές δυνατότητες, την θέση των επιλέξιμων δραστηριοτήτων στο παραγωγικό σύστημα της περιοχής, δηλαδή την ικανότητα τους να επιδρούν στην ανάπτυξη ανιόντων και κατιόντων δραστηριοτήτων ή συγγενικών κλάδων.

Στα πλαίσια μιας τέτοιας **στρατηγικής για την ανάπτυξη πόλων ανταγωνιστικότητας στις περιφέρειες**, βρίσκεται και η αναδιοργάνωση και ο εκσυγχρονισμός της υπαρκτής παραγωγικής βάσης με σκοπό την ανασυγκρότηση των «παραδοσιακών» δραστηριοτήτων.

Οι περιφέρειες της πρώτης ομάδας (**Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, Δυτική Ελλάδα**), των οποίων το προϊόν ανά κάτοικο υστερεί σοβαρά έναντι του μέσου εθνικού όρου επειδή έχουν χαμηλή παραγωγικότητα και ανταγωνιστικότητα, αλλά και άλλες περιφέρειες που υστερούν λιγότερο σοβαρά (**Ήπειρος, Θεσσαλία**), ή αντισταθμίζουν την χαμηλή παραγωγικότητα με καλύτερη χρήση του εργατικού δυναμικού (**Ιόνια νησιά**⁴⁶), θα πρέπει να επιδιώξουν την συγκρότηση πόλων ανταγωνιστικότητας. Επομένως, θα πρέπει να θέσουν τα ζητήματα: Ποιες παραγωγικές δραστηριότητες στην περιοχή (οι οποίες υπάρχουν ή μπορούν να αναπτυχθούν) θα είχαν υψηλές επιδόσεις σε εξαγωγικές δραστηριότητες; Σε ποιες από τις σύγχρο-

⁴⁶ Βέβαια, η χαμηλή παραγωγικότητα που εμφανίζουν τα Ιόνια νησιά, ενδέχεται να οφείλεται σε παραοικονομία εκτεταμένη σε μεγαλύτερο βαθμό από τον μέσο εθνικό όρο.

νες τάσεις εξέλιξης της ζήτησης θα μπορούσαν να βασισθούν οι εξαγωγές αυτές; Ποιες από αυτές τις παραγωγικές δραστηριότητες που έχουν ή θα μπορούσαν να επιδείξουν υψηλές εξαγωγικές επιδόσεις, παρουσιάζουν ισχυρές διακλαδικές σχέσεις με ανιόντες ή κατιόντες κλάδους ή δραστηριότητες; Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του παραγωγικού συστήματος και ποιες οι συνιστώσες του “τοπικού κεφαλαίου”; (Εργατικό δυναμικό, φυσικοί πόροι και γεωγραφική θέση, “κοινωνικό κεφάλαιο”, οικονομίες συγκέντρωσης, συνθήκες για τοπικά δίκτυα επιχειρήσεων, νέο παραγωγικό υπόδειγμα, ευέλικτη εξειδίκευση, “παραγωγικές συνοικίες”, κοινωνία βασισμένη στην γνώση, τοπική διακυβέρνηση, παρέμβαση του Κράτους στις υποδομές, την εκπαίδευση και την κατάρτιση, και τις δημόσιες υπηρεσίες). Πώς επιδρούν ή θα επιδρούσαν τα χαρακτηριστικά του παραγωγικού συστήματος ή του “τοπικού κεφαλαίου” στην διαμόρφωση πόλων ανταγωνιστικότητας;

Η ηλικιακή διάρθρωση όλων των περιφερειών έναντι της Αττικής και της Κεντρικής Μακεδονίας αποτελεί ένδειξη σοβαρού δημογραφικού προβλήματος στην επαρχία. Στην περίπτωση του **Βορείου Αιγαίου**, είναι θεαματική η αρνητική επίδραση του παράγοντα αυτού στο επίπεδο του προϊόντος ανά κάτοικο, αφού απορροφά τα 2/3 της παραγωγικότητας της εργασίας, η οποία είναι από τις υψηλότερες της χώρας. Η περιφέρεια αυτή θα έπρεπε επομένως να στρέψει το ενδιαφέρον της στις δυνατότητες μετατροπής της δημογραφικής πυραμίδας. Το ζήτημα της ηλικιακής διάρθρωσης αφορά επίσης, πλην όμως σε μικρότερο βαθμό, άλλες περιφέρειες με σχετικά χαμηλή παραγωγικότητα της εργασίας (**Ηπειρος, Θεσσαλία**), αλλά και την **Πελοπόννησο**, που αντισταθμίζει την αρνητική επίδραση του δημογραφικού παράγοντα με υψηλό ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας.

Μέρος 7
Απασχόληση και εργασιακές σχέσεις
στην Ελλάδα:
Πραγματικότητα - Τάσεις - Προοπτικές

Απασχόληση και εργασιακές σχέσεις στην Ελλάδα: Πραγματικότητα - Τάσεις - Προοπτικές

Οι αλλαγές που συντελούνται στο πεδίο της απασχόλησης και των εργασιακών σχέσεων με κατεύθυνση την ενίσχυση της ευελιξίας της εργασίας αποτελούν βασικό χαρακτηριστικό των εξελίξεων που διέπουν την ευρωπαϊκή και ελληνική αγορά εργασίας. Η υποχώρηση του θεσμού της σταθερής και πλήρους απασχόλησης και η αλλοίωση του παραδοσιακού εργασιακού προτύπου από την ανάπτυξη μορφών ευελιξίας του μεγέθους και του περιεχομένου της απασχόλησης, του εργάσιμου χρόνου και των αμοιβών έχουν αποτελέσει αντικείμενο ιδιαίτερης και διεξοδικής ανάλυσης από το Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ⁴⁷. Στα ίδια πλαίσια έχει αναλυθεί το περιεχόμενο των επιδράσεων των αλλαγών αυτών απέναντι στην απασχόληση, στην ποιότητα της και στις συνθήκες εργασίας με το υψηλό ποσοστό εφαρμογής του στην Ευρώπη και την ιδιαίτερη ένταση με την οποία προωθούνται από τις ασκούμενες κρατικές και κοινοτικές πολιτικές υπό το βάρος των πιέσεων των δυνάμεων της αγοράς και την αναζήτηση όρων μείωσης του εργασιακού κόστους προς όφελος της ανταγωνιστικότητας και της απασχόλησης.

Στις αναλύσεις του ΙΝΕ (Ετήσια έκθεση 1999 - 2002) έχει κατ' επανάληψη τονισθεί το γεγονός ότι η ελληνική αγορά εργασίας χαρακτηρίζεται από πολιτικές διαχείρισης χαμηλού εργασιακού κόστους που εκδηλώνονται κυρίως μέσα από το χαμηλό επίπεδο των αμοιβών, σε σύγκριση με τον υπόλοιπο κοινοτικό χώρο (67% έναντι του μέσου κοινοτικού ενώ το κόστος ζωής στην Ελλάδα αντιπροσωπεύει το αντίστοιχο 90% του ευρωπαϊκού), και την ιδιαίτερη παρουσία της παράνομης ευελιξίας που αφορά στο εκτεταμένο φαινόμενο της παραβίασης της εργατικής νομοθεσίας. Επίσης από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και εντεύθεν με αλληπάλληλες νομοθετικές παρεμβάσεις (Ν. 1892/90, Ν. 2639/98, Ν. 2602/99, Ν. 2874/00, Ν. 2956/01 και η πρόσφατη κατάθεση του σχεδίου νόμου για την μερική απασχόληση στο δημόσιο) επιχειρείται η ενθάρρυνση της ανάπτυξης της ευελιξίας της εργασίας ως απόπειρα προσαρμογής στη γενικότερη συγκυρία και ως μια επιπλέον έκφραση των πολιτικών μείωσης του ήδη χαμηλού εργασιακού κόστους στην Ελλάδα.

Το Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ - ΑΔΕΔΥ επιχειρώντας να συμβάλλει στον διάλογο για το μέλλον της απασχόλησης και των εργασιακών σχέσεων μέσα από

47 Γ. Κουζής: *Εργασιακές σχέσεις και ευρωπαϊκή ενοποίηση: Ευελιξία και απορρύθμιση ή αναβάθμιση της εργασίας*, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, Αθήνα 2001.

τη συστηματική ενασχόλησή του με το συγκεκριμένο πεδίο, διεξήγαγε σε συνεργασία με την Metron Analysis το δίμηνο Ιουνίου - Ιουλίου του 2002 πανελλαδική διακλαδική εμπειρική έρευνα σε 2016 επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα (με κύκλο εργασιών άνω των 10 εκατομμυρίων δρχ. ετησίως) προκειμένου να καταγράψει την πραγματικότητα και τις τάσεις των πολιτικών των επιχειρήσεων ως προς την πορεία της απασχόλησης και του περιεχομένου των εργασιακών σχέσεων.

Ειδικότερα με την έρευνα αυτή επιδιώχθηκε:

- Η αποτύπωση της παρούσας κατάστασης στις επιχειρήσεις στην Ελλάδα ως προς τη δομή και σύνθεση της απασχόλησης, τις ασκούμενες πολιτικές στα πεδία του εργασιμου χρόνου και των αμοιβών.
- Η αποτύπωση της κατάστασης αναφορικά με την εξέλιξη των προσλήψεων και απολύσεων κατά την διάρκεια του τελευταίου δωδεκαμήνου.
- Η καταγραφή των εκδηλούμενων τάσεων αναφορικά με μια σειρά από ευέλικτες πολιτικές των επιχειρήσεων.
- Η αξιολόγηση των αποτελεσμάτων των νομοθετικών ρυθμίσεων (Ν. 2874/2000) σχετικά με την απασχόληση και τις εργασιακές σχέσεις μόλις ένα έτος μετά την εφαρμογή τους.

7.1. Ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας

7.1.1. Η δομή της απασχόλησης

7.1.1.1. Εισαγωγικά σχόλια

Κατά το χρόνο διεξαγωγής της έρευνας οι επίσημες στατιστικές για την απασχόληση παρουσιάζουν τα ακόλουθα μεγέθη σε σχέση με τον αντίστοιχο χρόνο του προηγούμενου έτους (ΕΣΥΕ: Έρευνα εργατικού δυναμικού, Β' τρίμηνο 2001, 2002).

Κατά το δεύτερο τρίμηνο του 2002, η ανεργία παρουσιάζει για πρώτη φορά μετά από μεγάλο διάστημα μονοψήφιο αριθμό 9,6% (έναντι του 10,9% του αντίστοιχου τριμήνου του 2001), αν και η μείωση αυτή της ανεργίας οφείλεται περισσότερο στη μείωση του εργατικού δυναμικού και λιγότερο στην αύξηση της απασχόλησης (ΙΝΕ/ΓΣΕΕ - ΑΔΕΔΥ: 2002).

Ειδικότερα ως προς την επιμέρους σύνθεση της μισθωτής απασχόλησης κυριαρχεί το καθεστώς της πλήρους απασχόλησης αφού η μερική απασχόληση παρουσιάζει χαμηλά ποσοστά, τα χαμηλότερα ανάμεσα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (4,5%) και μάλιστα με τάσεις μείωσης (4,6% την αντίστοιχη περίοδο του 2001). Παράλληλα το ποσοστό της προσωρινής απασχόλησης διατηρείται περίπου στα αντίστοιχα με τα κοινοτικά επίπεδα (12,9%).

7.1.1.2. Μισθωτή εργασία - Συμβοηθούντα μέλη - Ειδικές κατηγορίες μισθωτών

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της διενεργηθείσας έρευνας επιβεβαιώνονται τα στοιχεία της ΕΣΥΕ ως προς την επιμέρους δομή και σύνθεση της μισθωτής εργασίας.

Στο δείγμα των 2016 επιχειρήσεων που εκπροσωπούν κυρίως την ιδιωτική σφαίρα της οικονομίας, η δομή της απασχόλησης καταγράφεται ως εξής:

Το **98,7%** των απασχολούμενων συνδέεται με την επιχείρηση με σχέση **μισθωτής εργασίας**. Και τούτο διότι το **1,3%** αποτελείται από τα **συμβοηθούντα μέλη** των οικογενειών. Η παρουσία των συμβοηθούντων μελών της οικογένειας καταγράφεται στο 13,5% του δείγματος των επιχειρήσεων κυρίως σε ότι αφορά στα μικρά μεγέθη απασχόλησης (μέχρι 9 άτομα) και με μεγαλύτερη συχνότητα στις επιχειρήσεις του πρωτογενή τομέα, στα ξενοδοχεία και στον επισιτισμό. Το στοιχείο αυτό αναδεικνύει την σημαντική παρουσία της μορφής αυτής απασχόλησης σε ένα σημαντικό μέρος της επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Παράλληλα, το **2,8%** της συνολικής απασχόλησης που συνθέτει **ειδικές κατηγορίες μισθωτών** ανήκει στους απασχολούμενους με **σχέση μαθητείας, στο προσωπικό του οποίου το κόστος καλύπτεται από τον ΟΑΕΔ** (π.χ. stagiaires) και στο δανειζόμενο προσωπικό διαμέσου γραφείων δανεισμού ή προσωρινής απασχόλησης.

Σε αυτές τις ειδικές κατηγορίες των μισθωτών οι μεν μαθητευόμενοι συνιστούν μια παραδοσιακή μορφή απασχόλησης, οι δε άλλες δύο συνθέτουν επιμέρους εκφράσεις ευελιξίας της εργασίας πέραν των ευρύτερα διαδεδομένων μορφών που εξετάζουμε στη συνέχεια, όπως οι συμβάσεις προσωρινής, μερικής και εποχικής απασχόλησης οι οποίες και καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος των πρακτικών ευελιξίας.

Ως προς τις ειδικές αυτές κατηγορίες επισημαίνεται ότι:

- **Οι απασχολούμενοι με σύμβαση μαθητείας** (0,5% της συνολικής απασχόλησης) συναντώνται στο 2,5% του δείγματος των επιχειρήσεων με συχνότερη παρουσία σε εκείνες που απασχολούν άνω των 50 ατόμων και με ιδιαίτερα υψηλή συχνότητα στις επιχειρήσεις άνω των 200 εργαζομένων (περίπου μια στις δύο επιχειρήσεις). Οι κλάδοι της εκπαίδευσης και υγείας παρουσιάζουν τα υψηλότερα ποσοστά γεγονός που οδηγεί σε επιφυλάξεις για το αν η χρήση των συμβάσεων μαθητείας συνδέεται πράγματι με το αντικείμενο της εκμάθησης ή αντίθετα υποκρύπτει, έστω και σε περιορισμένο βαθμό, άλλη σχέση εργασίας (π.χ. προσωρινής απασχόλησης και δοκιμής).
- **Η απασχόληση διαμέσου κάλυψης του κόστους της από τον ΟΑΕΔ** (π.χ. stages, επιδότηση απασχόλησης νέων) καλύπτει το 2,2% της συνολικής απασχόλησης και συναντάται ως πρακτική στο 7,6% των επιχειρήσεων με ιδιαίτερα

υψηλή παρουσία στις επιχειρήσεις άνω των 100 εργαζομένων (μία στις τρεις) και κυρίως στον χώρο της εκπαίδευσης. Η πρακτική αυτή χρήσης προσωπικού χωρίς ή με μειωμένο κόστος για την επιχείρηση φαίνεται να αναπτύσσεται περίπου στο 1/13 των επιχειρήσεων του συνολικού δείγματος και να αποτελεί λύση για την κάλυψη των αναγκών τους.

- **Η απασχόληση διαμέσου ενοικίασης ή δανεισμού** παρουσιάζει περιθωριακά ποσοστά 0,1% ενώ καταγράφεται ως πρακτική μόλις στο 0,3% των επιχειρήσεων του δείγματος. Το γεγονός αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο ότι το θεσμικό πλαίσιο των γραφείων προσωρινής απασχόλησης και ενοικίασης προσωπικού είναι πολύ πρόσφατο (Οκτώβριος του 2001), ώστε η πρακτική αυτή να μην είναι ιδιαίτερα γνωστή στις επιχειρήσεις. Επίσης θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η προσφυγή στην λύση του δανεισμού φαίνεται να αναπτύσσεται πρόσφατα σε ορισμένες ΔΕΚΟ οι οποίες όμως δεν αποτελούν μέρος του δείγματος επιχειρήσεων της έρευνας.

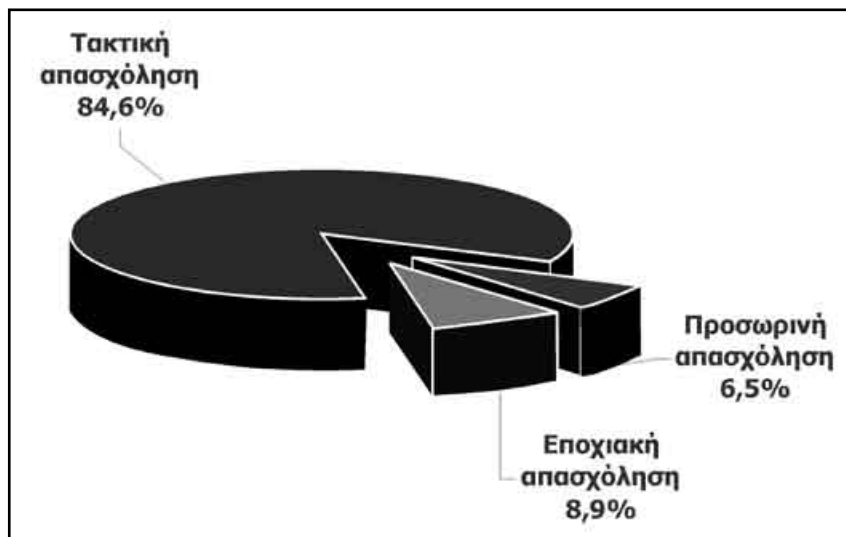
Το υπόλοιπο ποσοστό της απασχόλησης (95,9%) αφορά στο ευρύ πεδίο της **μισθωτής εργασίας** η οποία επιμερίζεται σε σταθερή και σε προσωρινή και εντάσσεται στο καθεστώς της επιχείρησης χωρίς σχέση μαθητείας, ενοικίασης από άλλη επιχείρηση, ενώ το κόστος της αναλαμβάνεται εξ' ολοκλήρου από την εταιρεία που το απασχολεί.

7.1.1.3. Σταθερή και προσωρινή απασχόληση

Η σταθερή και “μόνιμη” απασχόληση συνθέτει τη μεγάλη πλειοψηφία της απασχόλησης που αφορά στην ευρεία κατηγορία των εργαζομένων, εξαιρουμένου του μαθητευόμενου, ενοικιαζόμενου και επιδοτούμενου από τον ΟΑΕΔ προσωπικού. Αυτή καλύπτει το 84,6% των απασχολούμενων και συναντάται στο σύνολο των επιχειρήσεων του δείγματος, ενώ το υπόλοιπο 15,4% αναφέρεται στην προσωρινή και εποχική απασχόληση συνήθους διάρκειας έξι μηνών.

Γράφημα 1

Σύνθεση απασχόλησης ανά τακτικότητα (% απασχολούμενων)

Η προσωρινή απασχόληση (συμβάσεις ορισμένου χρόνου, έργου) καλύπτει το 6,5% των απασχολούμενων και συναντάται στο 5,1% των επιχειρήσεων του δείγματος. Υψηλότερα ποσοστά παρατηρούνται στην περιοχή της Ανατ. Μακεδονίας - Θράκης και στους κλάδους των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων (διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις μηχανημάτων, πληροφορική, έρευνα κ.λ.π.) της εκπαίδευσης και της υγείας. Τα χαμηλότερα ποσοστά χρήσης της προσωρινής απασχόλησης παρατηρούνται στην Πελοπόννησο, στη Στερεά Ελλάδα και στο Αιγαίο και στους κλάδους του εμπορίου.

Σε ότι αφορά στο μέγεθος των επιχειρήσεων αυξημένη είναι η παρουσία της προσωρινής απασχόλησης σε όσες απασχολούν περισσότερους από 50 εργαζόμενους, με τάση συνεχούς αύξησης ανάλογα και με το αυξανόμενο μέγεθος της επιχείρησης. Είναι χαρακτηριστικό δε ότι το 43% των επιχειρήσεων άνω των 200 εργαζομένων κάνει χρήση των συμβάσεων προσωρινής απασχόλησης, ενώ μόλις το 3% των επιχειρήσεων μέχρι 9 εργαζόμενους επιλέγει την λύση αυτή. Το 36% των επιχειρήσεων απασχολεί μέχρι 4 άτομα ως έκτακτο προσωπικό, το 15% από 5-9 εργαζόμενους,

το 16% από 10-19, το 15% από 20-49, το 12% από 50-99, το 5% από 100-200 και το 0,6% άνω των 200 προσωρινώς απασχολούμενων.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω στοιχεία το 18% των επιχειρήσεων απασχολεί περισσότερους από 50 προσωρινά εργαζόμενους ενώ το 5,5% από 100. Παράλληλα το ήμισυ των επιχειρήσεων που κάνει χρήση της ευκαιριακής απασχόλησης δεν υπερβαίνει τα εννέα προσωρινώς απασχολούμενα άτομα. Κατά συνέπεια, η σχέση μεγέθους της απασχόλησης είναι ανάλογη με την συχνότητα της προσφυγής στις συμβάσεις προσωρινής απασχόλησης ενώ παράλληλα οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις (άνω των 50 εργαζομένων) φαίνεται να έχουν υψηλό ποσοστό προσωρινής απασχόλησης ανάμεσα στο προσωπικό τους. Είναι δε αξιοσημείωτο ότι, από το σύνολο των επιχειρήσεων του δείγματος που απασχολούν περισσότερα από 50 άτομα ως έκτακτο προσωπικό (28 επιχειρήσεις), το τελευταίο αποτελεί την πλειοψηφία (52%) του συνολικά απασχολούμενου δυναμικού στις επιχειρήσεις.

Η εποχική απασχόληση που συνδέεται με τις εποχικές ανάγκες και δραστηριότητες των επιχειρήσεων **αφορά στο 8,9% των απασχολούμενων** του δείγματος. Παράλληλα **το 8,8% των επιχειρήσεων του δείγματος δηλώνει ότι απασχολεί εποχικό προσωπικό**. Από τα στοιχεία αυτά προκύπτει ότι η εποχική απασχόληση, που συνιστά ιδιαίτερη έκφραση της προσωρινής, συγκεντρώνει μεγαλύτερα ποσοστά εφαρμογής από το σύνολο των υπολοίπων επιμέρους εκφράσεων της προσωρινής απασχόλησης.

Υψηλότερα ποσοστά προσφυγής στην εποχική απασχόληση συναντώνται κυρίως στις τουριστικές περιοχές όπως στο Αιγαίο (1/3 των επιχειρήσεων του δείγματος) στην Κρήτη και στο Ιόνιο. Αντίθετα **χαμηλότερα ποσοστά** καταγράφονται στην Ανατ. Μακεδονία - Θράκη και στην Αττική.

Ως προς τους **κλάδους οικονομικής δραστηριότητας** τα ξενοδοχεία και ο επισιτισμός συγκεντρώνουν τα μεγαλύτερα ποσοστά (4 στις 10 επιχειρήσεις), ενώ υψηλά κρίνονται τα αντίστοιχα ποσοστά στον κλάδο μεταφορών - επικοινωνιών, της εκπαίδευσης και των κατασκευών. Στον αντίποδα βρίσκονται από άποψη συχνότητας οι χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες και το εμπόριο.

Οι επιχειρήσεις άνω των 20 εργαζομένων **παρουσιάζουν την μεγαλύτερη συχνότητα χρήσης της εποχικής απασχόλησης** (1 στις 5). Το 52% των επιχειρήσεων απασχολεί μέχρι 9 άτομα, το 89% μέχρι 49 άτομα, το 8,6% απασχολεί από 50 - 99, το 2% από 100 - 199 και το 0,6% άνω των 200 εποχικώς εργαζομένων.

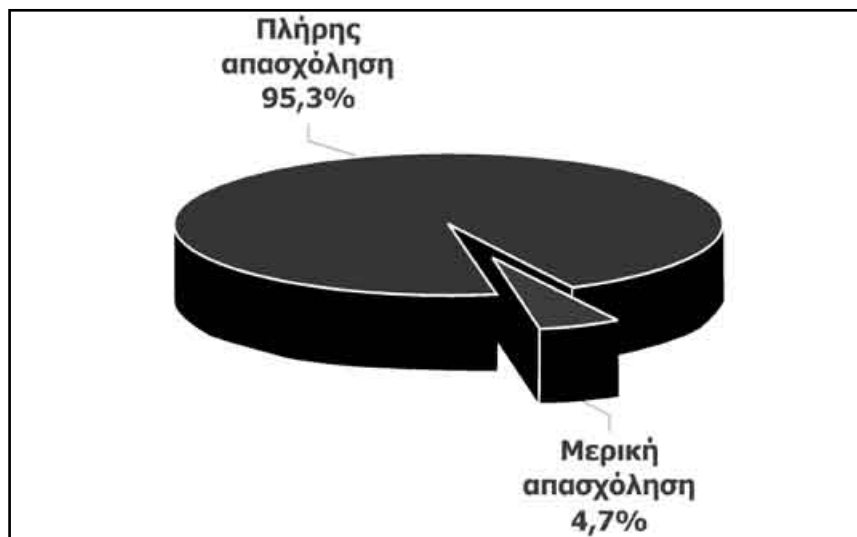
Σχετικά με τις επιχειρήσεις του δείγματος που απασχολούν ως εποχικό προσωπικό περισσότερα από 50 άτομα ως εποχικό προσωπικό (37 επιχειρήσεις), τούτο συνθέτει τα 2/3 (64%) της συνολικής απασχόλησης των επιχειρήσεων αυτών.

7.1.1.4. Πλήρης και μερική απασχόληση

Η πλήρης απασχόληση διατηρεί κυρίαρχο ρόλο στην αγορά εργασίας (95,3%) αφού η μερική απασχόληση δεν παρουσιάζει ιδιαίτερη ανάπτυξη σε σχέση με τα τεκταινόμενα στον υπόλοιπο ευρωπαϊκό χώρο, όπου καταγράφονται υψηλά ποσοστά (18% ο μέσος κοινοτικός όρος).

Γράφημα 2

Σύνθεση απασχόλησης ανά πλήρη/μερική (% απασχολουμένων)

Στις επιχειρήσεις του δείγματος **οι μερικώς απασχολούμενοι καλύπτουν το 4,7% της μισθωτής απασχόλησης**, ενώ η χρήση αυτής της ειδικής μορφής ευέλικτης εργασίας **συναντάται στο 16,7% του συνόλου των επιχειρήσεων**.

Η παρουσία της **μερικής απασχόλησης** είναι **περισσότερο αισθητή** στην Ανατ. Μακεδονία - Θράκη και στην Αττική ενώ παρουσιάζει τα **χαμηλότερα ποσοστά** στην Ανατ. Στερεά. **Οι κλάδοι** της εκπαίδευσης και υγείας παρουσιάζουν τα **υψηλότερα ποσοστά** χρήσης (60% των επιχειρήσεων), ενώ σημαντική είναι η ανάπτυξη της στον χώρο των ξενοδοχείων και του επισιτισμού. **Αντίθετα χαμηλή** είναι η παρουσία της στην βιομηχανία. Το μέγεθος της απασχόλησης στην επιχείρηση δεν φαίνεται να παρουσιάζει ιδιαίτερη σημασία για την ανάπτυξή της. Ωστόσο συγκεντρώνονται αισθητά μεγαλύτερα ποσοστά στις επιχειρήσεις των 50-99 εργαζομένων. **Από τις επιχειρήσεις που κάνουν χρήση της μερικής απασχόλησης** απασχολούν σε ποσοστό 83% μέχρι 4 άτομα, ενώ περισσότερα από 20 άτομα με μειωμένο ωράριο απασχολεί το 4% του δείγματος. Τέλος το 0,5% απασχολεί άνω των 100 μερικώς απασχολούμενους. Τέλος στο δείγμα καταγράφηκε και ένας αριθμός επιχειρήσεων (14) που απασχολεί μεγάλο μέγεθος μερικής απασχόλησης (άνω των 50 μερικώς

απασχολούμενων), σε βαθμό ώστε η μορφή αυτή ευελιξίας να συγκεντρώνει και την πλειοψηφία των απασχολουμένων των εν λόγω επιχειρήσεων (58%).

Η σταθερή απασχόληση είναι το κύριο χαρακτηριστικό της παρουσίας της μερικής απασχόλησης. Στο 4,7% των μερικώς απασχολούμενων το 2,9% αντιστοιχεί στη σταθερή εργασία, ενώ το 1,8% στην προσωρινή ή εποχική μερική απασχόληση. Παράλληλα το 14,2% των επιχειρήσεων του δείγματος χρησιμοποιούν σταθερή και “μόνιμη” μερική απασχόληση και το 2,5% την αντίστοιχη προσωρινή ή εποχική.

Η μεγάλη πλειοψηφία των μερικώς απασχολούμενων εργάζεται τουλάχιστον 4 ώρες ημερησίως. Λιγότερες από 4 ώρες ημερησίως απασχολείται το 15-20% των απασχολούμενων με μειωμένο ωράριο.

Το φαινόμενο των μετατροπών συμβάσεων μερικής απασχόλησης σε πλήρη και αντιστρόφως εκδηλώνεται σε πολύ περιορισμένη κλίμακα κατά το τελευταίο έτος.

Μόλις στο 3,9% των επιχειρήσεων του δείγματος καταγράφηκαν περιπτώσεις μετατροπών συμβάσεων εργασίας από το καθεστώς της μερικής απασχόλησης σε εκείνο της πλήρους (λιγότερο από το 1/4 των επιχειρήσεων που κάνουν χρήση της μερικής απασχόλησης). Οι μετατροπές αυτές αφορούσαν κατά μέσο όρο δύο εργαζόμενους ανά επιχείρηση που προέβη στην εν λόγω πρακτική. Υψηλότερα, ποσοστά καταγράφηκαν στους χώρους των ξενοδοχείων και της εκπαίδευσης, ενώ οι μεγάλες επιχειρήσεις με τις περισσότερες των 5 εκμεταλλεύσεων και οι πολυεθνικές εταιρείες παρουσιάζουν τη σχετικά μεγαλύτερη συχνότητα χρήσης.

Αντίθετα, η μετατροπή συμβάσεων πλήρους απασχόλησης σε μερική αφορούσε μόλις στο 1,6% των επιχειρήσεων του δείγματος. (κυρίως στον κλάδο των κατασκευών) και συνήθως είχε ως αποδέκτη 2 εργαζόμενους.

Από την παράθεση των παραπάνω στοιχείων προκύπτει ότι **το περιορισμένο φαινόμενο των μετατροπών συμβάσεων κατά τον τελευταίο χρόνο συνοδεύεται από την κατεύθυνση ενίσχυσης της πλήρους απασχόλησης έναντι της μερικής αφού η συχνότητα μετατροπών υπέρ της πρώτης αντιστοιχεί σε 1 προς 2,5.**

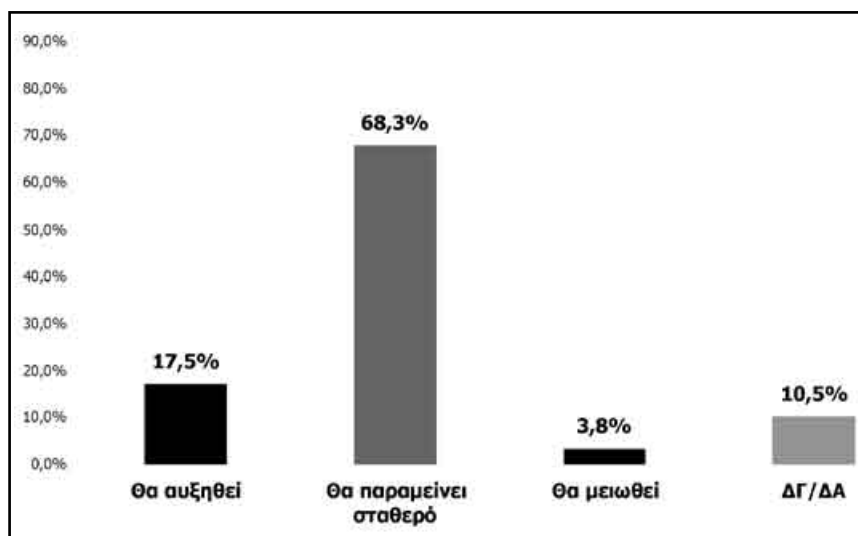
Τέλος αναφορικά με **το μέλλον της μερικής απασχόλησης** κατά το διάστημα του ερχόμενου έτους φαίνεται να επιφυλάσσεται **σχετική αύξηση**. Και τούτο διότι από το σύνολο του 83,3% των επιχειρήσεων του δείγματος που δεν κάνουν χρήση της μερικής απασχόλησης (1.676 επιχειρήσεις) τουλάχιστον το 9,2% (κυρίως στις υπηρεσίες εκτός εμπορίου) εκτιμά ότι θα προσφύγει άμεσα σε αυτήν (το 7,6% δεν έδωσε σχετική απάντηση). Ως προς δε τις επιχειρήσεις που ήδη χρησιμοποιούν την μερική απασχόληση αναμένεται στασιμότητα αφού το 68,3% θεωρεί ότι αυτή θα παραμείνει σταθερή, ενώ το 17,5% εκτιμά ότι θα αυξηθεί (κυρίως στη βιομηχανία).

Κατά συνέπεια αναμένεται αύξηση της μερικής απασχόλησης περίπου στο 6% των επιχειρήσεων επί του συνόλου του δείγματος κατά το προσεχές έτος, **ενώ η εφαρμογή του θεσμού αναμένεται να επεκταθεί στο 1/4 (από το 1/6) των επιχειρήσεων.**

Γράφημα 3

Αντιλαμβανόμενες προοπτικές μερικής απασχόλησης*

Θεωρείτε ότι στο επόμενο έτος το πλήθος των απασχολουμένων με μερική απασχόληση στην επιχείρησή σας θα αυξηθεί, θα παραμείνει το ίδιο ή θα μειωθεί;

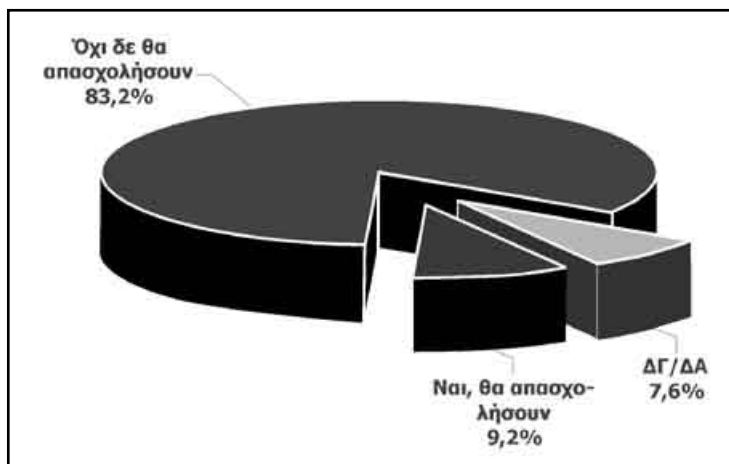

*Βάση: 338 επιχειρήσεις που απασχολούν άτομα με μερική απασχόληση

Γράφημα 4

Αντιλαμβανόμενες προοπτικές μερικής απασχόληση*

Θεωρείτε ότι στο επόμενο έτος θα απασχολήσετε άτομα με μερική απασχόληση στην επιχείρησή σας;

*Βάση: 1.678 επιχειρήσεις που δεν απασχολούν άτομα με μερική απασχόληση

7.1.1.5. Τηλεργασία

Η χρήση της **τηλεργασίας** εκδηλώνεται σε ιδιαίτερα περιορισμένο επίπεδο αφού μόλις το 1,1% των επιχειρήσεων ακολουθεί σχετικές πρακτικές. Η κατά κύριο λόγο εξ αποστάσεως παροχή υπηρεσιών με την χρήση ηλεκτρονικών μέσων περιορίζεται σε αντίστοιχα περιορισμένο αριθμό απασχολούμενων με αυτή τη μορφή απασχόλησης. Εκεί όπου καταγράφονται πρακτικές τηλεργασίας (μόλις σε 21 επιχειρήσεις του δείγματος) παρουσιάζεται και διαφοροποίηση ως προς το περιεχόμενο απασχόλησης. Και τούτο διότι το ήμισυ των επιχειρήσεων συνδέει την τηλεργασία με καθεστώς μισθωτής απασχόλησης ενώ το αντίστοιχο ποσοστό παραπέμπει σε καθεστώς εργολαβίας και αυτοαπασχόλησης.

Η παρουσία της **τηλεργασίας** φαίνεται να είναι **σχετικά υψηλότερη** στον βιομηχανικό τομέα, στις μεγάλες επιχειρήσεις που διαθέτουν πέραν της μιας εκμεταλλεύσεις και σε εκείνες που αποτελούν μέλη επιχειρηματικών ομίλων.

Αναφορικά με **το μέλλον της τηλεργασίας** κατά το διάστημα του προσεχούς έτους διαφαίνεται **σχετικά αισιόδοξο**, αφού το 3% των επιχειρήσεων που δεν κάνουν μέχρι τώρα χρήση της τηλεργασίας θεωρεί ιδιαίτερα πιθανή την επιλογή της, κυρίως στη βιομηχανία και σε επιχειρήσεις που απασχολούν από 55 - 99 εργαζομένους.

Έτσι λοιπόν, παρά το γεγονός ότι **η τηλεργασία** αναμένεται κατά τον επόμενο χρόνο να συναντάται μόλις στο 4% των επιχειρήσεων, είναι αξιοσημείωτο ότι το **πεδίο εφαρμογής της σχεδόν θα τριπλασιασθεί μέσα σε διάστημα ενός έτους.**

7.1.1.6. Δανεισμός προσωπικού

Η χρήση **δανειζόμενου ή ενοικιαζόμενου προσωπικού διαμέσου** γραφείων προσωρινής απασχόλησης φαίνεται προς το παρόν ότι έχει **περιθωριακή εφαρμογή.** Ο δανεισμός προσωπικού, το οποίο προσωρινά παρέχει την εργασία του στην δανειζόμενη επιχείρηση υπαγόμενη στο διευθυντικό δικαίωμα της τελευταίας, ενώ άμεσος εργοδότης του εξακολουθεί να είναι η δανειζουσα που ασκεί τον κατ' επιχείρηση δανεισμό, δεν είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος ως θεσμός. Το πρόσφατο νομοθετικό πλαίσιο λειτουργίας του (Ν.2956/01) αλλά και η σχετική άγνοια από μεγάλο τμήμα των επιχειρήσεων συνιστούν τις κυριότερες αιτίες της ιδιαίτερα περιορισμένης εφαρμογής του.

Η χρήση δανειζόμενου προσωπικού αφορά στο 0,3% των επιχειρήσεων του δείγματος με σχετικά μεγαλύτερη συχνότητα στις μεγάλες σε μέγεθος επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών (άνω των 200 απασχολούμενων) και στις πολυεθνικές εταιρείες.

Τέλος αναφορικά με το **μέλλον του θεσμού** κατά το προσεχές έτος παρουσιάζονται **προοπτικές ανάπτυξης** του αφού, αν και η εν λόγω πρακτική περιορίζεται προς το παρόν σε περιθωριακά ποσοστά (0,3%), υπάρχει σοβαρή πιθανότητα εφαρμογής της στο 2,8% των επιχειρήσεων που δεν την επιλέγουν μέχρι σήμερα. Μια τέτοια εξέλιξη σημαίνει ότι σε διάστημα ενός έτους **το ποσοστό χρήσης του δανεισμού προσωπικού από τις επιχειρήσεις θα οκταπλασιασθεί.**

7.1.1.7. Εργολαβία / Υπεργολαβία

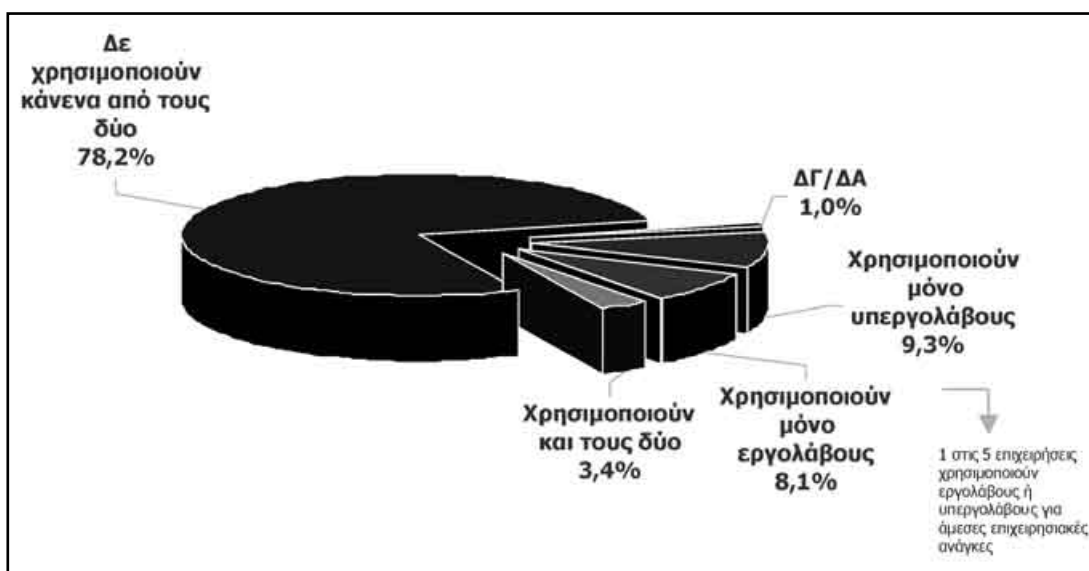
Η χρήση **εργολαβίας και υπεργολαβίας** για την κάλυψη αναγκών των επιχειρήσεων φαίνεται να αποτελεί μια ιδιαίτερα διαδεδομένη πρακτική που παρουσιάζει και την μεγαλύτερη ανάπτυξη στο πεδίο των ευέλικτων μορφών απασχόλησης. **Η παροχή υπηρεσιών από άτομα εκτός επιχείρησης για κάλυψη των αναγκών της ή από άλλες επιχειρήσεις αφορά στο 1/5 του δείγματος (21,8%).**

Ειδικότερα το 8,1% των επιχειρήσεων προσφεύγει μόνο σε άτομα εργολάβους, το 9,3% προσφεύγει μόνο σε επιχειρήσεις εργολάβους ενώ το 3,4% του δείγματος επiléγει και τις δύο πρακτικές.

Γράφημα 5

Χρήση υπεργολαβίας / εργολαβίας (% επιχειρήσεων)

Υπάρχει κάποιο τμήμα της επιχείρησής σας που καλύπτει τις άμεσες επιχειρησιακές του ανάγκες (ή μέρος αυτών) με υπεργολαβία (δηλαδή παροχή υπηρεσιών από άλλες επιχειρήσεις) ή εργολαβία (δηλαδή παροχή υπηρεσιών από άτομα εκτός επιχείρησης);”

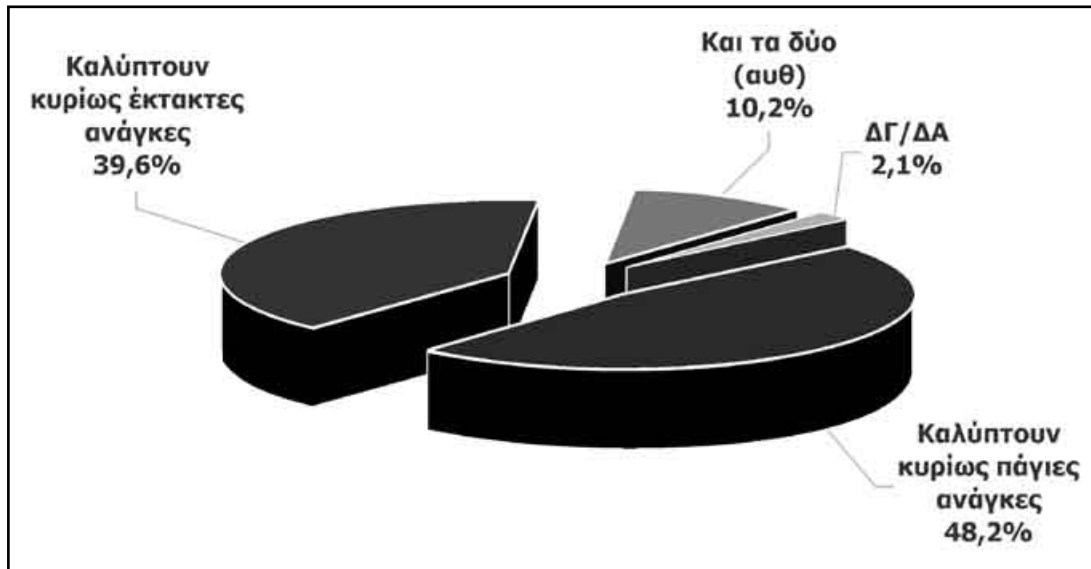
Η χρήση της εργολαβίας εντοπίζεται κυρίως στον τομέα των υπηρεσιών, ενώ η βιομηχανία είναι εκείνη που παρουσιάζει **την υψηλότερη χρήση υπεργολαβίας** αλλά και του συνδυασμού των δύο επιλογών.

Αναφορικά δε με **το μέγεθος των επιχειρήσεων** η χρήση εργολαβίας/υπεργολαβίας παρουσιάζεται αυξανόμενη σε αναλογία με τον αριθμό απασχολούμενων. **Η ιδιαίτερη ανάπτυξη** αυτής της μορφής εξωτερικής ευελιξίας εκδηλώνεται από τις επιχειρήσεις άνω των 20 εργαζομένων, σε όσες δε απασχολούν περισσότερα από 200 άτομα η συγκεκριμένη αυτή επιλογή αφορά περισσότερες από τις μισές επιχειρήσεις του δείγματος.

Η χρήση εργολαβίας/υπεργολαβίας επιλέγεται κυρίως για την κάλυψη πάγιων αναγκών των επιχειρήσεων (48,2%).

Για την κάλυψη έκτακτων αναγκών επιλέγεται από το 39,6% ενώ για την ικανοποίηση τόσο των πάγιων όσο και των έκτακτων αναγκών από το 10,2%.

Γράφημα 6
Εφαρμογή χρήσης υπεργολαβίας/εργολαβίας*

*Βάση: 472 επιχειρήσεις που χρησιμοποιούν εργολάβους/υπεργολάβους

Η κάλυψη κυρίως πάγιων αναγκών αφορά κατά προτεραιότητα τον κλάδο του εμπορίου (το 65,3% των επιχειρήσεων του κλάδου που χρησιμοποιούν εργολάβους/υπεργολάβους).

Παράλληλα η βιομηχανία παρουσιάζει τα μεγαλύτερα ποσοστά κάλυψης έκτακτων αναγκών μέσω αυτών των πρακτικών (57,5%), ενώ το ευρύ φάσμα των υπηρεσιών παρουσιάζει τα μεγαλύτερα ποσοστά συνδυασμού κάλυψης τακτικών και έκτακτων παραγωγικών αναγκών.

Από τα παραπάνω στοιχεία προκύπτει ότι **η πλειοψηφία των επιχειρήσεων που προσφεύγουν στη χρήση εργολαβίας και υπεργολαβίας καλύπτοντας σταθερές ανάγκες προσωπικού υποκαθιστούν με αυτό τον τρόπο θέσεις σταθερής μισθωτής απασχόλησης**. Η υποκατάσταση προσωπικού της ίδιας της επιχείρησης μέσω προσφυγής στην λύση της εργολαβίας/ υπεργολαβίας φαίνεται να αφορά τουλάχιστον στο 64% των επιχειρήσεων χρήσης της, αφού το αντίστοιχο 28% αρνείται να απαντήσει στο σχετικό ερώτημα και μόλις το 8% δηλώνει κατηγορηματικά ότι η επιλογή αυτή δεν επηρεάζει το σταθερό μέγεθος απασχόλησης της επιχείρησης.

Έτσι λοιπόν το 46% των επιχειρήσεων υποκαθιστά μέσω των πολιτικών αυτών δικό της προσωπικό 6-9 ατόμων (κυρίως στο εμπόριο), το 9,4% 10-19 ατόμων (κυρίως στη βιομηχανία) και τέλος το 8,3% περισσότερο των 20 ατόμων (κυρίως στις υπηρεσίες).

Η χρήση εργολαβίας/υπεργολαβίας κατά το τελευταίο έτος παραμένει κυρίως σταθερή με ελαφρά αύξηση. Ειδικότερα το 62,3% των επιχειρήσεων, όπου εκδηλώνεται το φαινόμενο, διατήρησε σταθερό το επίπεδο προσφυγής στην ευέλικτη αυτή λύση. Παράλληλα στο 21% των επιχειρήσεων παρατηρήθηκε αύξηση του ποσοστού χρήσης της την ίδια στιγμή που στο 13% καταγράφεται μείωση (κυρίως στο εμπόριο).

Τέλος σε ότι αφορά στην προοπτική της εργολαβίας/υπεργολαβίας αυτή αναμένεται να παρουσιάσει μικρή αύξηση κατά το επόμενο έτος αφού το 2,3% των επιχειρήσεων που δεν την εντάσσει στην πολιτική του δηλώνει με βεβαιότητα ότι αυτή θα αποτελέσει αμέσως προσεχή επιλογή του (κυρίως στη βιομηχανία). Από τα παραπάνω και με βάση τις συμπεριφορές του τελευταίου έτους προκύπτει ότι **η προοπτική αυτής της μορφής ευελιξίας για τον επόμενο χρόνο θα κινηθεί στα ίδια επίπεδα με μικρή περαιτέρω αύξησή της** τόσο από τις επιχειρήσεις που ήδη την επιλέγουν όσο και από εκείνες που δεν την έχουν εφαρμόσει μέχρι σήμερα **επεκτείνοντας το ποσοστό χρήσης της στο 24% του δείγματος.**

7.1.1.8. Συμπεράσματα για τη δομή της απασχόλησης

Η τυπική απασχόληση (πλήρης και σταθερή) εξακολουθεί να αποτελεί την κύρια μορφή απασχόλησης για το σύνολο των επιχειρήσεων συγκεντρώνοντας περισσότερα από το 80% των απασχολούμενων.

Η παρουσία της νόμιμης ευελιξίας της εργασίας είναι ιδιαίτερα αισθητή καταγράφοντας συνεχώς αυξανόμενες τάσεις με διαφοροποιήσεις ανάλογα με τη συγκεκριμένη μορφή απασχόλησης. Η εξέλιξη αυτή έχει ως προφανές αποτέλεσμα την έστω με βραδύτερους ρυθμούς σε σχέση με τα τεκταινόμενα στον υπόλοιπο ευρωπαϊκό χώρο, υποχώρηση του μεγέθους της τυπικής απασχόλησης.

Η προσωρινή απασχόληση με τις κυριότερες επιμέρους εκφράσεις της (συμβάσεις ορισμένου χρόνου, εποχική εργασία) συγκεντρώνει τα μεγαλύτερα μεγέθη ευέλικτα απασχολούμενου δυναμικού (15% της συνολικής απασχόλησης και 14% του συνολικού δείγματος των επιχειρήσεων με κύρια έμφαση στην εποχική).

Η χρήση εργολαβίας και υπεργολαβίας συνιστά την πλέον διαδεδομένη πρακτική των επιχειρήσεων (1/4 του συνόλου) από πλευράς ευέλικτων επιλογών, καλύπτοντας κατά το ήμισυ, τουλάχιστον, πάγιες ανάγκες και υποκαθιστώντας με αυτό τον τρόπο μεγάλο μέρος δικού τους προσωπικού.

Η μερική απασχόληση διατηρείται σε χαμηλά επίπεδα χωρίς να φαίνεται ότι παρουσιάζει και προοπτικές ιδιαίτερης ανάπτυξης για το μέλλον. Προς το παρόν αφορά το 1/6 των επιχειρήσεων αλλά με ποσοστό απασχόλησης κάτω του 5%.

Η χρήση της τηλεργασίας (1% των επιχειρήσεων) και η προσφυγή στο δανεισμό εργαζομένων (0,3%) παρουσιάζει προς το παρόν πολύ περιορισμένη εφαρμογή αλλά με τάσεις ανάπτυξης. Ειδικότερα για τον δανεισμό προσωπικού το σχετικό θεσμικό πλαίσιο είναι πολύ πρόσφατο (Οκτώβριος 2001) ώστε να μην υπάρχουν ακόμη μεγάλα χρονικά περιθώρια εφαρμογής του.

7.1.2. Οι πολιτικές απασχόλησης των επιχειρήσεων κατά το 12μηνο Ιουνίου 2001 - Ιουνίου 2002

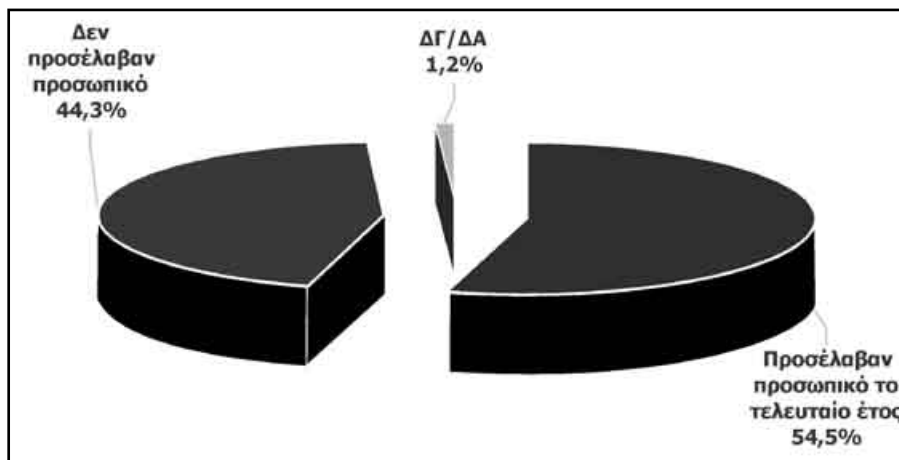
7.1.2.1. Προσλήψεις

Η πλειοψηφία των επιχειρήσεων του δείγματος (54,5%) προέβη σε προσλήψεις (τουλάχιστον ενός ατόμου) κατά το τελευταίο 12μηνο ενώ αντίστοιχα το 47,3% δηλώνει ότι δεν προσέλαβε προσωπικό κατά το ίδιο χρονικό διάστημα.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η σχέση πρόσληψης και πλήθους επιχειρήσεων του δείγματος είναι θετική.

Γράφημα 7

Πραγματοποίηση προσλήψεων στις επιχειρήσεις (% επιχειρήσεων)

Ο υψηλότερος δείκτης προσλήψεων παρατηρείται στις επιχειρήσεις της Κρήτης και του Ιονίου ενώ τα χαμηλότερα ποσοστά καταγράφονται στην Κεντρική και Ανατολική Στερεά.

Παράλληλα ο χώρος της εκπαίδευσης/υγείας παρουσιάζει τα μεγαλύτερα ποσοστά (80% των επιχειρήσεων) καθώς και εκείνος των ξενοδοχείων/επισιτισμού (76%) και των μεταφορών/επικοινωνιών (63%). Την ίδια περίοδο τα χαμηλότερα ποσοστά προσλήψεων συναντώνται στο εμπόριο (45%) ενώ η βιομηχανία παρουσιάζει μεγαλύτερα ποσοστά από εκείνα του μέσου όρου (56,6%).

Αναφορικά με το **μέγεθος των επιχειρήσεων** που προέβησαν σε προσλήψεις το φαινόμενο παρατηρείται κυρίως σε εκείνες που απασχολούν περισσότερους από 10 εργαζόμενους με τάση συνεχώς αυξανόμενη ανάλογα με το μέγεθος απασχόλησης. Έτσι λοιπόν οι επιχειρήσεις με 10-19 εργαζόμενους έκαναν προσλήψεις σε ποσοστό 70% και όσες απασχολούν περισσότερους από 200 εργαζόμενους σε ποσοστό 92,5%. Η αναλογία προσλήψεων και μεγέθους κύκλου εργασιών είναι ένα ακόμη στοιχείο που προκύπτει από την ανάλυση, και ειδικότερα μετά τις 440 χιλιάδες ευρώ (149.930.000 εκατ. δραχ.) ετησίως παρουσιάζεται υψηλότερος δείκτης προσλήψεων με συνεχώς αυξανόμενες τάσεις.

Ως προς τον **αριθμό των προσλήψεων ανά επιχείρηση** θα πρέπει να επισημάνουμε ότι:

Το ήμισυ των επιχειρήσεων που προσέλαβαν προσωπικό (50,2%) οι προσλήψεις αφορούσαν μέχρι 2 άτομα, κυρίως στο εμπόριο και στις επιχειρήσεις που απασχολούν μέχρι 20 εργαζομένους (8 στις 10 επιχειρήσεις μέχρι 9 ατόμων).

Το 32% των επιχειρήσεων προσέλαβε από 3-9 άτομα, κυρίως στη βιομηχανία με έμφαση στις περιοχές της Κρήτης, του Αιγαίου και Α. Μακεδονίας - Θράκης και στην πλειοψηφία των επιχειρήσεων με προσωπικό 20-49 εργαζόμενους.

Το 18% των επιχειρήσεων προσέλαβε περισσότερα από 10 άτομα. Το 8,5% προσέλαβε από 10-19 άτομα κυρίως στην Αττική ενώ το 6,3% προσέλαβε από 20-49 άτομα κυρίως στη Θεσσαλία, Στερεά, Αιγαίο, Κρήτη. Τέλος το 3% προσέλαβε περισσότερους από 50 εργαζομένους κυρίως σε Κρήτη - Αιγαίο που αφορά στην πλειοψηφία επιχειρήσεων άνω των 200 εργαζομένων.

Ειδικότερα **ως προς την συμμετοχή των επιχειρήσεων ανά τομέα δραστηριότητας** παρατηρούμε ότι: Το 45% των βιομηχανικών επιχειρήσεων προσέλαβαν μέχρι 2 άτομα ενώ ο τομέας έχει την συχνότερη παρουσία στις προσλήψεις 3-9 ατόμων. Στο εμπόριο το 62% των επιχειρήσεων προσέλαβε μέχρι 2 άτομα. Τέλος ο τομέας των υπολοίπων υπηρεσιών (εκτός εμπορίου) προσέλαβε μέχρι 2 άτομα στο 42% των επιχειρήσεων ενώ παρουσιάζει τα σχετικά υψηλότερα ποσοστά σε προσλήψεις άνω των 10 ατόμων.

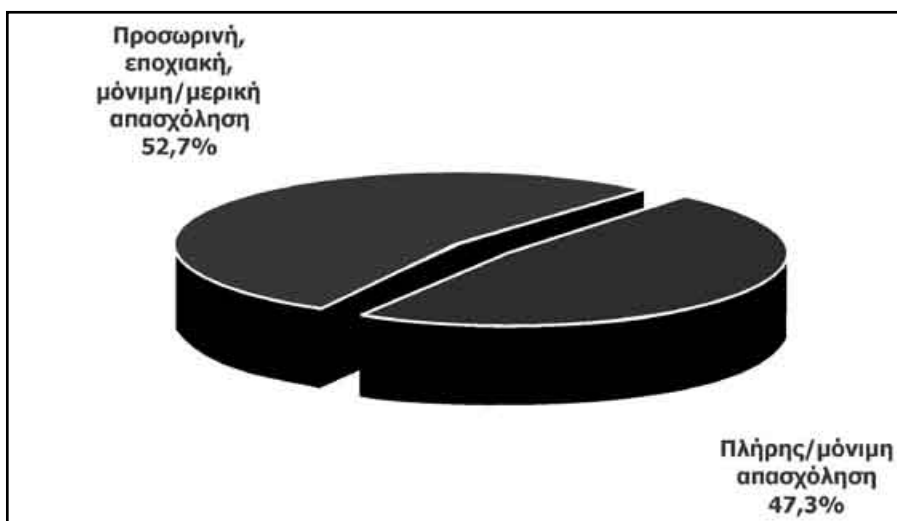
Η πλειοψηφία των προσλήψεων που έλαβαν χώρα κατά το παρελθόν έτος αφορούσε θέσεις προσωρινής και μερικής απασχόλησης (52,7%).

Ειδικότερα το 32% αφορά εποχικά απασχολούμενους, το 18% έκτακτο και προσωρινά απασχολούμενο προσωπικό ενώ το 6,2% συντίθεται από μερικώς απασχολούμενους. Σχετικά δε με την μερική απασχόληση το 2,7% αφορά συμβάσεις αορίστου χρόνου ενώ το 3,5%, που αποτελεί την πλειοψηφία των προσληφθέντων με μερική απασχόληση, παραπέμπει σε προσωρινό και εποχικώς απασχολούμενο προσωπικό.

Συμπερασματικά και σύμφωνα με την μέχρι τώρα ανάλυση σχετικά με την εικόνα που παρουσιάζουν οι επιχειρήσεις στο επίπεδο των προσλήψεων, **η πλειοψηφία τους προέβη σε προσλήψεις κατά το τελευταίο 12μηνο**. Σε ότι όμως αφορά **στο περιεχόμενο των νέων προσλήψεων αυτές στην πλειοψηφία τους αναφέρονται σε ευέλικτες θέσεις απασχόλησης** (προσωρινή, μερική, εποχική) που δεν χαρακτηρίζονται από σταθερότητα.

Γράφημα 8

Συνολική σύνθεση νεο-προσληφθέντων (% απασχ/νων)

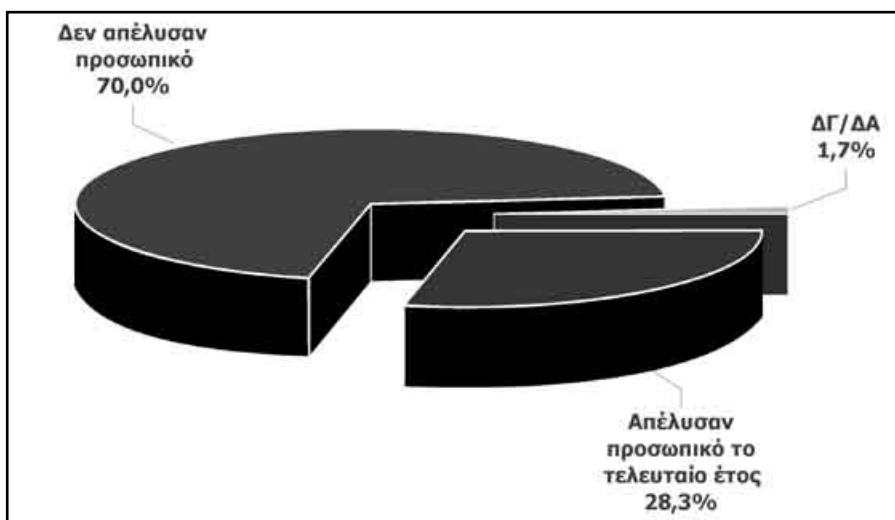

7.1.2.2. Απολύσεις

Κατά την ίδια περίοδο που αναλύεται στην έρευνα **το 28,3% των επιχειρήσεων προέβη σε απολύσεις**, ενώ το αντίστοιχο 70% δηλώνει ότι δεν προχώρησε σε καταγγελίες συμβάσεων εργασίας.

Γράφημα 9

Πραγματοποίηση απολύσεων από τις επιχειρήσεις (% επιχειρήσεων)

Τα μεγαλύτερα ποσοστά απολύσεων συναντώνται στην Αττική και στην Δυτική και Κεντρική Μακεδονία ενώ τα χαμηλότερα στις επιχειρήσεις του Ιονίου, Ηπείρου και Στερεάς. Αναφορικά με τους **κλάδους οικονομικής δραστηριότητας** οι χρηματοπιστωτικές και ξενοδοχειακές επιχειρήσεις παρουσιάζουν μεγαλύτερη συχνότητα απολύσεων καθώς και ο πρωτογενής τομέας ανεξάρτητα από το περιορισμένο ποσοστό που αυτός παρουσιάζει στο δείγμα.

Η συχνότητα των απολύσεων είναι ανάλογη με το μέγεθος των επιχειρήσεων με ιδιαίτερη παρουσία στις επιχειρήσεις άνω των 10 εργαζομένων. Είναι χαρακτηριστικό δε ότι το 57% των επιχειρήσεων με απασχόληση 50 - 199 εργαζομένων και το 77% που απασχολεί περισσότερα από 200 άτομα ως προσωπικό προέβη σε απολύσεις.

Ως προς **τον αριθμό των απολύσεων** το 63% των επιχειρήσεων δηλώνει ότι απέλυσε μέχρι 2 άτομα με μεγαλύτερη συχνότητα σε Αττική, Κρήτη, Αιγαίο και στις επιχειρήσεις με απασχόληση μέχρι 9 εργαζομένους. Επίσης στις εμπορικές επιχειρήσεις το 77% των απολύσεων δεν αφορούσε περισσότερους από 200 εργαζομένους. Το 22% των επιχειρήσεων απέλυσε από 3- 9 άτομα κυρίως στους βιομηχανικούς κλάδους και με έμφαση στις επιχειρήσεις με περισσότερους από 20 εργαζομένους.

Το 15% των επιχειρήσεων απέλυσε περισσότερα από 10 άτομα ενώ το 2,3% περισσότερους από 50. Στην τελευταία αυτή κατηγορία (άνω των 50 απολύσεων) μεγαλύτερο ποσοστό παρουσιάζουν οι επιχειρήσεις των 50-199 απασχολούμενων (το 15%) και οι άνω των 200 εργαζομένων (το 9% των επιχειρήσεων του σχετικού δείγματος). Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται κυρίως στην Ανατ. Μακεδονία - Θράκη και ιδιαίτερα στις επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών (πλην εμπορίου). Τέλος οι επιχειρήσεις

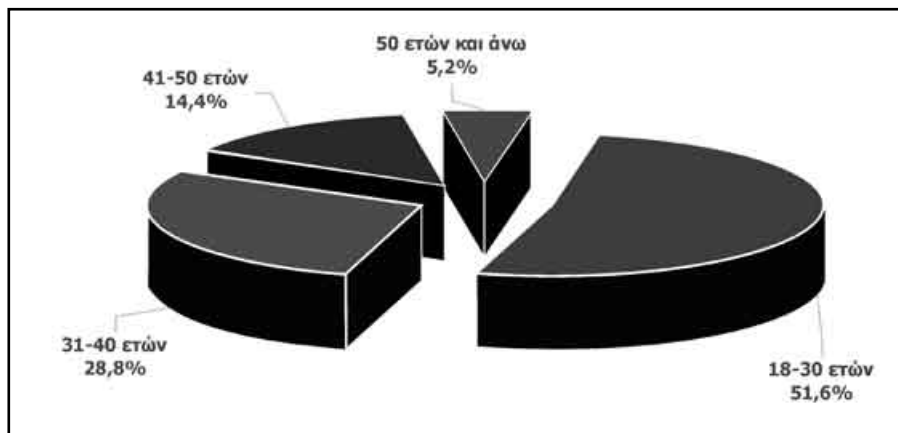
με απασχόληση άνω των 200 εργαζομένων που έκαναν απολύσεις κατάγγειλαν περισσότερες από 20 συμβάσεις εργασίας σε ποσοστό 20%.

Η ηλικιακή σύνθεση του απολυθέντος προσωπικού κατά το τελευταίο έτος από τις επιχειρήσεις του δείγματος επιμερίζεται ως εξής: Η πλειοψηφία των απολυθέντων (51,6%) είναι ηλικίας 18-30 ετών. Το 28,8% ανήκει στην ηλικία 31-40 ετών, το 14,5% ανήκει στην ηλικία των 41-50 ετών και τέλος το 5,2% είναι άνω των 50 ετών.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι το 20% των απολύσεων αφορά στις ώριμες ηλικίες του εργατικού δυναμικού δηλαδή άνω των 40 ετών. Εάν δε στο ποσοστό αυτό προστεθεί το 30% περίπου των απολύσεων που αφορά στις ηλικίες των 31-40 ετών τότε προκύπτει ότι το απολυθέν εργατικό δυναμικό κατανέμεται ισομερώς σε δυο μεγάλες κατηγορίες: Στην νεαρά ηλικία μέχρι 30 ετών και στην σχετικά ώριμη και ώριμη ηλικία των 31-40 ετών και άνω των 40 αντίστοιχα.

Γράφημα 10

Ηλικιακή σύνθεση απολυθέντος προσωπικού

* Βάση: 771 επιχειρήσεις που ανέφεραν ότι απέλυσαν προσωπικό το τελευταίο έτος

Ιδιαίτερη ανάλυση απαιτεί η **κατηγορία των επιχειρήσεων που απασχολούν από 50-199 εργαζόμενους**. Και τούτο γιατί η κατηγορία αυτή βρέθηκε στο επίκεντρο των ρυθμίσεων του νόμου 2874/00 (αρθρ. 9) με την μετάθεση του ορίου του 2% για τις ομαδικές απολύσεις από το μέγεθος επιχειρήσεων των 50 εργαζομένων στο αντίστοιχο των 200.

Οι επιχειρήσεις της κατηγορίας αυτής **στην πλειοψηφία τους (57%) προέβησαν σε απολύσεις** κατά το τελευταίο 12μηνο (έναντι του 28% του γενικού μέσου όρου). Από αυτές το ήμισυ σχεδόν των επιχειρήσεων (47%) απέλυσε περισσότερους από

20 εργαζόμενους. Ειδικότερα δε η κατηγορία αυτή παρουσίασε τα υψηλότερα ποσοστά απολύσεων μεγάλου αριθμού εργαζομένων (άνω των 20). Είναι χαρακτηριστικό δε ότι η συγκεκριμένη κατηγορία παρουσιάζει τα 5πλάσια σχεδόν ποσοστά (32%) του μέσου όρου καταγγελιών συμβάσεων από 20-49 εργαζόμενους. Επίσης παρουσιάζει τα 7πλάσια ποσοστά του αντίστοιχου μέσου όρου καταγγελιών συμβάσεων άνω των 50 εργαζομένων. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι τα εν λόγω ποσοστά και στις δύο αυτές περιπτώσεις είναι 2πλάσια του ποσοστού καταγγελιών που καταγράφονται στις επιχειρήσεις με προσωπικό άνω των 200 εργαζομένων.

Ως προς **την ηλικιακή σύνθεση του προσωπικού που απολύθηκε** στην κατηγορία των επιχειρήσεων **των 50 - 199 εργαζομένων** αυτή στο 43% αφορά σε άτομα **άνω των 40 ετών**. Από την παράθεση των παραπάνω στοιχείων είναι προφανές ότι οι επιχειρήσεις των 50-199 εργαζομένων αποτέλεσαν τον κύριο άξονα προσφυγής σε μαζικές απολύσεις, αξιοποιώντας τις πτυχές απελευθέρωσης των απολύσεων που προέβλεπε ο σχετικός πρόσφατος νόμος.

7.1.2.3. Η σχέση προσλήψεων - απολύσεων

Η σχέση προσλήψεων - απολύσεων στις επιχειρήσεις του δείγματος κατά την εξεταζόμενη περίοδο παρουσιάζει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

Η πλειοψηφία των επιχειρήσεων (54,5%) προέβη σε προσλήψεις προσωπικού κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Η πραγματοποίηση των προσλήψεων συναρτάται άμεσα με το μέγεθος των επιχειρήσεων και αγγίζει ή ξεπερνά το 90% σε όσες απασχολούν περισσότερα από 50 άτομα.

Οι απολύσεις, κατά την ίδια περίοδο, αφορούσαν στο 28,3% των επιχειρήσεων και ήταν, ως προς τον αριθμό των καταγγελιών των συμβάσεων, ανάλογες με το μέγεθος των επιχειρήσεων αφού το 43% των επιχειρήσεων με απασχόληση άνω των 50 εργαζομένων απέλυσε περισσότερα από 20 άτομα.

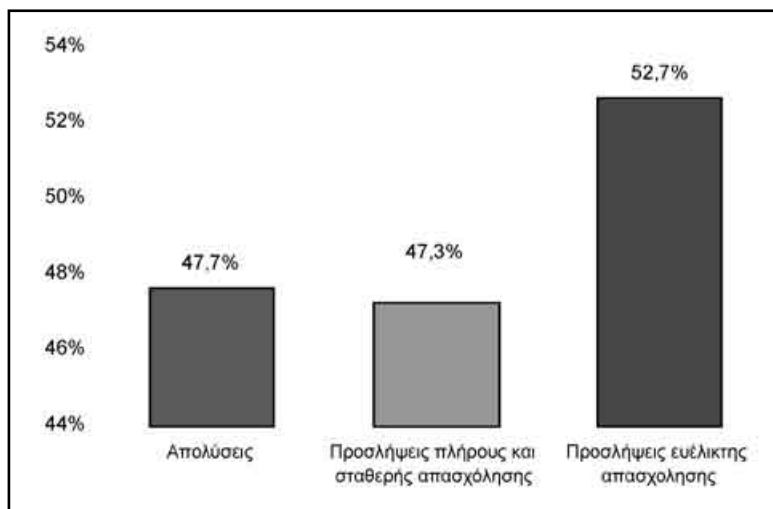
Οι δύο προηγούμενες παράγραφοι υποδηλώνουν ότι, **σε ένα μεγάλο αριθμό επιχειρήσεων**, κυρίως όσων απασχολούν περισσότερους από 50 εργαζόμενους, **παρατηρείται η παράλληλη πρακτική των προσλήψεων και των απολύσεων προσωπικού**. Η σχέση πλήθους προσλήψεων - απολύσεων στις επιχειρήσεις αυτές παρουσιάζεται θετική υπέρ των προσλήψεων. Σε αυτές τις μεγάλες επιχειρήσεις όπου παρατηρήθηκε υψηλός αριθμός προσλήψεων αλλά και απολύσεων επισημάνθηκε ότι οι προσλήψεις άνω των 20 ατόμων αφορούσαν 16,8% των επιχειρήσεων της εν λόγω κατηγορίας, ενώ παράλληλα απολύσεις άνω των 20 εργαζομένων αφορούσαν το 11% των επιχειρήσεων αυτών.

Η σύνθεση των προσλήψεων κατά πλειοψηφία αναφέρεται σε θέσεις ευέλικτης απασχόλησης δηλαδή προσωρινής (18%), εποχικής (32%) και μερικής (6%).

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ανεξάρτητα από το γεγονός ότι διπλάσιος σχεδόν αριθμός επιχειρήσεων προέβη σε προσλήψεις έναντι εκείνου των απολύσεων, η πλειοψηφία των νέων θέσεων εργασίας παραπέμπει σε μη σταθερή και πλήρη απασχόληση.

Η παράθεση του συνολικού αριθμού προσλήψεων (9.294) απολύσεων (4.435) μας δείχνει κατά την εξεταζόμενη περίοδο ότι οι απολύσεις αντιπροσωπεύουν το 47,7% των προσλήψεων. Κατά συνέπεια προκύπτει ότι υπάρχει ισοζύγιο μεταξύ απολύσεων και “τυπικής” απασχόλησης (με ελάχιστη μάλιστα υπεροχή των πρώτων), ενώ το θετικό πλεόνασμα υπέρ της απασχόλησης είναι κατ’ αποκλειστικότητα θέσεις ευέλικτης εργασίας.

Γράφημα 11
Σχέση προσλήψεων/απολύσεων

Ειδικότερα ως προς τις επιχειρήσεις του μεγέθους των 50-199 εργαζομένων οι οποίες αποτέλεσαν και αντικείμενο συγκεκριμένης ρύθμισης με τον Ν. 2874/00 (άρθρο 9) , όπου αυξήθηκε το όριο του 2% για τις ομαδικές απολύσεις σε όσες απασχολούν περισσότερους από 200 αντί των 50, καταγράφονται τα ακόλουθα:

Το 92% των επιχειρήσεων της κατηγορίας αυτής προέβη σε προσλήψεις ενώ κατά την ίδια περίοδο το αντίστοιχο 57% έκανε απολύσεις, στο δε 46,5% εξ’ αυτών καταγγέλθηκαν περισσότερες από 20 συμβάσεις.

Από τις επιχειρήσεις της κατηγορίας αυτής (50-199) κατά την ίδια περίοδο παρατηρήθηκαν τόσο απολύσεις, όσο και προσλήψεις σε ποσοστό 96%. Το 24% εξ’ αυτών προσέλαβε μέχρι 9 άτομα ενώ παράλληλα ο αντίστοιχος αριθμός των 9 ατόμων

απολύθηκε από το διπλάσιο (46,5%) ποσοστό των επιχειρήσεων. Σε 10-19 προσλήψεις προέβη το 20% των επιχειρήσεων ενώ στον αυτό αριθμό απολύσεων προέβη το αντίστοιχο 7,5%. Τέλος σε προσλήψεις άνω των 20 ατόμων προέβη το 56% ενώ περισσότερες από 20 απολύσεις έκανε το 46% (κυρίως στις υπηρεσίες εκτός εμπορίου και στη βιομηχανία). Ειδικότερα στη βιομηχανία η απόλυση άνω των 20 εργαζομένων αφορά στο 51,5% των επιχειρήσεων ενώ η πρόσληψη του αντίστοιχου αριθμού αφορά στο 52% των επιχειρήσεων.

Αν και η σχέση παρουσιάζεται θετική υπέρ των προσλήψεων (56% οι προσλήψεις έναντι των απολύσεων) θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η πλειοψηφία των νέων προσλήψεων αφορά στην ευέλικτη απασχόληση αφού το 48,5% παραπέμπει σε θέσεις προσωρινής (33,5%) και εποχικής (15%) απασχόλησης ενώ το 10% των προσλήψεων αφορά στην μερική απασχόληση. Αξιοσημείωτο επίσης είναι και το γεγονός ότι σε αυτή την κατηγορία των επιχειρήσεων ανατρέπεται η γενικότερη σχέση των νέων θέσεων εργασίας ανάμεσα στην εποχική και την προσωρινή, δηλαδή των συμβάσεων περιορισμένης διάρκειας. Και τούτο γιατί ενώ στο σύνολο των προσλήψεων η εποχική φέρεται περίπου διπλάσια της προσωρινής απασχόλησης στην κατηγορία αυτή, η προσωρινή παρουσιάζει υπερδιπλάσια ποσοστά της εποχικής απασχόλησης, διατηρουμένου όμως του αθροίσματος των δύο στα ίδια περίπου γενικά επίπεδα. Επίσης στις επιχειρήσεις των 50-199 ατόμων οι προσλήψεις μερικής απασχόλησης (10%) είναι εμφανώς υψηλότερες από τον αντίστοιχο γενικό μέσο όρο.

Ειδικότερα, τέλος, σε ότι αφορά στις επιχειρήσεις του αυτού μεγέθους που κατά το ίδιο διάστημα έκαναν προσλήψεις και απολύσεις οι νέες θέσεις εργασίας σε ποσοστό 61% αφορούν ευέλικτες μορφές απασχόλησης. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι **η αύξηση του ορίου του 2% για τις ομαδικές απολύσεις στις επιχειρήσεις αυτές ευνόησε τις απολύσεις, υποκαθιστώντας το μεγαλύτερο μέρος αυτών με θέσεις ευέλικτης απασχόλησης.**

7.1.3. Η αξιολόγηση ειδικών ρυθμίσεων του νόμου 2874/00 για την απασχόληση

7.1.3.1. Εισαγωγικά σχόλια

Οι ρυθμίσεις του Ν. 2874/00 για την απασχόληση προέβλεπαν μεταξύ άλλων την κατάργηση της υπερεργασίας, την αύξηση του κόστους των υπερωριών, την μείωση των εργοδοτικών εισφορών, τη διευθέτηση του συνολικού ετήσιου εργάσιμου χρόνου και την ουσιαστική αύξηση του ορίου των ομαδικών απολύσεων για τις επιχειρήσεις των 50-199 εργαζομένων. Στην ενότητα που ακολουθεί εξετάζονται οι επιδράσεις των ρυθμίσεων αυτών στην απασχόληση, εκτός από την ανάλυση των αποτελεσμάτων της αύξησης του ορίου των ομαδικών απολύσεων που ήδη παρουσιάστηκαν στην προηγούμενη ενότητα.

Η αξιολόγηση των ρυθμίσεων αυτών απορρέει από την τοποθέτηση των υπευθύνων και εκπροσώπων των επιχειρήσεων απέναντι στις επιδράσεις τους στο ζήτημα της απασχόλησης.

7.1.3.2. Αύξηση του κόστους των υπερωριών και κατάργηση της υπερεργασίας και απασχόληση

Με το Ν. 2874/00 (άρθρο 4) για την απασχόληση αυξήθηκε το κόστος των υπερωριών σε 50% προσαύξηση του ωρομισθίου για τις πρώτες 120 ώρες ετήσιας υπερωριακής απασχόλησης και σε 150% για τις παράνομες υπερωρίες. Επίσης “καταργείται” η υπερεργασία και η 41^η μέχρι και την 43^η ώρα εβδομαδιαίας εργασίας θεωρείται ως ιδιόρρυθμη υπερωρία με τους ίδιους όρους που λειτουργούσε η υπερεργασία αλλά με διπλάσιο κόστος από αυτήν (50% προσαύξηση στο ωρομίσθιο).

Σχετικά με αυτή τη ρύθμιση οι επιχειρήσεις κρίνουν ότι **μόλις σε ποσοστό 7,3% αυτή επηρέασε την πολιτική απασχόλησης και των εργασιακών σχέσεων χωρίς να σημαίνει απαραίτητα ότι άμεση συνέπειά της υπήρξε η αύξηση της απασχόλησης.** Η επίδραση της ρύθμισης απέναντι σε αυτό το μικρό ποσοστό επιχειρήσεων εκδηλώνεται ως εξής: Το 65% των επιχειρήσεων που επηρεάστηκαν από αυτήν προέβη σε μείωση του βαθμού χρήσης των υπερωριών, το 32% οδηγήθηκε σε επιπλέον προσλήψεις ενώ το 5,5% προσέφυγε στην λύση των υπεργολαβιών. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η επίδραση της ρύθμισης εκφράσθηκε κυρίως με τον περιορισμό των υπερωριών, ενώ μόλις το 1/3 των επιχειρήσεων που επηρεάστηκαν από αυτήν προσέφυγε σε νέες προσλήψεις. Στο σύνολο δε των επιχειρήσεων του δείγματος η συγκεκριμένη ρύθμιση επέδρασε υπέρ της άμεσης αύξησης της απασχόλησης μέσω προσλήψεων σε ποσοστό μόλις 2,3%, ενώ στο 0,4% αναζητήθηκε η λύση της υπεργολαβίας. Θα πρέπει δε να σημειωθεί ότι για το 2,3% των επιχειρήσεων όπου έγιναν προσλήψεις μόλις το 1,7% αποδίδεται αποκλειστικά στο εν λόγω μέτρο, ενώ το υπόλοιπο 0,6% απορρέει από το συνδυασμό της ρύθμισης για τις υπερωρίες / υπερεργασία και εκείνες της επόμενης παραγράφου (μείωση ασφαλιστικών εισφορών).

Θετικά υπέρ της απασχόλησης, επηρεάστηκαν κυρίως οι επιχειρήσεις της Κρήτης, οι κλάδοι της εκπαίδευσης και των μεταφορών και ως προς το μέγεθος όσες απασχολούν περισσότερους από 100 εργαζόμενους. Επίσης το 1/5 των επιχειρήσεων άνω των 200 εργαζομένων αξιοποίησαν την εν λόγω ρύθμιση προκειμένου να προσλάβουν προσωπικό.

Από το σύνολο των προσλήψεων που είχαν ως αφορμή το μέτρο αυτό το 39% οφειλόταν στην αύξηση του κόστους των υπερωριών, το 24,5% στην κατάργηση της υπερεργασίας, ενώ το 33% στον συνδυασμό των δύο προηγούμενων.

Ειδικότερα ως προς την σύνθεση των νέων προσλήψεων αυτές κατανέμονται ως εξής: 85% σταθερή απασχόληση, 8% εποχική, 2,5% προσωρινή ενώ το 16% αφορά θέσεις μερικής απασχόλησης.

7.1.3.3. Μείωση των εργοδοτικών ασφαλιστικών εισφορών και απασχόληση

Με τις ρυθμίσεις του νόμου 2874/00 (άρθρο 6) προβλέπεται η μείωση των εργοδοτικών ασφαλιστικών εισφορών κατά 2,5% για όσους εργαζόμενους αμείβονται με μηνιαίο μισθό έως τις 200.000 δρχ. (586,94 ευρώ).

Η ρύθμιση αυτή **επέδρασε στην αύξηση της απασχόλησης μόνο για το 4% των επιχειρήσεων** κυρίως στις περιοχές της Κρήτης, και του Ιονίου, στον κλάδο της εκπαίδευσης, του τουρισμού (ξενοδοχεία) και των κατασκευών ιδιαίτερα δε στις επιχειρήσεις με μέγεθος από 50 - 99 εργαζόμενους. Και σε αυτή την περίπτωση θα πρέπει να επισημάνουμε ότι το καθαρό ποσοστό των επιχειρήσεων που προέβησαν σε προσλήψεις οφειλόμενες κατ' αποκλειστικότητα στο μέτρο αυτό είναι 3,3% το δε υπόλοιπο (0,7%) είναι απόρροια του συνδυασμού των ρυθμίσεων περί μείωσης των ασφαλιστικών εισφορών και υπερωρίας / υπερεργασίας.

7.1.3.4. Συμπεράσματα

Αντί συμπεράσματος και αξιολογώντας τους νομοθετικές ρυθμίσεις του 2000 ως προς τους επιδράσεις τους στην απασχόληση **επισημαίνουμε** τα ακόλουθα:

Αν και η πλειοψηφία των επιχειρήσεων (57%) προέβη σε προσλήψεις κατά το 12μηνο που τυγχάνει να τίθεται σε εφαρμογή ο σχετικός νόμος, **οι άμεσες και έμμεσες επιδράσεις των ρυθμίσεων του στην αύξηση της απασχόλησης φαίνεται να είναι ιδιαίτερα περιορισμένες** αφού μόλις **το 1/20 των επιχειρήσεων (6,3%) επηρεάστηκε άμεσα από αυτές υπέρ της απασχόλησης**. Οι επιχειρήσεις αυτές πραγματοποίησαν το 12% περίπου του συνόλου των προσλήψεων του τελευταίου έτους χωρίς ωστόσο οι προσλήψεις αυτές να αποδίδονται εξ' ολοκλήρου τους επιδράσεις των νομοθετικών μέτρων. Εάν λοιπόν στα προηγούμενα προσθέσουμε το γεγονός ότι το 49% των επιχειρήσεων έκαναν μεν προσλήψεις αλλά για εντελώς διαφορετικούς και ανεξάρτητους λόγους από εκείνους που συνδέονταν με τους επιμέρους αυτές ρυθμίσεις, ενώ τέλος το 44% των επιχειρήσεων δεν προέβη σε καμία πρόσληψη, είναι προφανές ότι τα νομοθετικά μέτρα που τέθηκαν σε ισχύ είχαν ιδιαίτερα περιορισμένη επίδραση στην απασχόληση διαψεύδοντας τους προσδοκίες των εμπνευστών τους.

Πίνακας 4: Συνολική επίδραση ρυθμίσεων (σύμφωνα με ερωτώμενους)

7.1.4. Πολιτικές εργάσιμου χρόνου

7.1.4.1. Εισαγωγικά σχόλια

Οι πολιτικές εργάσιμου χρόνου συνιστούν επιμέρους εκφράσεις των πολιτικών των επιχειρήσεων στο πεδίο της απασχόλησης και των εργασιακών σχέσεων. Αντικείμενο της έρευνας αποτελέσει η διερεύνηση της στάσης των εργοδοτών απέναντι στις πρόσφατες ρυθμίσεις για τον χρόνο εργασίας καθώς επίσης και των προθέσεων τους για τις προοπτικές ειδικών παρεμβάσεων στο πεδίο των πολιτικών του εργάσιμου χρόνου.

Στα πλαίσια αυτά θα ακολουθήσουν οι αναλύσεις της στάσης των 2016 επιχειρήσεων του δείγματος και των διαγραφόμενων τάσεων πολιτικής τους απέναντι στα ζητήματα της διευθέτησης του συνολικού εργάσιμου χρόνου, της ιδιόρρυθμης υπερωρίας, του κόστους των υπερωριών και της μείωσης του εβδομαδιαίου εργάσιμου χρόνου σε 39 ώρες.

7.1.4.2. Διευθέτηση του συνολικού εργάσιμου χρόνου

Η θεσμοθέτηση της διευθέτησης με νομοθετική ρύθμιση εισάγεται για πρώτη φορά στην αρχή της δεκαετίας του '90 (Ν. 1892/90) σε 3μηνη - 6μηνη βάση και επεκτείνεται σε ετήσια βάση με το Ν. 2639/98. Με ρύθμιση του Ν. 2874/00 (άρθρο 5) διατηρείται η ετήσια βάση υπολογισμού της διευθέτησης συνδυασμένη με μείωση του ετήσιου εργάσιμου χρόνου κατά 92 ώρες, ώστε να προσδίδεται κίνητρο προς τους συλλογικούς φορείς εκπροσώπησης των εργαζομένων προκειμένου να υπογράφουν σχετικές συλλογικές συμβάσεις ή συμφωνίες οι οποίες αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για τη λειτουργία της διευθέτησης.

Ένα έτος μετά από τη θέση σε ισχύ της συγκεκριμένης διάταξης τα αποτελέσματα προς αυτή την κατεύθυνση είναι ιδιαίτερα περιορισμένα από τη στιγμή που στο σύνολο της επικράτειας οι επιχειρήσεις που εισήγαγαν τον θεσμό είναι λιγότερες από 10. Με δεδομένη αυτή την εικόνα διερευνάται η θέση του συνόλου των επιχειρήσεων ως προς ορισμένες πτυχές που αφορούν το ζήτημα της διευθέτησης.

Η απουσία ενδιαφέροντος της πλειοψηφίας των επιχειρήσεων (57%) απέναντι στην εφαρμογή της διευθέτησης σύμφωνα με το νόμο (συνδυασμός της με μείωση του ετήσιου χρόνου εργασίας, συλλογική συμφωνία κ.λ.π.) αποτελεί το κύριο εύρημα, αν και μεγάλος αριθμός επιχειρήσεων (16%) φαίνεται να αγνοεί το περιεχόμενο των σχετικών διατάξεων.

Με θετικό ενδιαφέρον απέναντι στην σύμφωνα με το νόμο λειτουργία της διευθέτησης εκφράζονται τα 3/10 περίπου των επιχειρήσεων (28%) με θετικότερες εκδηλώσεις στις περιοχές Αιγαίου, Ιονίου, Θεσσαλίας στο χρηματοπιστωτικό κλάδο, στα ξενοδοχεία, και γενικότερα στη βιομηχανία. Σε ότι αφορά στα μεγέθη των επιχειρήσεων μεγαλύτερο ποσοστό αποδοχής των ρυθμίσεων εκδηλώνεται σε όσες απασχολούν περισσότερους από 200 εργαζομένους όπου ενδιαφέρεται να τις εφαρμόσει το 50% του σχετικού δείγματος.

Απέναντι στο ενδεχόμενο να λειτουργήσει η διευθέτηση με μόνη την χρήση του διευθυντικού δικαιώματος χωρίς να απαιτείται συλλογική συμφωνία, οι επιχειρήσεις στην πλειοψηφία τους (54%) τοποθετούνται αρνητικά, ενώ μόνο το 15% αποδέχεται ένα τέτοιο μέτρο. Περισσότερο αρνητικά σε αυτή την εκδοχή (61%) διάκινεται οι επιχειρήσεις εκείνες που αντιμετωπίζουν θετικά την έννοια της διευθέτησης και το περιεχόμενο της σχετικής ρύθμισης. Αρνητικά επίσης τοποθετείται και η πλειοψηφία όσων διαφωνούν με το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο. Αντιθέτως θετική απέναντι στην εφαρμογή της, στα πλαίσια και μόνο του διευθυντικού δικαιώματος, παρουσιάζεται η άποψη του 30% των επιχειρήσεων που συμφωνούν με το ισχύον περιεχόμενο της ρύθμισης και το 16% από όσες διαφωνούν με αυτό.

Από τα παραπάνω προκύπτει η εκφρασμένη άρνηση της πλειοψηφίας των εργοδοτών απέναντι στο μέτρο της επιβολής της διευθέτησης μέσω του διευθυντικού δικαιώματος.

Η πλειοψηφία των επιχειρήσεων (56%) θεωρεί ότι η διευθέτηση του χρόνου εργασίας θα πρέπει να είναι απόρροια ατομικής συμφωνίας μεταξύ εργαζόμενου και εργοδότη, ενώ το 19,5% των εργοδοτών διαφωνούν απέναντι σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Είναι χαρακτηριστικό δε ότι από όσους διάκεινται θετικά απέναντι στη διευθέτηση, ως προς τον συγκεκριμένο τρόπο που αυτή λειτουργεί σήμερα, επιθυμούν, σε ποσοστό 86%, την ύπαρξη δυνατότητας κυρίως ατομικής αντί της συλλογικής συμφωνίας. Παράλληλα από όσους αντιμετωπίζεται αρνητικά το ισχύον θεσμικό πλαίσιο για τη διευθέτηση, οι μισοί περίπου (47%) κρίνουν θετικά την πιθανότητα εφαρμογής της με ατομική συμφωνία ενώ το 26% από αυτές τοποθετείται αρνητικά.

Από την προηγούμενη ανάλυση προκύπτει ότι **η πλειοψηφία των επιχειρήσεων** (συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που δεν εκδηλώνουν σχετική άποψη) **αντιμετωπίζει θετικά το μέτρο της διευθέτησης υπό την προϋπόθεση ότι αυτή διενεργείται στα πλαίσια ατομικής συμφωνίας μεταξύ εργαζόμενου και εργοδότη.**

Το ενδεχόμενο λειτουργίας της διευθέτησης χωρίς την προβλεπόμενη από το νόμο μείωση του ετήσιου εργάσιμου χρόνου κατά 92 ώρες δεν συγκεντρώνει σαφείς απαντήσεις, αφού κυριαρχεί σε ποσοστό 39% η άρνηση τοποθέτησης επί του συγκεκριμένου ζητήματος. Παράλληλα το 38% διαφωνεί απέναντι σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο και το 23% συμφωνεί. Αναλογικά θετικότερες σε αυτό το μέτρο παρουσιάζονται οι επιχειρήσεις που επικροτούν την ισχύουσα νομοθετική ρύθμιση, αν και η αρνητική συνολική τους άποψη υπερισχύει.

Από την παράθεση των παραπάνω στοιχείων **συνάγεται το συμπέρασμα** ότι στο ζήτημα του **συνδυασμού διευθέτησης και μείωσης του ετήσιου εργάσιμου χρόνου υπάρχει μεγάλη ασάφεια, ενώ δεν διακρίνεται κάποια έκδηλη τάση.** Εκείνο όμως που προκύπτει είναι ότι δεν εκφράζεται (από όσους είναι σε θέση να απαντήσουν) ως κύρια τάση η άρνηση απέναντι στην εφαρμογή της διευθέτησης με παράλληλη μείωση του ετήσιου χρόνου απασχόλησης.

Ως γενικό συμπέρασμα, σχετικά με την αντιμετώπιση του θεσμού της διευθέτησης εκ μέρους των επιχειρήσεων, συνάγεται ότι, κατ' αρχήν, **το ισχύον πλαίσιο εφαρμογής της δεν ενδιαφέρει την πλειοψηφία των επιχειρήσεων**, οι οποίες θα προτιμούσαν ένα διαφορετικό τρόπο λειτουργίας της χωρίς συλλογικές συμφωνίες και μονομερείς επιβολές από την εργοδοσία, **αλλά αποτέλεσμα ατομικής συμφωνίας** μεταξύ επιχείρησης και εργαζομένου και χωρίς ωστόσο να αποκλείεται και το ενδεχόμενο παράλληλης με αυτήν μείωσης του χρόνου (ετήσιου) εργασίας.

7.1.4.3. Μείωση του κόστους των υπερωριών

Με το Ν. 2874/00 γενικεύθηκε το κόστος των υπερωριών σε 50% επί του ωρομισθίου για τις πρώτες 120 ώρες ετήσιας υπερωριακής απασχόλησης (αντί του 25% που ίσχυε για τις πρώτες 60 ώρες υπερωρίας και για την ισχύουσα μέχρι πρόσφατα υπερεργασία). Απέναντι σε αυτό το μέτρο τοποθετούνται οι επιχειρήσεις εκφράζοντας σχετικά την άποψη τους. Η ρύθμιση αυτή απέβλεπε στην ενίσχυση της απασχόλησης που θα εκφράζονταν με την δημιουργία νέων θέσεων εργασίας λόγω του υψηλού κόστους των υπερωριών. Από την ανάλυση που προηγήθηκε **το συγκεκριμένο μέτρο δεν φαίνεται να συνέβαλε αισθητά στην αύξηση της απασχόλησης**, αφού όπως ήδη αναφέρθηκε η ρύθμιση αυτή σε συνδυασμό με την κατάργηση της υπερεργασίας επηρέασαν άμεσα την δημιουργία θέσεων εργασίας μόλις στο 2,3% των επιχειρήσεων.

Η στάση των επιχειρήσεων σχετικά με το ενδεχόμενο μείωσης του κόστους των υπερωριών που προέκυψε από την προαναφερθείσα ρύθμιση **παρουσιάζεται διχασμένη**, αν και το 25% αρνήθηκε να τοποθετηθεί σχετικά. Περισσότερες καταγράφονται οι επιχειρήσεις που αρνούνται την ενδεχόμενη μείωση του κόστους των υπερωριών (40%) από εκείνες που την επιδοκιμάζουν (35%).

Μεγαλύτερα ποσοστά επιδοκιμασίας συναντώνται στη βιομηχανία και στο 66-70% των επιχειρήσεων με απασχόληση άνω των 100 εργαζομένων. Επίσης είναι αξιοσημείωτο ότι η αποδοχή ενός τέτοιου μέτρου εκφράζεται από την πλειοψηφία των επιχειρήσεων που εκδηλώνουν ενδιαφέρον για την εφαρμογή του ισχύοντος καθεστώτος περί διευθέτησης. Το στοιχείο αυτό αποδίδεται στο γεγονός ότι η θετική στάση και το ενδιαφέρον απέναντι στη διευθέτηση, που ωθείται κυρίως από την ανάγκη μείωσης του κόστους των υπερωριών που επιφέρει η τελευταία και με δεδομένη τη μη ανάπτυξη και πρακτική εφαρμογή της ελλείπει σχετικών συλλογικών συμβάσεων ή συμφωνιών, οδηγεί τις επιχειρήσεις στην αναζήτηση της άμεσης μείωσης του κόστους των υπερωριών αντί της έμμεσης μέσω της διευθέτησης.

Στον αντίποδα, περισσότερο αρνητικές απέναντι σε πιθανή ρύθμιση με περιεχόμενο την μείωση του κόστους των υπερωριών παρουσιάζονται οι εμπορικές επιχειρήσεις και εκείνες που απασχολούν μέχρι 9 άτομα.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει **μια ασάφεια σχετικά με την στάση των εργοδοτών απέναντι στην ενδεχόμενη μείωση του κόστους των υπερωριών. Η θέση της εργοδοσίας παρουσιάζεται διχασμένη και με επιδοκιμασία ενός τέτοιου μέτρου μόνο από το 35% των επιχειρήσεων** που ανήκει κυρίως στις μεγάλες επιχειρήσεις, οι οποίες αναζητούν στο μέτρο αυτό τη μείωση του εργασιακού κόστους που δεν είναι δυνατόν να προκύψει, ελλείψει σχετικών συλλογικών συμβάσεων, από τη λειτουργία της διευθέτησης.

7.1.4.4. Αύξηση της ιδιόρρυθμης υπερωρίας

Με το νόμο 2874/00 (άρθρο 4) καταργείται ο θεσμός της υπερεργασίας που αφορούσε στην υπέρβαση του συμβατικού εβδομαδιαίου ωραρίου μέχρι εκείνου του νόμιμου (40-48 ώρες) και συνεπάγονταν προσαύξηση κατά 25% επί του ωρομισθίου. Άντ' αυτού λειτουργεί ο θεσμός της “ιδιόρρυθμης υπερωρίας” από την 41^η μέχρι και την 43^η ώρα εβδομαδιαίας απασχόλησης, γεγονός που μεταφράζεται σε ουσιαστική διατήρηση της υπερεργασίας μειώνοντας το χρονικό πλαίσιο λειτουργίας της (μέχρι 43 ώρες έναντι 48) και με διπλασιασμό της νόμιμης προσαύξησης επί του ωρομισθίου (50%).

Το ερώτημα που γεννάται συνίσταται στο αν οι επιχειρήσεις επιθυμούν την επέκταση του χρόνου λειτουργίας της ιδιόρρυθμης υπερωρίας από την 43^η ώρα στην 48^η. Στην επόμενη παράγραφο καταγράφονται οι αντιδράσεις των εκπροσώπων τους απέναντι σε μια ενδεχόμενη ανάλογη ρύθμιση.

Η στάση των επιχειρήσεων σχετικά με την ενδεχόμενη επέκταση του χρόνου λειτουργίας της ιδιόρρυθμης υπερωρίας **δεν προκύπτει με σαφή τρόπο**. Αφ' ενός διότι και πάλι μεγάλο ποσοστό του δείγματος (28%) αρνείται να απαντήσει στο σχετικό ερώτημα, ενώ περίπου οι μισές επιχειρήσεις (44%) διάκινται αρνητικά απέναντι σε ένα τέτοιο μέτρο. Θετική αντίθετα είναι η στάση μόνο του 28% των επιχειρήσεων του δείγματος.

Περισσότερο θετικοί παρουσιάζονται οι ενδιαφερόμενοι για την εφαρμογή της διευθέτησης (η πλειοψηφία αυτής της κατηγορίας), προφανώς γιατί είναι υπέρμαχοι της ανάγκης ανάπτυξης της ευελιξίας του εργάσιμου χρόνου, γεγονός που υπηρετείται μέσα από την παρουσία της ιδιόρρυθμης υπερωρίας (όταν δεν εφαρμόζεται η διευθέτηση) και μάλιστα ουσιαστικά στα πλαίσια του ασκούμενου διευθυντικού δικαιώματος (χωρίς να απαιτείται κατά βάση συναίνεση του εργαζόμενου) ενόψει των πρόσθετων αναγκών των επιχειρήσεων. Επίσης ζωηρότερο ενδιαφέρον για μια τέτοια ρύθμιση εκδηλώνουν οι επιχειρήσεις με απασχόληση άνω των 20 εργαζομένων και ιδιαίτερα (στην μεγάλη πλειοψηφία τους) οι άνω των 100 απασχολούμενων.

Από την ανάλυση που προκύπτει συνάγεται το συμπέρασμα ότι, με δεδομένη την έλλειψη σαφούς τοποθέτησης από τα 3/10 των επιχειρήσεων, **το ενδεχόμενο επέκτασης της λειτουργίας της ιδιόρρυθμης υπερωρίας μάλλον αντιμετωπίζεται αρνητικά από τις επιχειρήσεις του δείγματος αφού μόλις το 28% εκδηλώνεται θετικά** και αφορά κυρίως τις επιχειρήσεις που προσδίδουν ιδιαίτερο βάρος στην ανάπτυξη μορφών ευελιξίας του εργάσιμου χρόνου ως βασική πτυχή της πολιτικής τους στο πεδίο της απασχόλησης και των εργασιακών σχέσεων.

7.1.4.5. Η μείωση της εβδομαδιαίας απασχόλησης σε 39 ώρες

Η μείωση του εβδομαδιαίου χρόνου εργασίας από 40 σε 39 αποτέλεσε αντικείμενο διαπραγμάτευσης στα πλαίσια της εθνικής γενικής συλλογικής σύμβασης για τα έτη 2002 - 2003 και εν όψει της διεκδίκησης από τα συνδικάτα της μείωσης της εβδομαδιαίας απασχόλησης με διατήρηση του ύψους των αποδοχών. Το μέτρο αυτό αντιμετωπίζεται από τις επιχειρήσεις με τη στάση που αναλύεται στη συνέχεια .

Η μεγάλη πλειοψηφία των επιχειρήσεων (63%) αντιμετωπίζει αρνητικά το ενδεχόμενο μείωσης του χρόνου εργασίας σε 39 ώρες. Αντίθετα, θετικά διάκειται το 1/5 των επιχειρήσεων του δείγματος (20%) ενώ ένα σημαντικό ποσοστό (18%) αρνείται να απαντήσει στο σχετικό ερώτημα.

Υψηλότερα ποσοστά αποδοχής ενός τέτοιου μέτρου εκδηλώνονται από τις επιχειρήσεις της περιοχής Αττικής που συγκεντρώνει το 60% περίπου των θετικών απόψεων, στο εμπόριο που συγκεντρώνει το 44% των αποδοχών (17% στη βιομηχανία). Το μέτρο βρίσκει υψηλότερη αποδοχή στις επιχειρήσεις άνω των 500 εργαζομένων (περισσότερες από το 1/3) και σε όσες απασχολούν από 10-50 εργαζόμενους (περίπου στο 1/4). Επίσης σχετικά υψηλότερη αποδοχή του μέτρου εκδηλώνεται σε εκείνες που ενδιαφέρονται να εφαρμόσουν το ισχύον πλαίσιο για την διευθέτηση (26%). Αυτή η θέση που αφορά όμως σε ένα μικρό ποσοστό εκείνων που ανήκουν στην τελευταία κατηγορία (1/4) ερμηνεύεται στη βάση του γεγονότος ότι το ισχύον θεσμικό πλαίσιο για τη διευθέτηση ήδη προβλέπει μείωση του ετήσιου χρόνου εργασίας κατά 92 ώρες που μεταφράζεται σε 38 ώρες εβδομαδιαίας απασχόλησης κατά μέσο όρο. Κατά συνέπεια ένα μέρος αυτών των επιχειρήσεων δεν φαίνεται να έχει πρόβλημα σε μια πιθανή άμεση και όχι έμμεση μείωση του εβδομαδιαίου χρόνου εργασίας. Παράλληλα όμως θα πρέπει να θυγεί το γεγονός ότι τα 2/3 των επιχειρήσεων που αποδέχονται το νόμο για τη διευθέτηση αρνούνται την άμεση μείωση του εβδομαδιαίου χρόνου κατά 1 ώρα αν και συμφωνούν στην έμμεση (μέσω διευθέτησης) μείωση κατά 2 ώρες εβδομαδιαίως.

Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η πλειοψηφία (58%) όσων αποδέχονται το συγκεκριμένο μέτρο προέβη σε προσλήψεις, ενώ επίσης δεν προέβη σε καμία απόλυση (66%) κατά το τελευταίο έτος. Το στοιχείο αυτό καταδεικνύει ότι οι ευνοϊκώς διακείμενοι απέναντι στο 39ωρο τυγχάνει να έχουν παρουσιάσει θετικά αποτελέσματα στον τομέα της απασχόλησης.

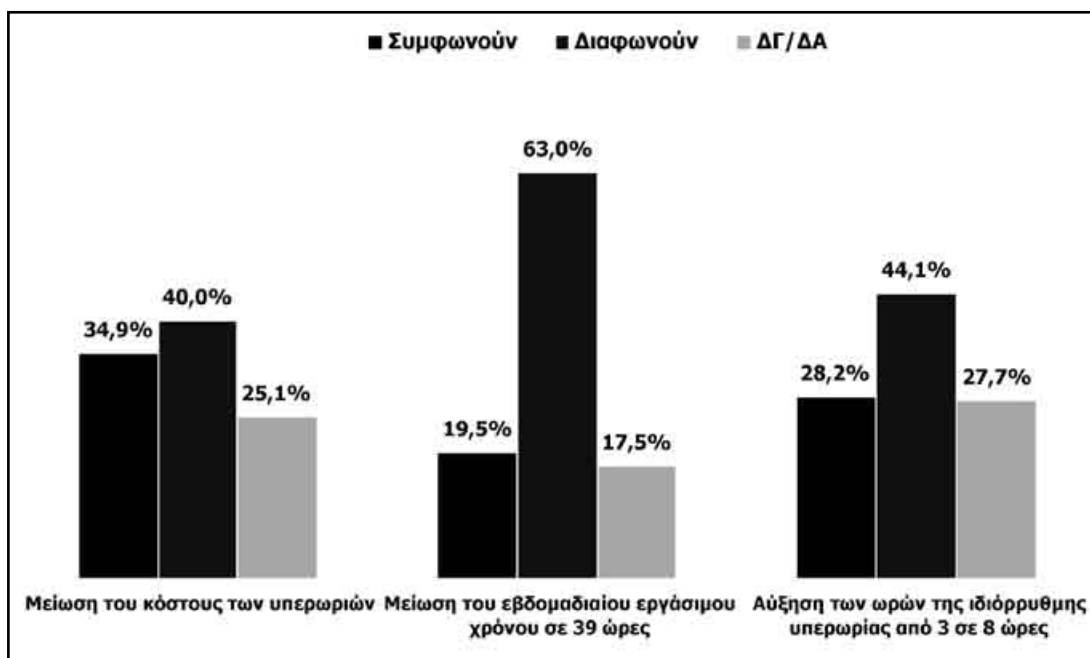
7.1.4.6. Συμπεράσματα

Αντί συμπεράσματος οι επιχειρήσεις δεν φαίνεται να παρουσιάζουν μια σαφή στάση σχετικά με το πεδίο των επιμέρους πολιτικών του εργάσιμου χρόνου. Από τις επιχειρήσεις εκείνες που τοποθετούνται στα ειδικά ερωτήματα αναφορικά με τον

χρόνο εργασίας φαίνεται να απορρίπτεται η συγκεκριμένη ρύθμιση λειτουργίας της διευθέτησης σύμφωνα με τον πρόσφατο νόμο, χωρίς να φαίνεται ότι απορρίπτεται ως θεσμός η διευθέτηση η οποία συγκεντρώνει μεγάλο πεδίο αποδοχής αν λειτουργήσει στα πλαίσια της ατομικής συμφωνίας μεταξύ εργοδοσίας και εργαζόμενου. Παράλληλα οι επιχειρήσεις δηλώνουν την άρνησή τους να αποδεχθούν την μείωση του χρόνου εργασίας σε 39 ώρες, ενώ φέρονται διχασμένες σχετικά με την ενδεχόμενη μείωση του κόστους των υπερωριών και την επέκταση της ιδιόρρυθμης υπερωρίας μέχρι την 48^η ώρα την εβδομάδα με σχετικά υπέρτερη την αρνητική άποψη. Κατά συνέπεια η προοπτική μείωσης του κόστους των υπερωριών και αύξησης της ιδιόρρυθμης υπερωρίας δεν φαίνεται να ενδιαφέρει την πλειοψηφία των επιχειρήσεων. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει ότι η πλειοψηφία των επιχειρήσεων δεν φαίνεται να αντιτίθεται στο περιεχόμενο των συγκεκριμένων ρυθμίσεων περί αύξησης του κόστους των υπερωριών και “κατάργησης” της υπερεργασίας.

Γράφημα 12

Στάση απέναντι σε πολιτικές για τον εργάσιμο χρόνο

Βάση: Σύνολο επιχειρήσεων (2.016 επιχειρήσεις)

7.1.5. Πολιτικές αμοιβών

7.1.5.1. Εισαγωγικά σχόλια

Οι πολιτικές αμοιβών των επιχειρήσεων αποτελούν αντικείμενο ειδικότερης διερεύνησης. Στα πλαίσια της διενεργηθείσας έρευνας αναζητήθηκε ο ρόλος των συλλογικών συμβάσεων εργασίας στην διαμόρφωση των καταβαλλόμενων αποδοχών και ο βαθμός παρουσίας της ευελιξίας των αμοιβών είτε μέσω της σύνδεσής τους με την απόδοση είτε με τα αποτελέσματα της επιχείρησης.

7.1.5.2. Ο ρόλος των συλλογικών συμβάσεων στη διαμόρφωση των αμοιβών

Η συλλογική σύμβαση εργασίας αποτελεί την βάση υπολογισμού των αμοιβών για το σύνολο των επιχειρήσεων που απάντησαν στο σχετικό ερώτημα (85%). Η εθνική γενική ΣΣΕ ως υποχρεωτική για το σύνολο της μισθωτής απασχόλησης και των επιχειρήσεων, καθώς και οι κλαδικές ΣΣΕ που η εφαρμογή τους μέσω της επέκτασης καθίστανται και αυτές υποχρεωτικές, αποτελούν τη βάση διαμόρφωσης των αμοιβών για το 84,5% των επιχειρήσεων. Αντίθετα οι επιχειρησιακές ΣΣΕ όντας και αυτές υποχρεωτικές αφορούν μόλις στο 0,5% των επιχειρήσεων λόγω και της ιδιαίτερα περιορισμένης παρουσίας των επιχειρησιακών σωματείων (2,8% των επιχειρήσεων).

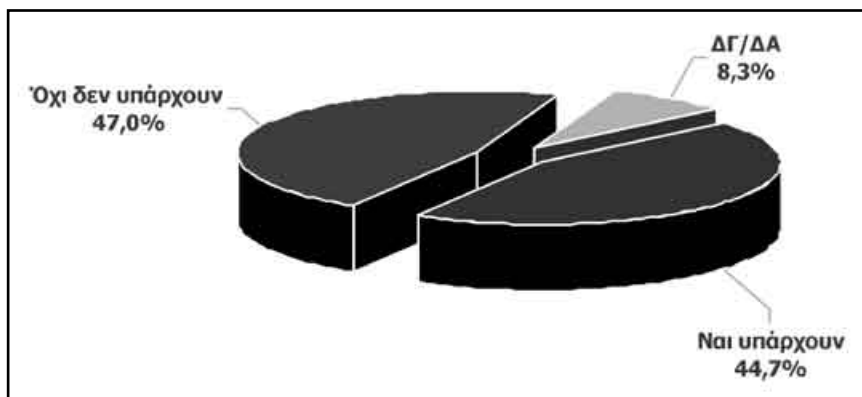
Αντικείμενο διερεύνησης αποτελεί το ύψος των τακτικών αποδοχών του προσωπικού των επιχειρήσεων και ιδιαίτερα το κατά πόσο αυτό περιορίζεται στα επίπεδα που κατοχυρώνουν οι οικείες συλλογικές συμβάσεις ή αντίθετα παρατηρείται υπέρβαση του επιπέδου των εφαρμοζόμενων συλλογικών συμβάσεων εργασίας.

Από τα στοιχεία της έρευνας προκύπτει μια εικόνα ίσης περίπου κατανομής των επιχειρήσεων (όσων απαντούν στο ερώτημα) ανάμεσα στις δυο προαναφερόμενες κατηγορίες. Το 47% των επιχειρήσεων απαντά ότι οι αμοιβές του προσωπικού περιορίζονται στα επίπεδα που προβλέπουν οι συλλογικές συμβάσεις. Παράλληλα **το 45% των επιχειρήσεων του δείγματος δηλώνει ότι ακολουθεί πολιτικές αμοιβών που υπερβαίνουν, τουλάχιστον για μέρος του προσωπικού τους, τα οριζόμενα από τις ισχύουσες συλλογικές συμβάσεις.**

Γράφημα 13

Υπέρβαση των προβλεπόμενων αμοιβών (1)

“Υπάρχουν περιπτώσεις στην επιχείρησή σας όπου η αμοιβή του προσωπικού υπερβαίνει την προβλεπόμενη αμοιβή από την οικεία συλλογική σύμβαση;”

(1) Βάση: Σύνολο επιχειρήσεων (2.016 επιχειρήσεις)

Στο 22% των επιχειρήσεων επί του συνόλου του δείγματος καταγράφεται **υπέρβαση των οριζόμενων αποδοχών από τις ΣΣΕ για το σύνολο του απασχολούμενου σε αυτές προσωπικού**. Πρόκειται δηλαδή για το ήμισυ περίπου των επιχειρήσεων που ακολουθούν πολιτικές υπέρβασης του επιπέδου των ΣΣΕ. Στο 5% επί του συνόλου των επιχειρήσεων οι υπερβάσεις στις τακτικές αποδοχές αφορούν την πλειοψηφία του προσωπικού, ενώ τέλος το 18% των επιχειρήσεων ακολουθεί ανάλογες πολιτικές για την μειοψηφία του προσωπικού του.

Οι υπερβάσεις μισθών των ΣΣΕ, που αφορούν στο σύνολο του προσωπικού των επιχειρήσεων συναντώνται συχνότερα στις περιοχές της Θεσσαλίας, Ανατ. Μακεδονίας - Θράκης κυρίως στις επιχειρήσεις με μέγεθος απασχόλησης τα 10-19 άτομα, αναφορικά δε με τους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας το φαινόμενο παρατηρείται στις μισές περίπου (44%) χρηματοπιστωτικές εταιρείες του δείγματος ενώ ιδιαίτερη παρουσία καταγράφεται σε επιχειρηματικές δραστηριότητες με αντικείμενο την πληροφορική, έρευνα, διαχείριση ακινήτων κ.λ.π.

Οι κατά πλειοψηφία υπερβάσεις των ΣΣΕ αφορούν κυρίως την Αττική, τις επιχειρηματικές δραστηριότητες της προηγούμενης παραγράφου (π.χ. έρευνα, πληροφορική) την εκπαίδευση / υγεία και τον πρωτογενή τομέα ως προς δε το μέγεθος των επιχειρήσεων συνηθέστερη είναι η πρακτική αυτή σε όσες απασχολούν περισσότερα από 50 άτομα ως προσωπικό. Το φαινόμενο της υπέρβασης των ΣΣΕ στη μειοψηφία του

απασχολούμενου προσωπικού συναντάται συχνότερα στην Αττική και την Κρήτη, ιδιαίτερα στον κλάδο των κατασκευών καθώς και στις μεταφορές / επικοινωνίες και στη βιομηχανία, ενώ είναι συνάρτηση και του μεγέθους των επιχειρήσεων κυρίως με απασχόληση άνω των 20 ατόμων και ειδικότερα στην πλειοψηφία (57%) εκείνων που απασχολούν περισσότερα από 200 άτομα.

Στον αντίποδα των πρακτικών αυτών η μη υπέρβαση του επιπέδου των ΣΣΕ ως προς τους μισθούς συναντάται στην πλειοψηφία των επιχειρήσεων στις περιοχές της Στερεάς, Πελοποννήσου και Κ. Μακεδονίας, στους κλάδους επισιτισμού, τουρισμού (ξενοδοχεία, χώροι εστίασης) και όσων απασχολούν μέχρι 9 άτομα προσωπικό.

Από την παράθεση των παραπάνω στοιχείων προκύπτει ότι **ενώ τη βάση προσδιορισμού των αμοιβών αποτελούν για το σύνολο των επιχειρήσεων οι εφαρμοζόμενες συλλογικές συμβάσεις εργασίας, παρατηρούνται στο ήμισυ περίπου των επιχειρήσεων πρακτικές υπέρβασης των επιπέδων των τακτικών αποδοχών που απορρέουν από τις ΣΣΕ, τουλάχιστον για μέρος του απασχολούμενου προσωπικού.** Στο 1/4 περίπου δε του συνόλου των επιχειρήσεων οι υπερβάσεις αυτές αφορούν ολόκληρο το απασχολούμενο προσωπικό. Από τα παραπάνω συνάγεται ότι ο ρόλος των ΣΣΕ είναι μεν καθοριστικός για τη διαμόρφωση και κατοχύρωση ενός ελάχιστου επιπέδου αμοιβής, ωστόσο για ένα σημαντικότατο μέρος των επιχειρήσεων (1/2 περίπου) καταγράφεται η ύπαρξη περιθωρίων υπέρβασης των προβλεπόμενων από τις ΣΣΕ αμοιβών όπως άλλωστε αποδεικνύεται και στην πράξη.

7.1.5.3. Η ευελιξία των αμοιβών

Η ευελιξία των αμοιβών του προσωπικού των επιχειρήσεων ως συνάρτηση παραγόντων που συνδέονται είτε με την παραγωγικότητα και απόδοση των εργαζομένων είτε με τα συνολικά αποτελέσματα (π.χ. κέρδη) της επιχείρησης αποτέλεσε αντικείμενο ιδιαίτερης διερεύνησης. Η αναζήτηση μορφών ευελιξίας στις αμοιβές όπως η σύνδεση με την απόδοση/παραγωγικότητα, η καταβολή πριμ ή bonus, η συμμετοχή στα κέρδη κ.λ.π. και με δεδομένη την κατοχύρωση του ελάχιστου επιπέδου αποδοχών που απορρέουν από τις ΣΣΕ οδήγησε στα ακόλουθα ευρήματα.

Η μεγάλη πλειοψηφία των επιχειρήσεων (65%) δεν ακολούθησε κατά το προηγούμενο 12μηνο πολιτικές αμοιβών προς το προσωπικό συνδεδεμένες με την απόδοση του ή την θετική πορεία της επιχείρησης. Αντίθετα το 32% των επιχειρήσεων ακολουθεί σχετικές πρακτικές που κατανέμονται ως εξής:

Το 19% του συνόλου των επιχειρήσεων συνδέουν τις αμοιβές μόνο με την απόδοση του προσωπικού, στο 5,5% αυτές συναρτώνται μόνο από τα οικονομικά θετικά αποτελέσματα (κέρδη) της επιχείρησης, ενώ τέλος το 7% ακολουθεί τον συνδυασμό των δύο προηγούμενων πρακτικών.

Η μόνη χρήση της σύνδεσης των ευέλικτων αμοιβών με την απόδοση / παραγωγικότητα των εργαζομένων (19%) του δείγματος εκδηλώνεται κυρίως στις δραστηριότητες της Ανατ. Μακεδονίας - Θράκης, και της Κρήτης, στους κλάδους εκπαίδευσης / υγείας, στα ξενοδοχεία / εστίαση και στο εμπόριο καθώς και σε όσες επιχειρήσεις απασχολούν περισσότερα από 10 άτομα.

Οι ευέλικτες αμοιβές ως απόρροια μόνο των θετικών αποτελεσμάτων (κερδών) της επιχείρησης συναντώνται σε σχετικά υψηλά ποσοστά στη Θεσσαλία, στις χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις και σε όσες απασχολούν περισσότερους από 100 εργαζομένους (1/5 των επιχειρήσεων αυτής της κατηγορίας).

Ο συνδυασμός των αμοιβών με την απόδοση των εργαζομένων και με τα αποτελέσματα της επιχείρησης αφορά στο 7% του δείγματος και εκδηλώνεται κυρίως στις περιοχές τις Κρήτης, του Ιονίου, του Αιγαίου και της Στερεάς στον πρωτογενή τομέα, στις μεταφορές / επικοινωνίες, στις χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις και στις λοιπές δραστηριότητες (πληροφορική, έρευνα, διαχείριση ακινήτων) καθώς και στις επιχειρήσεις με απασχόληση άνω των 50 εργαζομένων (στο 1/3 όσων απασχολούν περισσότερα από 200 άτομα).

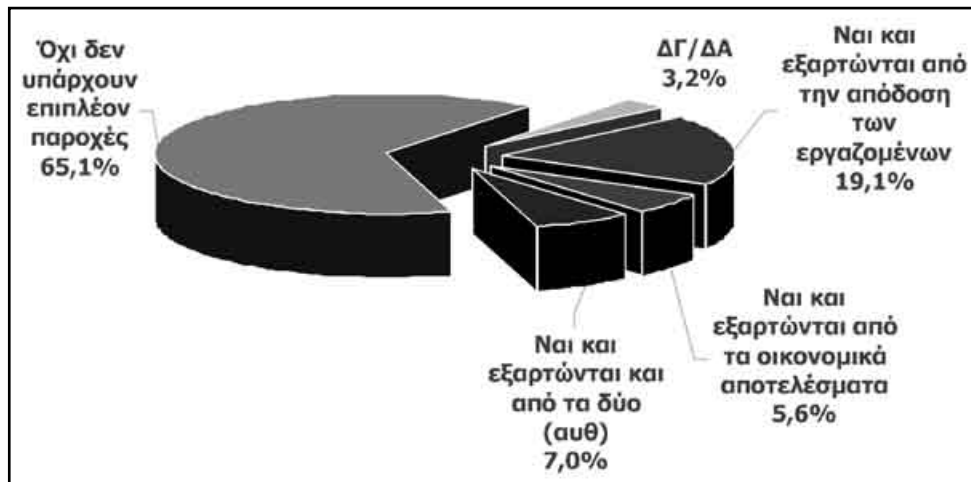
Σε αντίθεση με τις προαναφερόμενες πρακτικές δεν συναντάται το φαινόμενο αυτού του είδους των αμοιβών στην πλειοψηφία των επιχειρήσεων (65%). Χαμηλότερα ποσοστά ανάπτυξης των επιλογών που συνδέονται με την ευελιξία των αποδοχών συναντώνται στην Ήπειρο / Ιόνιο, Κεντρική Μακεδονία, στη βιομηχανία και στις επιχειρήσεις με απασχόληση κάτω των 10 ατόμων.

Από την προηγηθείσα ανάλυση προκύπτει ότι αν και η πλειοψηφία των επιχειρήσεων δεν προσφεύγει σε πολιτικές ευέλικτων, κυρίως πρόσθετων, αμοιβών που εξαρτώνται από την παραγωγικότητα των εργαζομένων ή την θετική πορεία της επιχείρησης, **κρίνεται ως σημαντικό το ποσοστό των επιχειρήσεων (32%) που επιλέγει ανάλογες πρακτικές με κυριότερη έκφραση εκείνη της σύνδεσης αμοιβής / απόδοσης, ενώ η συμμετοχή στα κέρδη φαίνεται να παρουσιάζει σχετικά περιορισμένη ανάπτυξη** (κάτω του 10% των επιχειρήσεων), και με ιδιαίτερη έμφαση στα μεγάλα μεγέθη επιχειρήσεων.

Γράφημα 14

Παροχή επιπλέον έκτακτων αμοιβών

“Η επιχείρησή σας διατηρεί συγκεκριμένες πολιτικές επιπλέον έκτακτων αμοιβών (π.χ. bonus) κατά τη διάρκεια του έτους;
Αν ναι, αυτές εξαρτώνται από την απόδοση και παραγωγικότητα των εργαζομένων ή από τα οικονομικά αποτελέσματα (κέρδη) της επιχείρησής σας;”

Βάση: Σύνολο επιχειρήσεων (2.016 επιχειρήσεις)

7.1.5.4. Συμπεράσματα

Αντί συμπεράσματος οι πολιτικές αμοιβών των επιχειρήσεων στηρίζονται στις ακόλουθους παράγοντες. **Αφετηριακή βάση** του τρόπου διαμόρφωσης των αποδοχών αποτελούν οι **συλλογικές συμβάσεις** (κυρίως η εθνική γενική και οι κλαδικές). **Το ήμισυ σχεδόν** των επιχειρήσεων δεν αρκείται στο περιεχόμενο των ΣΣΕ και **ακολουθεί πολιτικές μισθολογικής υπέρβασής στις** για το σύνολο ή μέρος του προσωπικού στις. **Η ευελιξία των αποδοχών εξαρτώμενων από την παραγωγικότητα των εργαζομένων και από την οικονομική πορεία στις επιχείρησής, αν και δεν αποτελεί κυρίαρχη πρακτική, ωστόσο καταλαμβάνει σημαντικό μέρος στην πολιτική αμοιβών του προσωπικού.** Συνηθέστερες παρουσιάζονται οι διάφορες πρακτικές σύνδεσης αμοιβής / παραγωγικότητας από τη συμμετοχή στα κέρδη η οποία αναπτύσσεται σε σημαντικό βαθμό στις μεγάλες μεγέθους επιχειρήσεις.

7.1.6. Η συλλογική εκπροσώπηση των εργαζομένων στις επιχειρήσεις

Αντικείμενο διερεύνησης αποτέλεσε η συχνότητα της παρουσίας συλλογικής εκπροσώπησης των εργαζομένων με την μορφή συλλογικών φορέων εκπροσώπησης σε αμιγώς επιχειρησιακό επίπεδο. Αναζητήθηκε δηλαδή ο βαθμός εκπροσώπησης των εργαζομένων στις επιχειρήσεις αυτές με βάση τους υπάρχοντες θεσμούς εκπροσώπησης στο επιχειρησιακό πεδίο, όπως το επιχειρησιακό σωματείο του Ν. 1264/82, το συμβούλιο εργαζομένων του Ν. 1767/88 και η επιτροπή υγιεινής και ασφάλειας της εργασίας του Ν. 1568/85.

Από την έρευνα προέκυψε ότι **η συντριπτική πλειοψηφία των επιχειρήσεων του δείγματος, (95,7%) στερείται επιχειρησιακών θεσμών εκπροσώπησης των εργαζομένων**. Αντίθετα μόλις το 4,3% των επιχειρήσεων διαθέτει αντίστοιχους θεσμούς. Ειδικότερα το 2,8% διαθέτει επιχειρησιακό σωματείο, το 1,1% συμβούλιο εργαζομένων και το 1% επιτροπή υγιεινής και ασφάλειας.

Η καταγραφή των στοιχείων της προηγούμενης παραγράφου **αναδεικνύει δύο ζητήματα. Το ένα αφορά στο γεγονός ότι για την κυρίως μικρομεσαία ελληνική επιχείρηση (75% των επιχειρήσεων του δείγματος απασχολεί μέχρι 19 εργαζόμενους) δεν υπάρχει θεσμός συλλογικής εκπροσώπησης αφού η παρουσία του, βάσει του νόμου, προβλέπεται για τις επιχειρήσεις με τουλάχιστον 20 άτομα απασχόλησης (20 άτομα για υπό προϋποθέσεις λειτουργία του συμβουλίου εργαζομένων, 21 μέλη για επιχειρησιακό σωματείο, 50 άτομα για συμβούλιο εργαζομένων, δηλαδή στο 8,2% των επιχειρήσεων του δείγματος).**

Το δεύτερο αφορά στο γεγονός ότι, παρά τις περιορισμένες δυνατότητες θεσμικής παρουσίας των εργαζομένων στο επιχειρησιακό πεδίο, ελάχιστα και αυτές αξιοποιούνται με αποτέλεσμα να παραμένουν εργασιακοί χώροι χωρίς συλλογική εκπροσώπηση αν και συγκεντρώνουν τις νόμιμες προϋποθέσεις (από το 25% του δείγματος που συγκεντρώνει τις αντίστοιχες προϋποθέσεις τα 7/8 περίπου δεν διαθέτουν συλλογικό φορέα εκπροσώπησης).

7.2. Σύνοψη των γενικών συμπερασμάτων της έρευνας

Συμπυκνώνοντας τα συμπεράσματα όπως αυτά προέκυψαν από την ανάλυση των επιμέρους ενοτήτων της πανελλαδικής έρευνας στο δείγμα των 2016 επιχειρήσεων με άξονα την απασχόληση και τις εργασιακές σχέσεις **επισημαίνονται τα ακόλουθα:**

Η τυπική (σταθερή και πλήρης) απασχόληση εξακολουθεί να αποτελεί την κύρια μορφή απασχόλησης συνθέτοντας του 80% τουλάχιστον της μισθωτής εργασίας. Ωστόσο κατά το τελευταίο χρονικό διάστημα **παρατηρείται σχετική υποχώρησή της** υπέρ μιας ποικιλίας μορφών ευέλικτης απασχόλησης.

Από αυτές **η προσωρινή απασχόληση** με τις επιμέρους εκφράσεις της (συμβάσεις ορισμένου χρόνου, εποχική εργασία) συγκεντρώνει τα μεγαλύτερα μεγέθη του εύελικτα απασχολούμενου εργατικού δυναμικού (15%). Παράλληλα **η μερική απασχόληση διατηρείται σε χαμηλά επίπεδα** (4%) η δε προοπτική αύξησής της δεν παρουσιάζεται ιδιαίτερα σημαντική.

Η χρήση της τηλεργασίας και του δανεισμού εργαζομένων καταγράφεται προς το παρόν σε ιδιαίτερα περιορισμένο πεδίο με τάσεις όμως σαφούς ανάπτυξης.

Συχνότερη πρακτική ευελιξίας των επιχειρήσεων είναι η **εργολαβία/υπερβολαβία** και αφορά στο 1/4 των επιχειρήσεων με τάσεις περαιτέρω αύξησης. Σημειώνεται ότι η συγκεκριμένη πρακτική καλύπτει, κατά το ήμισυ των χρηστών, πάγιες ανάγκες των επιχειρήσεων υποκαθιστώντας σημαντικό μέρος απασχόλησης της επιχείρησης που προβαίνει στη σχετική χρήση.

Η σχέση προσλήψεων - απολύσεων κατά το τελευταίο δωδεκάμηνο παρουσιάζεται κατά βάση θετική υπέρ των προσλήψεων. Η πλειοψηφία των επιχειρήσεων (54%) προέβη σε προσλήψεις, οι μισές περίπου από αυτές (28%) κατέληξαν σε απολύσεις ενώ σημαντικό ποσοστό επιχειρήσεων ακολούθησε και τις δύο επιλογές.

Η σύνθεση όμως των νέων προσλήψεων εργασίας αναφέρεται κατά πλειοψηφία (55%) σε θέσεις εύελικτης απασχόλησης κυρίως εποχικής.

Ειδικότερα η σχέση προσλήψεων - απολύσεων είναι θετική υπέρ των πρώτων (52,3% - 44,7%). Ωστόσο αναλύοντας το περιεχόμενο των προσλήψεων και των απολύσεων ως προς το καθεστώς απασχόλησης παρατηρείται ένα πλήρες ισοζύγιο μεταξύ απολύσεων και προσλήψεων σταθερής και πλήρους απασχόλησης ενώ το πλεόνασμα σε απασχόληση αφορά κατ' αποκλειστικότητα προσλήψεις σε θέσεις εύελικτης εργασίας.

Σε ότι αφορά την κατηγορία των επιχειρήσεων με απασχόληση 50-199 εργαζομένων που βρέθηκε στο επίκεντρο νομοθετικής ρύθμισης (Ν. 2874/00) για την ουσιαστική αύξηση του ορίου των ομαδικών απολύσεων, **παρατηρήθηκε ιδιαίτερη αύξηση των απολύσεων αν και συνολικά παρουσιάζεται θετικό πλεόνασμα απασχόλησης στην κατηγορία αυτή (56% - 44% η σχέση προσλήψεων - απολύσεων)** αφού υποκαταστάθηκε η κανονική απασχόληση από εύελικτη η οποία και αντιπροσωπεύει ποσοστό άνω του 60% των προσλήψεων στην κατηγορία αυτή.

Οι πρόσφατες ρυθμίσεις (Ν.2874/00) για την ενίσχυση της απασχόλησης φαίνεται ότι είχαν ιδιαίτερα περιορισμένη συμβολή στην αύξησή της. Μόλις το 6% των επιχειρήσεων που προέβη στο 12% του συνόλου των προσλήψεων (χωρίς αυτές να οφείλονται αποκλειστικά στα ληφθέντα μέτρα), επηρεάστηκε άμεσα με κατεύθυνση την δημιουργία των νέων θέσεων εργασίας από τις ρυθμίσεις για την αύξηση του κόστους των υπερωριών, την “κατάργηση” της υπερεργασίας και τη μείωση των

εργοδοτικών ασφαλιστικών εισφορών. Το υπόλοιπο 48% των επιχειρήσεων που προέβη σε προσλήψεις εκτιμά ότι οι τελευταίες λειτούργησαν εντελώς ανεξάρτητα από το περιεχόμενο των συγκεκριμένων ρυθμίσεων. Τέλος ο θεσμός της διευθέτησης είχε ουσιαστικά ανύπαρκτη παρουσία μετά από την ψήφιση των σχετικών ρυθμίσεων.

Η πολιτική των επιχειρήσεων απέναντι στις επιμέρους παρεμβάσεις στα ζητήματα του χρόνου εργασίας εκδηλώνεται κατά πλειοψηφία με τους ακόλουθους τρόπους: Άρνηση για καθιέρωση της 39ωρης εβδομαδιαίας εργασίας, απουσία ενδιαφέροντος για την λειτουργία της διευθέτησης του συνολικού εργάσιμου χρόνου σύμφωνα με τους όρους που θέτει ο νόμος, και εκδήλωση ενδιαφέροντος για εφαρμογή της κατόπιν ατομικής συμφωνίας εργαζομένου και εργοδότη παρακάμπτοντας τη διαδικασία της συλλογικής σύμβασης αλλά και απορρίπτοντας την μονομερή επιβολή της στα πλαίσια του διευθυντικού δικαιώματος. Ως προς δε το ενδεχόμενο μείωσης του κόστους των υπερωριών και την επέκταση της ιδιόρρυθμης υπερωρίας η θέση των επιχειρήσεων παρουσιάζεται διχασμένη και μάλλον αρνητική απέναντι σε μια τέτοια προοπτική.

Τέλος ως προς την πολιτική αμοιβών, αν και για το σύνολο των επιχειρήσεων η βάση διαμόρφωσής τους είναι η οικεία συλλογική σύμβαση εργασίας, οι επιχειρήσεις κατά το ήμισυ περίπου υπερβαίνουν τα όρια των ΣΣΕ ως προς τις τακτικές αποδοχές τουλάχιστον ενός μέρους του προσωπικού τους, ενώ για το 1/4 των επιχειρήσεων οι υπερβάσεις στους μισθούς αφορούν στο σύνολο του προσωπικού.

Ως προς δε τις πολιτικές ευελιξίας των αποδοχών και την σύνδεση τους με την απόδοση/παραγωγικότητα του εργαζομένου ή τα αποτελέσματα της επιχείρησης (συμμετοχή στα κέρδη) οι πρακτικές αυτές αφορούν το 1/4 των επιχειρήσεων και κατά κύριο λόγο (4/5) αφορούν στις πολιτικές σύνδεσης αμοιβής και απόδοσης.

Μέρος 8

Η σύγχρονη ελληνική μεταναστευτική πολιτική: Περιεχόμενο και αποτελέσματα

Η σύγχρονη ελληνική μεταναστευτική πολιτική: Περιεχόμενο και αποτελέσματα

Τη δεκαετία του 1990 η Ελλάδα, από κλασική χώρα αποστολής μεταναστών μετατράπηκε σε χώρα υποδοχής μεγάλων μεταναστευτικών ρευμάτων από τις όμορες κύρια χώρες της Βαλκανικής, αλλά και από την Ανατολική Ευρώπη ή την Ασία. Η στάση της ελληνικής πολιτείας στο πρωτοφανές αυτό φαινόμενο ήταν άμεση, ήδη, από τις αρχές της δεκαετίας του '90. Όμως, τα τελευταία χρόνια η ελληνική δράση έχει λάβει επιπλέον και μία “ευρωπαϊκή” διάσταση.

Πρόκειται αφενός για πρωτοβουλίες στα πλαίσια των συνόδων κορυφής της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) για υιοθέτηση περισσότερο δεσμευτικών κοινοτικών ρυθμίσεων σχετικά με την είσοδο και την εργασία οικονομικών μεταναστών. Παρατηρείται, επίσης, και μία προσπάθεια εναρμόνισης της ελληνικής έννομης τάξης με την κοινοτική νομοθεσία και αξιοποίησης του λεγόμενου μεταναστευτικού κεκτημένου.⁴⁸

Όμως, για να αναλύσει κανείς τη σύγχρονη ελληνική μεταναστευτική πολιτική θα ήταν σκόπιμο να λάβει υπόψη του και την άποψη των αρμόδιων για τη μετανάστευση φορέων που καλούνται να την υλοποιήσουν. Για τον λόγο αυτό, ιδιαίτερο βάρος έχει δοθεί στις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν κατά τους μήνες Οκτώβρη και Νοέμβριο 2002 με εκπροσώπους φορέων και υπηρεσιών⁴⁹ που δραστηριοποιούνται στους τομείς που εξετάζει η παρούσα μελέτη.

Η αναφορά στις παρατηρήσεις τους θα πραγματοποιείται με βάση την ανάλυση των επιμέρους ζητημάτων καθώς και των αντίστοιχων σημείων των απαντήσεων του ερωτηματολογίου που τους υποβλήθηκε και το οποίο, σημειωτέον, ήταν ακριβώς το ίδιο προς όλους.

8.1. Η ελληνική πολιτική σε θέματα μετανάστευσης

Ο πρώτος νόμος “περί εγκαταστάσεως και κινήσεως αλλοδαπών εν Ελλάδι”, ο ν. 3275, εμφανίστηκε στα 1925 και ίσχυσε μόλις δύο χρόνια⁵⁰. Ο νόμος 4310/1929 “περί

⁴⁸ Βλέπε σχετικά *The migration Acquis*, IOM - van Krieken/ Ungureanu 2002.

⁴⁹ Οι εκπρόσωποι αυτοί είναι οι εξής: **Αλεβυζάκης** Γιώργος (Υπεύθυνος μετανάστευσης στο Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Αθήνας), **Εσθράς** Δανήλ (Αρχηγός της ελληνικής αποστολής του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης), **Παπαδόπουλος** Χριστόφορος (Γραμματέας του δ.σ. του Δικτύου Κοινωνικής Υποστήριξης Προσφύγων και Μεταναστών), **Ρούμπου** Πότα (Προϊσταμένη του Τμήματος Εξυπηρέτησης Αλλοδαπών του Δήμου Αθηναίων), **Ζαλαώρα** Μαριλλή (Νομική Σύμβουλος του ΚΕΠΕΑ/ΓΣΕΕ) **Σιμόπουλος** Χάρης (Επιστημονικός Συνεργάτης του Συνηγόρου του Πολίτη).

⁵⁰ Από το 1927 που κυρώθηκε έως το 1929.

εγκαταστάσεως και κινήσεως αλλοδαπών εν Ελλάδι, αστυνομικού ελέγχου, διαβατηρίων, απελάσεων και εκτοπίσεων”, ο οποίος τον αντικατέστησε, ίσχυσε για 60 χρόνια περίπου με κάποιες προφανώς τροποποιήσεις και συμπληρώσεις.

Οι διατάξεις του απαγόρευαν την είσοδο στην Ελλάδα σε οποιονδήποτε δεν είχε εφοδιαστεί με άδεια εργασίας, η οποία αρχικά χορηγείτο από τον Υπουργό Εσωτερικών και από το 1936 και μετά από τον Υπουργό Εργασίας.

Το 1991 ψηφίζεται ο νόμος 1975⁵¹ που καταργεί αυτόν του 1929. Βασικά, αυτός ο νόμος σκόπευε την αντιμετώπιση ενός υπαρκτού κοινωνικού προβλήματος με ακόμη περισσότερη καταστολή, μέσα από την αύξηση της τιμής του προστίμου για τους εργοδότες και τους αλλοδαπούς, με τις απελάσεις και τον αυταρχισμό και με την απαγόρευση της εισόδου αλλοδαπών εργαζομένων.⁵² Αλλά επρόκειτο για μία βεβιασμένη αντίδραση στο πρωτοεμφανιζόμενο φαινόμενο μαζικής μετανάστευσης εργατών από την γειτονική Αλβανία.

Έτσι, η ειδική επιτροπή⁵³ για την πρόβλεψη των όρων για την είσοδο και εργασία μεταναστών στην Ελλάδα, κατέληξε στο σχέδιο δύο προεδρικών διαταγμάτων (π.δ.) που θα ίσχυαν παράλληλα με τον τελευταίο νόμο και αποσκοπούσαν στην καταγραφή και προσωρινή τακτοποίηση των μεταναστών⁵⁴.

Συγκεκριμένα, το πρώτο π.δ. (358/1997) ρύθμιζε τα εξής θέματα: αυτούς που αφορούσε η καταγραφή, τον τρόπο χορήγησης της Κάρτας Προσωρινής Άδειας Παραμονής Αλλοδαπού (η οποία επέιχε και θέση προσωρινής άδειας εργασίας και ίσχυε μέχρι 31/12/1998) και την υποχρέωση των εργοδοτών να δηλώσουν “τους αλλοδαπούς που απασχολούν παράνομα”.

Το δεύτερο π.δ. (359/1997) αναφέρονταν στα εξής: ποιοι μετανάστες και με ποιο τρόπο δικαιούνται τη Κάρτα Περιορισμένης Χρονικής Διάρκειας (Πράσινη Κάρτα) η οποία λειτουργούσε, αν και δεν ορίζεται ρητά, και ως κάρτα εργασίας και τη χρονική διάρκεια αυτής (από ένα ως τρία χρόνια με δυνατότητα παράτασης).

Επειδή, όμως, κρίθηκε “επιτακτική η διαμόρφωση μιας μακροπρόθεσμης μεταναστευτικής πολιτικής” και “το υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο αποδείχθηκε ανεπαρκές για την αντιμετώπιση του σημερινού αυξημένου μεταναστευτικού ρεύματος”⁵⁵ ψηφίστηκε ένας νέος νόμος, ο 2910/2001 (ΦΕΚ Α91), με τίτλο: “Είσοδος και παρα-

51 Ο τίτλος του νόμου είναι “Αστυνομικός έλεγχος των μεθοριακών διαβάσεων, είσοδος, παραμονή, εργασία και απελάσεις αλλοδαπών και διαδικασία αναγνώρισης αλλοδαπών προσφύγων”.

52 Για περισσότερα σχετικά με την ανάλυση του νόμου βλ. Δ. Κατσορίδας (1994, σελ. 74).

53 Η οποία συστήθηκε με τον ν.2434/1996.

54 Τα δύο αυτά π.δ. έμειναν γνωστά ως “δεύτερη ευκαιρία” για την νομιμοποίηση των ανεπίσημων μεταναστών που, ήδη, ζούσαν στη χώρα μας.

55 Βλ. εισηγητική έκθεση του νόμου 2910/2001.

μονή αλλοδαπών στην Ελληνική Επικράτεια. Κτήση της Ελληνικής ιθαγένειας με πολιτογράφηση και άλλες διατάξεις”, ο οποίος ισχύει μέχρι σήμερα. Την Άνοιξη του 2002 τροποποιήθηκε από τα άρθρα 19-25 του νόμου 3013/2002 με τίτλο “Αναβάθμιση της πολιτικής προστασίας και λοιπές διατάξεις”(ΦΕΚ Α102).

Τα βασικά⁵⁶ σημεία που ο νόμος αυτός ρυθμίζει είναι τα εξής: α) οι προϋποθέσεις της εισόδου και της παραμονής αλλοδαπών για παροχή εξαρτημένης εργασίας ή για άσκηση ανεξάρτητης οικονομικής δραστηριότητας, β) η είσοδος και παραμονή αλλοδαπών για οικογενειακή συνένωση, γ) η κτήση της ελληνικής ιθαγένειας με πολιτογράφηση και δ) οι εκκρεμείς αιτήσεις για άδεια παραμονής και οι προϋποθέσεις για την νομιμοποίηση των ανεπίσημων μεταναστών που ήδη ζούσαν στην Ελλάδα κατά την έναρξη ισχύος του νόμου (μεταβατικές διατάξεις).

Είναι χαρακτηριστικό ότι, στην πρώτη ερώτηση των συνεντεύξεων, “**σε τι συνίσταται η ελληνική μεταναστευτική πολιτική;**”, όλες οι απαντήσεις περιορίστηκαν στην αναφορά στο Ν.2910/2001 και σχεδόν αποκλειστικά στις μεταβατικές του διατάξεις, αν και ο νόμος ρυθμίζει πληθώρα επί μέρους περιπτώσεων. Επικεντρώθηκαν, με άλλα λόγια, στις διαδικασίες νομιμοποίησης των μεταναστών εργαζόμενων που ζούσαν σε καθεστώς παρανομίας ή στην ανανέωση αδειών παραμονής του προηγούμενου νομικού καθεστώτος (άρθρα 65-70).

Έτσι, καταλήγει κανείς σε δύο συμπεράσματα. **Πρώτον**, ότι η μεταναστευτική πολιτική μιας χώρας, η οποία δέχεται μεγάλα κύματα οικονομικών μεταναστών σε ετήσια βάση, περιορίζεται σε ένα μόνο νομικό κείμενο που φιλοδοξεί να ρυθμίσει όλες τις μορφές εμφάνισης αυτού του φαινομένου. **Δεύτερον**, ότι το μεγαλύτερο ενδιαφέρον που παρουσιάζει αυτός ο νόμος είναι η λύση που προβλέπει απέναντι στο φλέγον ζήτημα, το οποίο προφανώς απασχολούσε την ελληνική κοινωνία, άρα και τους υπεύθυνους φορείς: τι μέλλει γενέσθαι, δηλαδή, με τους μετανάστες, επίσημους ή ανεπίσημους, που βρίσκονταν και εργάζονταν στη χώρα μας κατά το χρονικό σημείο έναρξης ισχύος του νόμου.

Ακόμη, όλες σχεδόν οι απαντήσεις, πάντα πάνω σε αυτό το πρώτο βασικό ερώτημα, επικεντρώθηκαν στη κατηγορία των μεταναστών που επιθυμούν να εργαστούν με σχέση εξαρτημένης εργασίας στη χώρα μας, παρόλο που ο νόμος αναφέρεται και σε πολλές άλλες περιπτώσεις⁵⁷. Όμως αυτό είναι απολύτως λογικό, αφού οι μισθωτοί αποτελούν και την πλειοψηφία των μεταναστών, όχι μόνο στη περίπτωση της Ελλάδος αλλά και σε παγκόσμια κλίμακα.

56 Για μία λεπτομερή περιγραφή του νόμου αυτού βλ. Απ. Καψάλης: “Ο νόμος 2910/2001 και η απασχόληση των μεταναστών”, *Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων*, Οκτώβρης 2002, τεύχος 28.

57 Οικογενειακή συνένωση, φοιτητές, ανεξάρτητες οικονομικές δραστηριότητες, αθλητές, μέλη δ.σ., διαχειριστές και προσωπικό εταιριών, πνευματικοί δημιουργοί και καλλιτέχνες.

Επίσης, πρέπει να παρατηρηθεί ότι σε ελάχιστες περιπτώσεις οι ερωτηθέντες θεώρησαν σκόπιμο να αναφερθούν και σε κοινοτικά ή διεθνή κείμενα, ενώ όταν αυτό συνέβη, έλαβε το χαρακτήρα μιας απλής διευκρίνισης πάνω σε ένα συγκεκριμένο θέμα.

Είναι γεγονός ότι η μεταναστευτική πολιτική της ελληνικής πολιτείας δίνει αρχικά την εντύπωση μιας αυτόνομης και γεωγραφικά περιορισμένης προσέγγισης, εμπνευσμένης από ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Όμως, η μετανάστευση παραμένει ένα παγκόσμιο φαινόμενο και οι ρυθμίσεις που η ελληνική έννομη τάξη προέβλεψε συναντώνται και σε πολλές άλλες χώρες.

8.2. Οι μηχανισμοί υλοποίησης

Όπως, ήδη, αναφέρθηκε, το μεγαλύτερο ενδιαφέρον που παρουσίασε ο Ν.2910/2001 ήταν σε σχέση με το νομικό καθεστώς των αλλοδαπών που ήδη ζούσαν εκείνη τη στιγμή στην Ελλάδα. Δεν θα πρέπει, όμως, να παραβλεφθεί το γεγονός ότι στις διατάξεις του προβλέπονται και οι προϋποθέσεις εισόδου και εργασίας για τους μελλοντικούς μετανάστες.

Αναφορικά με τη δεύτερη αυτή περίπτωση, η διαδικασία των άρθρων 19-24 είναι ιδιαίτερα σύνθετη. Προκειμένου να εργαστεί κάποιος αλλοδαπός στη χώρα μας, αν δεν έχει την υπηκοότητα ενός κράτους μέλους της Ε.Ε., θα πρέπει προηγουμένως να “κληθεί” από κάποιον εργοδότη από την Ελλάδα. Τα συγκεκριμένα βήματα έχουν ως εξής: ο ΟΑΕΔ καταρτίζει σε ετήσια βάση μια έκθεση όπου περιγράφονται οι ανάγκες σε εργατικό δυναμικό και οι θέσεις που θα μπορούσαν να καλυφθούν από αλλοδαπούς ανά περιφέρεια.

Ταυτόχρονα, τα Γραφεία Ευρέσεως Εργασίας που θα δημιουργηθούν στα ελληνικά προξενία του εξωτερικού θα καταρτίζουν ονομαστικές καταστάσεις με υποψήφιους προς μετανάστευση, οι οποίες εν συνεχεία θα αποστέλλονται στον ΟΑΕΔ και στις υπηρεσίες εργασίας των Νομαρχιακών Αυτοδιοικήσεων. Τότε ο εργοδότης, και εφόσον οι κενές θέσεις εργασίας δεν μπορούν να καλυφθούν από Έλληνες άνεργους, επιλέγει ένα όνομα και υποβάλλει αίτηση στον Νομάρχη για την χορήγηση άδειας εργασίας αρχικής διάρκειας μέχρι ένα έτος.

Έπειτα, η ελληνική προξενική αρχή, με βάση την άδεια εργασίας που της αποστέλλεται, χορηγεί την θεώρηση εισόδου (VISA) και ο ενδιαφερόμενος υποβάλλει αίτηση⁵⁸ για άδεια παραμονής, την οποία παραλαμβάνουν οι Δήμοι και οι Κοινοότητες, αλλά εκδίδεται από τον Γενικό Γραμματέα της Περιφέρειας για ένα χρόνο.

⁵⁸ Απαιτούνται επίσης παράβολο από 50 έως 300 χιλιάδες και κάποια έγγραφα: άδεια εργασίας, σύμβαση εξαρτημένης εργασίας, βεβαίωση ιατρικής ασφάλισης, βεβαίωση και διεύθυνση καταλύματος και πιστοποιητικό υγείας.

Ανανεώνεται με τον ίδιο τρόπο για όσο χρόνο ισχύει η άδεια εργασίας. Η πρότερη σύμφωνη γνώμη, κατόπιν συνεντεύξεως, από την Επιτροπή Μετανάστευσης κατέστη προαιρετική με τον νόμο 3013/2002.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να διευκρινισθεί ότι τον ανώτατο, κατ' έτος, επιτρεπόμενο αριθμό αδειών εργασίας ρυθμίζουν με κοινή τους απόφαση οι Υπουργοί Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης και ο Υπουργός Εξωτερικών. Σε καμία, πάντως, περίπτωση ο αριθμός αυτός δεν πρόκειται να είναι ιδιαίτερα υψηλός, αφού η μέχρι σήμερα εμπειρία δεν αφήνει μεγάλα περιθώρια ελπίδας σε όσους επιθυμούν να μεταναστεύσουν επίσημα στην Ελλάδα.⁵⁹

Έτσι, είναι ιδιαίτερα πιθανό, όλοι όσοι στο μέλλον θα διαβούν τα θαλάσσια ή χερσαία σύνορα της χώρας με οποιαδήποτε τρόπο, να περιέρχονται σε καθεστώς παρανομίας, όπως πολλοί από αυτούς που ήδη ζούσαν στην Ελλάδα κατά την έναρξη ισχύος του νόμου. Ακριβώς λόγω της νέας δυνατότητας για “νομιμοποίηση” αυτών των μεταναστών, ο νόμος 2910/2001 έμεινε γνωστός και ως “δεύτερη ευκαιρία” αν και ο ίδιος ακριβώς όρος είχε χρησιμοποιηθεί και για τον χαρακτηρισμό των προεδρικών διαταγμάτων το 1997.

Δεύτερη ή τρίτη, πάντως, αυτή η νέα δυνατότητα διαχώριζε τους δικαιούχους σε δύο κατηγορίες: από τη μία αυτοί που είχαν εκκινήσει μια διαδικασία απόκτησης άδειας παραμονής ή την είχαν τελικά αποκτήσει με την οδό που υποδείκνυε το προϋσχύον δίκαιο, και από την άλλη, αυτοί των οποίων η άδεια είτε είχε λήξει χωρίς να επιχειρήσουν να την ανανεώσουν, είτε δεν την απέκτησαν ποτέ.

Για τους μεν πρώτους προβλέπονται από το άρθρο 65 (μεταβατική διάταξη) οι εξής περιπτώσεις: Οι αιτήσεις για πράσινη κάρτα που είχαν υποβληθεί με βάση το π.δ. 359/1997 καθώς και προσφυγές στα αρμόδια όργανα ρυθμίζονται από το διάταγμα αυτό, το οποίο θα καταργηθεί με την περάτωση και της τελευταίας εκκρεμής αίτησης για πράσινη κάρτα. Οι πράσινες κάρτες που δεν είχαν λήξει την 2α Ιουνίου 2001 και όσες εκδόθηκαν όσο ίσχυε το π.δ. 359/1997 θεωρήθηκαν άδειες παραμονής και εργασίας. Με διάφορες ρυθμίσεις παρατάθηκε η ισχύς τους μέχρι 30/6/2002 και τελικά με τον Ν.3013/2002 παρατάθηκε αυτοδίκαια μέχρι 31 Δεκεμβρίου 2002. Η ανανέωση τους είναι, επίσης, δυνατή όπως ορίζει ο νέος νόμος.

Στη δεύτερη κατηγορία, και συγκεκριμένα στο άρθρο 66 (μεταβατική διάταξη), ανήκαν οι ανεπίσημοι μετανάστες, όσοι δηλαδή, δεν διέθεταν άδεια παραμονής (πράσινη κάρτα) σε ισχύ ή δεν διέθεταν καθόλου ένα αντίστοιχο τίτλο. Προβλέφθη-

⁵⁹ Οι πρόσφατες αποφάσεις του προηγούμενου καθεστώτος προέβλεπαν 40 για το νομό Αττικής, 15 για τον νομό Θεσσαλονίκης και 5 για τους υπόλοιπους νομούς της χώρας άδειες εργασίας ετησίως, όπως για παράδειγμα η να 30426/2000.

κε, έτσι, κατ' αρχήν η δυνατότητα σε αυτούς που είχαν ασκήσει προσφυγή στο αρμόδιο όργανο του ΟΑΕΔ να παραιτηθούν από αυτή την διαδικασία και να υπαχθούν στις διατάξεις του νέου νόμου.

Επίσης, επιτράπηκε η χορήγηση άδειας παραμονής σε όσους διέθεταν πράσινη ή λευκή κάρτα που έληξε και δεν επιχείρησαν να την ανανεώσουν και σε αυτούς που το έκαναν, αλλά η αίτηση τους απορρίφθηκε. Όφειλαν, όμως, να προσκομίσουν το πρωτότυπο της κάρτας που έληξε και να αποδείξουν ότι διέμεναν στη χώρα τουλάχιστον ένα έτος πριν από την 2α Ιουνίου 2001. Τον ίδιο χρόνο διαμονής έπρεπε να αποδείξει κάθε μετανάστης, ο οποίος δεν είχε αναλάβει ποτέ καμία σχετική πρωτοβουλία.

Για όλους τους ανεπίσημους μετανάστες η εξέταση των αιτήσεων γίνεται από τις αρμόδιες υπηρεσίες αλλοδαπών και μετανάστευσης, με βάση τα όσα προβλέπονται στα άρθρα 19-24 του Ν.2910/2001, για τους, από την έναρξη ισχύος του νόμου και μετά, υποψήφιους μετανάστες. Η άδεια παραμονής που θα εκδοθεί για τους ενδιαφερόμενους της δεύτερης κατηγορίας, θα ισχύει για περίοδο έξη μηνών, κατά την διάρκεια της οποίας ο μετανάστης επιτρέπεται να λάβει άδεια εργασίας εάν υποβάλλει σχετική αίτηση και αίτηση ανανέωσης της άδειας παραμονής κατά την γνωστή οδό που προβλέπουν τα άρθρα 19-24 προσκομίζοντας επιπλέον και κάποια έγγραφα.⁶⁰

Με την σύντομη και συνοπτική αυτή παρουσίαση των μηχανισμών υλοποίησης της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής, αντιλαμβάνεται κανείς ότι κάθε άλλο παρά απλές και σύντομες είναι οι διαδικασίες που θεσπίστηκαν. Αρκετούς, όμως, μήνες μετά την ψήφιση του νόμου είμαστε πλέον σε θέση να εκτιμήσουμε αν η εφαρμογή του οδήγησε στην πραγματοποίηση των βασικών στόχων που τέθηκαν.

8.3. Η λειτουργικότητα του θεσμικού πλαισίου

Το σημαντικότερο ίσως ζήτημα που προκύπτει από κάθε νέα νομοθετική παρέμβαση είναι αυτό της επιτυχούς ή μη υλοποίησης της, στο πεδίο βεβαίως των σχέσεων τις οποίες επιθυμεί να ρυθμίσει. Όταν μάλιστα πρόκειται για ένα πρωτοεμφανιζόμενο φαινόμενο, όπως αυτό της μαζικής εισόδου μεταναστών με σκοπό την εργασία στη χώρα μας, το νομοθετικό πλαίσιο θα πρέπει επιπροσθέτως να αποδειχθεί και επαρκές.

Εύλογο, λοιπόν, είναι και το ερώτημα στο οποίο εκλήθησαν να απαντήσουν και οι εκπρόσωποι των φορέων που δραστηριοποιούνται γύρω από το θέμα της μετανά-

60 Πιστοποιητικό ποινικού μητρώου, πιστοποιητικό υγείας, δήλωση βεβαιωτική της διεύθυνσης καταλύματος, βεβαίωση ασφάλισης, σύμβαση εξαρτημένης εργασίας ή αναγγελία πρόσληψης στον ΟΑΕΔ ή δήλωση του εργοδότη ότι θα απασχολήσει το συγκεκριμένο εργαζόμενο.

στευσης: είναι επαρκές το νέο θεσμικό πλαίσιο; Παρουσιάστηκαν ελλείψεις ή εμπόδια κατά την εκτέλεση των διαδικασιών που ορίστηκαν;

Θα πρέπει, βέβαια, να διευκρινισθεί σε αυτό το σημείο, ότι εμπόδια στην εφαρμογή ενός νόμου μπορεί να προέρχονται από δύο παράγοντες. Ο πρώτος έχει σχέση με τις πρακτικές δυσκολίες που εμφανίζονται από τις εν στενή εννοία διαδικασίες πραγματοποίησης των στόχων που ορίζονται. Πρόκειται για τις λειτουργίες των αρμοδίων υπηρεσιών και το βαθμό ετοιμότητά τους απέναντι στα νέα ή στα πρόσθετα καθήκοντά τους, ιδίως λόγω ελλειπών οργάνωσης ή απουσίας ανάλογης εμπειρίας. Ενδεχομένως, να παρουσιάζεται και αδυναμία των ενδιαφερομένων να ανταποκριθούν στις προϋποθέσεις και στις απαιτήσεις που τους επιβάλλονται.

Όσον αφορά στο δεύτερο παράγοντα, είναι ιδιαίτερα πιθανό να προκύψουν και προβλήματα αμιγώς νομικής φύσης από τις ίδιες τις διατάξεις του νόμου. Αυτά μπορεί να οφείλονται είτε στην ακαταλληλότητα μιας συγκεκριμένης ρύθμισης είτε σε κενά της νομοθεσίας γύρω από κάποια σημαντικά ζητήματα. Οι ερωτηθέντες αναφέρθηκαν και στις δύο αυτές πτυχές και έδωσαν λεπτομερείς περιγραφές των καταστάσεων που αντιμετωπίζουν καθημερινά.

8.3.1. Το πρακτικό πεδίο εφαρμογής

Όσον αφορά στη πρώτη κατηγορία, αν ήθελε να χαρακτηρίσει κανείς μονολεκτικά τα πρακτικά στάδια εφαρμογής της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής μετά από ακριβώς ενάμιση χρόνο, θα χρησιμοποιούσε τον όρο “γραφειοκρατία”, όπως ακριβώς έκαναν όλοι, μηδενός εξαιρουμένου, οι ερωτηθέντες. Βέβαια, το φαινόμενο αυτό κάθε άλλο παρά πρωτόγνωρο είναι για την ελληνική πραγματικότητα. Στην προκειμένη περίπτωση, παρόλα αυτά, λαμβάνει ιδιαίτερες διαστάσεις κι αυτό γιατί ταλαιπωρεί μία από τις ασθενέστερες ομάδες του πληθυσμού με πολλά οικονομικά, και όχι μόνον, προβλήματα.

Ο υπεύθυνος μετανάστευσης του Εργατικού Κέντρου Αθήνας (ΕΚΑ) παρατηρεί ότι τα έγγραφα που κάθε φορά απαιτούνται για την έκδοση άδειας παραμονής και εργασίας είναι πάρα πολλά με αποτέλεσμα η προσπάθεια των μεταναστών να τα συλλέξουν να είναι εξαιρετικά χρονοβόρα και επίπονη. Κι αυτό γιατί, πολύ συχνά οι αρμόδιες υπηρεσίες δεν τους χορηγούν εύκολα τα απαιτούμενα δικαιολογητικά για δύο κυρίως λόγους:

Πρώτον, γιατί τα δικαιολογητικά αυτά ή τα ενημερωτικά φυλλάδια είναι γραμμένα στην ελληνική μόνο γλώσσα με αποτέλεσμα όσοι μετανάστες δεν την χειρίζονται επαρκώς, να αδυνατούν να διευκρινίσουν στον αρμόδιο υπάλληλο τι ακριβώς χρειάζονται. Τέτοιου είδους περιστατικά κατέγραψε η προϊσταμένη του τμήματος αλλοδαπών του Δήμου: στο Δήμο Αθηναίων, στα καταστήματα του ΙΚΑ για τα βιβλι-

άρια υγείας ή τα ένσημα, στα παραρτήματα της Εφορίας για τα παράβολα και την φορολογική δήλωση και στα Νοσοκομεία για τα πιστοποιητικά υγείας. Δεν έλειψαν φυσικά και οι περιπτώσεις όπου κάποιοι ενδιαφερόμενοι δεν είχαν καν συνειδητοποιήσει ότι τους ήταν απαραίτητο κάποιο έγγραφο.

Δεν θα έπρεπε, λοιπόν, να χαρακτηριστεί ως υπερβολική η διαπίστωση ότι οι εμπνευστές μιας τόσο περίπλοκης και γραφειοκρατικής διαδικασίας δεν θα μπορούσαν παρά να είχαν εξ' αρχής την επιδίωξη να αποτρέψουν ένα μεγάλο ποσοστό ενδιαφερομένων από το να εκκινήσουν μια απόπειρα συλλογής όλων αυτών των εγγράφων.⁶¹ Άλλωστε και μόνο η πρώτη ανάγνωση των βημάτων που αναλύονται στο νόμο γεννά την αμφιβολία για το εφικτό της υλοποίησής τους.

Ο δεύτερος λόγος έχει να κάνει με την απροθυμία κάποιων υπαλλήλων να τροφοδοτήσουν τους μετανάστες με αυτά τα έγγραφα διότι, ερμηνεύοντας κατά το δοκούν τις διατάξεις του νόμου, πολλές φορές αρνήθηκαν να εξυπηρετήσουν τους αλλοδαπούς. Ο αρχηγός της ελληνικής αποστολής του Δ.Ο.Μ. συμεριζεται την άποψη αυτή της προϊσταμένης του τμήματος αλλοδαπών του Δήμου Αθηναίων, αλλά δικαιολογεί, εν μέρει, ακόμη και την αντίδραση των υπαλλήλων της δημόσιας διοίκησης, για λόγους που άπτονται περισσότερο της οργάνωσης των αντίστοιχων τμημάτων παρά της καλής ή κακής διάθεσης του στελεχικού δυναμικού.

Η συνολική εικόνα εμφανίζει την δημόσια διοίκηση τουλάχιστον ανέτοιμη για την εξυπηρέτηση εκατοντάδων χιλιάδων ατομικών υποθέσεων. Όλοι οι ερωτηθέντες υπογράμμισαν ότι το υπάρχον προσωπικό στους Δήμους ή τις Νομαρχίες ήταν ολιγάριθμο και εργάζονταν με εντατικούς ρυθμούς, ήδη, πριν από την ψήφιση του νέου νόμου. Συνεπώς, ο νέος φόρτος εργασίας που παρουσιάστηκε οδήγησε εκ των πραγμάτων την διαδικασία σε αδιέξοδο και τους υπαλλήλους σε κόπωση και εκνευρισμό.

Με χαρακτηριστικά λεπτομερή τρόπο περιγράφουν την αφόρητη κατάσταση που επικρατούσε στις δημόσιες υπηρεσίες οι επιστημονικοί συνεργάτες του Συνηγόρου του Πολίτη, μετά από αυτοψία⁶² που πραγματοποίησαν στο κατάστημα της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Αθηνών στην οδό Πειραιώς και στο κατάστημα της Περιφέρειας Αττικής επί της οδού Θεάτρου. Ανάμεσα στις προτάσεις του πορίσματος προβάλλει επιτακτική η άμεση πρόσληψη νέου προσωπικού για τις υπηρεσίες αυτές, αίτημα που υιοθέτησαν και πλήθος άλλων μη κυβερνητικών οργανώσεων λίγες ημέρες αργότερα μετά από επίσκεψη στα ίδια καταστήματα.

Εκτός, όμως, από ελλείψεις σε προσωπικό ο αρχηγός της ελληνικής αποστολής

61 Όπως ακριβώς πιστεύει και ο κος Παπαδόπουλος από το Δίκτυο.

62 Το πλήρες κείμενο της αυτοψίας που διενεργήθηκε στις αρχές Δεκεμβρίου 2001 είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του Συνηγόρου του πολίτη www.synigoros.gr

του Δ.Ο.Μ. επιμένει στη ανάγκη παρουσίας επαρκώς εκπαιδευμένων στελεχών, προτείνοντας παράλληλα την επιμόρφωση των υπαλλήλων με σεμινάρια στα ζητήματα μεταναστευτικής πολιτικής. Εξίσου ενδιαφέρουσα είναι και η ιδέα του για την πρόσληψη μεταφραστών, ακόμη και ψυχολόγων ή κοινωνικών λειτουργών για την υποστήριξη των μεταναστών στις συναλλαγές τους με τους οργανισμούς αυτούς.

Στην πραγματικότητα, όλα αυτά τα προβλήματα έχουν την ρίζα τους στην ιδέα του νομοθέτη να αναθέσει στους Δήμους την ανανέωση των πράσινων καρτών του προηγούμενου καθεστώτος και την έκδοση νέων αδειών παραμονής, έργο το οποίο είχαν υπό την ευθύνη τους άλλοι φορείς μέχρι τότε και συγκεκριμένα ο ΟΑΕΔ ή το τμήμα Αλλοδαπών⁶³. Οι Δήμοι και οι Περιφέρειες έπρεπε ταχύτατα να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα, για πρώτη φορά, χωρίς να τους δοθεί η δυνατότητα να εκπονήσουν κάποιο σχέδιο εσωτερικής λειτουργίας και οργάνωσης.

Σ' ότι αφορά στο Δήμο Αθηναίων, όπου και παρατηρήθηκαν τα περισσότερα προβλήματα, η προϊσταμένη του τμήματος εξυπηρέτησης αλλοδαπών επισημαίνει ότι σε διάστημα λιγότερο του ενός μήνα έπρεπε να βρεθούν επτά (7) νέα κτήρια, να εξοπλισθούν κατάλληλα και να ενισχυθούν με το απαιτούμενο ανθρώπινο δυναμικό. Με την ανάληψη των νέων καθηκόντων του ο συγκεκριμένος Δήμος σε διάστημα λίγων εβδομάδων, με ωράριο λειτουργίας 8π.μ - 8μ.μ. δέχθηκε συνολικά 55.000 αιτήσεις χωρίς να έχουν καταλάβει οι υπάλληλοι με ποιο τρόπο θα έπρεπε να τις διεκπεραιώσουν.

Με δυσκολία, λοιπόν, καταλαβαίνει κάποιος τη λογική βάση της εμπλοκής των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης σε αυτή τη διαδικασία, όταν μάλιστα αυτοί δεν έχουν καμία ουσιαστική συμμετοχή στην έκδοση της άδειας παραμονής. Απλά παραλαμβάνουν την άδεια εργασίας μαζί με τα υπόλοιπα έγγραφα και τα διαβιβάζουν στην Περιφέρεια. Αυτή με την σειρά της αφού εκδώσει την άδεια παραμονής την αποστέλλει στους Δήμους ώστε να παραδοθούν στον αιτούντα, κάτι που θα μπορούσε να είχε γίνει απευθείας χωρίς όλο αυτό το "ταξίδι" του φακέλου μεταξύ των υπηρεσιών.

Προς διευκόλυνση τόσο των μεταναστών όσο και των υπαλλήλων της Διοίκησης ο Συνήγορος του Πολίτη έχει προτείνει⁶⁴ ως λύση την σύσταση γραφείων one stop shop στους Δήμους. Τα γραφεία αυτά θα είναι αρμόδια για την ενημέρωση του κοινού, την παραλαβή όλων των αιτήσεων (για άδεια εργασίας και παραμονής) και την αποστολή τους στις αρμόδιες υπηρεσίες. Με αυτό τον τρόπο, δεν θεραπεύεται μόνο η τालαιπωρία των μεταναστών και των υπαλλήλων αλλά προσφέρεται και μία διέξοδος και σε ένα ακόμη πρόβλημα της όλης διαδικασίας.

63 Η προηγούμενη εμπειρία σε αυτές τις δύο υπηρεσίες είχε εμφανίσει εξίσου πολλά προβλήματα γραφειοκρατικής φύσης, κάτι όμως που προφανώς δεν ελήφθη σοβαρά υπόψη από το νομοθέτη του Ν.2910/2001.

64 Στις προτάσεις επί της τροποποίησης του Ν.2910/2001 την 18η Δεκεμβρίου 2001

Πρόκειται για το θέμα στο οποίο έδωσαν ιδιαίτερο βάρος στις απαντήσεις τους όλοι οι εκπρόσωποι των φορέων και δεν είναι άλλο από τη μεγάλη καθυστέρηση στην εξέταση των αιτήσεων, κυρίως για την απόκτηση της πολυπόθητης άδειας παραμονής. Η προϊστάμενη του τμήματος εξυπηρέτησης αλλοδαπών του Δήμου Αθηναίων εξηγεί ότι η πρώτη καθυστέρηση εμφανίζεται κατά την προετοιμασία της άδειας εργασίας⁶⁵ στις Νομαρχίες, για την οποία απαιτείται αναμονή από ένα έως και δύο μήνες. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και στο στάδιο της μεταβίβασης της αίτησης για άδεια παραμονής από τους Δήμους στην Περιφέρεια, όπου, τελικά, καθώς φαίνεται η υπόθεση καθυστερεί για πάρα πολύ μεγάλο διάστημα. Η συνολική διάρκεια στις περισσότερες από τις περιπτώσεις και εφόσον τα δικαιολογητικά είναι εξ αρχής πλήρη, ξεπερνά τους έξι μήνες.

Ας σημειωθεί ότι όλη αυτή η αργοπορία έχει ανυπολόγιστες νομικές συνέπειες για τους μετανάστες. Μένοντας στη συζήτηση για τις αρμόδιες υπηρεσίες υλοποίησης της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής, να σημειωθεί ότι εκφράστηκαν έγκαιρα πολλές ενστάσεις αφενός για την επιλογή της μετατροπής των προξενείων σε γραφεία ευρέσεως εργασίας και αφετέρου για την ανάθεση στον ΟΑΕΔ της εκπόνησης της Ετήσιας Έκθεσης για τις ανάγκες της ελληνικής αγοράς εργασίας σε “αλλοδαπό” εργατικό δυναμικό.

Σε σχέση με τις προξενικές αρχές ο Συνήγορος του Πολίτη⁶⁶ θεώρησε μάλλον ανεδαφική την αιφνίδια μετατροπή τους σε αποτελεσματικά Γραφεία Εύρεσης Εργασίας ή σπουδαστικού προσανατολισμού τη στιγμή που βιώνουν εδώ και χρόνια έντονα μία κατάσταση έλλειψης στελεχών με τα απαραίτητα προσόντα και εμπειρία, αλλά και σοβαρά οργανωτικά προβλήματα.

Για την ικανότητα του ΟΑΕΔ να καταγράφει σε ετήσια βάση την δυνατότητα “απορρόφησης” μεταναστών για την ελληνική οικονομία, η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή εξέφρασε έγκαιρα τις επιφυλάξεις της. Στην γνωμοδότησή της επί του σχεδίου του Ν.2910/2001 κατέγραφε τα εξής: “..είναι ευρέως αποδεκτό ότι το σύστημα κάλυψης της ανεργίας που ασκείται από αυτόν τον οργανισμό, είναι αναχρονιστικό και σχεδιασμένο για χαμηλότερα των σημερινών επίπεδα ανεργίας και για μία προβλέψιμη αγορά εργασίας”.

Το βασικό μειονέκτημα του νόμου, παρατηρεί ο Γραμματέας του Δ.Σ. του Δικτύου κοινωνικής υποστήριξης προσφύγων και μεταναστών, είναι ότι η φιλοσοφία του εξαρτά την είσοδο και την νομιμοποίηση των μεταναστών από την προέγκριση και, εν συνεχεία, την έκδοση της άδειας εργασίας κάτω, όμως, από συνθήκες αργούμυσης αγοράς εργασίας. Άλλωστε, κατά τον πρώτο χρόνο εφαρμογής του νόμου ο

⁶⁵ Απαραίτητο στάδιο για την συνέχεια.

⁶⁶ Στις γενικές του παρατηρήσεις σχετικά με το σχέδιο νόμου.

ΟΑΕΔ δεν ήταν υποχρεωμένος να παρουσιάσει αυτή την Έκθεση, αλλά δεν αναμένεται να το κάνει ούτε και για το 2003⁶⁷.

Τέλος, το ύψος του παραβόλου για την ετήσια άδεια παραμονής (από 50.000 και πλέον δρχ.) αποτελεί σαφώς ανασταλτικό παράγοντα με δεδομένα τα χαμηλά κατά τεκμήριο εισοδήματα των μεταναστών, ιδίως στη περίπτωση που σε μία οικογένεια οι υπόχρεοι σε αυτό το ποσό είναι συνολικά περισσότεροι από ένας.

Κι αν αυτή είναι η κατάσταση που δημιουργήθηκε από τις τεχνικές μεθόδους που υιοθετήθηκαν, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η εξέταση των νομικών παρενεργειών από την εφαρμογή των διατάξεων του Ν.2910/2001, οι οποίες όχι σπάνια τελούν σε άμεση σχέση και συνάρτηση με τα πρακτικά προβλήματα.

8.3.2. Οι νομικές προεκτάσεις

Σε αυτή την κατηγορία των θεμάτων που ανακύπτουν από την εφαρμογή ενός νομοθετικού πλαισίου, η συζήτηση για την λειτουργικότητα του αποκτά βαρύνουσα σπουδαιότητα όταν μάλιστα πρόκειται για τους οικονομικούς μετανάστες. Περισσότερο από κάθε άλλον πολίτη στην Ελλάδα οι ανήκοντες σε αυτή την ομάδα βλέπουν τα σημαντικότερα ζητήματα της ζωής και της προσωπικότητάς τους να εξαρτώνται, σε πολύ μεγάλο βαθμό, ουσιαστικά από ένα και μόνο νομικό κείμενο. Ένα κείμενο το οποίο φιλοδοξεί να ρυθμίσει όχι μόνο πολλές πτυχές της καθημερινής τους πραγματικότητας, αλλά και την ίδια τους την επιβίωση.

Η εργασία και το δικαίωμα σε αυτή αποτελεί θεμελιώδη προϋπόθεση για την πρόοδο και την ευημερία του καθενός. Κατά συνέπεια, οι ανεπίσημοι μετανάστες έχουν από το νόμο μειωμένη δικαιοπρακτική ικανότητα απέναντι στους ιδιώτες (εργοδότες) και την Διοίκηση.

Η μεγάλη καθυστέρηση που παρατηρείται κατά την έκδοση και κυρίως την ανανέωση της άδειας παραμονής έχει ανυπολόγιστες συνέπειες για τους μετανάστες και τις οικογένειές τους. Στο διάστημα που μεσολαβεί από την λήξη ισχύος της άδειας παραμονής μέχρι την ανανέωσή της αναστέλλονται βασικά δικαιώματά τους. Λαμβανομένης υπόψη της επανάληψης του φαινομένου σε ετήσια βάση, δεν θα ήταν υπερβολικό να πούμε ότι σε μεγάλα τμήματα της ζωής τους οι άνθρωποι αυτοί τελούν συνολικά σε αναστολή.

Έτσι, κατά τη διάρκεια αυτών των μεσοδιαστημάτων δεν μπορούν να λάβουν άδεια ασκήσεως επαγγέλματος, να εκδώσουν ή να ανανεώσουν βιβλιάρια υγείας, να απο-

67 Ελλείψει της Έκθεσης αυτής δεν κατέστη δυνατόν στην παρούσα έρευνα να απαντηθεί το σχετικό ερωτηματολόγιο από κάποιο υπεύθυνο του Οργανισμού αυτού.

λαμβάνουν των επιδομάτων κοινωνικής ασφάλισης ή να εισπράττουν την σύνταξή τους. Το ίδιο ισχύει και για τις τραπεζικές τους συναλλαγές, ενώ στη περίπτωση που ταξιδέψουν στο εξωτερικό θα χρειαστούν βίζα για την επιστροφή τους στη χώρα μας⁶⁸.

Ο Συνήγορος του Πολίτη κάνει λόγο για μία δυσμενή μεταχείριση των μεταναστών. Πολλές υπηρεσίες, όπως το ΙΚΑ ή η ΔΟΥ, έχουν λάβει σχετική εγκύκλιο από το Υπουργείο Εσωτερικών για αναστολή υποβολής των αιτήσεων για άδεια παραμονής και εργασίας, ακριβώς εξαιτίας της αδυναμίας της Διοίκησης να εκδώσει τα αναγκαία δικαιολογητικά. Εντούτοις, οι μετανάστες των οποίων η άδεια παραμονής έχει λήξει και ενώ τελούν εντός της διάρκειας της αναστολής, δεν ασφαρίζονται από τους υπεύθυνους οργανισμούς και δεν λαμβάνουν ΑΦΜ από τις εφορίες.

Το πρόβλημα, όμως, είναι ότι η ασφαλιστική κάλυψη και η απόκτηση ΑΦΜ είναι ταυτόχρονα απαραίτητες προϋποθέσεις για την έκδοση των αδειών εργασίας και παραμονής. Και το χειρότερο ίσως όλων, κινδυνεύουν να συλληφθούν και να κινηθεί σε βάρος τους η διαδικασία της διοικητικής απέλασης.

Σε αυτό το αδιέξοδο οδηγούνται συχνά οι μετανάστες και από την εμμονή της διοίκησης να θεωρεί ως ημερομηνία έναρξης της ισχύος της άδειας παραμονής, όχι την ημερομηνία έκδοσής της, αλλά την ημερομηνία υποβολής της αντίστοιχης αίτησης. Αντιλαμβάνεται κανείς εύκολα ότι, λόγω της καθυστέρησης που περιγράφηκε προηγουμένως, σε πολλές περιπτώσεις η πραγματική διάρκεια της άδειας είναι πολύ μικρότερη από ένα έτος. Έχει δε παρατηρηθεί το φαινόμενο κάποιοι μετανάστες να είναι υποχρεωμένοι να ανανεώσουν την άδεια παραμονής τους, λίγες μόλις ημέρες αφότου την παρέλαβαν. Έτσι, διατηρούνται “μετανάστες πολλών ταχυτήτων” σύμφωνα και με την διατύπωση της νομικής συμβούλου του ΚΕΠΕΑ/ΓΣΕΕ.

Μέρος των επιπτώσεων που ανακύπτουν ενδεχομένως να περιοριστούν εάν στο μέλλον χορηγείται ένα ενιαίο έγγραφο το οποίο θα ισχύει ταυτόχρονα ως άδεια παραμονής και εργασίας. Με αυτό τον τρόπο εξοικονομείται αυτομάτως η περίοδος των 2 μηνών που απαιτείται για να εκδοθεί η άδεια εργασίας από την Νομαρχία. Εάν, επιπλέον, ίσχυε και η ιδέα των one stop shop, τότε χωρίς ιδιαίτερα ριζικές νομοθετικές μεταρρυθμίσεις θα διευκολυνόταν η διοίκηση και θα ανακουφίζονταν άμεσα οι οικονομικοί μετανάστες.

Για την άδεια εργασίας, πιο συγκεκριμένα, ο επιστημονικός συνεργάτης του Συνηγόρου του Πολίτη υπογραμμίζει και μία άλλη διάσταση: την απορία που διαπνέει τους εργαζόμενους για την διατήρηση ισχύος της άδειας σε περίπτωση που υπάρξει μεταβολή στο πρόσωπο του εργοδότη με πρωτοβουλία ή μη του μετανάστη. Το ίδιο

⁶⁸ Παρατηρήσεις που υπέβαλλε ο Συνήγορος του Πολίτη στις συμπληρωματικές προτάσεις του επί της τροποποίησης του Ν.2910/2001, στις 8 Απριλίου 2002.

θολό είναι το τοπίο και σε σχέση με την μεταβολή του τρόπου εκτέλεσης της σύμβασης, διότι εντελώς διαφορετικό είναι το έντυπο της άδειας εργασίας που εκδίδεται στο Βόλο με αυτό που εκδίδεται στη Πάτρα ή οπουδήποτε αλλού.

Οι απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα δεν ανιχνεύονται στο κείμενο του νόμου και μοιραία εξαρτώνται από την ερμηνεία που θα δώσει κάποιος για τη νομική φύση της άδειας εργασίας του Ν.2910/2001. Είναι, επομένως, πιθανές δύο υποθέσεις πάνω σε αυτό το ζήτημα.

Σύμφωνα με την πρώτη υπόθεση, η άδεια εργασίας νοείται ως άδεια για να εργαστεί ο συγκεκριμένος μετανάστης στη χώρα μας. Με το έντυπο αυτό, συνεπώς, του παρέχεται το δικαίωμα να ζει και να εργάζεται στην Ελλάδα μέχρι ένα έτος, με δυνατότητα να το ανανεώσει, εφόσον βεβαίως αποδείξει ότι όντως ο βασικός λόγος μετανάστευσης είναι η εργασία⁶⁹. Συνάγεται, λοιπόν, το συμπέρασμα ότι ο μετανάστης που έχει στη κατοχή του αυτή τη κάρτα μπορεί να εργάζεται οπουδήποτε στην επικράτεια στον ίδιο ή και σε διαφορετικό εργοδότη.

Άρα, δεν είναι υποχρεωμένος, κάθε φορά που κάποιο από τα αναγραφόμενα στην άδεια εργασίας στοιχεία μεταβάλλεται, να επανεκκινεί την επίπονη και χρονοβόρα διαδικασία έκδοσης νέας άδειας εργασίας πριν τη παρέλευση του έτους. Σύμμαχος σε αυτή την ερμηνεία είναι και το γράμμα του νόμου. Η παράγραφος 3 του άρθρου 22 αναφέρει: “ο αλλοδαπός επιτρέπεται να συνάπτει σύμβαση εργασίας με άλλο εργοδότη κατά τη διάρκεια ισχύος της άδειας εργασίας και της άδειας παραμονής του. Για τη μεταβολή αυτή οφείλει να ενημερώνει άμεσα τον οικείο νομάρχη”. Ο μετανάστης οφείλει απλώς να ενημερώσει τον αρμόδιο για την έκδοση της άδειας εργασίας και δεν χρειάζεται να κάνει καμία άλλη ενέργεια.

Η δεύτερη υπόθεση υπαγορεύει μία διαφορετική ερμηνεία: στην πραγματικότητα δεν πρόκειται για άδεια για απασχόληση αλλά για άδεια εκπλήρωσης των όρων μιας, ήδη, συναφθείσας σχέσης εργασίας με ένα συγκεκριμένο εργοδότη. Γι αυτό άλλωστε και η απόδειξη της σχέσης εργασίας (σύμβαση ή αναγγελία πρόσληψης) είναι όρος *sine qua non* για την αποδοχή της αίτησης για άδεια εργασίας. Έτσι, αυτή ισχύει για συγκεκριμένη εργασία, εργοδότη και τρόπο εκπλήρωσης των συμβατικών υποχρεώσεων, ενώ ο νέος εργοδότης, για παράδειγμα, οφείλει προφανώς να καταβάλλει και την εγγυητική επιστολή τράπεζας ποσού ίσου τουλάχιστο με τις τριμηνιαίες αποδοχές ανειδίκευτου εργάτη.

Όποια και να ήταν η αρχική βούληση του νομοθέτη, υπάρχει ασάφεια για το ποια από τις δύο απόψεις ισχύει τελικά, με αποτέλεσμα την ομηρία και των δύο πλευ-

⁶⁹ Σε αυτή την ανάλυση συνηγορεί και ο τίτλος του αντίστοιχου στο νόμο κεφαλαίου “Είσοδος και παραμονή αλλοδαπών για την παροχή εξαρτημένης εργασίας”.

ρών εξαιτίας της αβεβαιότητας που κυριαρχεί. Αν όντως πρόκειται για τη δεύτερη εκδοχή, όπως μάλλον προκύπτει και από την όλη φιλοσοφία του Ν.2910/2001, είναι αδικαιολόγητη η σύνδεση και η εξάρτηση της άδειας εργασίας με την πραγματική απασχόληση των οικονομικών μεταναστών. Κι αυτό γιατί καταργείται ή περιορίζεται σε μεγάλο βαθμό το δικαίωμα της μετακίνησης προς αναζήτηση εργασίας, το οποίο κατοχυρώνεται από πλήθος δεσμευτικών κειμένων.

Η τελευταία αυτή διαπίστωση για την στενή αλληλεξάρτηση της σύμβασης με την άδεια εργασίας έχει και άλλες προεκτάσεις. Στο άρθρο 53 του Ν.2910/2001 σημειώνονται τα εξής: “Δεν επιτρέπεται η πρόσληψη και η απασχόληση αλλοδαπών, εφόσον δεν έχουν άδεια παραμονής. Αν η κατάρτιση της σύμβασης εργασίας[.....] αποτελεί προϋπόθεση για τη χορήγηση της άδειας παραμονής, η ισχύς της σύμβασης τελεί υπό την αναβλητική αίρεση της χορήγησης αυτής της άδειας”.

Ο επιστημονικός συνεργάτης του Συνηγόρου του Πολίτη εξηγεί με ποιο τρόπο μεταφράζεται αυτή η κατάσταση στην καθημερινή πρακτική ζωή των μεταναστών. Οι εργοδότες, ελλείψει της άδειας παραμονής, αδυνατούν να κολλήσουν τα ένσημα που αντιστοιχούν στη χρονική περίοδο που μεσολαβεί για την έκδοσή της, μολονότι ο εργαζόμενος διαθέτει την άδεια εργασίας και φυσικά την προαπαιτούμενη έγκυρη σύμβαση εργασίας με τον εργοδότη.

Σε σχέση πάντως με τα ένσημα επικρατεί και μία πρόσθετη σύγχυση σχετικά με το αν ή πόσα ένσημα χρειάζονται για να ανανεωθεί η άδεια εργασίας με το νέο καθεστώς. Επίσης, προβλήματα παρουσιάζονται και για όσους είναι εγγεγραμμένοι στο ταμείο ανεργίας και σύμφωνα με το ισχύον δίκαιο δεν μπορούν να ανανεώσουν την άδεια εργασίας. Ο υπεύθυνος μετανάστευσης του Ε.Κ.Α. προτείνει ως λύση να αναγνωρίζεται και να συνυπολογίζεται ο χρόνος ανεργίας και παρόλο που δεν συμπληρώνονται τα απαραίτητα ένσημα (150 κατά τη δική του εκτίμηση), να μην περιέρχεται ο μετανάστης σε καθεστώς παρανομίας, αλλά να αποκτά δικαίωμα στην άδεια εργασίας.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι η “δεύτερη ευκαιρία” που εισήγαγε ο Ν.2910/2001 για τους ανεπίσημους μετανάστες δεν απευθύνεται σε όλους. Για να νομιμοποιηθεί κάποιος, ο οποίος δεν είχε αναλάβει ποτέ καμία πρωτοβουλία προς απόκτηση της άδειας παραμονής κατά το προϊσχύσαν δίκαιο, θα πρέπει να αποδείξει ότι διέμενε στη χώρα για ένα τουλάχιστον έτος πριν την έναρξη ισχύος του νόμου (2 Ιουνίου 2001). Όσοι δεν μπορούν να το κάνουν⁷⁰ ή απλά εισήλθαν στην Ελλάδα μετά την 2α Ιουνίου 2000 δεν έχουν καμία απολύτως δυνατότητα να παραμείνουν και να εργαστούν νόμιμα στην Ελλάδα.

⁷⁰ Αν και δεν είναι εξαιρετικά δύσκολο. Βλ άρθρο 66 παρ. 3 του Ν.2910/2001.

Είναι απορίας άξιο γιατί ο νομοθέτης στέρησε αυτή τη δυνατότητα σε μία πολυάριθμη ομάδα μεταναστών από τους οποίους οι περισσότεροι, αν όχι όλοι, θα επιθυμούσαν σίγουρα να νομιμοποιηθούν. Άλλωστε, η αντίδραση των υπολοίπων μεταναστών στις διεξόδους που προσέφερε, έστω και με δυσκολίες, ο Ν.2910/2001 επιβεβαίωσε το αυτονόητο: ότι κανένας άνθρωπος δεν επιλέγει, για τον ίδιο και την οικογένειά του, να ζει σε καθεστώς παρανομίας.

8.4. Η ανταπόκριση των μεταναστών

Αν και οι διαδικασίες “νομιμοποίησης” κάθε άλλο παρά απλές θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν, έδωσαν νέα πνοή ελπίδας σε εκατοντάδες χιλιάδες μετανάστες. Από την πρώτη στιγμή πολλοί από αυτούς έσπευσαν να ενημερωθούν για τις διατάξεις του νέου μεταναστευτικού νόμου ώστε να προσπαθήσουν να συλλέξουν τα απαιτούμενα έγγραφα.

Ο αρχηγός της ελληνικής αποστολής του Δ.Ο.Μ. εκτιμά ότι η ανταπόκριση των μεταναστών είναι σε γενικές γραμμές θετική και πως η πλειονότητα των ενδιαφερομένων υποβάλλει τόσο την αίτηση για χορήγηση των αδειών εργασίας και παραμονής όσο και την αντίστοιχη για την ανανέωσή τους. Η συνολική εικόνα η οποία έχει διαμορφώσει είναι ότι οι μετανάστες προσπάθησαν από την αρχή να “αγκαλιάσουν” μια κυβερνητική πρωτοβουλία την οποία περίμεναν για αρκετά χρόνια.

Ωστόσο, κάποιοι παράγοντες επιδρούν ανασταλτικά στην προσπάθεια των μεταναστών να αποκτήσουν νόμιμους τίτλους. Ένας από αυτούς, σημειώνει η νομική σύμβουλος του ΚΕΠΕΑ/ΓΣΕΕ, είναι φυσικά το πλέγμα της γραφειοκρατίας που αναλύθηκε πιο πάνω. Λόγω όμως της αποφασιστικότητάς τους, σπάνια αποθαρρύνονται και μάλιστα εξαντλούν κάθε περιθώριο πριν αποφασίσουν να παραιτηθούν από τις νόμιμες διαδικασίες.

Δεν θα πρέπει βέβαια να υποτιμήσουμε και τον ρόλο που διαδραμάτισε στη ζωή των μεταναστών το προηγούμενο στάδιο της ταλαιπωρίας τους κατά το προϋσχύσαν δίκαιο. Για πολλούς μετανάστες, τους επί μακρόν διαμένοντες στη χώρα μας, δεν είναι η πρώτη φορά που τους προσφέρεται μια ευκαιρία για “νομιμοποίηση”.

Τις ψυχολογικές προεκτάσεις του ζητήματος σκιαγραφεί με ευκρίνεια ο Γραμματέας του Δ.Σ. του Δικτύου κοινωνικής υποστήριξης προσφύγων και μεταναστών. Στη προηγούμενη δεκαετία, τη μεγάλη προσδοκία ότι η πρώτη⁷¹ νομιμοποίηση θα έλυνε τα προβλήματά τους διαδέχτηκε η απογοήτευση της αποτυχίας της προσπάθειας αυτής, λόγω της ανεπάρκειας του νομοθετικού πλαισίου αλλά και της γραφειο-

71 Τα π.δ. του 1997.

κρατίας. Αρκετοί, λοιπόν, από αυτούς παρατηρώντας τις προφανείς ομοιότητες της νέας με την παλαιά “τάξη πραγμάτων” κατάλαβαν σύντομα ότι επρόκειτο για μία δύσκολη υπόθεση.

Αυτό δεν στάθηκε μεν ικανό να τους αποτρέψει να εκμεταλλευτούν τις ευεργετικές καταρχήν διατάξεις του Ν.2910/2001 σε πρώτη φάση, όμως η συνέχεια δεν ήταν ανάλογη. Έτσι, ο εκπρόσωπος του Δικτύου κοινωνικής υποστήριξης προσφύγων και μεταναστών εκτιμά ότι ένας μεγάλος αριθμός μεταναστών υπέβαλλε την αίτηση για τη χορήγηση της αρχικής εξάμηνης άδειας παραμονής, όμως πολλοί δεν ήταν διατεθειμένοι να επαναλάβουν τα ίδια βήματα προκειμένου να την ανανεώσουν.

Είναι αλήθεια ότι, κατά τους πρώτους μήνες εφαρμογής του νόμου, οι ουρές στα αρμόδια γραφεία για την έκδοση των αδειών εργασίας και παραμονής ήταν τεράστιες. Επειδή η Διοίκηση ήταν απροετοίμαστη να εξυπηρετήσει τους ενδιαφερόμενους δεν είχε καν προβλεφθεί το στοιχειώδες, δηλαδή, ένας τρόπος να τηρηθεί μια σειρά προτεραιότητας. Όπου αυτό έγινε, για παράδειγμα σε ένα κατάστημα της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Αθηνών⁷², πολύ σύντομα και λόγω του συνωστισμού, το ηλεκτρονικό μηχάνημα καταστράφηκε και δεν αντικαταστάθηκε ποτέ.

Το αποτέλεσμα των ελλείψεων της Διοίκησης ήταν ότι αρκετοί μετανάστες συγκεντρώνονταν στην είσοδο των καταστημάτων από το προηγούμενο βράδυ και για πολλές ημέρες ή και εβδομάδες χωρίς να καταφέρνουν να εισέλθουν ποτέ και ενώ η διάρκεια της άδειας τους είχε ήδη λήξει. Ίσως τα πολλά χαμένα μεροκάματα και η ταλαιπωρία να “ήταν στο πρόγραμμα”. Εκείνο το εμπόδιο που δεν θα μπορούσε ποτέ να καμφθεί ήταν η συχνή άρνηση του εργοδότη να επιτρέψει την παρατεταμένη απουσία για την υποβολή των δικαιολογητικών, έστω και με τη μορφή αδείας.

Οι ασθενέστεροι οικονομικά εγκατέλειψαν τελικά την προσπάθεια και πέρασαν σε καθεστώς παρανομίας. Όσοι ήταν ικανοί να δαπανήσουν κάποια επιπλέον χρήματα κατέφυγαν στη λύση της νομικής αρωγής. Δεν πρόκειται φυσικά για την επιλογή να απευθυνθούν σε κάποιο οργανισμό ζητώντας την ερμηνεία του νόμου, όπως αναφέρει η νομική σύμβουλος του ΚΕΠΕΑ σχετικά με την ανάλογη συνδρομή του ΚΕΠΕΑ/ΓΣΕΕ σε πολλούς μετανάστες.

Δυστυχώς, παρατηρεί ο επιστημονικός συνεργάτης του Συνηγόρου του Πολίτη, κάποιοι δικηγόροι “αξιοποίησαν” την απελπισία των μεταναστών και έναντι αμοιβής, ύψους 50.000 δρχ και πλέον ανά περίπτωση, ανέλαβαν την διεκπεραίωση πολλών ατομικών υποθέσεων. Είναι πλέον αυτονόητο ότι η συγκέντρωση της αμοιβής κατέστη αναγκαία για κάποιους μετανάστες ως η έσχατη λύση στο πρόβλημά τους.

72 Βλ. Έκθεση αυτοψίας του Συνηγόρου του Πολίτη στις 7/12/2001.

Η προϊσταμένη του τμήματος εξυπηρέτησης αλλοδαπών του Δήμου Αθηναίων διερωτάται, πώς είναι δυνατόν να επιμείνουν οι μετανάστες εργαζόμενοι σε τέτοιες καταστάσεις τη στιγμή που στη συντριπτική τους πλειοψηφία είναι αναγκασμένοι να υποστούν αυτή τη ταλαιπωρία αμέσως μόλις παραλάβουν την άδεια παραμονής, προκειμένου να την ανανεώσουν. Και η απάντηση στο ρητορικό αυτό ερώτημα είναι ότι τελικά δεν θα επιμείνουν.

Εκ του αποτελέσματος, λοιπόν, κρινόμενη η συμμετοχή των οικονομικών μεταναστών στα στάδια που προέβλεπε ο νόμος είναι τουλάχιστον περιορισμένη. Από όσους είχαν, τυπικά έστω, την δυνατότητα να υπαχθούν στις διατάξεις του Ν.2910/2001 κατάφεραν να υποβάλλουν αιτήσεις, σε πρώτη φάση τουλάχιστον, μόνο το 50% σύμφωνα με την άποψη τόσο του υπευθύνου μετανάστευσης του Ε.Κ.Α. όσο και του Γραμματέα του Δ.Σ. του Δικτύου κοινωνικής υποστήριξης προσφύγων και μεταναστών.

Αναλυτικά, με τα στοιχεία που έχει στη διάθεση του το Δίκτυο, 350.000 μετανάστες υπέβαλλαν αίτηση για λευκή κάρτα το 1997 και μέχρι 31/01/2001 είχαν αποκτήσει την πράσινη κάρτα μόλις οι 200.000⁷³. Από αυτούς μόνο οι μισοί είχαν τη δυνατότητα να την ανανεώσουν. Τέλος, με τη ευκαιρία που παρουσιάστηκε με το νέο νόμο καταγράφηκαν συνολικά 372.000 μετανάστες αλλά όπως υπογραμμίστηκε αυτός ο αριθμός αφορά στη πρώτη φάση της “νομιμοποίησης” από την οποία στη πορεία παραιτήθηκαν πάρα πολλοί αλλοδαποί.

Αν οι εκτιμήσεις όλων των φορέων ανταποκρίνονται στη πραγματικότητα και το σύνολο των ανεπίσημων και επίσημων μεταναστών ξεπερνά τις 700.000, τότε στην καλύτερη περίπτωση το 40% μόνο του συνόλου δεν ζει πια στη σκιά της σύλληψης και της διοικητικής απέλασης. Συνοψίζοντας, το συμπέρασμα που εξάγεται από τα παραπάνω είναι ότι η ανταπόκριση των μεταναστών ήταν θετική αλλά η συγκυρία μέσα στην οποία έπρεπε να την εκδηλώσουν ήταν αρνητική.

8.5. Η συνολική αξιολόγηση της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής

Δύο είναι οι τομείς στους οποίους δοκιμάζεται η σύγχρονη μεταναστευτική πολιτική. Ο **πρώτος** αφορά στη λύση που προτείνει για τα προβλήματα της επικαιρότητας και ο **δεύτερος** στη δυνατότητά της να προσφέρει συνολικά μακροπρόθεσμα αποτελέσματα. Για το πρώτο σκέλος και με βάση την εικόνα που αποτυπώθηκε η απάντηση φαίνεται αυτονόητη.

73 Τα επίσημα στοιχεία αναφέρονται σε 369.629 για τις αιτήσεις και 201.882 για τις χορηγηθείσες πράσινες κάρτες. Πηγή Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας-Καβοννίδη Τ. και Χατζάκη Α. (1999), “Αλλοδαποί που υπέβαλλαν αίτηση για κάρτα προσωρινής παραμονής υπηκοότητα, φύλλο και χωροθέτηση”.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που έχει στη διάθεσή του το Δίκτυο κοινωνικής υποστήριξης προσφύγων και μεταναστών, και τα οποία αποτέλεσαν αφορμή για το υπόμνημα που κατατέθηκε στα συναρμόδια Υπουργεία, την ευκαιρία για “νομιμοποίηση” εκμεταλλεύτηκαν τελικά μόνο 220.000 από τους 750.000 περίπου μετανάστες που ζουν στη χώρα μας⁷⁴. Στο χρονικό σημείο της λήξης της δεύτερης αυτοδίκαιης παράτασης που δόθηκε με το Ν.3013/2002 για την υποβολή των αιτήσεων, η συντριπτική πλειοψηφία των ενδιαφερομένων δεν έχει κατορθώσει, για “τεχνικούς” ως επί το πλείστον λόγους, να συγκεντρώσει τα απαιτούμενα δικαιολογητικά ή να τα καταθέσει στην περίπτωση που τα συνέλεξε.

Τελικά, η χορήγηση νέας εξαμήνης παράτασης του χρόνου κατάθεσης των δικαιολογητικών⁷⁵ δημιούργησε τη τελευταία στιγμή ένα κλίμα ανακούφισης στους μετανάστες. Διότι, από την 1/1/2003 η αστυνομία θα μπορούσε, πλέον, να τους συλλαμβάνει και να κινείται εναντίον τους η διαδικασία της διοικητικής απέλασης⁷⁶. Τους ήταν, επίσης, αδύνατον να επισκεφτούν τις πατρίδες τους, κατά την διάρκεια των εορτών, γιατί για την επιστροφή τους στην Ελλάδα είναι αναγκαία η έκδοση θεώρησης εισόδου (visa).

Εάν όντως ο αρχικός στόχος της νομοθετικής παρέμβασης ήταν η νομιμοποίηση, τότε μπορούμε να συμπεράνουμε από τα στατιστικά στοιχεία, ότι δεν στέφθηκε με επιτυχία. Ο Γραμματέας του Δ.Σ. του Δικτύου κοινωνικής υποστήριξης προσφύγων και μεταναστών εκτιμά ότι ο Ν.2910/2001 δεν δίνει ουσιαστικά τη δυνατότητα για νομιμοποίηση σε όσους το επιθυμούν λόγω κυρίως της γραφειοκρατίας που δημιούργησαν οι νέες ρυθμίσεις.

Έτσι, η νομική σύμβουλος του ΚΕΠΕΑ/ΓΣΕΕ θεωρεί ότι ένας νόμος τόσο έντονα γραφειοκρατικός δεν είναι ένας λειτουργικός νόμος. Ίσως, αν μπορούσε να περιοριστεί η έκταση της γραφειοκρατίας η εικόνα να βελτιωνόταν αισθητά. Όμως, θα πρέπει να τονιστεί ότι σε καμία περίπτωση η οποιαδήποτε διαδικασία νομιμοποίησης, όσο επιτυχημένη και αν είναι, δεν υποκαθιστά την χάραξη της μεταναστευτικής πολιτικής μιας χώρας υποδοχής σαν την Ελλάδα.

Όσο για τις μελλοντικές προοπτικές του νέου θεσμικού πλαισίου δεν μπορεί κανείς να αισιοδοξεί. Σε γενικές γραμμές, οι όροι των άρθρων 19 και επομ. του Ν.2910/2001 καθιστούν δυσχερέστερη την διαδικασία έλευσης νέων μεταναστών σε σχέση με ότι ίσχυε στο προϋχύσαν δίκαιο όπως παρατηρεί η νομική σύμβουλος του ΚΕΠΕΑ/ΓΣΕΕ. Φαίνεται ότι η ελληνική απάντηση στη νέα πραγματικότητα περιορίζεται σε μία απομίμηση του μοντέλου των “επισκεπτών εργατών”, των Gastarbaiter της

74 “Νόμιμοι αλλά...”, ΝΕΑ, 13 Δεκέμβρη 2002, σελ. 49.

75 “Παράταση-ανάσα για τους μετανάστες”, Ελευθεροτυπία, 31 Δεκεμβρίου 2002, σελ. 15.

76 “Οδύσσεια 2003 για 400.000 μετανάστες”, ΝΕΑ, 30 Δεκεμβρίου 2002, πρωτοσέλιδο και σελ. 14-15.

Γερμανίας στη δεκαετία του '60 και του '70. Είναι, όμως, μία ανεπιτυχής απομίμηση αφενός γιατί δεν συνοδεύεται από την εκπόνηση των απαραίτητων μελετών και την ανάλογη οργάνωση και αφετέρου γιατί εφαρμόζεται σε περιορισμένη και εξαστομικευμένη κλίμακα.

Ο αρχηγός της ελληνικής αποστολής του Δ.Ο.Μ. αναφέρει χαρακτηριστικά ότι στην Ελλάδα αυτό που ισχύει είναι ένας νόμος μεταναστών εργατών, αφού για να μπορέσει κάποιος αλλοδαπός να έρθει ή να παραμείνει στη χώρα μας θα πρέπει να αποδείξει ότι εργάζεται. Δεν διαθέτουμε, κατά συνέπεια, ένα μοντέλο μετανάστευσης όπως ενδεχομένως να συμβαίνει σε άλλες χώρες.

Είναι αλήθεια ότι στη πράξη χάνονται πολλά στοιχεία από αυτό το οποίο θεωρείται συγκροτημένη πολιτική⁷⁷ αφού δίνεται η εντύπωση ότι η εμφάνιση του Ν.2910/2001 είχε συγκυριακό χαρακτήρα και δεν περιέχει γνωρίσματα προνοητικότητας για το μέλλον. Ο νόμος αυτός, για τον εκπρόσωπο του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης στην Ελλάδα, δίνει προσωρινή αμνηστία (με πολλά εμπόδια) σε κάποιους, αλλά δεν προβλέπει τίποτα για τους ανθρώπους οι οποίοι θα συνεχίσουν να εισέρχονται στην επικράτεια με όποιο τρόπο θεωρούν πρόσφορο.

Πολλοί θα είναι αυτοί που από εδώ και πέρα θα συνεχίσουν να είναι επισήμως αόρατοι για την Πολιτεία ή τις διοικητικές αρχές και ταυτόχρονα εγκλωβισμένοι στο πεδίο της μαύρης εργασίας. Όσο για τα δημόσια ταμεία, η εξυγίανση των οποίων έχει προκαλέσει μεγάλη συζήτηση το τελευταίο διάστημα, θα χάνουν πολλά εκατομμύρια ευρώ ετησίως από τις εισφορές που συνεπάγεται η νόμιμη εργασία. Κι αν έχουν διατυπώσει την πρόταση τα συνδικάτα των εργαζομένων, όπως επισημαίνει ο υπεύθυνος μετανάστευσης του Ε.Κ.Α., ότι μακροπρόθεσμα θα ήταν προς όφελος όλων η νομιμοποίηση των μεταναστών χωρίς καμία διάκριση.

Τέλος, αισιοδοξία και ικανοποίηση προξενεί αναμφισβήτητα η δημόσια δέσμευση του Υπουργού Εσωτερικών ότι η Ελλάδα, στα πλαίσια της ενσωμάτωσης της αντίστοιχης κοινοτικής οδηγίας, θα χορηγεί άδειες παραμονής αορίστου διάρκειας σε όσους μετανάστες συμπληρώνουν 5 έτη νόμιμης παραμονής και εργασίας στη χώρα⁷⁸. Η ρύθμιση θα έχει αναδρομική ισχύ, όμως εν αναμονή της νομικής μορφής που αυτή θα λάβει τελικά, δεν μειώνεται το ύψος του παραβόλου (50.000 δρχ.) που απαιτείται για την υποβολή των αιτήσεων.

77 Βλ. επίσης Απ. Καψάλης: "Ο νόμος 2910/2001 και η απασχόληση των μεταναστών", *Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων*, Οκτώβρης 2002, τεύχος 28.

78 *ΤΑ ΝΕΑ*, 5/12/2002, σελ. 17.

8.6. Η υποδοχή προσφύγων στην Ελλάδα

8.6.1. Εισαγωγή. Η έννοια του όρου πρόσφυγας

Η Σύμβαση της Γενεύης της 28 Ιουλίου 1951, για το καθεστώς των προσφύγων, το οποίο συμπληρώθηκε από το Πρωτόκολλο της Νέας Υόρκης της 31 Ιανουαρίου 1967, κείμενα που έχουν κυρωθεί και από την Ελλάδα, ορίζει ότι πρόσφυγας είναι “...κάθε πρόσωπο, το οποίο επειδή έχει δικαιολογημένο φόβο διωγμού λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, πολιτικών πεποιθήσεων ή συμμετοχής σε ορισμένη κοινωνική ομάδα, βρίσκεται έξω από τη χώρα της υπηκοότητας του, και δεν μπορεί, ή εξαιτίας αυτού του φόβου, δεν θέλει να προσφύγει στην προστασία της χώρας αυτής”.

Σ’ αυτό το σημείο θεωρείται απαραίτητη μια αναγκαία επισήμανση.

Επειδή συχνά ταυτίζονται οι πρόσφυγες με τους μετανάστες, εντούτοις, δεν πρέπει να συγχέονται αυτές οι δύο κατηγορίες. Ως μετανάστης (νόμιμος ή μη), σε αντίθεση με τον πρόσφυγα, νοείται το άτομο, το οποίο εγκαταλείπει εθελοντικά τη χώρα του για οικονομικούς λόγους, προς αναζήτηση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης. Αντίθετα, οι πρόσφυγες διαφέρουν από τους μετανάστες ως προς το ότι είναι ακούσιοι μετανάστες. Όπως επισημαίνεται από το Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (ΕΣΠ), “Ενώ όλοι οι άνθρωποι που πάνε να ζήσουν σε μια άλλη χώρα, σε μια άλλη κουλτούρα αντιμετωπίζουν πολιτισμικό σοκ, οι πρόσφυγες επιπλέον κουβαλούν μαζί τους και τραυματικές εμπειρίες και απώλειες, ιδιαίτερα αν έχουν πέσει θύματα βασανιστηρίων. Η μετανάστευση πηγάζει από παράγοντες “ώθησης” ενώ η προσφυγική κατάσταση από παράγοντες που “τραβούν” τον άνθρωπο προς αυτή την κατεύθυνση”.⁷⁹

Ο ΟΗΕ από την πρώτη στιγμή της ύπαρξής του αναγνώρισε ότι η φροντίδα των προσφύγων αποτελεί διεθνές μέλημα. Η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες έχει από το 1951 την ευθύνη της διεθνούς προστασίας των προσφύγων για την προώθηση λύσεων στα προβλήματά τους, βοηθώντας κυβερνήσεις και μη κυβερνητικούς οργανισμούς στον εθελούσιο επαναπατρισμό ή την ομαλή ένταξη των προσφύγων στη χώρα που ζήτησαν άσυλο.

8.6.2. Η ελληνική πραγματικότητα

Σύμφωνα με στοιχεία της Ύπατης Αρμοστείας, κατά διάρκεια του 1950, στην Ελλάδα, υπήρχαν περίπου 20.000 πρόσφυγες, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονταν

79 Έ. Παπαθανασοπούλου “Πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο: διαπολιτισμική συμβουλευτική”. Εισήγηση στο Συνέδριο Συμβουλευτικής, στις 21-23/9/2001, το οποίο διοργάνωσε η Ελληνική Εταιρεία Συμβουλευτικής.

μια προπολεμική ομάδα Αρμενίων, Λευκορώσων, Ρουμάνων, Ρώσων ελληνικής καταγωγής, καθώς και πρόσφυγες από γειτονικές χώρες.

Στη δεκαετία του 1970 η Ύπατη Αρμοστεία ασχολείται με αρκετές εκατοντάδες προσφύγων από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, για τους περισσότερους, εκ των οποίων, πέτυχε να εγκατασταθούν σε τρίτες χώρες. Το 1976, περίπου 3.000 ιρακινοί Χριστιανοί ασυριακής καταγωγής μεταφέρθηκαν από τον Λίβανο στην Ελλάδα, απ' όπου αναχώρησαν για μετεγκατάσταση σε τρίτες χώρες. Τον Ιούλιο του 1979, η Ελλάδα προσέφερε μόνιμη εγκατάσταση σε 200 Βιετναμέζους.

Όμως, από τη δεκαετία του 1980 αρχίζει να έρχεται μεγάλος αριθμός προσφύγων αιτούντων άσυλο από την Τουρκία, την Πολωνία, το Ιράν, την Αιθιοπία και διάφορες χώρες της Μέσης Ανατολής. Ο αριθμός αυτός ήταν ιδιαίτερα αυξημένος τα έτη 1987 και 1988. Από το 1992, οι περισσότεροι αιτούντες άσυλο στην Ελλάδα προέρχονται από το Ιράκ, το Ιράν και την Τουρκία. Από το 1998-99 υπήρξε μια αύξηση αιτούντων άσυλο στην Ελλάδα, οι οποίοι κατά κύριο λόγο προέρχονταν από το Αφγανιστάν και τη Σιέρρα Λεόνε. Κατά τη διάρκεια του 2001, ο μέσος όρος των νέων αιτούντων άσυλο που καταγράφηκαν από τις ελληνικές αρχές ήταν 460 το μήνα.⁸⁰

Στις 31/12/2001, στην Ελλάδα, σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης, ο συνολικός αριθμός των προσφύγων έφτανε τις 7.000 άτομα. Ο αριθμός αυτός αντιπροσωπεύει τον αριθμό των ατόμων στους οποίους έχει αναγνωρισθεί η προσφυγική ιδιότητα στην Ελλάδα από το 1980.

Κατά τα έτη 1997-2001, το μεγαλύτερο ποσοστό των προσφύγων που τους χορηγήθηκε άσυλο προέρχονταν από το Ιράκ, το Αφγανιστάν, την Τουρκία και το Ιράν (πίνακας 5), ενώ το 2000 και το 2001 υπήρξε αύξηση και των προερχόμενων από το Πακιστάν, χώρες τις οποίες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν επειδή κινδύνευαν η ελευθερία και η ζωή τους. Πιο αναλυτικά, το 2001, το 35,86% προέρχονταν από το Ιράκ, το 26,53% από το Αφγανιστάν και το 14,55% από την Τουρκία. Επίσης, άξιο προσοχής είναι το γεγονός ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των προερχόμενων από το Ιράκ, την Τουρκία και το Ιράν είναι κουρδικής καταγωγής, όπως αυτό φαίνεται από τα στοιχεία του πρώτου τριμήνου του 2002. Συγκεκριμένα, επί του συνόλου των αιτήσεων για τη χορήγηση ασύλου (711), οι κουρδικής καταγωγής ήταν 381 άτομα (53,6%).

Οι στατιστικές πληροφορίες της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, για το 2000 και το 2001, ενώ αφενός δείχνουν μια αύξηση του αριθμού των αιτήσεων για χορήγηση ασύλου, αφετέρου παρατηρείται μια σαφή κάμψη του αριθμού των αναγνωρίσεων (πίνακας 6).

⁸⁰ Τα στοιχεία προέρχονται από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, *Ενημερωτικό Δελτίο, Μάρτιος 2002, Αθήνα*.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο η Ελλάδα βρίσκεται ανάμεσα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) με τα πλέον χαμηλότερα ποσοστά αναγνώρισης της προσφυγικής ιδιότητας.

Πρόσφατα στοιχεία της Ύπατης Αρμοστείας για τις χώρες της Ε.Ε., δείχνουν, για το 2002, μια σημαντική πτώση του ποσοστού αναγνώρισης προσφύγων (από 11,2% το 2001 σε 0,4% το 2002), η οποία όμως δεν φτάνει σε τόσο χαμηλά επίπεδα όπως στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, το συνολικό ποσοστό χορήγησης προσφυγικού καθεστώτος στην Ελλάδα ενώ το 2001 ήταν 22,4%, το 2002 αγγίζει μόλις το 1%.⁸¹

Η Ύπατη Αρμοστεία κάνει έκκληση στην ελληνική κυβέρνηση για τη βελτίωση της παρούσας πρακτικής και την καθιέρωση μιας πιο γρήγορης, πιο δίκαιης και πιο αποτελεσματικής διαδικασίας ασύλου στην Ελλάδα, που θα λαμβάνει υπόψη τις τις πραγματικές ανάγκες προστασίας των προσφύγων.

8.6.3. Η ελληνική νομοθεσία για τους πρόσφυγες. Τα προβλήματα υλοποιήσεων

Με ανακοίνωσή της η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες επισημαίνει ότι η Ελλάδα έχει υιοθετήσει μια από τις πιο προοδευτικές νομοθεσίες για το άσυλο στην Ευρώπη. Μάλιστα, η ελληνική νομοθεσία προβλέπει ότι εντός τριμήνου πρέπει να εξεταστεί το αίτημα ασύλου και να εφοδιαστεί ο πρόσφυγας με νομιμοποιητικά έγγραφα (“δελτίο αιτήσαντος άσυλο αλλοδαπού”), διάρκειας έξι μηνών, που να μπορεί να ασκήσει εργασία και να έχει πρόσβαση στην δημόσια περίθαλψη. Το εν λόγω “δελτίο” ανανεώνεται για ίσο χρόνο από τις αρμόδιες υπηρεσίες του τόπου κατοικίας του, μέχρι την έκδοση οριστικής απόφασης επί του αιτήματος.⁸²

Τα προβλήματα παρουσιάζονται, κυρίως, ως προς την υλοποίηση του υπάρχοντος νομικού πλαισίου. Για παράδειγμα, όσοι υποβάλλουν αίτηση για να αναγνωριστούν ως πρόσφυγες, λαμβάνουν καταρχήν ένα Υπηρεσιακό Σημείωμα και εντός τριμήνου, όπως προβλέπεται, θα πρέπει να εξετασθεί το αίτημά τους, ώστε κατόπιν να λάβουν το ειδικό “δελτίο”. Όπως επισημαίνεται από το μέλος της νομικής υπηρεσίας του Ελληνικού Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες (ΕΣΠ),⁸³ “Αυτό συνήθως δεν γίνεται λόγω έλλειψης προσωπικού. Βέβαια, παρ’ ότι το Υπηρεσιακό Σημείωμα προστατεύει από επαναπροώθηση, εντούτοις, όμως, θέτει κάποια ζητήματα, όπως ότι δεν μπορεί ο κάτοχος να λάβει άδεια εργασίας. Οι κάτοχοι του Υπηρεσιακού Σημειώματος δεν φαίνονται στα στατιστικά στοιχεία και έτσι έχουμε πλασματική εικόνα

81 Για περισσότερα βλ. <http://greece.flash.gr/soon/2002/12/11/21019id/>

82 Βλ. Προεδρικό Διάταγμα Υπ. Αριθ. 61 (ΦΕΚ Α63, 6/4/1999), άρθρο 2, παράγραφος 2 και 7.

83 Συνέντευξη στις 1/11/2002 με τη Δικηγόρο κα Ελένη Σπαθανά.

για το ποιος είναι ο αιτών. Ουσιαστικά, έχουμε γνώση για το ποιοι είναι κάτοχοι της κάρτας εξαμηνιαίας διάρκειας, πόσοι είναι οι αναγνωρισμένοι ως πρόσφυγες και αυτοί που τους έχει αναγνωριστεί η παραμονή για λόγους ανθρωπιστικούς”.

Κατά συνέπεια, όπως προκύπτει από τα παραπάνω, σχηματίζονται τρεις κατηγορίες προσφύγων με τα ίδια χαρακτηριστικά: οι κάτοχοι κάρτας εξαμηνιαίας διάρκειας, οι κάτοχοι Υπηρεσιακού Σημειώματος και οι μόλις απελευθερωθέντες από κρατητήριο που είναι στην διαδικασία υποβολής του αιτήματος.

Αν υπολογίσουμε ότι έχουν αναγνωριστεί ως πρόσφυγες 7.000 περίπου άτομα, συμπεραίνουμε ότι οι περισσότεροι από όσους δεν τους έχει παρασχεθεί η ιδιότητα του πρόσφυγα είναι μετέωροι. Οπότε τίθεται ένα ζήτημα.

8.6.4. Προτάσεις για τη βελτίωση του θεσμικού πλαισίου

Το Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (ΕΣΠ), για το συγκεκριμένο πρόβλημα, προτείνει μια νέα ρύθμιση. Να αναλάβει η πολιτεία, για όσο διάστημα χρειάζεται, μέχρι να βρεθεί μια λύση (αναγνώριση ή απέλαση), να τους χορηγεί δελτίο ή άδεια παραμονής σύντομης διάρκειας, ώστε να ξέρει ποιοι είναι και να δει τι ενέργειες μπορεί να κάνει αν αλλάξουν τα πράγματα προς το καλύτερο στις χώρες προέλευσής τους. Στην αντίθετη περίπτωση θα εξακολουθούν να κινούνται στην παρανομία.

Σύμφωνα με το ΕΣΠ, έχουν καταγραφεί από αυτό, στο διάστημα από το 1989 μέχρι το 2002, 32.000 περίπου περιπτώσεις που εμπίπτουν σ’ όλες αυτές τις παραπάνω κατηγορίες. Οι άνθρωποι αυτοί παραμένουν στην Ελλάδα για 2-2,5 χρόνια από την αρχική υποβολή του αιτήματός τους μέχρι την τελική κρίση. Εν τω μεταξύ ζουν στην Ελλάδα, εργάζονται, έχουν την οικογένειά τους και αν, τελικά, απορριφθεί το αίτημά τους θα πρέπει, εντός τριμήνου, να εγκαταλείψουν τη χώρα και να γυρίσουν στην πατρίδα τους, συνήθως στο Ιράκ ή το Αφγανιστάν, πράγμα δύσκολο γι’ αυτούς.

Βέβαια, ορισμένοι από αυτούς βρήκαν διέξοδο νομιμοποίησης με τον Ν. 2910/2001, ως οικονομικοί μετανάστες. Παρ’ όλ’ αυτά, ο Ν. 2910 δεν δέχεται όσους έχουν κάνει αίτηση ασύλου και εκεί δημιουργούνται τα προβλήματα. Οπότε, πολλοί από αυτούς, περνούν στην παρανομία.

Στις περισσότερες φορές οι πρόσφυγες φτάνουν μαζικά και συμβαίνουν δύο πράγματα: το ένα είναι να εκφράσουν την ανάγκη για προστασία. Αυτό πολλές φορές γίνεται με τη συμβολή του ΕΣΠ, παρ’ ότι είναι υποχρέωση των αρχών για την επιτυχή συνδρομή των ατόμων που έχουν κάνει αίτηση αναγνώρισης πρόσφυγα.

Επίσης, οι αρχές, σ’ αυτή την περίπτωση, οφείλουν να έχουν διερωμηείς για να

εκφραστεί αυτή η ανάγκη από τους πρόσφυγες. Σ' αυτό υπάρχει πλημμέλεια, όπως επισημαίνεται από το μέλος της νομικής υπηρεσίας του ΕΣΠ, και αποτελεί το πιο μεγάλο πρόβλημα. Ο Γραμματέας του Δ.Σ. του Δικτύου Κοινωνικής Υποστήριξης Προσφύγων και Μεταναστών⁸⁴ παρατηρεί ότι για να φτάσουν στο σημείο οι πρόσφυγες να ζητήσουν άσυλο απαιτείται, κατά 99% των περιπτώσεων, η συνδρομή των αντίστοιχων ελληνικών οργανώσεων. Αν δεν διαμεσολαβηθεί το αίτημά τους δεν θα πάρουν στα χέρια τους αίτηση για άσυλο. Και, βέβαια, ούτε η κυβέρνηση ενδιαφέρεται για κάτι τέτοιο.

Σε επίπεδο αστικών κέντρων αυτό έχει κάπως αντιμετωπιστεί. Διότι, οι πρόσφυγες που εμφανίζονται στα αστικά κέντρα, όπου είναι και οι περισσότεροι, σημαίνει ότι έχουν διασχίσει τα σύνορα χωρίς να γίνουν αντιληπτοί. Έτσι, για παράδειγμα, μπορούν να υποβάλλουν αίτηση ασύλου στη Γενική Αστυνομική Διεύθυνση Αθηνών χωρίς κανένα εμπόδιο. Αντίθετα, όσοι συλλαμβάνονται κατά την είσοδό τους στα σύνορα, έχουν το επιπρόσθετο πρόβλημα ότι χαρακτηρίζονται πρώτα παρανόμως εισελθόντες και μετά αιτούντες άσυλο. Οπότε τίθενται υπό κράτηση.

Γι' αυτό το λόγο, τα σημεία εισόδου εξακολουθούν να παραμένουν ένα ακανθώδες πρόβλημα και τα μέσα που χρησιμοποιούνται κάθε φορά είναι διαφορετικά. Επιπρόσθετα, οι γλώσσες που ομιλούν οι πρόσφυγες δεν είναι πιστοποιημένες από το Υπουργείο Εξωτερικών, ώστε να παρέχονται και οι κατάλληλοι διερμηνείς, παρ' ότι ο νόμος προβλέπει βοήθεια διερμηνέα ή και ενημερωτικό φυλλάδιο σε γλώσσα που κατανοεί ο αιτών (Προεδρικό Διάταγμα Νο. 61, άρθρο 1, παράγραφος 6 και άρθρο 2, παράγραφος 3, ΦΕΚ Α63, 6/4/1999).

Επίσης, στο νομοθετικό πλαίσιο προβλέπεται πριν από τη συνέντευξη του αιτούντα, εφόσον το επιθυμεί, "...εύλογος χρόνος, προκειμένου να προετοιμασθεί κατάλληλα και να συμβουλευθεί δικηγόρο που θα τον επικουρεί κατά τη διάρκεια της διαδικασίας" (Προεδρικό Διάταγμα Νο. 61, άρθρο 2, παράγραφος 3, ΦΕΚ Α63, 6/4/1999). Όπως επισημαίνει το μέλος της νομικής υπηρεσίας του ΕΣΠ, το κράτος "Δεν τους παρέχει δικηγόρο. Βέβαια, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους οφείλει να τα κάνει γνωστά η αρμόδια για την εξέταση του αιτήματός του Υπηρεσία, η οποία καταγράφει την παράνομη είσοδο. Άλλες φορές αυτό γίνεται από τις Αρχές και άλλες όχι. Σε περιπτώσεις που έχουμε συχνές εισόδους η δυνατότητα των τοπικών αρχών να αντιμετωπίσουν αυτό το θέμα είναι πολύ μικρή. Το κάνουν μεταξύ άλλων καθηκόντων. Το ΕΣΠ, όπου μπορεί πηγαίνει και διενεργεί ατομικές συνεντεύξεις επί τόπου. Πέρυσι πάνω από 5.500 άτομα εξυπηρετήθηκαν μ' αυτό τον τρόπο".

Έτσι, το πρώτο ζήτημα που θέτει το ΕΣΠ στις ελληνικές αρχές είναι η προστασία του ανθρώπων που ζητούν άσυλο, άσχετα αν ο λόγος είναι προσχηματικός ή πραγματι-

84 Συνέντευξη στις 16/10/2002 με τον κ. Χ. Παπαδόπουλο.

κός. Κατόπιν μπορεί να γίνει αντιληπτό αν ανήκουν στην κατηγορία του πρόσφυγα. Ο αρχηγός της ελληνικής αποστολής του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης (ΔΟΜ)⁸⁵ παρατηρεί πως όταν έρχονται καράβια με λαθρομετανάστες, όπου μέσα εκεί υπάρχουν πολλές κατηγορίες αλλοδαπών (οικονομικοί μετανάστες, πρόσφυγες κλπ.), οι πρώτοι που θα έπρεπε να έρθουν σε επικοινωνία μαζί τους είναι κάποια ειδικευμένα στελέχη, τα οποία θα έχουν τις γνώσεις να κάνουν το “φιλτράρισμα”, δηλαδή να αναγνωρίσουν ποιοι είναι οικονομικοί μετανάστες, ποιοι πρόσφυγες κλπ και κατόπιν να τους εντάξουν σε ανάλογα προγράμματα. Κι αυτό διότι η επαναπροώθηση του πρόσφυγα είναι σοβαρός παράγοντας που μπορεί να επηρεάσει το όλο ζήτημα. Για παράδειγμα, η Τουρκία δεν θεωρείται χώρα από την οποία μπορεί να προστατευθεί ένας άνθρωπος που ανήκει στην κατηγορία του πρόσφυγα. Αυτό δημιουργεί πρόσθετη ευθύνη στην Ελλάδα, διότι αν στείλει πρόσφυγες στην Τουρκία παραβιάζει την αρχή της μη επαναπροώθησης σε χώρα που κινδυνεύουν.

Σε ημερίδα που διοργάνωσε η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, στην Αθήνα, στις 18/6/2002, η κ. Φλορίντα Ρόχας Ροντρίγκεζ υπογράμμισε την ανησυχία του οργανισμού για τις συνέπειες του ελληνοτουρκικού πρωτοκόλλου επανεισδοχής. Όπως, μάλιστα κατήγγειλε, στην ίδια ημερίδα, η υπεύθυνη ενημέρωσης της Ύπατης Αρμοστείας, περισσότεροι από 230 αλλοδαποί παραδόθηκαν στις τουρκικές αρχές, χωρίς όμως να έχει εξετασθεί προηγουμένως αν κάποιοι από αυτούς δικαιούνταν άσυλο ή όχι. Αξίζει να σημειωθεί ότι το πρωτόκολλο δεν είχε κυρωθεί ακόμη τότε από την ελληνική Βουλή, πράγμα που σημαίνει ότι όλο το προηγούμενο διάστημα είχε τεθεί σε ισχύ μόνο με τις υπογραφές των Υπουργών Εξωτερικών των δύο χωρών.⁸⁶

Ο Συνήγορος του Πολίτη, σε ότι αφορά το ζήτημα των εγγυήσεων για δίκαιη διαδικασία ασύλου και αποτελεσματική πρόσβαση σ’ αυτήν, έχει διαπιστώσει ότι οι εγγυήσεις αυτές πολύ συχνά δεν τηρούνται εξαιτίας της προβληματικής εφαρμογής, στην πράξη, του νομοθετικού πλαισίου που διέπει την προστασία των προσφύγων. Έτσι, η έλλειψη διερμηνέων, η ελλιπής εξειδίκευση και ευαισθητοποίηση του προσωπικού που δέχεται και εξετάζει τους αιτούντες άσυλο, η παρατεινόμενη κράτηση των αλλοδαπών αιτούντων άσυλο και η πλημμελής κοινοποίηση σε αυτούς των διοικητικών αποφάσεων που τους αφορούν, αποτελούν τις κύριες αιτίες υπονόμευσης των εγγυήσεων που προβλέπει η σχετική νομοθεσία.⁸⁷

Σε σχέση με τα προαναφερόμενα, ο Συνήγορος του Πολίτη έχει επισημάνει, στο πλαίσιο των παρατηρήσεων που έχει διατυπώσει προς τα συναρμόδια Υπουργεία,

⁸⁵ Συνέντευξη στις 8/10/2002 με τον κ. Εσδρά Λανήλ.

⁸⁶ Αναφέρεται στο Ν. Παπαδημητρίου, “Τελευταία η Ελλάδα στη χορήγηση ασύλου”, *Η Αυγή*, 19/6/2002.

⁸⁷ Βλ. Καλλιόπη Στεφανάνη, “Αξιοποίηση των προτάσεων του Συνηγόρου του Πολίτη στα θέματα ασύλου και μετανάστευσης στην επικείμενη ευρωπαϊκή διαπραγμάτευση”. Εισήγηση στο Συνέδριο, το οποίο έγινε υπό την αιγίδα του Υπουργείου Εξωτερικών, στις 8-9/11/2002, στην Αθήνα, με γενικό τίτλο: “Η ελληνική προεδρία του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Η πρόκληση του ασύλου και της μετανάστευσης”.

ενόψει πρότασης αναμόρφωσης του συστήματος χορήγησης πολιτικού ασύλου στην Ελλάδα, τα εξής:⁸⁸

1. Την ανάγκη διατήρησης των μηχανισμών που εγγυώνται την αντικειμενική και αμερόληπτη κρίση των αιτημάτων ασύλου.
2. Περαιτέρω εξειδίκευση και ευαισθητοποίηση του προσωπικού που ασχολείται στις αρμόδιες αρχές είτε εξετάζει είτε αποφαινεται επί αιτημάτων ασύλου.⁸⁹
3. Ενίσχυση των διατάξεων που αφορούν τον τρόπο επίδοσης των σχετικών αποφάσεων στους πρόσφυγες, προκειμένου να διασφαλίζεται επαρκώς το δικαίωμά του για δικαστική προστασία.

Το δεύτερο τμήμα αφορά την φιλοξενία τους.

8.6.5. Παρεχόμενη βοήθεια. Τα πρακτικά προβλήματα στα κέντρα υποδοχής

Η Ελλάδα, επειδή δεν ήταν χώρα υποδοχής μαζικών ρευμάτων προσφύγων δεν είχε αντιμετωπίσει παρόμοιου τύπου θέματα. Έτσι, δημιουργήθηκαν προβλήματα κοινωνικής και στεγαστικής υποδομής, ιδιαίτερα στα σημεία εισόδου. Διότι, η περιστασιακή εγκατάστασή τους και η έλλειψη στεγαστικής υποδομής δημιουργούν προβλήματα και για τις κοινωνίες που αντιμετωπίζουν το εν λόγω φαινόμενο και για τους ίδιους τους πρόσφυγες.

Επίσης, επιπρόσθετα προβλήματα αφορούν τη δεύτερη φάση για την μετεγκατάστασή τους στην ενδοχώρα. Η προτεραιότητα είναι στις οικογένειες και στα ανήλικα παιδιά για να μείνουν στα κέντρα φιλοξενίας.

Σύμφωνα με τις επισημάνσεις του Επιστημονικού Συνεργάτη της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ), επί σειρά δεκαετιών η Ελλάδα παραμένει με ένα μόνο, εντελώς ανεπαρκές, μόνιμο κρατικό κέντρο προσφύγων, παρ' ότι ο νόμος περί αλλοδαπών (Ν. 1975/1991) προβλέπει την ίδρυση και άλλων κέντρων υποδοχής, αλλά η διάταξη δεν έχει ακόμη τεθεί σε εφαρμογή.⁹⁰

Το κέντρο του Λαυρίου φέρει τον τίτλο “Κέντρο Προσωρινής Διαμονής Αιτούντων Άσυλο Αλλοδαπών” και υπάγεται διοικητικά και λειτουργεί υπό την εποπτεία του Υπουργείου Υγείας και Πρόνοιας (Προεδρικό Διάταγμα 266, ΦΕΚ Α217, 20/10/

⁸⁸ Καλλιόπη Στεφανάκη, *ό.π.*

⁸⁹ Κάτι παρόμοιο κάνει το ΕΣΠ, όμως ως Μη Κυβερνητική Οργάνωση. Συγκεκριμένα, έχει ξεκινήσει καμπάνια ενημέρωσης σε όλους όσοι εμπλέκονται σε τέτοιες καταστάσεις (συνοριοφύλακες, λιμενικές αρχές, τοπικές αρχές), μέσω για παράδειγμα σεμιναρίων σε σημεία εισόδου με ομάδα στόχο, κυρίως, στελέχη υπαλλήλους του Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως.

⁹⁰ Ν. Σιταρόπουλος, “Παρατηρήσεις με αφορμή τις προτάσεις της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ)”. Εισήγηση στο Συνέδριο, το οποίο έγινε υπό την αιγίδα του Υπουργείου Εξωτερικών, στις 8-9/11/2002, στην Αθήνα, με γενικό τίτλο: “Η ελληνική προεδρία του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Η πρόκληση του ασύλου και της μετανάστευσης”.

1999). Όπως φαίνεται από το άρθρο 1, σκοπός του κέντρου είναι η παροχή φιλοξενίας στους αλλοδαπούς που καταφεύγουν στο ελληνικό έδαφος και υποβάλουν αίτηση για αναγνώριση προσφυγικής ιδιότητας. Προτεραιότητα διαμονής έχουν τα ηλικιωμένα άτομα, οι μονογονεϊκές οικογένειες, καθώς επίσης οι πολυμελείς οικογένειες και αυτές με ανήλικα παιδιά.

Τα ανήλικα παιδιά είναι ένα τεράστιο θέμα. Το ΕΣΠ εκτιμά ότι είναι πάνω από 200, ηλικίας 15-17 ετών, ασυνόδευτα, χωρίς γονείς και κατά κύριο λόγο από το Αφγανιστάν. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται από το μέλος της νομικής υπηρεσίας του ΕΣΠ, “Δεν υπάρχει γι’ αυτά ικανοποιητική και επαρκής στέγη, με αποτέλεσμα να μην ξέρουμε που είναι τα περισσότερα από αυτά. Μόνο στην Κρήτη υπάρχει ένας ξενώνας για παιδιά χωρητικότητας 20 ατόμων. Δεν υπάρχει μια δομή για να τα εποπτεύει. Κανένας από τους επίσημους φορείς δεν ξέρει τι γίνονται αν κάποια από αυτά φύγουν”.

Όσον αφορά το κέντρο του Λαυρίου, έχει δυνατότητα υποδοχής 300 ατόμων. Όμως, οι σχετικές αιτήσεις ασύλου μεταξύ των ετών 1996 και 2001 κυμάνθηκαν περίπου μεταξύ 1.700 και 5.500 ατόμων.

Στην Ελλάδα λειτουργούν, από τα τέλη του 2001, δύο ακόμη κρατικά κέντρα υποδοχής για αιτούντες άσυλο. Το ένα είναι στον Κόκκινο Πυλό και το άλλο στη Σπερχειάδα. Υπάρχουν, επίσης, κι άλλα κέντρα υποδοχής αιτούντων άσυλο, τα οποία όμως λειτουργούν από Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ).

Παρ’ όλες τις προσπάθειες, τα κέντρα υποδοχής που έχουν δημιουργηθεί από διάφορες ΜΚΟ δεν μπορούν, σύμφωνα με τα στοιχεία του Φεβρουαρίου 2002, να καλύψουν πάνω από 700 άτομα.⁹¹

Επιπλέον, οι ΜΚΟ, στους αιτούντες άσυλο και στους πρόσφυγες, τους παρέχουν κοινωνικές υπηρεσίες και συμβουλευτική υποστήριξη σχετικά με τα δικαιώματά τους στους τομείς της απασχόλησης, της περίθαλψης, της εκπαίδευσης, της στέγασης κλπ. Επιπρόσθετα, επειδή οι κρατικές υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας είναι πολύ περιορισμένες, έχει αναλάβει η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ, μέσω των ΜΚΟ και τους χορηγεί κάποια περιορισμένη οικονομική βοήθεια, ιδιαίτερα στις ευαίσθητες κοινωνικές ομάδες όπως είναι οι ανάπηροι, οι ηλικιωμένοι και οι πολυμελείς οικογένειες. Όμως, όπως πάλι η ίδια επισημαίνει, λιγότερο από το 1/8 του συνολικού προσφυγικού πληθυσμού λαμβάνει υλική ή οικονομική βοήθεια μέσω του Προγράμματος Τοπικής Εγκατάστασης που χρηματοδοτεί.

Έτσι, οι ελλείψεις σε κέντρα υποδοχής και φιλοξενίας και η πολύ περιορισμένη οικονομική βοήθεια που τους χορηγεί η Ύπατη Αρμοστεία, αναγκάζει αρκετούς,

⁹¹ Αναφέρεται στο Ν. Σιταρόπουλος, ό.π.

ιδιαίτερα τους οικογενειάρχες να εργάζονται περιστασιακά και να αγωνίζονται σκληρά για να συντηρήσουν τους εαυτούς τους και την οικογένειά τους.

Όμως, υπάρχει και η μεγάλη κατηγορία των προσφύγων, η οποία δεν έχει αναγνωρισθεί από το ελληνικό κράτος και κατά συνέπεια δεν μπορεί να αποκτήσει άδεια εργασίας. Αυτοί περνούν στην παρανομία. Έτσι, εφόσον δεν τους αναγνωρίζεται το δικαίωμα της εργασίας καταφεύγουν να εργάζονται στη μαύρη εργασία, προκειμένου να αποκτούν τα απαραίτητα εφόδια για τη διαβίωση τους. Ενώ θα μπορούσε να υπάρχει, όπως προτείνει ο κ. Ευσδράς, πρόγραμμα εθελοντικού επαναπατρισμού ειδικά γι' αυτούς που δεν συντρέχουν οι λόγοι να πάρουν άσυλο. Δηλαδή, θα μπορούσαν να λάβουν κάποια επιδότηση ώστε να μπορέσουν να γυρίσουν αξιοπρεπώς στην πατρίδα τους, όπως, για παράδειγμα, θα μπορούσε να γίνει με τους Αφγανούς, οι οποίοι πολλοί από αυτούς θέλουν να επιστρέψουν στη χώρα τους.

Κατά συνέπεια, η ανεπάρκεια κέντρων υποδοχής/παραμονής προσφύγων έχει ως αποτέλεσμα να μένουν άστεγοι ή να διαβιούν σε αναξιοπρεπείς συνθήκες χιλιάδες αιτούντες άσυλο στην Ελλάδα. Η κατάσταση αυτή, κυρίως στην Αττική, είναι, κατά τη γνώμη του Επιστημονικού Συνεργάτη της ΕΕΔΑ, ιδιαίτερα δυσχερής για τους πρόσφυγες, λόγω του γεγονότος ότι στην πράξη ένας αλλοδαπός μπορεί να είναι αιτών άσυλο για μακρές περιόδους που κυμαίνονται από 6 έως 18 μήνες. Ως εκ τούτου, υφίσταται επιτακτική ανάγκη δημιουργίας και άλλων μόνιμων κρατικών κέντρων υποδοχής που θα εξασφαλίζουν την αξιοπρεπή διαβίωση των αιτούντων άσυλο στη χώρα μας.

Τέλος, η ΕΕΔΑ έχει προτείνει στην ελληνική πολιτεία την άμεση δημιουργία νέων μόνιμων κρατικών κέντρων υποδοχής αιτούντων άσυλο, όπως εξάλλου προβλέπει και ο νόμος, όπου θα υπάρχει επαρκής υποδομή για την παροχή των βασικών ιατρικών και κοινωνικών υπηρεσιών και για τη διερεύνηση ύπαρξης και τη διάκριση από τα αρμόδια όργανα του Υπουργείου Δημοσίας Τάξης των αιτούντων άσυλο, από τους υπόλοιπους αλλοδαπούς, έτσι ώστε να πραγματοποιείται άμεση έναρξη της διαδικασίας ασύλου.

Πίνακας 5: Εφαρμογές ασύλου - Κύριες χώρες προέλευσης

Χώρες Προέλευσης	1997	1998	1999	2000	2001
Ιράκ	87,02%	73,35%	59,29%	43,27%	35,86%
Αφγανιστάν	0,77%	6,84%	7,59%	14,47%	26,53%
Τουρκία	3,93%	10,43%	12,76%	19,17%	14,55%
Πακιστάν	0,11%	0,03%	1,37%	4,57%	4,58%
Ιράν	3,17%	3,18%	4,84%	4,38%	3,86%
Μαρόκο	0,22%	0,00%	0,00%	0,54%	2,69%
Σιέρρα Λεόνε	0,00%	0,16%	0,91%	1,69%	2,96%

Πηγή: Έγγραφο Αρμοστεία του Ο.Η.Ε. για τους Πρόσφυγες

Πίνακας 6: Στατιστικές ασύλου - Ελλάδα (1996-2001)

Έτος	A	B	Γ	Δ	E	ΣΤ	Z	H
	Αιτήσεις	Εξετάσθηκαν	Απορρίφθηκαν	Κατάσταση Συμφωνίας Αναγνωρίσεων	Ποσοστό αναγνώρισης (E = Δ / B)	Εγκρίσεις για Ανθρωπι-οπτικούς λόγους	Σύνολο Αναγνωρίσεων (Z = Δ + ΣΤ)	Συνολικό ποσοστό Αναγνωρίσεων* (H = Z / B)
1996	1.572	634		139	22%			
1997	4.376	2.346	2.216	130	5,5%	94	224	9,5%
1998	2.953	3.904	3.748	156	3,9%	287	443	11,3%
1999	1.528	1.716	1.570	146	8,5%	407	553	32,2%
2000	3.083	1.970	1.748	222	11,2%	175	397	20,1%
2001	5.499	1.312	1.165	147	11,2%	148	295	22,4%

Πηγή: Έγγραφο Αξιολόγησης του Ο.Η.Ε. για τους Πρόσφυγες

* Οι εγκρίσεις για ανθρωπιστικούς λόγους έχουν απορριφθεί στο μεγαλύτερο ποσοστό των περιπτώσεων.

8.7. Η αναγκαιότητα μιας νέας προσέγγισης της μετανάστευσης

8.7.1. Η αλλαγή του υποδείγματος της μετανάστευσης προς την Ευρώπη

8.7.1.1. Δεν είναι δυνατή ούτε επιθυμητή η “μηδενική μετανάστευση”

Η ενδυνάμωση του παραδοσιακού μεταναστευτικού ρεύματος προς την Ευρώπη από το τέλος της δεκαετίας του 80, σε μια περίοδο κατά την οποία η ανεργία παρέμενε υψηλή στην ευρωπαϊκή ήπειρο, είχε αντιμετωπιστεί από όλες τις κυβερνήσεις ως ένα πρόβλημα για το οποίο δεν υπήρχε άλλη λύση από την επιδίωξη του μηδενισμού της νέας μετανάστευσης. Πάνω από δέκα χρόνια μετά την συγκρότηση αυτής της θέσης και τις αντίστοιχες προσπάθειες υλοποίησης ενός συνόλου πολιτικών με αυτή την κατεύθυνση, διαπιστώνεται πλέον όχι μόνο ότι δεν στάθηκε δυνατό να επιτευχθεί ο κεντρικός στόχος αλλά και ότι απεδείχθη πως αυτός ο στόχος δεν είναι και επιθυμητός. Οι έρευνες, μελέτες και συζητήσεις που έχουν γίνει κατά την περίοδο αυτή για να αξιολογηθούν τα αποτελέσματα των κρατικών πολιτικών οδήγησαν στις εξής σημαντικές αλλαγές προσανατολισμού:

- **Η μετανάστευση δεν προκαλεί ανεργία, αλλά δημιουργεί απασχόληση.** Όλες οι αξιολογήσεις που έχουν γίνει για να εκτιμηθούν οι επιπτώσεις της μετανάστευσης σχετικά με την απασχόληση,⁹² οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η απασχόληση των νέων μεταναστών αντί να οδηγεί σε αύξηση της ανεργίας, οδηγεί αντίθετα στην αύξηση της απασχόλησης. Ο κύριος λόγος για τον οποίο συμβαίνει αυτό είναι ότι οι νέοι μετανάστες απασχολούνται κατά κύριο λόγο σε θέσεις εργασίας για τις οποίες δεν υπάρχει επαρκής προσφορά εργασίας από την πλευρά του εγχώριου εργατικού δυναμικού. Με αποτέλεσμα να διατηρούνται ή να αναπτύσσονται οι τομείς δραστηριότητας που απασχολούν μετανάστες και να μετατίθεται ο εγχώριος ενεργός πληθυσμός προς περισσότερο αποδοτικές δραστηριότητες ή καλύτερα αμειβόμενες θέσεις εργασίας. Οι περιπτώσεις των μεταναστών που καλύπτουν ανάγκες σε συγκεκριμένες υψηλού επιπέδου ειδικότητες, ενισχύουν προφανώς την ανάπτυξη των τομέων που απασχολούν αυτές τις ειδικότητες.
- **Από τη “μηδενική μετανάστευση” στην επιλογή κατηγοριών μεταναστών.** Οι παραπάνω διαπιστώσεις έχουν οδηγήσει τον προβληματισμό πολλών μελετητών και κατά κανόνα των κυβερνήσεων στην μετατόπιση του ελέγχου της μετανάστευσης από τον απόλυτο περιορισμό στον έλεγχο των εισόδων ανάλογα με τις “ανάγκες της αγοράς εργασίας”. Καθοριστικό ρόλο προς αυτή την κατεύθυνση έπαιξε και η μεσοπρόθεσμη πρόβλεψη σοβαρών ελλείψεων εργατικού δυναμικού στο σύνολο της Ένωσης και η εδραίωση της πεποίθησης ότι η απασχόληση

⁹² IN.E/ΓΣΕΕ, *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση 2000*, Jonathan Coppel, e.a. “Trends in immigration and economic consequences”, *Working Papers OECD*, 2001.

νέων μεταναστών πρέπει πλέον να ενταχθεί στην ευρωπαϊκή στρατηγική για την απασχόληση.⁹³ Χρειάζεται όμως να αναφερθεί ότι σε πολλές χώρες, όπως λ.χ. στην Ελλάδα, υπήρχε και σε προηγούμενες νομοθεσίες η δυνατότητα εισόδου μεταναστών για κάλυψη θέσεων εργασίας για τις οποίες δεν υπήρχε εγχώρια προσφορά (ν.1975/1991 και προηγούμενος), και ότι επομένως η πραγματοποίηση μιας ‘στροφής’ σε αυτό τον τομέα δεν απαιτεί μόνο τη σύνταξη ενός νέου νόμου (στην Ελλάδα ν.2910/2001), αν υπάρχει μια στρατηγική συντεταγμένης ένταξης αλλοδαπών στην κάθε εθνική αγορά εργασίας.

- **Η πολιτική της απώθησης έχει αποτύχει.** Ο νέος προσανατολισμός της ευρωπαϊκής πολιτικής για τη μετανάστευση, είναι αποτέλεσμα και της διαπίστωσης ότι οι πολιτικές συγκράτησης ή μηδενισμού της μετανάστευσης δεν είχαν και δεν μπορούσαν να έχουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα, όχι μόνο επειδή τα κίνητρα των νέων μεταναστών είναι ισχυρά, αλλά και επειδή η ζήτηση από την πλευρά των εργοδοτών που τους απασχολούν ήταν επίσης ιδιαίτερα ισχυρή. Η στροφή προς την ελεγχόμενη εισροή μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού στην Ευρώπη, φαίνεται να απαντάει τόσο στις προβλεπόμενες ανάγκες, όσο και στην αποτυχία των πολιτικών ελέγχου. Επειδή όμως έχει διαπιστωθεί ότι υπάρχει μια αντιστοιχία ανάμεσα στις διαστάσεις της παράνομης μετανάστευσης και τις διαστάσεις της απασχόλησης στην παραοικονομία, η μεταφορά της πραγματικής μετανάστευσης από τις εκτός ελέγχου διαδικασίες στις ελεγχόμενες νόμιμες διαδικασίες, είναι ένα εγχείρημα δύσκολο με πολλές πλευρές.
- **Η πολύπλευρη νέα ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική.** Μετά την εγκατάλειψη της ιδέας των εθνικών πολιτικών μετανάστευσης που με διάφορους τρόπους συνέπλεαν με τη λογική της “μηδενικής μετανάστευσης”, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει αποφασίσει ένα νέο κοινό πλαίσιο άσκησης μεταναστευτικής πολιτικής. Οι αρχές που διέπουν αυτή την πολιτική είναι οι εξής. Επιδιώκεται καταρχήν να υπάρξει μια ολοκληρωμένη διαχείριση των μεταναστευτικών ροών, που θα εξισορροπεί τις εισόδους για ανθρωπιστικούς και οικονομικούς λόγους, καταπολεμώντας την παράνομη είσοδο, ειδικά δε την είσοδο μέσω παράνομων κυκλωμάτων. Δεύτερη αρχή είναι η δίκαιη μεταχείριση των υπηκόων Τρίτων χωρών που ζουν και εργάζονται σε χώρες της Ένωσης. Τρίτη αρχή είναι η συνεργασία με τις χώρες προέλευσης για τη ρύθμιση των μεταναστευτικών ροών. Και τέταρτη αρχή είναι η επιδίωξη μακροπρόθεσμα να υπάρξει κοινή πολιτική στον τομέα του πολιτικού ασύλου.

93 Antonio Vitorino, European Commissioner for Justice and Home Affairs, “Migratory flows and the European labour market: towards a Community immigration policy”, seminar on Community Immigration Policy, London 9 July 2001.

8.7.1.2. Η μετανάστευση είναι στοιχείο της διεθνοποίησης των οικονομιών

Παρά το γεγονός ότι η νέα ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική θα μπορούσε πιθανόν να ανοίξει κάποιες διόδους εισόδου και να εξασφαλίσει ενιαίους και σαφείς όρους ενσωμάτωσης των ήδη εγκαταστημένων μεταναστών, συνεχίζει να είναι μια πολιτική η οποία επιδιώκει τον έλεγχο εκ των προτέρων των μετακινήσεων ατόμων από τρίτες χώρες που αναζητούν θέση απασχόλησης σε μια χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η πρόσφατη όμως εμπειρία έχει δείξει ότι μια μεταναστευτική πολιτική που στηρίζεται σε προαποφασισμένες ανάγκες σε εργατικό δυναμικό δεν μπορεί να επιτύχει. Ο οποιοσδήποτε βαθμός υλοποίησης της από το κάθε κράτος-μέλος δεν θα αποφύγει την πιθανότητα να αμφισβητηθούν ή να καταπατηθούν βασικά δικαιώματα των μεταναστών. Μέσω της άρνησης εισόδου σε πολιτικούς ή οικονομικούς πρόσφυγες, της εκδίωξης παράνομα εγκαταστημένων μεταναστών ή προσφύγων, και της καταπάτησης στον τόπο διαμονής τους των εργασιακών, κοινωνικών ή ατομικών δικαιωμάτων τους.

Η αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος δεν είναι ζήτημα ιδιαιτεροτήτων σε επίπεδο κρατών ή πολιτικών, αλλά συνδέεται με την κατανόηση των νέων συνθηκών που έχουν διαμορφωθεί λόγω των αλλαγών που έχει επιφέρει η διαδικασία της διεθνοποίησης των συναλλαγών και των μετακινήσεων. Η μετακίνηση των κεφαλαίων προς και από την Ευρωπαϊκή Ένωση προς οποιοδήποτε σημείο του πλανήτη, αποτελεί πλέον αναφαίρετο δικαίωμα των κεφαλαιούχων ή των επιχειρήσεων, χωρίς να υπολογίζονται τα ενδεχόμενα αρνητικά αποτελέσματα, για μια εθνική ή περιφερειακή οικονομία και την απασχόληση σε αυτήν, και χωρίς να έχει σημασία το κατά πόσο το κεφάλαιο αντλεί κέρδη από παραγωγικές ή μη δραστηριότητες. Αυτές οι μετακινήσεις πραγματοποιούνται σε συνθήκες αναδιάρθρωσης των οικονομιών, και επιδίωξης της ανταγωνιστικότητας σε μια διεθνή αγορά, χωρίς να ακολουθείται μια προδιαγεγραμμένη πορεία, η οποία επιτρέπει να προβλεφθούν οι ανάγκες σε εργατικό δυναμικό. Η μετακίνηση του συντελεστή εργασίας, που μεταφέρει παντού μαζί του τις παραγωγικές του ικανότητες, δεν μπορεί να θεωρηθεί ούτε ανεπιθύμητη ούτε αρνητική, από τη στιγμή που όχι μόνο είναι κατά κανόνα συνάρτηση υπαρκτών αναγκών, αλλά μπορεί να αποτελέσει το βασικό παράγοντα ανάπτυξης νέων οικονομικών δραστηριοτήτων.

Η ιδέα ότι η μεταναστευτική πολιτική πρέπει να περιορίζει την εισροή του εργατικού δυναμικού, ανάλογα με τις ανάγκες της εγχώριας αγοράς εργασίας, έχει ως αφετηρία μια ελλιπή κατανόηση του τρόπου σύνδεσης της νέας μετανάστευσης με τις ευρωπαϊκές οικονομίες. Αυτό που έχει συμβεί είναι ότι παρά τους περιορισμούς και τους ελέγχους, όλες οι ευρωπαϊκές χώρες έχουν ενσωματώσει μεγάλους αριθμούς νόμιμων μεταναστών, αλλά έχουν γνωρίσει σε μικρό ή μεγάλο βαθμό και το φαινόμενο της “βραζιλιανοποίησης”, της διαμόρφωσης στο εσωτερικό τους ζωνών,

αδήλωτης εργασίας και παραμονής, σε συνδυασμό με εκτεταμένη φτώχεια, αβεβαιότητα και παραβίαση των κοινωνικών και ατομικών δικαιωμάτων μιας μερίδας του εργαζόμενου πληθυσμού. Αυτό σημαίνει πως όταν η αγορά εργασίας είναι σε μεγάλο βαθμό απορρυθμισμένη, τόσο λόγω των ισχυρών εργοδοτικών πιέσεων προς αυτή την κατεύθυνση, όσο και λόγω της ανοχής των κρατικών υπηρεσιών απέναντι σε αυτές τις πιέσεις και τις επιπτώσεις τους σε ότι αφορά τον σεβασμό των νόμων, δεν έχει αποτελέσματα μια αυστηρή νομοθεσία. Είναι πιο σωστό να διαπιστωθεί πως όταν έχει διαμορφωθεί εκ των πραγμάτων μια στρατηγική “βραζιλιανοποίησης” της οικονομίας, η νομοθεσία που αφορά τον έλεγχο των συνόρων και τον επηρεασμό των εξελίξεων στην αγορά εργασίας, λειτουργεί ως στοιχείο αυτής της στρατηγικής και όχι ως παράγοντας που μπορεί να την εμποδίσει.

Από τη στιγμή επομένως που η διαδικασία της διεθνοποίησης των συναλλαγών και των κινήσεων κεφαλαίων επεκτείνεται, ακολουθεί και η μετακίνηση του εργατικού δυναμικού, ενώ διαπιστώνεται ότι η έκταση και τα χαρακτηριστικά της ζήτησης για το νέο εργατικό δυναμικό, αποτελούν την πραγματική κινητήρια δύναμη που οι έλεγχοι στα σύνορα επηρεάζουν σε μικρό βαθμό. Ο λόγος που παρατηρείται κάτι τέτοιο είναι ότι οι μετακινήσεις εργατικού δυναμικού δεν αποτελούν περιθωριακά κοινωνικά φαινόμενα, αλλά επηρεάζουν με καθοριστικό τρόπο την εξέλιξη τόσο των οικονομιών, όσο και των κοινωνιών, για τον απλό λόγο ότι η εργασία αποτελεί το καθοριστικό παράγοντα δημιουργίας του πλούτου. Επομένως η “βραζιλιανοποίηση” των οικονομιών που αποτελεί έναν πολύ σοβαρό κίνδυνο για την αγορά εργασίας, για τα δικαιώματα των εργαζομένων και για το συνδικαλιστικό κίνημα, δεν μπορεί να θεωρηθεί αποτέλεσμα της ίδιας της μετανάστευσης, αλλά είναι αποτέλεσμα των χαρακτηριστικών της ζήτησης για εργατικό δυναμικό στην χώρα ή την οικονομική ζώνη υποδοχής και επομένως των οικονομικών στρατηγικών που εφαρμόζονται στις περιοχές υποδοχής.

Η εμπειρία από τις σχέσεις της ελληνικής αγοράς εργασίας με τις βαλκανικές χώρες είναι εξαιρετικά διαφωτιστική.⁹⁴ Από την πλευρά της Ελλάδας, δεν ευνοήθηκε τόσο η αναζήτηση φτηνής εργασίας στις χώρες αυτές, αλλά ευνοήθηκε κυρίως η δυνατότητα απασχόλησης στην ίδια την Ελλάδα φτηνού, αδήλωτου σε μεγάλο βαθμό, εργατικού δυναμικού. Έτσι, αντί να μεταφερθούν βόρεια οι (μεταποιητικές κυρίως) δραστηριότητες που συνεχίζουν να είναι εντάσεως φτηνής εργασίας, εισήχθη εργατικό δυναμικό για να ανταγωνιστεί σε αυτό τον τομέα τις χώρες προέλευσης των μεταναστών. Ένα από τα σημαντικότερα αποτελέσματα αυτού του σχήματος είναι ότι υπονομεύει την ισορροπημένη αντιμετώπιση του προβλήματος ενός πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού στις βαλκανικές χώρες, που μπορεί να συνδυάσει

94 Λόης Λαμπριανίδης, “Η ανασυγκρότηση των Βαλκανίων και ο ρόλος της Ελλάδας: μια κριτική προσέγγιση”, στο: Γ. Πετράκος, *Η ανάπτυξη των Βαλκανίων*, 2000.

τη μετανάστευση με τη συγκράτηση εργατικού δυναμικού για την τοπική ανάπτυξη. Μια τέτοια στρατηγική, δεν εμποδίζει μόνο την επέκταση της ζήτησης για φτηνό και ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό στη χώρα υποδοχής, αλλά μπορεί συγχρόνως να είναι μέρος της στρατηγικής συγκράτησης του εργατικού δυναμικού στις χώρες αποστολής.

Η εμπειρία της δεκαετίας του '90 αλλά και της τρέχουσας δεκαετίας δείχνει επίσης ότι τα μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα που δημιούργησαν μεγάλα προβλήματα στις χώρες υποδοχής, οφειλόταν σε εξαιρετικές περιπτώσεις πολεμικών ή άλλων καταστροφών, ή στο γεγονός της κατάρρευσης ορισμένων καθεστώτων της ανατολικής Ευρώπης, που δεν προκάλεσαν τις μαζικές μετακινήσεις οι οποίες είχαν προβλεφθεί. Πέρα επομένως από το ζήτημα της συνεργασίας με χώρες προέλευσης μεταναστών σχετικά με τη ρύθμιση των ροών, πρέπει να διαπιστωθεί ότι η άσκηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση μιας πολιτικής ενεργητικής υποστήριξης της ειρήνης και άρνησης των πολεμικών επιχειρήσεων, αποτελεί μεταξύ άλλων και έναν αποφασιστικό παράγοντα συγκράτησης των δραματικών μετακινήσεων προσφύγων. Χρειάζεται με άλλα λόγια να υπάρξει μια εξωτερική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης που εμποδίζει και σε κάθε περίπτωση δεν ευνοεί τοπικές συγκρούσεις ή εξωτερικές επεμβάσεις.

Οι διάφοροι χαρακτηρισμοί των ανθρώπων, ανδρών, γυναικών και παιδιών, που φεύγουν από τις πατρίδες τους και αναζητούν νέους ασφαλείς τόπους για να εργαστούν και να ζήσουν, δεν ανταποκρίνονται πάντα σε μια πραγματική αξιολόγηση των αιτιών της μετακίνησής τους. Οι πολιτικοί πρόσφυγες που φεύγουν από την πατρίδα τους επειδή κινδυνεύει η ελευθερία ή η ζωή τους, για λόγους πολιτικούς ή ευρύτερα ιδεολογικούς, μπορεί να μην διαφέρουν πολύ από τους οικονομικούς μετανάστες που είναι περισσότερο οικονομικοί πρόσφυγες, επειδή φεύγουν για να επιβιώσουν, με την απλούστερη έννοια της λέξης, αντιμετωπίζοντας όμως κι αυτοί τους μεγαλύτερους κινδύνους. Αυτές οι δύο κατηγορίες προσφύγων, που είναι ολιγάριθμες για τον απλό λόγο ότι δεν είναι πολλοί όσοι κάνουν αυτές τις επιλογές, αποτελούνται κατά κύριο λόγο από άτομα που θα έπρεπε να έχουν τη δυνατότητα να διεκδικήσουν την ιδιότητα του πρόσφυγα.

Η πλούσια ευρωπαϊκή εμπειρία σε αυτό τον τομέα, δείχνει ότι η συνεργασία με τις χώρες προέλευσης για τη ρύθμιση των μεταναστευτικών ροών, μπορεί πράγματι να έχει αποτελέσματα από τη στιγμή που εξασφαλίζεται ο σεβασμός των δικαιωμάτων των μεταναστών, αλλά είναι μια επιδίωξη που απαιτεί μια ευρύτερη προσέγγιση. Η ένταξη μιας κοινότητας μεταναστών από μια 'τρίτη' χώρα στην κοινωνία μιας χώρας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σημαίνει κατά κανόνα ότι η χώρα υποδοχής τους χρειάζεται και ότι η χώρα προέλευσης επωφελείται από τη ροή μεταναστευτικών

εμβασμάτων, λαμβάνοντας έτσι μια σοβαρή αναπτυξιακή ενίσχυση. Επειδή όμως η επιστροφή στη χώρα προέλευσης αποτελεί για τους μετανάστες ένα σταθερό θα μπορούσαμε να πούμε στόχο, η άσκηση μιας πολιτικής επιδότησης της επιστροφής, ώστε να ενισχύεται η οικονομία της χώρας προέλευσης και να εξισορροπούνται οι μεταναστευτικές πιέσεις, αποτελεί μια θετική προοπτική. Όταν από την άλλη μεριά διαπιστώνεται ότι ένα αξιόλογο μέρος της μη δηλωμένης μετανάστευσης αφορά την απασχόληση σε εποχικές δραστηριότητες, εργαζομένων από γειτονικές ή πιο μακρινές χώρες, είναι δυνατόν να δημιουργηθεί ένα πλαίσιο υποδοχής εποχικά εργαζομένων, μέσω της συνεργασίας των δύο ενδιαφερομένων κρατών. Από τη στιγμή που σε μια χώρα έχουν εγκατασταθεί ή εργάζονται μετανάστες από μια χώρα προέλευσης, το πεδίο συνεργασίας είναι πολύ ευρύτερο από την απλή ρύθμιση των ροών, διότι εκ των πραγμάτων διαμορφώνονται πολύπλευροι δεσμοί.

8.7.2. Η ελληνική εμπειρία

Η Ελλάδα είναι ίσως η χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης που γνώρισε τις μεγαλύτερες αλλαγές σε ότι αφορά τη μετανάστευση, κατά την περίοδο μετά το τέλος της δεκαετίας του '80. Παρά την επιφυλακτικότητα της κοινής γνώμης, απεδείχθη ότι η ζήτηση για τη φτηνή εργασία των μεταναστών ήταν ισχυρή, και ότι η δυνατότητα απορρόφησης αυτού του νέου εργατικού δυναμικού όχι μόνο από την οικονομία αλλά και από την ελληνική κοινωνία, ήταν πολύ μεγάλη. Από την άλλη μεριά όμως, η προσρμογή της νομοθεσίας και της λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού, στις νέες συνθήκες, παρουσίασε σοβαρά προβλήματα, τα οποία πρέπει να αντιμετωπιστούν στο μέλλον, αν δεν επιθυμούμε να συσσωρευτούν σοβαρά κοινωνικά προβλήματα και προβλήματα δικαιωμάτων.

8.7.2.1. Μετανάστευση και οικονομία

Η εισροή μεταναστών σε μια χώρα όπου ο εκσυγχρονισμός της οικονομίας παρουσίαζε σημαντική καθυστέρηση σε σχέση με τις προσδοκίες του εργατικού δυναμικού, προσέφερε τη δυνατότητα να καλυφθούν σημαντικοί τομείς της ζήτησης για φτηνή εργασία. Οι μετανάστες προσέφεραν καταρχήν τη δυνατότητα διαμόρφωσης για πρώτη φορά μετά από πολλές δεκαετίες μιας κατηγορίας μισθωτών της αγροτικής οικονομίας, και με τις χαμηλές αμοιβές τους διατήρησαν τη βιωσιμότητα δραστηριοτήτων σε κρίση οι οποίες χρειάζονται εκσυγχρονισμό. Τον ίδιο ρόλο έπαιξε η φτηνή εργασία των μεταναστών στους τομείς της μεταποίησης, των κατασκευών και των υπηρεσιών, που δεν μπόρεσαν να ανταποκριθούν με γρήγορους ρυθμούς στα νέα πρότυπα ανταγωνιστικότητας. Οι μετανάστες οδηγήθηκαν επίσης στις οικιακές υπηρεσίες για τις οποίες υπήρχε μια νέα ζήτηση προερχόμενη από τα κοινωνικά

στρώματα που ευνόησε η αναδιανομή του εισοδήματος, η οποία πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα από τα τέλος της δεκαετίας του '80.

Η είσοδος αυτού του νέου εργατικού δυναμικού που καλύπτει, πλέον, γύρω στο ένα τρίτο του συνολικού αριθμού των μισθωτών οι οποίοι απασχολούνται στην Ελλάδα, δεν οδήγησε σε σοβαρές απορρυθμίσεις στην αγορά εργασίας και την κοινωνία, και στο επίπεδο της οικονομίας επέτρεψε την αναβολή της αντιμετώπισης σημαντικών προβλημάτων, αυξάνοντας το προϊόν της χώρας, χωρίς όμως να αυξηθεί η ανταγωνιστικότητα των διαφόρων δραστηριοτήτων. Επειδή παρατηρείται αναπόφευκτα μια σταθεροποίηση της σχέσης αυτού του εργατικού δυναμικού με την αγορά εργασίας, αλλά συγχρόνως χάνονται ευκαιρίες αναδιάρθρωσης, μπορεί κανείς να προβλέψει ότι η στασιμότητα ως προς τη διάρθρωση της οικονομίας σε αρκετούς τομείς ανανεώνει τη ζήτηση για φτηνή εργασία και επομένως για μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό, που φθάνει στην Ελλάδα σε συνθήκες που το οδηγούν κατευθείαν στην παραοικονομία.

Η ελληνική εμπειρία σε ότι αφορά τη σχέση μετανάστευσης και οικονομικής δραστηριότητας, οδηγεί στα εξής συμπεράσματα. Είναι σαφές ότι οι οικονομικές εξελίξεις των τελευταίων 10-15 ετών θα είχαν ακολουθήσει αρκετά διαφορετική πορεία αν δεν ήταν διαθέσιμοι οι μετανάστες που τόσο γρήγορα ενσωματώθηκαν στην οικονομική δραστηριότητα. Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι μπορούμε να τους χρεώσουμε τις αρνητικές πλευρές αυτών των εξελίξεων. Οι πόρτες της παραοικονομίας έμειναν και παραμένουν ανοιχτές, λόγω μιας κρατικής συμπεριφοράς που αναγνωρίζει σε σημαντικά κομμάτια της οικονομίας τη δυνατότητα να λειτουργούν χωρίς το σεβασμό της εργατικής και της κοινωνικής νομοθεσίας. Από την άλλη μεριά η εμπειρία της Ελλάδας, που βρίσκεται εδώ και πολλά χρόνια σε μια περιοχή, τα Βαλκάνια, με σοβαρά οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα, δείχνει ότι αν εξαιρεθεί η πρώτη στιγμή της κατάρρευσης του αλβανικού καθεστώτος, που για μια σειρά λόγους οδήγησε σε μια μαζική φυγή προς την Ελλάδα και την Ιταλία, η οικονομική μετανάστευση είναι κατά κύριο λόγο, ακόμα και σε συνθήκες παραοικονομίας, συνάρτηση της υπάρχουσας ζήτησης.

Η μετανάστευση προς την Ελλάδα, που ακόμα αντιμετωπίζεται, παρά τον όγκο της, ως ένα περιθωριακό φαινόμενο, είναι μια εξέλιξη η οποία φωτίζει με τον πιο καθαρό τρόπο τις πραγματικές συνθήκες της οικονομικής δραστηριότητας και ανάπτυξης στη χώρα μας την τελευταία 15ετία. Η προσπάθεια ρύθμισης της προσφοράς αλλοδαπού εργατικού δυναμικού χωρίς την προσπάθεια ρύθμισης της ζήτησης, δεν μπορεί παρά να οδηγήσει σε διάσταση επιδιώξεων και πραγματικών εξελίξεων. Αυτή η διαπίστωση ισχύει και για το σύνολο της ζώνης της Ευρώπης. **Η μεταναστευτική πολιτική δεν μπορεί παρά να είναι μέρος της αναπτυξιακής πολιτικής και της πολιτικής εργατικού δυναμικού, να έχει επομένως στόχους που συμβαδίζουν με τις άλλες κρατικές πρακτικές σε αυτούς τους τομείς.**

8.7.2.2. Το νομικό καθεστώς και η κρατική πρακτική

Η απουσία μιας αντιστοιχίας ανάμεσα στην αυστηρότητα των νόμων και τη χαλαρότητα του κρατικού μηχανισμού και της ίδιας της κοινωνίας σχετικά με τον σεβασμό αυτών των νόμων, μείωσε σε πολύ μεγάλο βαθμό την αποτελεσματικότητα των περιορισμών σε ότι αφορά τόσο την είσοδο όσο και την απασχόληση. Αν και μια τέτοια κατάσταση διευκόλυνε αναμφισβήτητα την είσοδο και την παραμονή των περισσότερων μεταναστών, τους εγκατέστησε σε μια κατάσταση μειωμένων εργατικών, κοινωνικών και ατομικών δικαιωμάτων, ενώ μονιμοποιήθηκε μια αγορά φτηνής εργασίας που άσκησε με πολλαπλούς τρόπους πιέσεις στις συνθήκες απασχόλησης των ελλήνων και των νόμιμων μεταναστών.

Η συμπλήρωση του νομικού πλαισίου άσκησης πολιτικής απέναντι στους μετανάστες ξεκίνησε με τα π.δ. 358 και 359 του 1997, τα οποία προσέφεραν στους μετανάστες που βρίσκονται στην Ελλάδα τη δυνατότητα να πάρουν άδεια παραμονής και άδεια εργασίας από τη στιγμή που μπορούν να αποδείξουν ότι απασχολούνται πράγματι από έλληνες εργοδότες. Ο ν.2910/2001, προσέφερε μια δεύτερη ευκαιρία νομιμοποίησης και βελτίωσε αισθητά διατάξεις που αφορούν την ενσωμάτωση των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία, ενώ διατήρησε τη λογική της νόμιμης εισόδου ανάλογα με τις “ανάγκες της αγοράς εργασίας”, μέσω πολύπλοκων διακρατικών διαδικασιών. Αναπαράγεται έτσι στην πραγματικότητα μια πολιτική εισόδου μεταναστών που στοχεύει στον απόλυτο κρατικό έλεγχο των ροών με κριτήριο την κάλυψη της ζήτησης σε ειδικότητες οι οποίες δεν προσφέρονται επαρκώς στην εγχώρια αγορά εργασίας, ενώ γίνεται δεκτή η ανάγκη μιας εφάπαξ νομιμοποίησης αυτών που βρίσκονται ήδη στην Ελλάδα.

Οι συνεντεύξεις με υπηρεσιακούς ή άλλους παράγοντες που έχουν παρακολουθήσει από διάφορες θέσεις την υλοποίηση των πολιτικών αυτών σε σχέση με τους μετανάστες, οδηγούν κυρίως στο συμπέρασμα ότι ο κρατικός μηχανισμός και η τοπική αυτοδιοίκηση δεν είχαν και δεν έχουν ακόμα, την υποδομή, το ανθρώπινο δυναμικό και τη γνώση, που απαιτεί μια τέτοια κινητοποίηση της διοίκησης. Με αποτέλεσμα όχι μόνο δυσμενείς συνθήκες για τους υπαλλήλους και τους μετανάστες, αλλά και σοβαρές αδυναμίες σχετικά με την ολοκλήρωση των διαδικασιών νομιμοποίησης. Σε ότι αφορά τις προβλεπόμενες από το νόμο διαδικασίες εισόδου, παρατηρείται από τους ίδιους ανθρώπους ότι δεν πρόκειται για ρεαλιστικές ρυθμίσεις, όχι μόνο σχετικά με τον έλεγχο των εισροών, αλλά ακόμα και σχετικά με την καθαρά διοικητική τους διάσταση.

8.7.2.3. Το ζήτημα των προσφύγων

Από τη διερεύνηση των συνθηκών εφαρμογής της νομοθεσίας σε σχέση με τους πρόσφυγες φαίνεται να συγκρούεται και εδώ, με διαφορετικό όμως τρόπο, το νομικό

πλαίσιο και η κρατική πρακτική. Ενώ όλοι οι εκπρόσωποι φορέων αναγνωρίζουν ότι η νομοθεσία είναι επαρκής και μάλιστα πολύ ικανοποιητική, το αποτέλεσμα είναι ότι εγκρίνεται ένα πολύ μικρό ποσοστό των αιτήσεων. Παρ' ότι ο συνολικός αριθμός των μεταναστών που εισρέουν στην Ελλάδα μετριέται με εκατοντάδες, οι ετήσιες αιτήσεις για πολιτικό άσυλο κυμαίνονται κατά την εξαετία 1996-2001, από 1.500 ως 5.500 άτομα. Έτσι, από το 1980 ως το τέλος του 2001 είχαν αναγνωριστεί ως πολιτικοί πρόσφυγες μόνο 7.000 άτομα. Για τους υπόλοιπους αιτούντες η μόνη διέξοδος βρίσκεται στην παραμονή σε συνθήκες εκκρεμότητας, η οποία προσφέρει μεν τη δυνατότητα στους πρόσφυγες να παραμείνουν στη χώρα, αλλά τους καταδικάζει στην απασχόληση στην παραοικονομία και επομένως σε συνεχή αμφισβήτηση των δικαιωμάτων τους.

8.7.3. Θέματα συζήτησης για τη νέα μεταναστευτική πολιτική

8.7.3.1. Τροποποιήσεις του νομικού καθεστώτος

Χρειάζεται κατά πρώτο λόγο να συζητηθεί κατά πόσο είναι πλέον αναγκαία τόσο σε εθνικό, όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η υιοθέτηση μιας νομοθεσίας που έχει ως περιλαμβάνει μόνο τη ρύθμιση της εισόδου των οικονομικών μεταναστών, αλλά την νομιμοποίηση για αυτούς που βρίσκονται ήδη στην κάθε χώρα, της παρουσίας τους και της ένταξής τους στην αγορά εργασίας.

- Υπάρχουν μεγάλοι αριθμοί μεταναστών που μπορούν να εισέλθουν νόμιμα και να παραμείνουν ως παράνομοι. Η “νόμιμη” διαδικασία εγκατάστασης των οικονομικών μεταναστών, είναι μια από τις διόδους ένταξης των μεταναστών στην αγορά εργασίας. Φαίνεται επομένως ότι δεν μπορεί να υπάρξει καθεστώς υποδοχής μεταναστών, το οποίο να μην περιλαμβάνει ως μόνιμο στοιχείο τη διαδικασία νομιμοποίησης των μεταναστών που εντάσσονται σε μια εθνική αγορά εργασίας. Μια διαδικασία που πρέπει να συνδυάζεται με τις πολιτικές καταπολέμησης της αδήλωτης απασχόλησης και της παραοικονομίας.
- Παράλληλα είναι αναγκαίο να υπάρχει μια διαδικασία έγκρισης της εισόδου για την άσκηση μιας επαγγελματικής δραστηριότητας ή για την απασχόληση από έναν εργοδότη, η οποία όμως δεν πρέπει να αντιμετωπιστεί ως μια γραφειοκρατική διαδικασία. Πρέπει να είναι ένα εργαλείο διεθνοποίησης της αγοράς εργασίας, που δεν στηρίζεται στην εκ των προτέρων γνώση, αλλά στην έγκριση σε τοπικό επίπεδο, με διαφανείς συλλογικές διαδικασίες.

Η εμπειρία δείχνει ότι η παλιά έννοια του πολιτικού πρόσφυγα είναι ανεπαρκής αν θέλουμε να διαθέτουμε εργαλεία παροχής ασύλου σε ανθρώπους που το έχουν ανάγκη. Τώρα δεν μετακινούνται μόνο κάποιοι άνθρωποι γιατί κινδυνεύουν λόγω των πεποιθήσεών τους, αλλά και διότι υποφέρουν ή δεν μπορούν να ζήσουν λόγω

πολέμων, στρατιωτικών επεμβάσεων, ή καταστροφών που είναι συνάρτηση πολιτικών αποφάσεων και χειρισμών, σε εθνικό ή τοπικό επίπεδο. Η διεύρυνση με εαυτή την έννοια της ιδιότητας του πρόσφυγα είναι σήμερα αναγκαία, αν δεν θέλουμε να υιοθετήσουμε διαδικασίες απώθησης ανθρώπων που χωρίς να είναι αντιφρονούντες είναι θύματα πολιτικών καθεστώτων και πολιτικών αποφάσεων.

8.7.3.2. Η ανάγκη αξιολόγησης των πολιτικών

Αξιολόγηση από υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, τόσο της αποτελεσματικότητας της νομοθεσίας, όσο και των συνθηκών εφαρμογής της. Ως τώρα οι μεταναστευτικές πολιτικές θεωρούνταν εθνικές πολιτικές, όχι μόνο στην κυριολεξία, αλλά και ως πολιτικές οι οποίες αξιολογούνται με βάση συμβιβασμούς και άδηλες συμφωνίες που διαμορφώνονται σε εθνικό επίπεδο. Τα ζητήματα υποδομής και προσωπικού έχουν λάβει τεράστιες διαστάσεις, καθώς διαπιστώνονται αναντιστοιχίες οι οποίες έχουν σοβαρές αρνητικές επιπτώσεις.

8.7.3.2. Κοινή χρηματοδότηση των ευρωπαϊκών πολιτικών

Από τη στιγμή που οι πολιτικές ρύθμισης των μεταναστευτικών ροών αφορούν το σύνολο της ζώνης, θα έπρεπε το κόστος υποδοχής των προσφύγων, όπως και το κόστος διοίκησης των πολιτικών να αποφασίζεται κεντρικά και να κατανέμεται στα κράτη μέλη, ανάλογα με το βάρος που είναι αναγκασμένα να επωμίζονται.

Μέρος 9
Οι διαφαινόμενες προοπτικές
των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης
των χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Οι διαφαινόμενες προοπτικές των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης των χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης

9.1. Η ανοικτή μέθοδος συντονισμού (ΑΜΣ) των ευρωπαϊκών συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης

9.1.1. Η διαδικασία εισαγωγής και οι στοχεύσεις της Ανοικτής Μεθόδου Συντονισμού

Το 1999, σε μια μελέτη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ετίθετο το πρόβλημα της απειλής των ελλειμμάτων που φαινόταν ότι θα εμφάνιζαν τα δημόσια συνταξιοδοτικά συστήματα και εκφραζόταν, ως πολύ πιθανός, ο πειρασμός, συγκεκριμένες κυβερνήσεις να προσπαθήσουν να καλύψουν τα ελλείμματα αυτά από κονδύλια των αντίστοιχων κρατικών προϋπολογισμών. Στην ίδια μελέτη, τονιζόταν, ότι, μια παρόμοια πιθανή πρακτική, όχι μόνο θα ήταν αντίθετη με τις σχετικές διατάξεις της Συνθήκης του Άμστερνταμ αλλά και θα υπονόμει την οικονομική και νομισματική πολιτική της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας.

Η μελέτη αυτή άνοιξε μια συζήτηση που περιέλαβε και μεγάλο αριθμό ανακοινώσεων, νέων μελετών και ποικίλων εγγράφων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, της Επιτροπής Οικονομικής Πολιτικής και της Επιτροπής Κοινωνικής Προστασίας, με αντικείμενο ζητήματα μεταρρυθμίσεων των δημόσιων συνταξιοδοτικών συστημάτων.

Ακολούθησε η Ευρωπαϊκή Σύνοδος της Στοκχόλμης (Μάρτιος 2001) που έθεσε τις βάσεις για τη θέσπιση της “Ανοικτής Μεθόδου Συντονισμού” (ΑΜΣ) των ευρωπαϊκών συνταξιοδοτικών συστημάτων. **Κύριος διακηρυγμένος στόχος της ΑΜΣ είναι η διασφάλιση της οικονομικής βιωσιμότητας του συνόλου των συνταξιοδοτικών συστημάτων.**

Η ίδια η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (Joint Report, 2003) συνοψίζουν ως εξής τις βασικές αιτίες αποδοχής της ΑΜΣ:

“τα συνταξιοδοτικά συστήματα συγκροτούνται τόσο από δημόσια όσο και από ιδιωτικά προγράμματα και βασίζονται, συνήθως, **σε τρεις πυλώνες**: τα βασικά δημόσια προγράμματα, τα επαγγελματικά σχήματα και τα ατομικά ιδιωτικά συνταξιοδοτικά προγράμματα. Έκαστος από τους τρεις αυτούς πυλώνες έχει **τα δικά του ειδικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα**. Οποσδήποτε, σε όλες τις χώρες μέλη, το μέγιστο

τιμήμα του εισοδήματος των ηλικιωμένων προέρχεται από τα δημόσια συνταξιοδοτικά προγράμματα. Ο συνδυασμός των τριών πυλώνων καθιστά τα συνταξιοδοτικά συστήματα ικανά να προσφέρουν ένα χωρίς προηγούμενο βαθμό ευημερίας και οικονομικής ανεξαρτησίας στον πληθυσμό των ηλικιωμένων της Ευρώπης. Οι προοπτικές γήρανσης του πληθυσμού και συνταξιοδότησης της γενιάς των “baby boomers”, συνιστούν μεγάλες προκλήσεις. Η ηλικιακή γήρανση των πληθυσμών θα είναι **τέτοιας έκτασης**, ώστε, εάν δεν υπάρξουν παράλληλες και πρόσφορες μεταρρυθμίσεις, **μπορεί να υπονομεύσει το ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο αλλά και την οικονομική ανάπτυξη και σταθερότητα στην Ευρωπαϊκή Ένωση**. Για το λόγο αυτό, τα κράτη μέλη **καλούνται να καταστρώσουν σαφείς στρατηγικές** για τη διασφάλιση της επάρκειας των συνταξιοδοτικών τους συστημάτων **χωρίς αποσταθεροποίηση των δημόσιων οικονομικών και χωρίς υπερβολική επιβάρυνση της οικονομίας**”.

Το αναφερόμενο, από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, **σύστημα των τριών πυλώνων, προς το οποίο και ζητεί τη σύγκλιση των συνταξιοδοτικών συστημάτων των χωρών μελών, είναι το αντίστοιχο σύστημα της Παγκόσμιας Τράπεζας** (πρβλ : World bank, “The old age crisis”, 1994).

Πρέπει να επισημανθεί, ότι, η προβαλλόμενη **απειλή των σοβαρών συνεπειών** της πιθανής αύξησης των δαπανών για δημόσιες συντάξεις, για το Σύμφωνο Σταθερότητας, τη “δημοσιονομική πειθαρχία” και τα “υγιή δημόσια οικονομικά”, αλλά και κυρίως για το κύρος του ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος στις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές, φαίνεται να εντοπίζει το κύριο ενδιαφέρον και την κύρια μέριμνα τόσο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής όσο και του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου.

Η ουσιαστική, όμως, έναρξη της εφαρμογής της ΑΜΣ έχει ως αφετηρία το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λάεκεν (2001), οπότε και εγκρίθηκαν **11 γενικής φύσεως αντικειμενικοί κοινοί για όλα τα κράτη μέλη στόχοι των συνταξιοδοτικών συστημάτων** (πίνακας 7) και κλήθηκαν τα κράτη μέλη να υποβάλλουν, μέχρι το Σεπτέμβριο του 2002, **“Εθνικές Εκθέσεις”**, στις οποίες θα έπρεπε να αναλύσουν τις εθνικές επιλογές τους για την προσέγγιση των 11 κοινών στόχων.

**Πίνακας 7: Αρχές και στόχοι της ανοικτής μεθόδου συντονισμού
των ευρωπαϊκών συνταξιοδοτικών συστημάτων**

Αρ.	Ευρωπαϊκοί στόχοι
	Επάρκεια των συντάξεων
1.	Παραμπόδιση κοινωνικού αποκλεισμού
2.	Διευκόλυνση των συνταξιούχων στη διατήρηση των ελαχίστων ανεκτών ορίων επιβίωσης
3.	Προαγωγή της αλληλεγγύης • μεταξύ των συνταξιούχων • μεταξύ των γενεών
	Οικονομική βιωσιμότητα των συνταξιοδοτικών συστημάτων
4.	Αύξηση των επιπέδων απασχόλησης
5.	Επέκταση ηλικιακών ορίων εργασιακής ζωής
6.	Διασφάλιση οικονομικής βιωσιμότητας των συνταξιοδοτικών συστημάτων σε περιβάλλον υγιών δημόσιων οικονομικών
7.	Προσαρμογή παροχών και εισφορών με στόχο τη διασφάλιση της εξισορρόπησης τους
8.	Διασφάλιση της επάρκειας και της οικονομικής ευρωστίας των ιδιωτικών συνταξιοδοτικών σχημάτων
	Εκσυγχρονισμός: ανταπόκριση στις μεταβαλλόμενες ανάγκες
9.	Προσαρμογή σε ευέλικτα μοντέλα απασχόλησης
10.	Ανταπόκριση στις φιλοδοξίες για μεγαλύτερη ισότητα ανδρών και γυναικών
11.	Ικανότητα των συνταξιοδοτικών συστημάτων ν' ανταποκριθούν στις νέες προκλήσεις

Απλή επισκόπηση των 11 αυτών κοινών στόχων πείθει, ότι, επιχειρείται:

- η στήριξη της επιμήκυνσης των ηλικιών των πραγματικών συνταξιοδοτήσεων, με **την καθιέρωση ανάλογων κινήτρων παραμονής στην εργασία και**
- η διασφάλιση “υγιών και βιώσιμων δημόσιων οικονομικών” που, στην πράξη, σημαίνει **τον περιορισμό των δημόσιων συνταξιοδοτικών σχημάτων.**

Η ευρωπαϊκή πολιτική “**της ενεργού γήρανσης**” σε συνδυασμό και με την ευρωπαϊκή στρατηγική για την απασχόληση, οδηγεί σαφώς στην προώθηση **μιάς μακρότερης διάρκειας εργασιακής ζωής**, με την παραμονή στην εργασία **μέχρι το 65^ο έτος της ηλικίας** και με **την παροχή κινήτρων** σ' όσους συμπληρώνουν τις προϋποθέσεις συνταξιοδότησης, ώστε **να παραμείνουν στην εργασία με δική τους επιλογή (εθελοντικώς).**

Ήδη, από τη σύνοδο της Βαρκελώνης (2002) είχε διακηρυχθεί το συμπέρασμα, ότι, “πρέπει να επιδιωχθεί, μέχρι το 2010, μια προοδευτική αύξηση της μέσης πραγματικής ηλικίας συνταξιοδότησης **κατά 5 έτη**” και ότι, “η επιτυγχανόμενη σχετική πρόοδος πρέπει **να αναλύεται, κατ’ έτος**, πριν από κάθε εαρινό Ευρωπαϊκό Συμβούλιο”.

Το Σεπτέμβριο του 2002, τα κράτη μέλη, σύμφωνα με την πιο πάνω απόφαση του Λάκεν, υπέβαλαν τις αντίστοιχες “Εθνικές Εκθέσεις” και το 2003, η Επιτροπή και το Συμβούλιο, δημοσίευσαν την κοινή τους Έκθεση (Joint report, 2003) για ασφαλείς και βιώσιμες συντάξεις που στηρίχθηκε στις “Εθνικές Εκθέσεις”.

9.1.2. Η λειτουργικότητα της ΑΜΣ

Έχει λεχθεί (Κ. Drager, 2003), ότι, η ΑΜΣ είναι μια **χαλαρή νομική διαδικασία**. Τα εθνικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης παραμένουν στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, σύμφωνα και με την αρχή της επικουρικότητας. Κατά συνέπεια, δεν υπάρχουν νομοθετημένη εξουσία και αντίστοιχοι μηχανισμοί επιβολής, προς τα κράτη μέλη, της υποχρέωσης συμμόρφωσης με τις συστάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης.

Όμως, η ΑΜΣ προβάλλει **ένα μοντέλο ή ένα όραμα** του τρόπου που πρέπει να ακολουθηθεί για το μετασχηματισμό των συνταξιοδοτικών συστημάτων, συνοδευόμενο, μάλιστα, από ένα κατάλογο κοινώς αποδεκτών αρχών και στόχων. Θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε, ότι, με την Ανοικτή Μέθοδο Συντονισμού, επιχειρείται **ο σταδιακός αλλά σταθερός προσανατολισμός της δράσης των κρατών μελών στην προσαρμογή και τη συμμόρφωσή της με το κοινό ευρωπαϊκό μοντέλο συνταξιοδοτικών μεταρρυθμίσεων** (όπως αναλύεται στο μέρος αυτό της έκθεσης).

9.2. Οι προοπτικές μεταρρυθμίσεων των ευρωπαϊκών συνταξιοδοτικών συστημάτων

9.2.1. Τα κύρια χαρακτηριστικά των μεταρρυθμίσεων

Μια προσπάθεια επισκόπησης των μεταρρυθμίσεων στα συνταξιοδοτικά συστήματα των χωρών μελών της Ε-15, κατά την τελευταία 15ετία, αποκαλύπτει **τη γενική εικόνα** των μεταρρυθμίσεων αυτών αλλά και **τα επί μέρους ειδικότερα κοινά χαρακτηριστικά** που τις συνθέτουν.

Το (κοινό) “μοντέλο μεταρρύθμισης” των συνταξιοδοτικών συστημάτων που έχει κυριαρχήσει, στη διάρκεια της τελευταίας 15ετίας, στην πρακτική των χωρών μελών της Ε-15, χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένα στοιχεία που επιμένουν να επαναλαμβάνονται στις εθνικές μεταρρυθμιστικές περιπτώσεις.

Στα στοιχεία αυτά που στο σύνολό τους, διέπονται από την ίδια αρχή περιορισμού του βάρους των δημόσιων οικονομικών, διάμεσω ποικίλης έκφρασης και λειτουργίας περικοπών στα δημόσια συνταξιοδοτικά σχήματα, περιλαμβάνονται:

- Η μείωση των καταβαλλόμενων συνταξιοδοτικών παροχών ως ποσοστό των αντίστοιχων μισθών ή λοιπών εισοδημάτων της ενεργού εργασιακής ζωής (μείωση του δείκτη αναπλήρωσης),
- Η αύξηση των ηλικιακών ορίων συνταξιοδότησης και
- Η επιμήκυνση των χρονικών περιόδων υποχρεωτικής καταβολής ασφαλιστικών εισφορών.

Προκαλεί, πράγματι, εντύπωση, ότι, οι κινούσες αιτίες και οι στόχοι που επιδιώκονται από τις μεταρρυθμίσεις των συνταξιοδοτικών συστημάτων δεν φαίνεται να έχουν, στη μέγιστη πλειονότητα των περιπτώσεων, ουσιαστική σχέση με την ανάγκη συνολικής συστηματικής αλλαγής της ισορροπίας των υφισταμένων ρυθμίσεων για τη διασφάλιση της εν γένει αποτελεσματικότερης λειτουργίας των δημόσιων συνταξιοδοτικών σχημάτων.

Παρά τις, κατά περίπτωση, διακηρύξεις περί “οριστικής” λύσης και σωτηρίας του υπό μεταρρύθμιση συστήματος, αναλυτικότερη προσέγγιση των μεταρρυθμιστικών διατάξεων αποκαλύπτει τους αληθείς αλλ’ υποκρυπτόμενους “ταμειευτικούς” λόγους και στόχους των αλλαγών.

9.2.2 Οι προβαλλόμενες αιτίες επιλογής και αποδοχής του ευρωπαϊκού ταμειευτικού “μοντέλου μεταρρύθμισης”.

Ο Klaus Drager, στέλεχος της “Επιτροπής Απασχόλησης και Κοινωνικών Υποθέσεων” του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, κατατάσσει **σε τρεις ομάδες**, τα επιχειρήματα που έχουν προβληθεί για τη στήριξη του πιο πάνω “ταμειευτικού” ευρωπαϊκού “μοντέλου μεταρρύθμισης” των εθνικών συνταξιοδοτικών συστημάτων.

Στην **πρώτη** ομάδα, περιλαμβάνονται τα επιχειρήματα περί της **“δημογραφικής ωρολογιακής βόμβας”**.

Στη **δεύτερη** ομάδα, περιλαμβάνονται τα επιχειρήματα περί της ανάγκης **μειωμένου εργατικού κόστους και στήριξης της ανταγωνιστικότητας**.

Στην **τρίτη** ομάδα περιλαμβάνονται τα επιχειρήματα της **διαγενεακής δικαιοσύνης**.

Το **δημογραφικό επιχείρημα** προβάλλει ότι:

Μεταξύ των ετών 2006 και 2040 ο πληθυσμός των συνταξιούχων αναμένεται να αυξηθεί οξύτατα σε σχέση με τον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας.

Ο “δείκτης δημογραφικής εξάρτησης” στην E-15 αναμένεται να εκτοξευθεί από το 39,5 % του έτους 2000, στο 79,5 % το έτος 2040. Αυτό σημαίνει, ότι, ο πραγματικός αριθμός των εργαζομένων που αναλογούν για τη διατήρηση ενός συνταξιούχου, θα υποδιπλασιαστεί: η σημερινή σχέση 3,5 εργαζόμενοι προς 1 συνταξιούχο, θα γίνει 1,8 εργαζόμενοι προς 1 συνταξιούχο, το 2050.

Σήμερα, στο σύνολο της E-15, οι παροχές γήρατος και επιζώντων καλύπτουν το 12 % και οι παροχές μέριμνας για την υγεία το 7 % του ευρωπαϊκού ΑΕΠ. Λόγω, όμως, των δημογραφικών πιέσεων, η δαπάνη για παροχές γήρατος και επιζώντων αναμένεται να ξεπεράσει, σε συγκεκριμένα κράτη μέλη, το 15 %- 20 % του αντίστοιχου εθνικού ΑΕΠ, ενώ και η δαπάνη μέριμνας για την υγεία θα παρουσιάσει ανάλογες “επιδόσεις”.

Οι αναμενόμενες αυτές εξελίξεις, ισχυρίζονται οι υποστηρικτές του δημογραφικού επιχειρήματος, πρόκειται να αποσταθεροποιήσουν, οικονομικώς, τη λειτουργία των δημόσιων συνταξιοδοτικών συστημάτων και για το λόγο, ακριβώς, αυτόν, προβάλλεται η ανάγκη “αποσύνδεσης και αποτροπής της έκρηξης της δημογραφικής ωρολογιακής βόμβας”

Το επιχείρημα για **την ανάγκη μειωμένου εργατικού κόστους και αύξησης της ανταγωνιστικότητας** προβάλλει, ότι:

Η τυχόν διατήρηση του σημερινού επιπέδου των δημόσιων συντάξεων προϋποθέτει την αύξηση των ασφαλιστικών εισφορών ή/και της αντίστοιχης φορολογίας. Μόνο έτσι, θα διασφαλισθεί ένα επαρκές εισοδηματικό επίπεδο για τους συνταξιούχους.

Υψηλότερες, όμως, ασφαλιστικές εισφορές σημαίνουν υψηλότερο εργασιακό κόστος και συνεπώς παρεμπόδιση της διαδικασίας αύξησης της απασχόλησης.

Επί πλέον, η οικονομική ανταγωνιστικότητα των τομέων της μεταποίησης και των υπηρεσιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα εξασθενήσει, σε περίπτωση επιβολής πρόσθετων βαρών λόγω νέων φορολογικών πακέτων ή/και αυξημένου εργασιακού κόστους.

Με τη σειρά της, η μειωμένη ανταγωνιστικότητα θα οδηγούσε σε χαμηλή αποδοτικότητα της ευρωπαϊκής οικονομίας, με αναπόφευκτη συνέπεια την ουσιαστική ελάττωση των πόρων που κατευθύνονται στη χρηματοδότηση των δημόσιων συντάξεων.

Όλα τα προηγούμενα θα μπορούσαν να οδηγήσουν **σ’ ένα φαύλο κύκλο αναπαγωγής** μειωμένης ανταγωνιστικότητας σε συνδυασμό και με αντίστοιχη αδυναμία χρηματοδότησης των δημόσιων συντάξεων.

Το επιχείρημα **της δικαιοσύνης μεταξύ των γενεών** προβάλλει, ότι:

Το “φορτίο” της αυξημένης φορολογίας και των αυξημένων ασφαλιστικών εισφορών που επιβάλλεται **σε βάρος των νεώτερων γενιών**, αναμένεται να πολλαπλασι-

ασθεί τόσο, όσο απαιτείται για να μπορεί να καλύψει τις συνταξιοδοτικές παροχές ενός διαρκώς διευρυνόμενου αριθμού συνταξιούχων. Συνεπώς, βάσιμα μπορεί να αναμένεται, ότι, **οι νέες γενιές θα αναγκασθούν να θυσιάσουν ένα σοβαρό μέρος του επιπέδου διαβίωσής τους υπέρ των συνταξιούχων.**

Εάν, επομένως, δεν προχωρήσουμε, τώρα, σε μια συνολική συστηματική μεταρρύθμιση του δημόσιου συνταξιοδοτικού συστήματος, είναι βέβαιο, ότι, οι νέες γενιές, υπερφορτωμένες από υποχρεώσεις για τους άλλους και στερημένες από προοπτικές για προσωπική και οικογενειακή τους ευημερία, θα εμπλακούν **σε οξύτατες διαγενεακές συγκρούσεις** που θα θέσουν σε κατάσταση αμφισβήτησης το “όλο” σύστημα κοινωνικής ασφάλισης και κοινωνικής προστασίας.

9.2.3.Κριτική των επιχειρημάτων του ταμειευτικού ευρωπαϊκού “μοντέλου μεταρρύθμισης”

Το πρώτο επιχείρημα (δημογραφικός κίνδυνος) έχει προκαλέσει **ισχυρές ενστάσεις.**

Η **πρώτη** από τις ενστάσεις αυτές αρνείται την αξιοπιστία των επικαλούμενων από τους υποστηρικτές της δημογραφικής απειλής αριθμών: **οι δημογραφικές προβολές στηρίζονται σε στατικού χαρακτήρα υποθέσεις και παραδοχές αφού προβάλλουν στο μέλλον παρούσες τάσεις.**

Δεύτερη ένσταση στηρίζεται στη διαπίστωση, ότι, τα αριθμητικά αποτελέσματα των προβολών παρουσιάζουν τεράστιες αποκλίσεις μεταξύ τους, αφού βασίζονται **σε διαφορετικές παραδοχές.** Υπάρχει συγκεκριμένη γερμανική έρευνα που παρουσιάζει αποκλίσεις μεταξύ των διαφόρων σεναρίων της τάξεως του 60 %. Συνεπώς, ποια αξιοπιστία μπορεί να δοθεί σε παρόμοιες μετρήσεις που, μάλιστα, αναφέρονται στο απώτερο μέλλον δηλαδή στα προσεχή 30-50 χρόνια;

Άλλη ένσταση αναφέρεται **στην εμπειρία των αλλαγών** των δημόσιων συνταξιοδοτικών συστημάτων, κατά τη διάρκεια των τελευταίων 30-35 ετών. Η εμπειρία αυτή αποδεικνύει, ότι, οι αλλαγές δεν βασίζονται σε μελλοντικές υποθέσεις αλλά **απλώς προσαρμόζονται στις εκάστοτε τρέχουσες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες και εξελίξεις.**

Υποστηρίζεται, όμως και η άποψη, ότι, **ο δείκτης που μετρά περισσότερο, για την πορεία των δημόσιων συνταξιοδοτικών συστημάτων, δεν είναι τόσο ο δείκτης δημογραφικής εξάρτησης** (δηλαδή ο λόγος του άνω της ηλικίας συνταξιοδότησης πληθυσμού προς τον πληθυσμό που βρίσκεται σε εργάσιμη ηλικία) **όσο ο δείκτης οικονομικής εξάρτησης** (δηλαδή ο λόγος του πληθυσμού των ανέργων προς τον πληθυσμό των εργαζομένων). Σε συγκεκριμένες αναλογιστικές προσεγγίσεις έχει

αποδειχθεί, ότι, σε συνθήκες αυξημένης οικονομικής δραστηριοποίησης, μείωσης της ανεργίας κλπ, μπορεί να διασφαλισθεί η κάλυψη της αναγκαίας χρηματοδότησης της τυχόν επιδείνωσης του δείκτη δημογραφικής εξάρτησης.

Τη σημαντικότητα του δείκτη οικονομικής εξάρτησης και **την υπεροχή του** έναντι του δείκτη δημογραφικής εξάρτησης, φαίνεται να **αποδέχεται και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Συμβούλιο**, όταν υποστηρίζουν, ότι, η βελτίωση των ποσοστών απασχόλησης (με στόχο την πλήρη απασχόληση) μπορεί να μειώσει τις συνέπειες του δείκτη οικονομικής εξάρτησης.

Οι πιο πάνω ενστάσεις ενισχύονται και από ένα εμπειρικό επιχείρημα: σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες του κόσμου παρατηρείται, σήμερα, μια έντονα ανοδική πληθυσμιακή έκρηξη. Στις χώρες αυτές, συνεπώς, ο δείκτης δημογραφικής εξάρτησης είναι ευνοϊκός για το δημόσιο συνταξιοδοτικό σύστημα, αφού ο πληθυσμός των νέων ηλικιών πολλαπλασιάζεται ταχύτερα από τον πληθυσμό των υπερηλίκων. Κι όμως, το δημόσιο συνταξιοδοτικό σύστημα στις χώρες αυτές με τον ευνοϊκό δείκτη δημογραφικής εξάρτησης, είναι έντονα προβληματικό, λόγω, ακριβώς, του κάκιστου δείκτη οικονομικής εξάρτησης.

Είναι σαφές, ότι, οι πιο πάνω ενστάσεις κατά του επιχειρήματος της δήθεν δημογραφικής βόμβας, μπορούν να μεταφερθούν και στο χώρο του επιχειρήματος της διαγενεακής δικαιοσύνης, καθώς το δεύτερο αυτό επιχείρημα βασίζεται, κυρίως στο πρώτο. Πράγματι, το βάρος και εδώ πέφτει στις δυνατότητες αποδοτικότερης και με αυξημένο βαθμό παραγωγικής λειτουργίας της οικονομίας. Αυξημένη παραγωγικότητα και αποδοτικότητα μπορεί να οδηγήσει και σε βελτιωμένη οικονομική δικαιοσύνη μεταξύ των γενεών.

Στην περίπτωση της διαγενεακής (μεταξύ των γενεών) δικαιοσύνης, δεν πρέπει να μας διαφεύγει, επίσης, η φύση και η κατεύθυνση της ακολουθούμενης, σήμερα, σχετικής πρακτικής: οι ευρωπαϊκές χώρες μεταρρυθμίζουν τα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης με τέτοιο τρόπο, ώστε **να διευρύνουν τις αδικίες σε βάρος των νέων γενεών**. Πράγματι, αποτελεί **κοινό τόπο** των μεταρρυθμιστικών πρωτοβουλιών, η **επιβολή πρόσθετων βαρών στις νέες γενιές**, ενώ, παράλληλα και ταυτόχρονα, **θεσπίζεται και η μείωση των ασφαλιστικών τους προσδοκιών**.

Υπενθυμίζεται, ότι, σε παρόμοια συμπεράσματα έχει καταλήξει και η μελέτη του INE-ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ για το ελληνικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης (αναλογιστική μελέτη του ΣΚΑ στην Ελλάδα, 2001) όπου αναφέρονται τα εξής (σελ. 186, κεφ. “δέσημη προτάσεων”):

“Σοβαρότατο πρόβλημα ανακύπτει από την ποσοτική προσέγγιση των αναλογιστικών ισοζυγίων εάν αυτά εκτιμηθούν χωριστά για τις 3 κατηγορίες των δικαιούχων του ΣΚΑ (ήδη συνταξιούχοι, ασφαλισμένοι, νέες γενιές).

Πράγματι, με διατήρηση των σημερινών ρυθμίσεων που προβλέπονται από την ισχύουσα νομοθεσία (σημ.: δεν είχε ψηφισθεί ακόμη ο Ν. 3029/2002) και με την ποσοτική και αναλογιστική αποτίμηση των ρυθμίσεων αυτών, **οι νέες γενιές όχι μόνον καλύπτουν, εν μέρει, τα ελλείμματα που παρουσιάζουν τα αναλογιστικά ασφαλιστικά ισοζύγια των λοιπών δικαιούχων του αλλά και πρόκειται να λάβουν ουσιαστικά μειωμένες ασφαλιστικές παροχές έναντι των λοιπών.**

Στις προσεγγίσεις μας υπολογίστηκαν, με βάση τις ισχύουσες, σήμερα, διατάξεις, τα μακροχρόνια (για τα προσεχή 50 χρόνια δηλαδή με είσοδο στο Σύστημα μέχρι τέλους του 2050 αλλά με παρακολούθηση όλων όσων θα εισέλθουν μέχρι και τη συνταξιοδότησή τους) αναλογιστικά ισοζύγια των τριών κατηγοριών των δικαιούχων και διαπιστώθηκε ότι οποιοδήποτε σενάριο και αν ακολουθηθεί:

- **Οι ήδη συνταξιούχοι εμφανίζουν έντονα ελλειμματικό μακροχρόνιο αναλογιστικό ισοζύγιο,**
- **Οι εν ενεργεία (αυριανοί συνταξιούχοι) εμφανίζουν ελλειμματικό, ομοίως και ανάλογο σε σχέση με τους ήδη συνταξιούχους, μακροχρόνιο αναλογιστικό ισοζύγιο, ενώ**
- **Οι νέες γενιές, παρότι τις μειωμένες ασφαλιστικές τους προσδοκίες, παρουσιάζουν πλεονασματικό μακροχρόνιο αναλογιστικό ισοζύγιο και αναιρούν, εν μέρει, τα ελλείμματα των προηγούμενων κατηγοριών”.**

Οι αναντίρρητες διαπιστώσεις αυτές οδήγησαν, τελικά, στην ανατροπή των ρυθμίσεων του Ν. 2084/1992 και **την εξίσωση του ποσοστού αναπλήρωσης νέων και παλαιών ασφαλισμένων στο 70 % (Ν. 3029/2002).**

Σε σχέση με **το τρίτο επιχείρημα** δηλαδή εκείνο της ανάγκης μείωσης του εργασιακού κόστους και βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας, πρέπει να παρατηρηθεί, κατ’ αρχήν, ότι, οι επιδιώξεις μείωσης του κόστους εργασίας και βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας εντάσσονται σ’ ένα ευρύτερο πλαίσιο γενικότερης μείωσης του κάθε είδους κόστους κατά την άσκηση της οικονομικής και αναπτυξιακής πολιτικής.

Στα κόστη που πρέπει να περικοπούν περιλαμβάνονται:

- Το κόστος των μισθών και ημερομισθίων (άμεσο εργασιακό κόστος),
- Το έμμεσο εργασιακό κόστος (ασφαλιστικές εισφορές κλπ),
- Οι κάθε είδους φορολογικές επιβαρύνσεις (κερδών και εισοδημάτων),
- Οι δημόσιες δαπάνες και επιχορηγήσεις (ώστε να υπάρξει περιορισμός των δημόσιων ελλειμμάτων),
- Το κόστος της περιορισμένης εργασιακής ζωής (πρόωρης αποχώρησης από της εργασία και συνταξιοδότησης).

Στο ίδιο ευρύτερο πλαίσιο εντάσσονται και οι επιδιώξεις φιλελευθεροποίησης του εμπορίου, των υπηρεσιών και των αγορών εργασίας, επιδιώξεις που αποβλέπουν σε πολλαπλές μειώσεις κόστους και κατατάσσονται κάτω από τον γενικό τίτλο **“διαρθρωτικές αλλαγές”**.

Η **γενική παρατήρηση** για τις επιδιωκόμενες αυτές μειώσεις κόστους, επιβάλλει τη διάκριση ανάμεσα στις πιθανολογούμενες **βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες συνέπειές τους**.

Από την άποψη των βραχυπρόθεσμων συνεπειών τους, οι μειώσεις αυτές του κάθε είδους κόστους, μπορούν, ασφαλώς, να οδηγήσουν **σε μεγαλύτερα κέρδη**.

Μακροχρόνια, όμως, οι συνέπειες για την οικονομία, ως σύνολο, **δεν φαίνονται εξίσου θετικές**.

Περιοριστικές οικονομικές πολιτικές, με μειωμένα ημερομίσθια και αυξημένες φορολογικές απαλλαγές και περικοπές είναι πολύ πιθανόν να οδηγήσουν **στην αποσταθεροποίηση και “τη δραματική κατάρρευση” της εγχώριας ζήτησης**.

Παράλληλα, πιθανές βελτιώσεις της ανταγωνιστικότητας **μπορεί να μη μεταφραστούν σε ανάλογες εξαγωγικές επιδόσεις** αφού και άλλες οικονομίες ακολουθούν τις ίδιες συνταγές βελτιώσεων (διαμέσου μειώσεων του κάθε είδους κόστους) της ανταγωνιστικότητάς τους, έχουν οδηγήσει στην αποδυνάμωση και της δικής τους ζήτησης.

Ειδικότερα, σε σχέση με τις δημόσιες συντάξεις, είναι σαφές, ότι, τα χαμηλότερα ημερομίσθια και η αναδυόμενη αναγκαιότητα αυξημένων προσωπικών αποταμιεύσεων, ως πρόβλεψη αντιμετώπισης του μέλλοντος, θα μειώσουν δραστικά το διαθέσιμο εισόδημα που σημαίνει ότι, θα αποσταθεροποιήσουν την εγχώρια ζήτηση.

Έχει, πράγματι σημασία να επισημανθεί το παράδοξο αλλά και αντιφατικό φαινόμενο, να επιδιώκεται η λειτουργία ενός ευρωπαϊκού οικονομικού και παραγωγικού μοντέλου που στηρίζεται στην ανάπτυξη των εξαγωγών της Ε.Ε. ως συνόλου, ενώ το πραγματικό μοντέλο της ευρωπαϊκής οικονομίας ως συνόλου, αποδεικνύει, ότι, το 90 % της ζήτησης των ευρωπαϊκών οικονομιών καλύπτεται από προϊόντα και υπηρεσίες παραγόμενες μέσα στα πλαίσια της ίδιας της ευρωπαϊκής οικονομίας.

Σημειώνεται, τέλος, ότι, εναλλακτικές οικονομικές επιλογές μπορεί να προσεγγισθούν και στα πλαίσια των εθνικών οικονομιών, ακόμη και όταν αυτές χαράσσονται και ασκούνται υπό καθεστώς ισχύος του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης.. Σε συγκεκριμένες σχετικές μετρήσεις, έχει αποδειχθεί, με βάση την εξέλιξη συγκεκριμένων δεικτών, ότι, **το σενάριο των μειώσεων του κόστους υστερεί**, σε όρους απασχόλησης και ανεργίας, ποσοστών ανάπτυξης, βελτίωσης της παραγωγικότητας, διανομής του παραγόμενου εθνικού προϊόντος κλπ, **έναντι άλλων σεναρίων που δεν στηρίζονται στις επιλογές μειώσεων του κόστους**.

Από την προηγηθείσα ανάπτυξη των επιχειρημάτων του ταμειευτικού “ευρωπαϊκού μοντέλου μεταρρυθμίσεων” των δημόσιων συνταξιοδοτικών συστημάτων αλλά και από την ανάπτυξη των ενστάσεων εναντίον των επιχειρημάτων αυτών, προκύπτει, ότι, ως συνολικό συμπέρασμα: οι υποδεικνυόμενες από την Ε. Ε. αλλαγές στα δημόσια συνταξιοδοτικά συστήματα **κυριαρχούνται από επιλογές κοινωνικής αβεβαιότητας**, με συνέπεια όχι μόνον να μη οδηγούν σε ασφαλέστερες δημόσιες συντάξεις αλλά και να **υπονομεύουν τη μελλοντική δυνατότητα των δημόσιων συνταξιοδοτικών παροχών να καλύψουν τις ανάγκες για τις οποίες και έχουν θεσπισθεί.**

9.3. Συγκριτικές παράμετροι των ευρωπαϊκών συστημάτων κοινωνικής προστασίας

9.3.1. Εξέλιξη των δαπανών κοινωνικής προστασίας στην Ε-15

Στον Πίνακα 8 απεικονίζεται η εξέλιξη των δαπανών κοινωνικής προστασίας, ως ποσοστό του ΑΕΠ, στις χώρες μέλη αλλά και στην Ε-15 ως σύνολο.

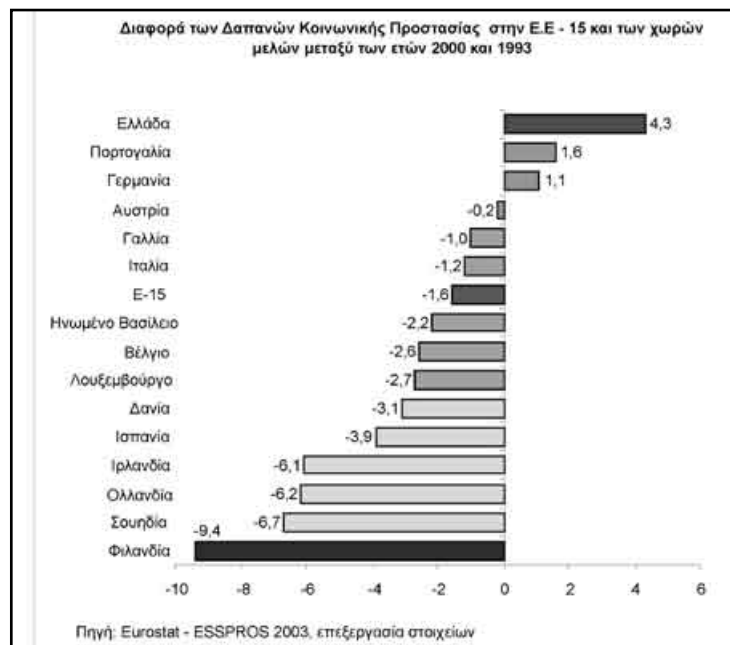
Πίνακας 8: Εξέλιξη δαπανών κοινωνικής προστασίας % Αεπ

Χώρα	1991	1993	2000	Διαφορά 2000 προς 1993
Ε-15	26,4	28,8	27,3	-1,5
Βέλγιο	27,1	29,3	26,7	-2,6
Δανία	29,7	31,9	28,8	-3,1
Γερμανία	26,1	28,4	29,5	1,1
Ελλάδα	21,6	22,1	26,4	4,3
Ισπανία	21,2	24,-	20,1	-3,9
Γαλλία	28,4	30,7	29,7	-1,0
Ιρλανδία	19,1	20,2	14,1	-6,1
Ιταλία	25,2	26,4	25,2	-1,2
Λουξεμβούργο	22,5	23,7	21,-	-2,7
Ολλανδία	32,6	33,6	27,4	-6,2
Αυστρία	27,-	28,9	28,7	-0,2
Πορτογαλία	17,2	21,-	22,7	1,6
Φινλανδία	29,8	34,6	25,2	-9,4
Σουηδία	34,3	39,-	32,3	-6,7
Ηνωμένο Βασίλειο	25,7	29,-	26,8	-2,2

Πηγή: Eurostat - ESSPROS 2003, επεξεργασία στοιχείων

Διάγραμμα 102

Εξέλιξη δαπανών κοινωνικής προστασίας

Από την επισκόπηση του πίνακα 2 και διάγραμμα 102 προκύπτουν τα εξής στοιχεία:

- 12 στις 15 χώρες μέλη αλλά και το σύνολο της Ε-15 παρουσιάζουν μείωση των δαπανών τους για κοινωνική προστασία το έτος 2000 σε σχέση με το έτος 1993,
- Εξ άλλου, αύξηση παρουσιάζουν μόνο 3 χώρες (Ελλάδα 4,3 εκατοστιαίες μονάδες, Πορτογαλία 1,6 εκατοστιαίες μονάδες και Γερμανία 1,1 εκατοστιαίες μονάδες),
- Η Ελλάδα παρουσιάζει το έτος 2000 (σε σχέση με το 1993) τη μεγαλύτερη, μεταξύ των χωρών μελών, αύξηση των δαπανών κοινωνικής προστασίας ως % του ΑΕΠ,
- Τη μεγαλύτερη μείωση παρουσιάζει η Φινλανδία με -9,4 εκατοστιαίες μονάδες (από 34,6% του ΑΕΠ το 1993, σε 25,2 εκατοστιαίες μονάδες το 2000),
- Μεγάλη μείωση, επίσης, παρουσιάζουν και οι χώρες μέλη:

Σουηδία	-6,7	εκατοστιαίες μονάδες
Ολλανδία	-6,2	εκατοστιαίες μονάδες
Ιρλανδία	-6,1	εκατοστιαίες μονάδες
Ισπανία	-3,9	εκατοστιαίες μονάδες

Δανία -3,1 εκατοστιαίες μονάδες

- Μικρότερη πτώση παρουσιάζουν οι χώρες μέλη:

Λουξεμβούργο -2,7 εκατοστιαίες μονάδες

Ηνωμ. Βασίλειο -2,2 εκατοστιαίες μονάδες

Ιταλία -1,2 εκατοστιαίες μονάδες

Γαλλία -1,- εκατοστιαίες μονάδες,

- Η Ε-15, ως σύνολο, παρουσιάζει πτώση των δαπανών για κοινωνική προστασία (μεταξύ των ετών 2000 και 1993) κατά 2,6 εκατοστιαίες μονάδες.

Οι πιο πάνω διαπιστώσεις οδηγούν, αβίαστα σε δύο βασικά συμπεράσματα:

- **Πρώτον**, ότι, το γνωστό “ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο” παρουσιάζει γενικότερη κάμψη και
- **Δεύτερον**, ότι, χώρες με παραδοσιακά υψηλού επιπέδου κοινωνικό κράτος (όπως οι σκανδιναβικές) παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη κάμψη των επιπέδων της παρεχόμενης κοινωνικής προστασίας.

9.3.2.Ανάλυση της εξέλιξης της σύνθεσης των εισροών κοινωνικής προστασίας κατά πηγή προέλευσης

Στον πίνακα 9 απεικονίζεται η διαφοροποίηση της σύνθεσης των εισροών κοινωνικής προστασίας, κατά πηγή προέλευσης, μεταξύ των ετών 1991 και 2000.

Πίνακας 9: Σύνθεση εισροών κοινωνικής προστασίας κατά πηγή προέλευσης (% συνόλου εισροών)

Χώρα	Γενικές κρατι- κές εισροές		Κοινωνικές εισφορές						Άλλες εισροές	
			Σύνολο		Εργοδότες		Προστατευόμε- να πρόσωπα			
	1991	2000	1991	2000	1991	2000	1991	2000	1991	2000
E-15	30,9	35,8	65,-	60,7	41,4	38,3	23,6	22,4	4,1	3,5
Βέλγιο	21,4	25,3	69,4	72,3	43,7	49,5	25,7	22,8	9,2	2,5
Δανία	81,7	63,9	11,7	29,4	7,2	9,1	4,5	20,3	6,6	6,7
Γερμανία	26,9	32,5	70,5	65,2	42,2	36,9	28,3	28,2	2,6	2,4
Ελλάδα	32,8	29,1	58,4	60,8	38,1	38,2	20,3	22,6	8,8	10,1
Ισπανία	27,3	26,1	69,9	69,1	53,2	52,7	16,7	16,4	2,7	4,-
Γαλλία	17,6	30,6	78,8	66,5	50,4	45,9	28,3	20,6	3,6	2,9
Ιρλανδία	60,-	58,3	38,9	40,2	24,9	25,-	15,-	15,1	1,-	1,5
Ιταλία	29,1	39,8	68,7	58,1	52,6	43,2	16,1	14,9	2,2	2,1
Λουξεμβούργο	40,6	47,1	51,9	48,4	29,8	24,6	22,1	23,8	7,5	4,5
Ολλανδία	23,9	14,2	60,4	67,9	20,1	29,1	40,3	38,8	15,7	17,9
Αυστρία	35,7	35,3	63,2	63,8	38,1	37,1	25,1	26,8	1,2	0,8
Πορτογαλία	26,1	38,7	60,9	53,5	41,8	35,9	19,1	17,6	13,-	7,8
Φινλανδία	44,1	43,1	48,1	49,8	40,9	37,7	7,2	12,1	7,8	7,1
Σουηδία	-	46,7	-	49,1	-	39,7	-	9,4	-	4,3
Ηνωμένο Βασίλειο	44,6	47,1	53,7	51,6	27,9	30,2	25,8	21,4	1,7	1,3

Πηγή: Eurostat. ESSPROS 2003, επεξεργασία στοιχείων

Ο πίνακας 9 αποτελεί συνέχεια και περαιτέρω ανάλυση του πίνακα 2: ενώ δηλαδή ο πίνακας 8 καταγράφει τη συνολική διαφοροποίηση των δαπανών κοινωνικής προστασίας, στον πίνακα 3 καταγράφεται η διαφοροποίηση στο σκέλος των εισροών κατά πηγή προέλευσής τους.

Η ανάλυση των εισροών γίνεται σε τρεις κατηγορίες - πηγές:

- Στην πηγή των κρατικών επιχορηγήσεων και καταβολών,
- Στην πηγή της συμβολής των εργοδοτών και των ίδιων των προστατευομένων προσώπων και
- Στο σύνολο των λοιπών (κάθε φύσης) πηγών.

Από την επισκόπηση και του πίνακα 3 προκύπτουν εντυπωσιακά, επίσης, συμπεράσματα:

- Στο σύνολο της E-15 παρουσιάζεται μια μετατόπιση στη χρηματοδότηση της κοινωνικής προστασίας από τις κοινωνικές εισφορές προς τις κρατικές επιχορηγήσεις: μεταξύ των ετών 1991 και 2000, η συμβολή των κρατικών καταβολών αυξήθηκε κατά 4,9 εκατοστιαίες μονάδες και κάλυψε το 35,8 % (από 30,9 %) του συνόλου των εισροών της κοινωνικής προστασίας.
- Στο σύνολο, επίσης, της E-15, οι συνολικές επιβαρύνσεις των κοινωνικών ομάδων (εργοδοτών και προστατευομένων προσώπων), μειώθηκαν, στη διάρκεια της ίδιας 10ετίας (1991-2000), κατά 4,3 εκατοστιαίες μονάδες και κάλυψαν το 60,7 % (από 65 %) του συνόλου των εισροών της κοινωνικής προστασίας.
- Η σύνθεση των 4,3 εκατοστιαίων μονάδων της μείωσης των κοινωνικών εισφορών προήλθε, τόσο από τους εργοδότες (η συμβολή τους μειώθηκε κατά 3,1 μονάδες και κάλυψε το 38,3 % -από 41,4 % του συνόλου των εισροών), όσο και από τα προστατευόμενα πρόσωπα (η συμβολή τους μειώθηκε κατά 1,2 μονάδες και κάλυψε το 22,4 % -από 23,6 %- του συνόλου των εισροών κοινωνικής προστασίας). Είναι δηλαδή σαφές, ότι, **το όφελος των εργοδοτών από την αύξηση της κρατικής συμβολής στις εισροές της κοινωνικής προστασίας, υπήρξε 2,5 περίπου φορές μεγαλύτερο από το όφελος των προστατευομένων προσώπων.**
- Οι πλέον εντυπωσιακές μεταβολές, στη σύνθεση των εισροών κοινωνικής προστασίας, κατά πηγές προέλευσης, **εντοπίζονται στη Δανία, στην Ολλανδία, στην Πορτογαλία και στην Ιταλία.**
- **Στη Δανία και στην Ολλανδία παρατηρείται σαφής μετατόπιση από τις κρατικές ενισχύσεις σε βάρος των εισφορών των κοινωνικών συνομιλήτων.** Έτσι, στη Δανία, το κράτος μειώνει τη συμβολή του στην κάλυψη των εισροών της κοινωνικής προστασίας κατά 17,8 εκατοστιαίες μονάδες δηλαδή στο 63,9 %, από 81,17 %, του συνόλου των εισροών. Ανάλογη, ακριβώς, είναι η αντίστοιχη επιβάρυνση των συνολικών κοινωνικών εισφορών που καλύπτουν, πλέον, το 29,4 %, από 11,7 %, του συνόλου των εισροών. Το χαρακτηριστικότερο, όμως, στοιχείο, στην περίπτωση της Δανίας, αποτελεί η διαπίστωση ότι με το σύνολο, σχεδόν, αυτής της, αύξησης 17,8 μονάδες, των κοινωνικών εισφορών **επιβαρύνονται τα προστατευόμενα πρόσωπα (με 15,8 μονάδες) ενώ οι εργοδότες επιβαρύνονται μόλις με 1,9 μονάδες.** Έτσι, όμως, οι εργαζόμενοι καλύπτουν, πλέον, το 20,3 %, από 4,5 %, του συνόλου των εισροών της κοινωνικής προστασίας, ενώ οι εργοδότες καλύπτουν λιγότερο από το μισό της επιβάρυνσης των προστατευομένων προσώπων (δηλαδή το 9,1 % του συνόλου των εισφορών).

- Η περίπτωση της Ολλανδίας δεν είναι ακριβώς όμοια με εκείνη τη Δανίας. Βέβαια και στην Ολλανδία παρατηρείται σαφέστατη μετατόπιση των κρατικών επιχορηγήσεων προς τις κοινωνικές εισφορές: το κράτος περιόρισε τη συμβολή του στην κάλυψη της κοινωνικής προστασίας κατά 9,7 εκατοστιαίες μονάδες δηλαδή στο 14,2 % -από 23,9 %- του συνόλου των εισροών. Παράλληλα, αύξησε κατά 7,5 μονάδες τη συνολική συμβολή των κοινωνικών συνομιλητών που καλύπτουν, πλέον, το 67,9 % -από 60,4 %- του συνόλου των εισροών. Σ' αντίθεση, όμως, με τη Δανία, **η Ολλανδία μετέφερε ολόκληρο, σχεδόν, το βάρος της ελάφρυνσης του κρατικού προϋπολογισμού, στους εργοδότες:** αυξήθηκε η συμβολή τους κατά 9 ολόκληρες εκατοστιαίες μονάδες ώστε καλύπτουν, πλέον, το 29,1 % -από 20,1 %- του συνόλου των εισροών. Αντίθετα, η συμβολή των προστατευομένων προσώπων μειώθηκε κατά 1,5 μονάδες ώστε καλύπτουν, πλέον, το 38,8 %, από 40,3 %, του συνόλου των εισροών.
- Στις περιπτώσεις της Ιταλίας και της Πορτογαλίας παρατηρήθηκαν αντίστροφες κινήσεις σε σχέση με εκείνες της Δανίας και της Ολλανδίας. Πράγματι, στην Ιταλία, η κρατική συμβολή ενισχύθηκε κατά 10,7 μονάδες ώστε να καλύπτει το 39,8 %, από 29,1 %, του συνόλου των εισροών με παράλληλη μείωση της συμβολής των κοινωνικών εταίρων (κατά 10,6 μονάδες) που καλύπτει, πλέον, το 58,1 %, από 68,7 %, του συνόλου των εισροών. Την επιβάρυνση της κρατικής συμμετοχής επωφεληθήκαν σχεδόν ολόκληρη οι εργοδότες που μείωσαν τη συμβολή τους κατά 9,4 μονάδες και καλύπτουν, πλέον, το 43,2 % -από 52,6 %- του συνόλου των εισροών. Αντίθετα, το αντίστοιχο όφελος των προστατευομένων προσώπων υπήρξε μηδαμινό, μόλις 1,2 μονάδες (η συμβολή τους μειώθηκε από το 16,1 % στο 14,9 % του συνόλου των εισροών).
- Ανάλογη με εκείνη της Ιταλίας είναι και η περίπτωση της Πορτογαλίας, όπου η κρατική συμβολή ενισχύθηκε κατά 12,6 μονάδες (καλύπτει το 38,7 %, από 26,1 %, του συνόλου των εισροών). Παράλληλα, η συμβολή των κοινωνικών εισφορών μειώθηκε κατά 7,4 μονάδες και καλύπτει, πλέον, το 53,5 %, από 60,9 %, του συνόλου των εισροών. Και στην περίπτωση της Πορτογαλίας οι κυρίως ωφελημένοι από την αύξηση της κρατικής συμβολής, υπήρξαν οι εργοδότες που μείωσαν τη συμμετοχή τους κατά 5,9 μονάδες και καλύπτουν, πλέον, το 35,9 %, από 41,8 %, του συνόλου των εισροών. Η αντίστοιχη ωφέλεια των εργαζομένων υπήρξε πολύ μικρή (μόλις 1,5 μονάδες με συνέπεια οι εργαζόμενοι να καλύπτουν το 17,6 %, από 19,1 %, του συνόλου των εισροών).
- Ιδιαίτερης προσοχής πρέπει να τύχει και **η περίπτωση της Ελλάδας** όπου μειώθηκε η κρατική συμμετοχή στις εισροές για τη χρηματοδότηση των κοινωνικών δαπανών (κατά 3,7 εκατοστιαίες μονάδες, ώστε να καλύπτει, πλέον, το 29,1 %, από 32,8 %, του συνόλου των εισροών) αλλά τη μείωση αυτή επιβαρύνθηκαν εξ

ολοκλήρου οι εργαζόμενοι (η συμμετοχή τους αυξήθηκε κατά 2,3 μονάδες ώστε να καλύπτουν το 22,6 %, από 20,3 %, του συνόλου των εισροών), ενώ η επιβάρυνση των εργοδοτών παρέμεινε σταθερή (καλύπτουν το 38,2 %, από 38,1 %, του συνόλου των εισροών).

- Ειδικότερη αναφορά θα μπορούσε να γίνει και **στην περίπτωση της Ιρλανδίας** όπου η **κρατική συμμετοχή στην χρηματοδότηση της κοινωνικής προστασίας παραμένει εξαιρετικά υψηλή** (δεύτερη, αμέσως μετά τη Δανία και διπλάσια της ελληνικής), με κύριο χαρακτηριστικό **τη διαχρονική της διάρκεια (από 60% το 1991, μειώθηκε ελάχιστα στη δεκαετία που ακολούθησε ώστε να φθάνει στο 58,3 % το 2000)**. Ειδικότερη σημασία αποκτούν, επίσης, **δύο πρόσθετα στοιχεία** στην περίπτωση της Ιρλανδίας. **Πρώτον**, ότι, η μείωση της κρατικής συμμετοχής κατανεμήθηκε κατά τρόπο δίκαιο μεταξύ των εργοδοτών και των προστατευομένων προσώπων και **δεύτερον**, ότι, ήδη, οι εργοδότες καλύπτουν το 40,2 %, ενώ τα προστατευόμενα πρόσωπα το 25 %, του συνόλου των εισροών για την κοινωνική προστασία.
- Μόνο σε 5 χώρες μέλη, τα προστατευόμενα πρόσωπα ωφελήθηκαν έναντι των εργοδοτών στις μεταβολές στην σύνθεση των κοινωνικών εισφορών, έναντι των υπολοίπων 9 χωρών μελών όπου ωφελήθηκαν οι εργοδότες, (πίνακας 10 και Διάγραμμα 107).
- Οι μειώσεις των εργοδοτικών εισφορών στις χώρες που μειώθηκαν οι συνολικές κοινωνικές εισφορές είναι μεγαλύτερες έναντι των μειώσεων των εισφορών των προστατευομένων προσώπων, με εξαίρεση την Γαλλία και την Ισπανία, ενώ στο Λουξεμβούργο έχουμε αύξηση στα προστατευόμενα πρόσωπα έναντι της μείωσης των κρατικών δαπανών και στο Ηνωμένο Βασίλειο έχουμε αύξηση των εργοδοτικών εισφορών έναντι της μείωσης των κρατικών δαπανών (πίνακας 10).
- Στις χώρες όπου αυξήθηκαν οι συνολικές κοινωνικές εισφορές, η αύξηση των εργοδοτικών εισφορών είναι μικρότερη έναντι των αυξήσεων των εισφορών των προστατευομένων μελών, με εξαίρεση την Ιρλανδία, το Βέλγιο και την Ολλανδία. Ιδιαίτερα, στο Βέλγιο και την Ολλανδία έχουμε μείωση στα προστατευόμενα πρόσωπα, ενώ στη Φινλανδία και την Αυστρία έχουμε μείωση των εργοδοτικών εισφορών, έναντι της αύξησης των κρατικών δαπανών. (πίνακας 4 και Διάγραμμα 108).

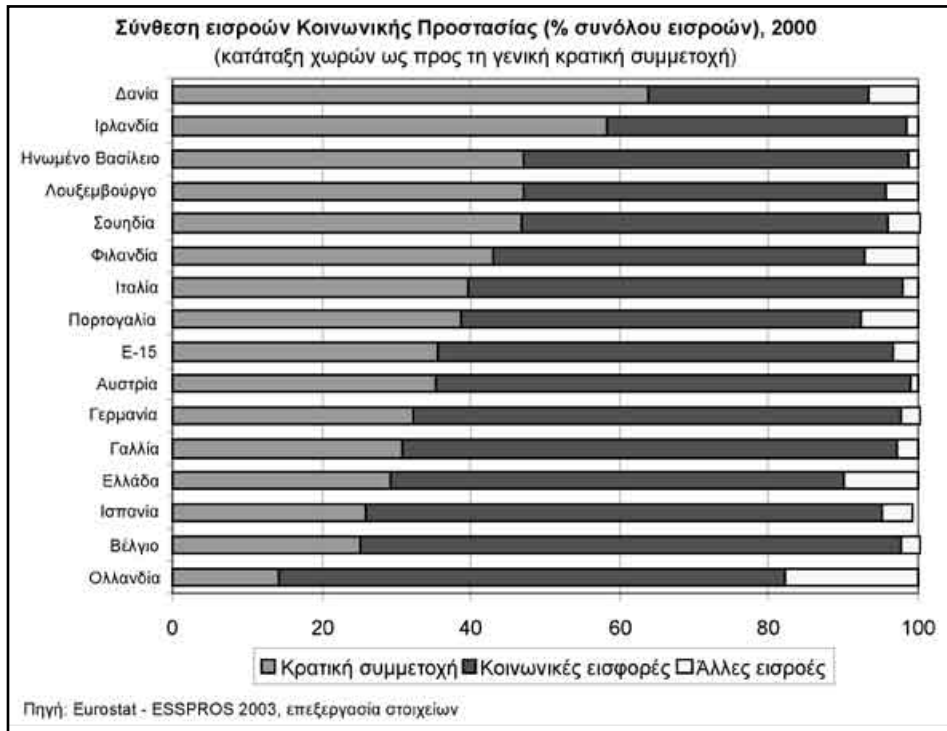
Στα επόμενα Διαγράμματα 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109 και 110 απεικονίζεται το σύνολο των προαναφερόμενων στοιχείων και παρατηρήσεων.

Πίνακας 10: Διαφορά της σύνθεσης των κοινωνικών εισφορών, ως πηγών εισροών κοινωνικής προστασίας, στην Ε.Ε.-15 και στις χώρες μέλη, 1991-2000

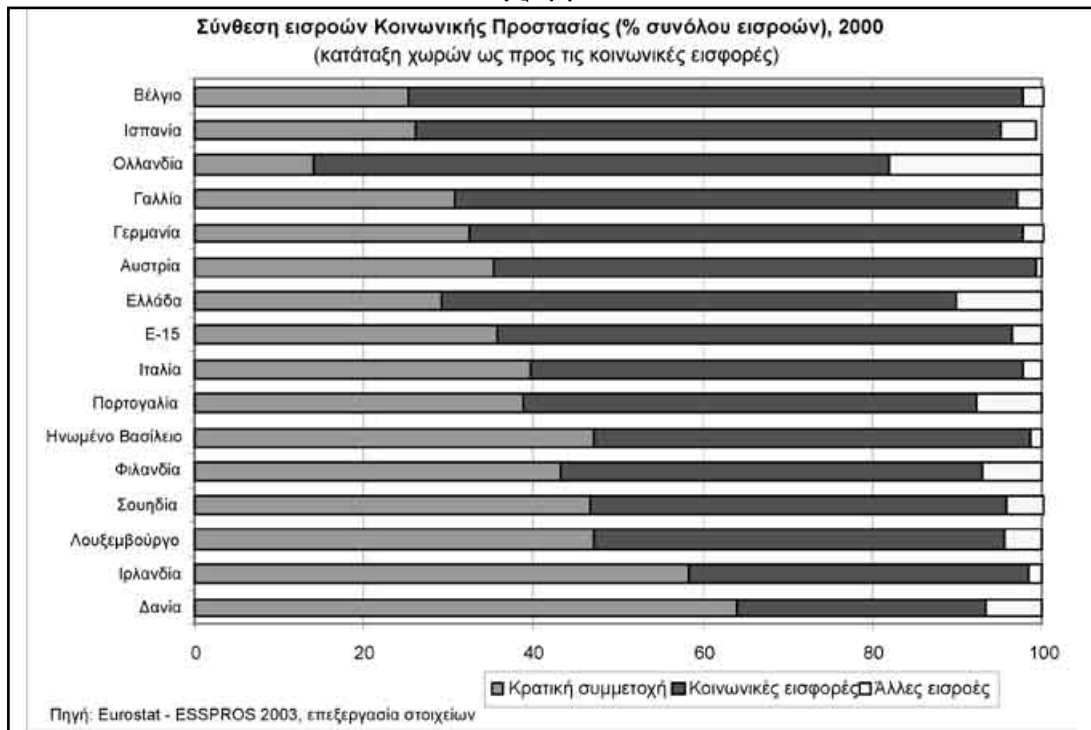
		Κοινωνικές εισφορές	Εργοδότες	Προστατευόμενα πρόσωπα
Χώρες όπου μειώθηκαν οι κοινωνικές δαπάνες	Γαλλία	-12,2	-4,5	-7,7
	Ιταλία	-10,6	-9,4	-1,2
	Πορτογαλία	-7,4	-5,9	-1,5
	Γερμανία	-5,3	-5,3	-
	Ε-15	-4,3	-3,1	-1,2
	Λουξεμβούργο	-3,5	-5,2	1,7
	Ηνωμένο Βασίλειο	-2,1	2,3	-4,4
	Ισπανία	-0,8	-0,5	-0,3
Χώρες όπου αυξήθηκαν οι κοινωνικές δαπάνες	Αυστρία	0,7	-1,0	1,7
	Ιρλανδία	1,3	1,1	0,1
	Φιλανδία	1,7	-3,2	4,9
	Ελλάδα	2,4	0,1	2,3
	Βέλγιο	2,9	5,8	-2,9
	Ολλανδία	7,5	9,0	-1,5
	Δανία	17,7	1,9	15,8

Πηγή: Eurostat - ESSPROS 2003, επεξεργασία στοιχείων

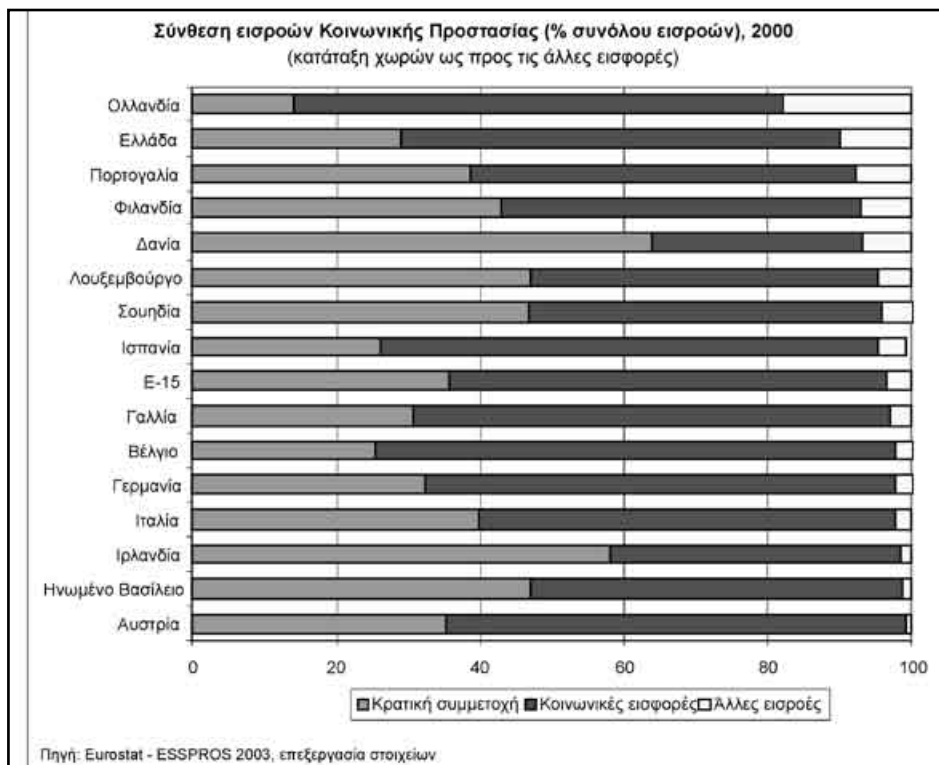
Διάγραμμα 103

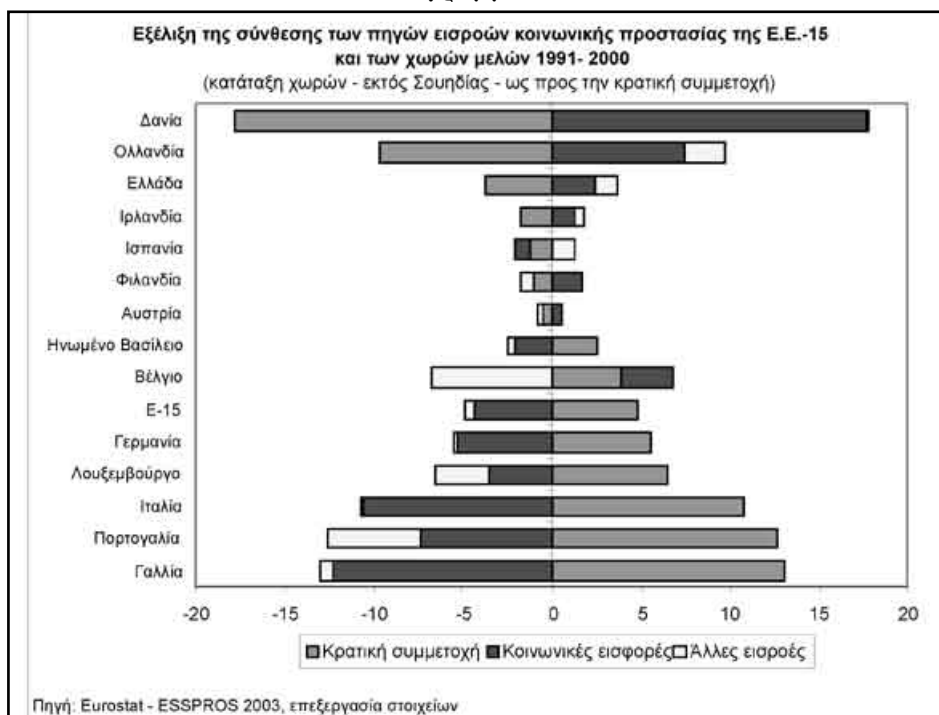
Διάγραμμα 104

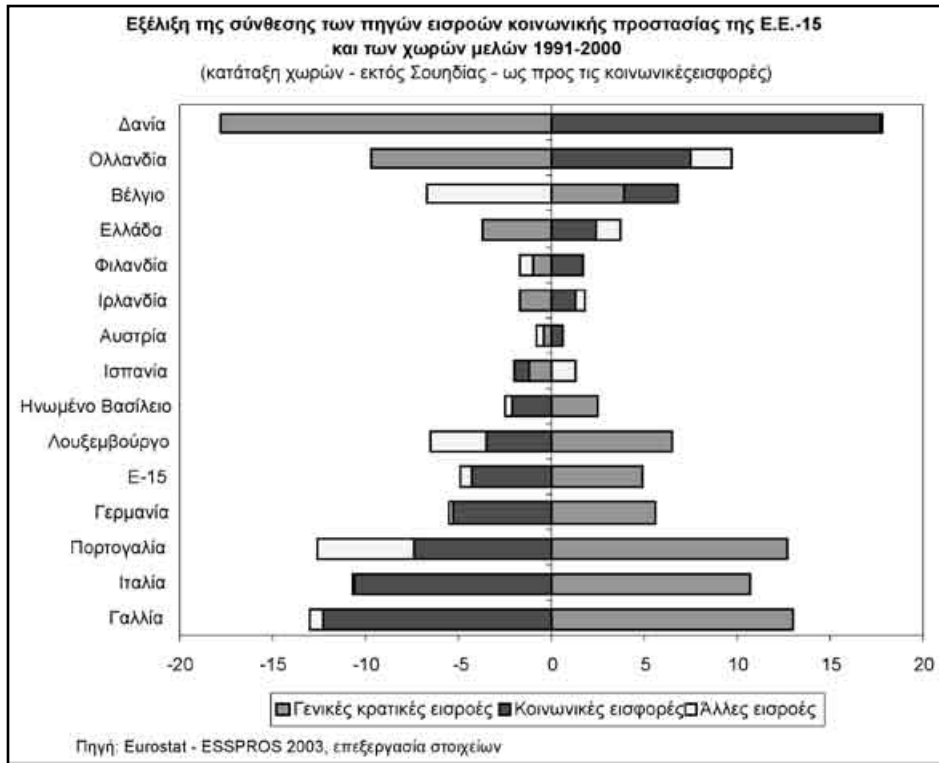
Διάγραμμα 105

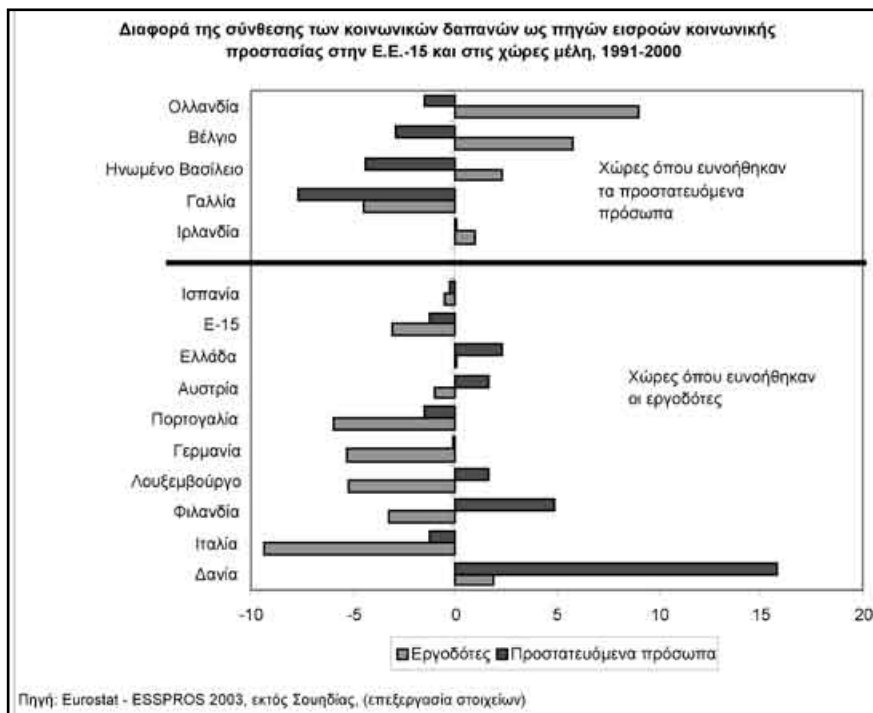
Διάγραμμα 106

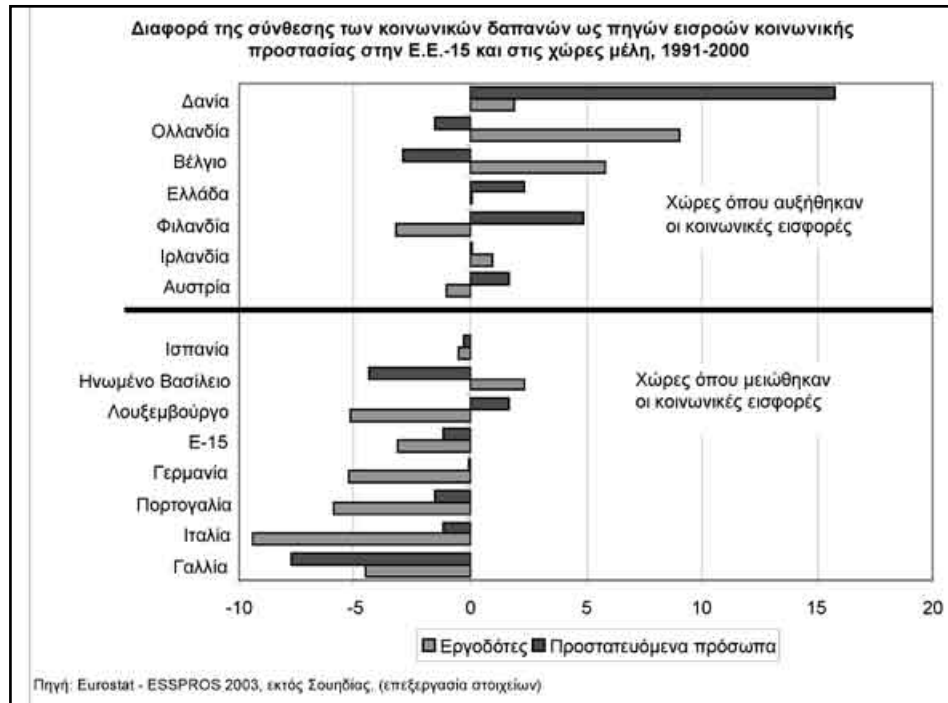
Διάγραμμα 107

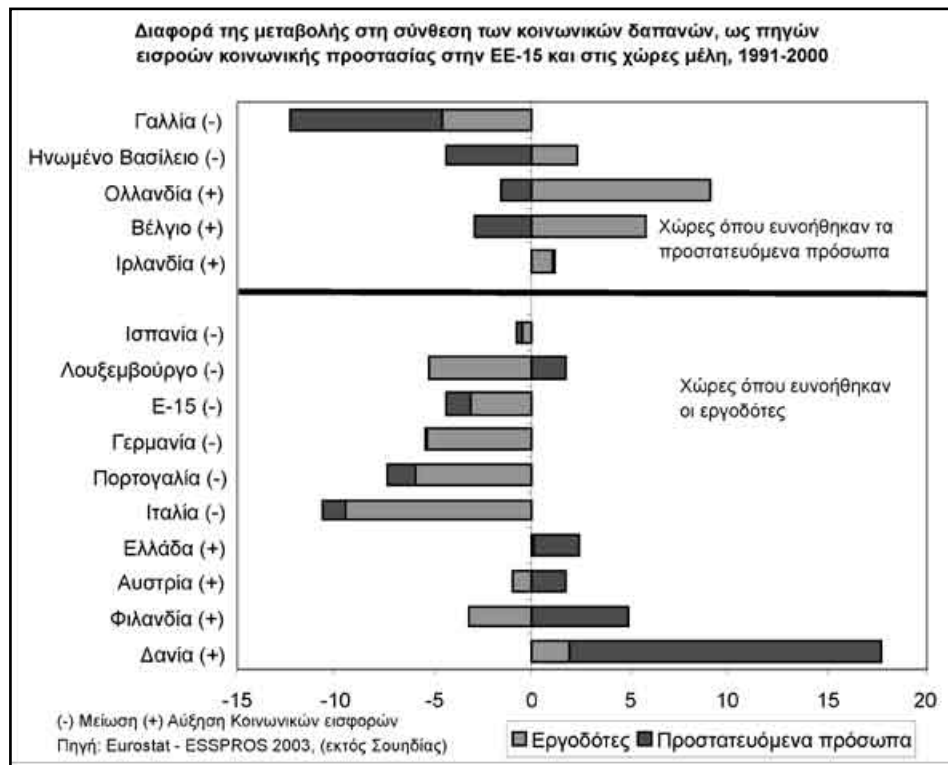
Διάγραμμα 108

Διάγραμμα 109

Διάγραμμα 110

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Ελληνική

- Α. Δεδουσόπουλος: Ακαμψίες, ευελιξίες και απορύθμιση στην ελληνική αγορά εργασίας, Επετηρίδα Εργασίας 1998, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Παντείου.
- Α. Δεδουσόπουλος: Θεωρίες της ανεργίας, η κρίση στην αγορά εργασίας, Τυπωθήτω, Αθήνα 2000.
- Β. Γεωργακοπούλου - Γ. Κουζής: Ευελιξίες και νέες εργασιακές σχέσεις, Μελέτες ΙΝΕ/ΓΣΕΕ Αθήνα 1993.
- Β. Γεωργακοπούλου - Γ. Κουζής: Σύνδεση αμοιβής - παραγωγικότητας, Μελέτες.
- Β. Δούκα: Τα χρονικά όρια εργασίας και οι ρυθμίσεις του Ν. 2874/00, Επ. Εργ. Δ. σελ. 289-297.
- Γ. Κουζής - Σ. Ρομπόλης (επιμ.): Ζητήματα κοινωνικού διαλόγου, Gutenberg, Αθήνα 2000.
- Γ. Κουζής: Εργασιακές σχέσεις και ευρωπαϊκή ενοποίηση: Ευελιξία και απορύθμιση ή αναβάθμιση της εργασίας; Μελέτες ΙΝΕ/ΓΣΕΕ Αθήνα 2001.
- Γ. Λεβέντης: Κατ' επάγγελμα δανεισμός προσωπικού και οι εταιρείες προσωρινής απασχόλησης, ΔΕΝ, 2001, σελ. 1505 επ.
- Γ. Λεβέντης: Μερική απασχόληση και εκ περιτροπής εργασία, ΔΕΝ, 1304, 1999
- Α. Λυμπεράκη - Α. Μουρίκη: Η αθόρυβη επανάσταση. Νέες μορφές οργάνωσης παραγωγής και της εργασίας, Gutenberg, Αθήνα 1996.
- Γ. Σπυρόπουλος: Εργασιακές σχέσεις στην Ελλάδα, την Ευρώπη και τον διεθνή χώρο, Σάκκουλας Αθήνα 1998.
- Γιαννίρη Ν., "Οι αλλοδαποί, όμηροι του εργοδότη τους", Ελευθεροτυπία, 8/3/2001.
- Δ. Καραντίνος - Μ. Κετσετζοπούλου - Α. Μουρίκη: Ευέλικτη απασχόληση και ελαστικοποίηση του χρόνου εργασίας, ΕΙΕ, Αθήνα 1997.
- Δ. Τραυλός - Τζανετάτος: Κεντρικά ζητήματα από την ελαστικοποίηση του χρόνου εργασίας, σεμινάριο ΟΜΕΔ, 6-7/6/97.
- Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Απασχόληση, 2000, 2001, 2002.
- Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Αθήνας, Οι θέσεις του ΕΚΑ για τους όρους νομιμοποίησης των οικονομικών μεταναστών, Αθήνα 1996.
- Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Αθήνας: Όλοι διαφορετικοί, όλοι ίσοι: έρευνα για τους παράνομους αλλοδαπούς και την εργασία, Αθήνα, Οκτώβρης 1995.

- European Commission: Economic Policy in EMU, DGII, 1997.
- European Commission: Growth and Employment in the Stability-Oriented Framework of EMU, DGII, 1998.
- Η. Νικολοπούλου - Στεφάνου: Πολιτικές απασχόλησης στην ευρωπαϊκή ένωση, Παπαζήσης, Αθήνα 1997.
- Θεοδωρόπουλος Η. και Συκιώτου Α. (επιμ.), Τα δικαιώματα των μεταναστών εργατών και των οικογενειών τους, Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 1994.
- Ι. Ληξουριώτης: Η διευθέτηση του χρόνου εργασίας στις πρόσφατες ρυθμίσεις, Επ. Εργ. Δ. 2001, σελ. 1127 επ.
- Ι. Ληξουριώτης: Ομαδικές απολύσεις στην Ελλάδα. ΕΙΕ, Αθήνα 1999.
- Ι. Σαμπεθαί: Η ελληνική αγορά εργασίας. Χαρακτηριστικά, προβλήματα, πολιτικές, ΟΔΤΕ, τευχ. 16, 2000.
- ΙΝΕ/ΓΣΕΕ - ΑΔΕΔΥ: Ελληνική οικονομία και απασχόληση, Ετήσια Έκθεση, Αθήνα 2002.
- ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση Αθήνα 2000.
- ΙΝΕ-ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ: “αναλογιστική μελέτη του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης στην Ελλάδα”, Αθήνα, Απρίλιος 2001.
- Καβουνίδη Τ. και Χατζάκη Λ.: Αλλοδαποί που υπέβαλλαν αίτηση για κάρτα προσωρινής παραμονής: υπηκοότητα, φύλλο και χωροθέτηση, Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας, Αθήνα 1999.
- Καλογήρου Γ.: “Ανταγωνιστικότητα: Θεωρητικές Αναζητήσεις και Στρατηγικές Απαντήσεις”, περιέχεται στο Διεθνής Ανταγωνιστικότητα και Βιομηχανική Στρατηγική, Αθήνα 1998
- Καρασαββόγλου Α.: “Ο ρόλος της μετανάστευσης στην ευρωπαϊκή αγορά εργασίας και ειδικότερα στις εργασιακές σχέσεις και η περίπτωση της Ελλάδας”, Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων, τεύχος 56, Απρίλης 2002.
- Καρατζάς Χ.: “Άδειες παραμονής για εργασία αλλοδαπών μετά τον ν. 2910/2001”, Δελτίον Εργατικής Νομοθεσίας, τεύχος 1361, Ιούλης 2001.
- Κασιμάτη Κ.: (επιμ.), Κοινωνικός αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία, ΚΕ.Κ.ΜΟ.ΚΟ.Π., εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1998.
- Κατσορίδας Δ.: “Αλλοδαποί εργαζόμενοι και οικονομική ανάπτυξη”, Ενημέρωση (ΙΝ.Ε/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ), τεύχος 52, Οκτώβριος 1999.

- Κατσορίδας Δ.: Ξένοι (;) εργάτες στην Ελλάδα;, εκδόσεις ΙΑΜΟΣ, Αθήνα 1994.
- Καψάλης Α.: “Ο νόμος 2910/2001 και η απασχόληση των μεταναστών”, Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων, τεύχος 28, Οκτώβρης 2002.
- Κονιόρδος Μ.: “Απασχόληση και ελληνική μεταναστευτική πολιτική”, στο
- Κόντης Α.: “Ημεδαπό και αλλοδαπό εργατικό δυναμικό στην ελληνική αγορά εργασίας”, στο Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός, Πρακτικά Β΄ επιστημονικού συνεδρίου, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1998.
- Κουκιάδης Ι.: “Νέα εποχή για τους μετανάστες”, www.koukiadis.gr.
- Κούρτοβικ Ι.: “Το νομικό καθεστώς των μεταναστών εργατών στην Ελλάδα”, στο Θεοδωρόπουλος Η. και Συκιώτου Α. (επιμ.), Τα δικαιώματα των μεταναστών εργατών και των οικογενειών τους, Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 1994.
- Κτιτσάκης Γ.: (επιμ.), Μετανάστες, ρατσισμός, ξενοφοβία: από τη θεωρία στην πράξη (συλλ.), εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα 2001.
- Λαμπριανίδη Λόη και Λυμπεράκη Αντιγόνη: Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2001.
- Ληξιουριώτης Ι.: Το νομικό καθεστώς του μετανάστη μισθωτού στην Ελλάδα, εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1998.
- Λινάρδος - Ρυλμον Π.: “Ζητήματα πολιτικής σχετικά με την νομιμοποίηση των αλλοδαπών στην Ελλάδα”, Τετράδια του ΙΝΕ, τεύχος 18-19, 2000.
- Λινάρδος - Ρυλμον Π.: “Ουτοπία η μηδενική μετανάστευση”, Επενδυτής, 18/12/1999.
- Λινάρδος - Ρυλμον Π.: Αλλοδαποί εργαζόμενοι και αγορά εργασίας στην Ελλάδα, ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, Αθήνα 1993.
- Λόης Λαμπριανίδης: “Η ανασυγκρότηση των Βαλκανίων και ο ρόλος της Ελλάδας: μια κριτική προσέγγιση”, στο: Γ.Πετράκος, Η ανάπτυξη των Βαλκανίων, Αθήνα 2000.
- Μ. Καραμεσίνη: Άτυπη απασχόληση και ο ρόλος του Κράτους στην ελληνική αγορά εργασίας, Επιθ. ΕΚΚΕ, τευχ. 100, Αθήνα 1999.
- Μάμμου Π.: “Ευρωπαϊκός οικονομικός χώρος και εργασία υπηκόων Ε.Ε.”, Δελτίον Εργατικής Νομοθεσίας, τεύχος 1368, Νοέμβρης 2001.
- Μαροβάκης Αθ., Παρσανόγλου Δ., Παύλου Μ. (επιμ.): Μετανάστες στην Ελλάδα, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001.

- Μουσούρου Λ., Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και στην Ευρώπη, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1991.
- Ν. Θεοχαράκης: Η ευελιξία στην αγορά εργασίας και η σχέση της με την ανεργία, IOBE, Αθήνα 2000.
- Ν. Παπαλεξανδρή: Ευέλικτες μορφές απασχόλησης: Εξελίξεις στην ΕΕ και στην Ελλάδα, Συνέδριο ΕΕΔΕ - ΙΕΚΑ, 2000.
- Π. Αλεξάκης - Λ. Ζάραγκας - Κ. Κιουλάφας - Γ. Κυπραίος - Μ. Ξανθάκη: Σύνδεση αμοιβής με παραγωγικότητα: Χρηματοοικονομικά συστήματα συμμετοχής: Εμπειρική διερεύνηση για την Ελλάδα, Παπαζήσης, Αθήνα 1996.
- Παπαδημητρίου Ζ.: Ο Ευρωπαϊκός ρατσισμός, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.
- Παπαδημητρίου Ν.: “Τελευταία η Ελλάδα στη χορήγηση ασύλου”, Η Αυγή, 19/6/2002.
- Παπαθανασοπούλου Έ.: “Πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο: διαπολιτισμική συμβουλευτική”. Εισήγηση στο Συνέδριο Συμβουλευτικής, στις 21-23/9/2001, το οποίο διοργάνωσε η Ελληνική Εταιρεία Συμβουλευτικής.
- Σ. Ρομπόλης: Οικονομία και εργασία, Καμπύλη, Αθήνα 2002.
- Σιταρόπουλος Ν.: “Παρατηρήσεις με αφορμή τις προτάσεις της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ)”. Εισήγηση στο Συνέδριο, το οποίο έγινε υπό την αιγίδα του Υπουργείου Εξωτερικών, στις 8-9/11/2002, στην Αθήνα, με γενικό τίτλο: “Η ελληνική προεδρία του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Η πρόκληση του ασύλου και της μετανάστευσης”.
- Σταυροπούλου Μ.: “Η προστασία των προσφύγων και το έργο της Ύπατης Αρμοστείας των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες”, περιοδικό Δικαιώματα του Ανθρώπου, τεύχος 5, Αθήνα 2000.
- Στεφανάκη Κ.: “Αξιοποίηση των προτάσεων του Συνηγόρου του Πολίτη στα θέματα ασύλου και μετανάστευσης στην επικείμενη ευρωπαϊκή διαπραγμάτευση”. Εισήγηση στο Συνέδριο, το οποίο έγινε υπό την αιγίδα του Υπουργείου Εξωτερικών, στις 8-9/11/2002, στην Αθήνα, με γενικό τίτλο: “Η ελληνική προεδρία του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Η πρόκληση του ασύλου και της μετανάστευσης”.
- Σωτήρχου Ι.: “Παράνομες οι επαναπροωθήσεις”, Ελευθεροτυπία, 5/2/2001.
- Πολίτη Τ.: Έρευνα για την απασχόληση και την αγορά εργασίας, Οικονομικά θέματα, IOBE, Αθήνα 2000.
- Τράπεζα της Ελλάδος, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2002, Αθήνα 2002.

- Τράπεζα της Ελλάδος, Νομισματική Πολιτική, Αθήνα 2002.
- Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, Ενημερωτικό Δελτίο, Μάρτιος 2002.
- Φακατσέλης Α.: “Διαχείριση...μεταναστών”, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 18/2/2001.
- Χ. Γκούτος: Υπερωρίες και υπερωριακή αμοιβή, ΔΕΝ, Αθήνα 2001.

B. Ξενόγλωσση

- Aglietta M. (1997), *Macro-économie Internationale*, Montchrestien
- Alberola E., Cervero S.G., Lopez H., Angel-Ubide (1999): “Global Equilibrium Exchange Rates: Euro, Dollar, ‘Ins’, ‘Outs’, and Other Major Currencies in a Panel Co-integration Framework”, IMF Working Paper WP/99/175.
- Alesina, A., I. Angeloni and L. Schuknecht (2001): “What does the European Union do?”, Working Papers, No. 8647, NBER -National Bureau of Economic Research, Cambridge (MA), December.
- Amable B. (1990): «Spécialisation Internationale et Politique Industrielle», *Revue de l’IRES* no4.
- Amin Ash. & Robins K. (1992): «Le retour des économies régionales? La géographie mythique de l’accumulation flexible», στο Benko G. B. & Lipietz A., (éds.), *Les régions qui gagnent*, PUF.
- Anderson, Karen, (2001): “The Europeanisation of Pension Arrangements: Convergence or Divergence?”.
- Anderson, Karen, (2003): “Unions as Social Agents in the Pension Privatisation Processes”.
- Andre, Christine, (2002): “Pensions in the European Union. Where are we? Where are we going?”.
- Angelier J.P. (1997): *Économie Industrielle*, Presses Universitaires de Grenoble.
- Bagnasco A. & Trigilia C. (1993): *La construction sociale du marché. Le défilé de la troisième Italie*, Cachan, éditions de l’ENS - Cachan.
- Balassone, F. and D. Franco (2001): “Fiscal Federalism and the Stability and Growth Pact: A Difficult Union”, in Banca d’Italia, Research Department Public Finance Workshop on Fiscal Rules, Rome.

- Beccatini G. (1992): “Le district marshallien: une notion socio-économique, στο Benko & Lipietz (ed.) Les régions qui gagnent, PUF, Paris.
- Benko G. B. & Lipietz A. (1992): “De la régulation des espaces aux espaces de la régulation”, στο Boyer & Saillard (ed.), L’état de la théorie de la régulation, La Découverte, Paris.
- Billaudot B.& Gauron A.(1985): Croissance et Crise, La Decouverte, Paris.
- Blanchard O. & Muet P.A. (1993): “Competitiveness through disinflation: an assessment of the French macroeconomic strategy”, Economic Policy No16, April.
- Boeri T., R. Layard and S. Nickell (2000): “Welfare-to work and the fight against long-term unemployment”, Report to Prime Ministers Blair and D’Alema for the Lisbon European Council, 23 and 24 March.
- Boyer R. & Durand J.P. (1993): L’ après fordisme, Syros, Paris.
- Burda M.C. (2001): “European Labour Markets and the Euro: How much flexibility do we really need?”, ENEPRI Working Paper No 3, March.
- Busch K.: Η κρίση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Ερατώ, Αθήνα 1987.
- Caballero Sanz F. & Catinat M. (1992): «European Technology Policy and Cohesion: a Reconciliation in Practice», Revue d’économie industrielle no59.
- Cadiou, L., S. Guichard and M. Maurel (1999): “La diversité des marchés du travail en Europe: Quelles conséquences pour l’Union Monétaire” CEPII (Centre d’études prospectives et d’informations internationales), Documents de travail, 1999-10 and 1999-11, Paris, Juin.
- Calmfors L. (1998): “Macroeconomic Policy, Wage Setting and Employment. What difference does the EMU make?”, Seminar Paper No 657, Institute for International Economic Studies, Stockholm University.
- Catin M. (2000): “Les mécanismes et les étapes de la croissance régionale”, Bulletin de l’économie de la défense, Janvier.
- Coppel Jonathan, e.a.: “Trends in immigration and economic consequences”, Working Papers OECD, 2001.
- Coriat B. (1990): L’atelier et le Robot, Paris.
- Dahlstrom, Gosta, (2003): “A note on the interplay between pensions and macroeconomic development”.
- Délégation du Sénat pour l’ UE (1998), «Europe et Mondialisation: l’espoir industriel».

- Dragger Klaus, (2003): “Pension Reform in the European Union”.
- Dunford M. (2001), “Italian Regional Evolutions”, ESCR. Program One Europe or Several? Working Paper No33/01, Sussex European Institute, University of Sussex.
- ECB (2001d): “Measures of Underlying Inflation in the Euro Area”, Monthly Bulletin, ECB, Frankfurt, July.
- Eirobserver: Annual Reviews, 2000, 2001.
- Etxezarreta Miren, (2003): “The drive towards pension privatization - What is at stake?”.
- European Commission and European Council, (2003): “Joint Report on adequate and sustainable pensions”.
- European Commission, (1999): “A Concerted strategy for modernizing Social Protection”.
- European Commission, (1999): “Long term economic and budgetary implication of ageing populations”, European Economy, No 69.
- European Commission, (1999): “Supplementary Pension Schemes”.
- European Commission, (1999): “Towards a Europe for all ages - Promoting prosperity and intergenerational solidarity”.
- European Commission, (2000): “Proposal for a directive on the activities of institutions for occupational retirement provision”.
- European Commission, (2000): “Study on pension schemes of the Member States of the European Union”.
- European Commission, (2000): “The Future evolution of Social Protection from a long Term point of view: safe and Sustainable Pensions”.
- European Commission, (2001): “Supporting national strategies for safe and sustainable pensions through an integrated approach”.
- European Commission, (2002): “Improving the portability of supplementary pension rights”.
- European Commission, The competitiveness of European Industry, διάφορα έτη
- European Commission: Employment in Europe, 2001.
- Eurostat, Διαρθρωτικοί Δείκτες 2003.
- Fumihiko G. & Kazutomo I. (1989), “The theoretical basis of Industrial Policy”, Research Institute of International Trade and Industry.

- Hansen J. & Roeger W. (2000): “Estimation of Real Equilibrium Exchange Rates”, Economic Papers No 144, GDII, European Commission.
- Helpman & Krugman P. (1986): “Market Structure and Foreign Trade”, Harvester Press.
- International Labor Olce, (2000): “Documenting discrimination against migrant workers in the labour market”, ILO Geneva.
- International Organization for Migration, (2000): “The human rights of migrants”, IOM.
- Krieken van, “The migration acquis”, IOM 2002.
- Lafay G. (1979): «Stratégies de spécialisation ou division internationale du travail?», περιέχεται στο *Économie et Finance Internationales*, Dunod, Paris.
- Lafay G. (1987): «Avantage comparatif et compétitivité», *Économie Prospective Internationale*, no29, 1er trimestre.
- Lafay G. (1989): *La jin des avantages acquis*, Economica, Paris..
- Lazaridis G.: “Immigration to Greece: a critical evaluation of Greek policy ”, New Community, vol.22 1996.
- Lindbeck A. (1993), *Unemployment and Macroeconomics*, MIT Press.
- Lindbeck A. (1996): “The West European Employment Problem”, *Weltwirtschaftliches Archiv*, December.
- Lipietz A. (2001): “Aménagement du territoire et développement endogène”, *Rapport au Conseil d’Analyse Économique*.
- Loiseau B., Mazier J., Winter M.B.(1976): “Repartition, accumulation et rentabilite du capital”, *SEF*, No 25.
- Malecki E.J. (1999): “Knowledge and regional competitiveness”, Paper presented at the International Symposium Knowledge, Education and Space, Heidelberg.
- Mankiw, N.G. (2001): “US Monetary Policy During the 1990s”, Working Papers, No. 8471, NBER - National Bureau of Economic Research, Cambridge (MA), September.
- Maoti M. & Mouhoud M. (1994): «Information et organisation de la production: vers une division cognitive du travail», *Économie Appliquée*, t. XLVI, no1.
- Marano, Angelo, (2002): “The Italian Case: a national delned contribution public system”.
- Maresceau M.: “L’Union européenne et l’immigration au début du nouveau millénaire”, *Revue des alaires européennes*, avril 2000, pages 1-6.

- Markova E. and Sarris A.: “The performance of Bulgarian illegal immigrants in the greek labour market”, South European Society and Politics, vol. 2, 1997.
- Masakuyi Morikawa (1997): “Policies for Industrial Reform: Lessons from Japanese Industrialization and Rapid Economic Growth”, Research Institute of Industrial Trade and Industry, March 1997.
- Mazier J., Mathis J. & Rivaud-Danset D. (1988): La compétitivité industrielle, Dunod, Paris
- Mouhoud M. (1998): «Globalisation et Régionalisation des économies: Fondements et Logiques en oeuvre», La Revue de l’IRES no27, Paris.
- National Competitiveness Council (1996): “What is competitiveness?” <http://www.forfas.ie/report/ncc/>.
- NUTEK (1997): “Market Shares, Relative Prices and Quality”, Stockholm.
- OECD (1997): “New Directions for Industrial Policy”, Policy Brief No3/97.
- OECD (2000): Cities and Regions in the New Learning Economy, Paris.
- OECD (2003): Economic Outlook No 73, June, Paris.
- Oman Ch. (1996): «Les défis politiques de la Globalisation /Régionalisation», Revue du Développement de l’OCDE, Paris.
- Organisation Internationale Pour les Migrations: “L’état de la migration dans le monde en 2000”, OIM 2000.
- Piore M. & Sabel C., (1984): The Second Industrial Divide, Basic Books.
- Porter M. (1990): The Competitive Advantage of Nations, MacMillan.
- Porter M. E. (2000): “Clusters and the New Economics of Competition”, in Garten, J. E. (ed.), World Views, Harvard Business Review Books.
- Putnam R. (1999): “The Prosperous Community. Social Capital and Public Life”, The American Prospect Vol.4, No13.
- Raler, Kunibert, (2003): “Social expenditure, Pension Systems and Neoliberalism”.
- Reilers J.L. (1990), «Échange et spécialisation internationale», στο Encyclopédie Économique, Economica, Paris.
- Robolis S.: “L’ immigration en Grèce”, Rapport SOPEMI pour la Grèce 2002, Paris 2002.
- Robolis S.: “L’ immigration en Grèce”, Rapport SOPEMI pour la Grèce 2003, Paris 2003.

- Romanias, G.: (2003): “The latest reform on Greek Pension System. Law N. 3029/2002”.
- Sarris A. and Zografakis S.: “A computable general equilibrium assessment of the impact of illegal immigration on the Greek economy”, Journal of population economics, vol.12, 1999.
- Sawyer, Malcolm, 2003: “An economic evaluation of alternative arrangements for retirement pensions”.
- Spring και Autumn 2003 Economic Forecasts EC
- Stalker Peter, (2003): “Workers without frontiers”, ILO Geneva.
- Stangos Pétros, “La jurisprudence récente de la Cour de Justice des Communautés européennes concernant les travailleurs migrants, ressortissants de pays tiers”, Revue des alaires européennes avril 2000, pages 107-117.
- Statistical Annex Spring 2003, European Economy DGII.
- Stiglitz, J. and Orszag, P., (1999): “Rethinking Pension Reform: Ten Myths About Social Security Systems”.
- Storper M. & Harrison B. (1992): «Flexibilité, hiérarchie et développement régional: les changements de structure des systèmes productifs industriels et leurs nouveaux modes de gouvernance dans les années 1990», in Benko G.B., Lipietz A. (éds.) Les régions qui gagnent, PUF, Paris.
- Summers L.H. & Clark K.B. (1979): Labor Market Dynamics and Unemployment: A Reconsideration, Brookings Papers on Economic Activity 1:13-60.
- Taddei D. και Coriat B. (1993): Made in France, Le Livre de Poche, Paris.
- Triantafyllidou A.: “Greek migration policy: A critical note”, Review of Modern Greek studies, vol. 1, 1996.
- Vitorino Antonio: European Commissioner for Justice and Home Affairs, “Migratory lows and the European labour market: towards a Community immigration policy”, seminar on Community Immigration Policy, London 9 July 2001.
- Williamson J. (1994): Estimating Equilibrium Exchange Rates, Institute for International Economics.
- World Bank, (1994): “Averting the old age crisis”.

Παραγωγή-Εκτύπωση
ΚΑΜΠΥΛΗ Advertising
Αντιγόνης 60, 104 42 Αθήνα
Τηλ.: 210-51.56.810-20-30, Fax: 210-51.56.811, e-mail: kambili @otenet.gr

